

POLITYKA I SPOŁECZEŃSTWO

**STUDIES IN POLITICS
AND SOCIETY**

**KWARTALNIK
NR 1(21) / 2023**

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2023**

RADA NAUKOWA

Prof. Andrzej Antoszewski, Instytut Politologii, Uniwersytet Wrocławski
Prof. Ewa Maj, Wydział Politologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Ks. prof. Sławomir Zych, Ośrodek Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym,
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Prof. PhDr. Alexander Duleba, Centrum Badań Słowackiego Stowarzyszenia
Polityki Zagranicznej, Bratysława
Prof. Jochen Franzke, Wydział Nauk Ekonomicznych i Społecznych, Uniwersytet w Poznaniu
Prof. William Gilles, Wydział Prawa, Administracji i Sektora Publicznego Uniwersytetu Sorbona, Paryż
Prof. Joaquín Martín Cubas, Wydział Prawa, Uniwersytet w Walencji
Prof. Marcus Behmer, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Ottona i Fryderyka w Bambergu
Margarete Dabrowski, Instytut Nauk Społecznych, Uniwersytet w Osnabrück
Prof. Ricardo Ruiz de la Serna, Universidad San Pablo Ceu, Madryt

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Tomasz Koziello (redaktor naczelny), Krzysztof Żarna (zastępca redaktora naczelnego),
Grzegorz Bonusiak (zastępca redaktora naczelnego), Przemysław Maj (sekretarz naukowy),
Katarzyna Tuczyńska (sekretarz redakcji), Magdalena Barłoga (członek redakcji).
Redaktorzy tematyczni: Andrzej Bonusiak (mniejszości narodowe i etniczne, migracje),
Agnieszka Łukasik-Turecka (media, komunikacja społeczna), Sabina Grabowska (nauka o państwie
i polityce, systemy polityczne), Paweł Grata (polityka społeczna, polityka gospodarcza),
Marcin Jurgilewicz (nauki o bezpieczeństwie), Jolanta Itrich-Drabarek (administracja publiczna,
samorząd terytorialny), Andrzej Podraza (integracja europejska),
Michał Strzelecki (myśl polityczna), Arkadiusz Indraszczyk (stosunki międzynarodowe),
Grzegorz Radomski (filozofia polityki, socjologia polityki),
Krzysztof Koźbial (polityka transgraniczna)

„Polityka i Społeczeństwo” jest kwartalnikiem wydawanym w wersji papierowej i internetowej.

ADRES REDAKCJI

Instytut Nauk o Polityce al. mjr. W. Kopisto 2a, 35-959 Rzeszów
tel.: +48 17 872 10 36
e-mail: polispol@univ.rzeszow.pl

Redakcja językowa
Władysław Wójtowicz

Opracowanie techniczne
Ewa Kuc

Łamanie
Marek Kuc

Redaktor tekstów w języku angielskim
Joanna Mazur-Okalowe

ISSN 1732-9639

Sprzedaż prowadzi WYDAWNICTWO UNIwersytetu Rzeszowskiego
ul. prof. S. Pigoń 6, 35-310 Rzeszów, tel.: +48 (17) 872 13 69
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <https://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 21; ark. druk. 21,25, zlec. red. 23/2023

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

AGNIESZKA ARAUCZ-BORUC	
Społeczeństwo młodych zagrożone suicydogennie	5
BOGDAN BARCZAK, MATEUSZ DRAŻEWSKI	
Umowa o partnerstwie gospodarczym nowym rozdziałem w stosunkach Unii Europejskiej z Japonią	23
MAGDALENA BIERZYŃSKA-SUDOŁ	
Blogi – elektroniczne pamiętniki – nowoczesną formą utrwalania obrazu życia codziennego polskich emigrantów	35
URSZULA BRONISZ, KATARZYNA KUĆ-CZAJKOWSKA	
„Praga uważa się za „naj...” – konkurencyjność regionów w Republice Czeskiej w kontekście pragocentryzmu	47
TOMASZ BROWAREK	
Polityka etniczna państwa polskiego po 2011 roku w opiniach Komitetu Doradczego i Komitetu Ekspertów Rady Europy	64
JUSTYNA CIECHANOWSKA, KATARZYNA SZWED	
Odpowiedź Polski i Litwy na kryzys migracyjny przy granicy z Białorusią – próba porównania	77
KATARZYNA CZESZEJKO-SOCHACKA	
Amendment to the act on civilian victims of war and the legal situation of children of war rape in Bosnia and Herzegovina	92
JOLANTA KĘPA-MĘTRAK	
Stare medium w nowej szacie. Prasa w komunikacji lokalnej	106
TOMASZ KOZIEŁŁO	
System ochrony Polski przed bronią masowego rażenia	121
PAWEŁ KUCA	
Kapitał zagraniczny na rynku prasowym w regionie podkarpackim w latach 1993–2021: próba bilansu	146
JOANNA KULPIŃSKA	
Formy manifestacji tożsamości lokalnej mieszkańców Podkarpacia w Stanach Zjednoczonych	158

DARIUSZ LATOSIEWICZ, BARTOSZ KOZICKI, MAREK MAGNISZEWSKI, MACIEJ TOŁWIŃSKI	
The impact of crises in the 21 st century on the railway transport sector in Poland in terms of economic security	177
PIOTR NARLOCH, TOMASZ SKRZYŃSKI	
Methane emissions from elements of gas distribution networks and the energy security of EU countries in time of gas wars	191
AGNIESZKA PAZDERSKA	
Tolerancja zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w internecie w grupie młodych dorosłych: analiza empiryczna	215
WIESŁAWA PIĄTKOWSKA-STEPANIAK	
Polonijna, amerykańska misja braci księdza Wincentego i Jana Barzyńskich	230
EWA POGORZAŁA	
Status dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie” a wyzwania nauczania przedmiotów metodologicznych – wstępny zarys problemu	246
ANNA SIKORSKA	
Krajowy system ratowniczo-gaśniczy w Polsce jako integralna część organizacji bezpieczeństwa wewnętrznego państwa – podstawowe założenia organizacji i funkcjonowania	260
EWELINA WAŚKO-OWSIEJCZUK	
Krytyczne spojrzenie na promowanie demokracji	280
MARCIN WICHMANOWSKI	
Budowanie tożsamości chłopów w myśli politycznej i działalności Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast	297
HENRYK WYRĘBEK	
Zagrożenia hybrydowe bezpieczeństwa informacyjnego państwa	315
Informacje dla autorów	331

Agnieszka Araucz-Boruc*

SPOŁECZEŃSTWO MŁODYCH ZAGROŻONE SUICYDOGENNIE

Streszczenie

W literaturze przedmiotu samobójstwo rozpatrywane jest jako specyficzny fenomen społeczny – jedno z zachowań dewiacyjnych, będące jednocześnie wskaźnikiem dezintegracji społecznej. Z uwagi na to, iż skutki samobójstwa mają charakter społeczny, samobójstwo zaliczane jest do patologii społecznej, określanej jako choroba społeczna. **Cel:** Wskazanie, że samobójstwa są ważnym problemem społecznym, wykazującym tendencję wzrostową. **Hipoteza:** Wiek młodzieńczy jest okresem, w którym istnieje znaczne ryzyko podjęcia zamachu samobójczego. **Metody:** W opracowaniu wykorzystano metodę analizy i syntezy literatury fachowej, metodę monograficzno-opisową oraz analizę danych statystycznych. **Wnioski:** Analiza i synteza materiałów źródłowych pozwala stwierdzić, iż wśród dzieci poniżej 12 roku życia odnotowuje się niewiele zamachów samobójczych zakończonych zgonem. Inaczej jest w przypadku młodzieży w wieku 13–18 lat, u której pojawia się już poczucie własnej śmiertelności. Młodzież staje się zdolna, aby intelektualnie przyswoić fizjologiczne, metafizyczne, a także biologiczne aspekty śmierci. **Implikacje dla teorii i praktyki:** Dlatego też, zachowania suicydalne, rzadkie wśród dzieci oraz w okresie wczesnej adolescencji, stają się coraz bardziej rozpowszechnione wśród młodzieży. Ponadto, występowanie myśli samobójczych przed okresem dojrzewania koreluje z późniejszymi próbami samobójczymi, u młodzieży (częściej niż u dorosłych) dochodzi do ponawiania prób samobójczych. **Oryginalność i wartość:** W artykule podjęto próbę usystematyzowania determinantów zachowań suicydalnych wśród młodzieży oraz ukazania zamachu samobójczego jako problemu osobistego i społecznego, w kategorii zagrożeń.

Słowa kluczowe: zachowanie suicydalne, zamach samobójczy, młodzież, adolescencja, zagrożenie, depresja

Wstęp

W społeczeństwie polskim słowo samobójstwo i wszystko, co się z nim wiąże, powoduje zażenowanie, niepewność i strach. Tymczasem samobójstwo jest faktem, fenomenem społecznym, swoistą chorobą współczesnego świata. Unikanie myślenia o tym zjawisku nie spowodu-

---

* Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, e-mail: agnieszka.araucz-boruc@uph.edu.pl, ORCID: 0000-0001-7480-8377.

je, że nagle samobójstwa przestaną istnieć. Przeciwnie, bierność w szukaniu sposobów na rozwiązanie tego społecznego problemu może spowodować nasilenie zjawiska.

W każdym społeczeństwie mamy do czynienia z zachowaniami dewiacyjnymi i z ludźmi będącymi w kolizji z normami życia społecznego. Są one wspólnym określeniem dla różnorodnych typów dewiacji jednostkowych, grupowych czy instytucjonalnych. Współcześnie zjawiska patologii społecznej mają związek z procesami politycznymi, gospodarczymi i społecznymi. Zasadniczo przemiany polityczne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe, dokonane i dokonujące się w Polsce i na świecie, mają historyczne, przełomowe znaczenie dla przeszłości, teraźniejszości i przyszłości¹. W globalny awans społeczeństwa zostały wplecione losy jednostek i grup społecznych, stanowiąc odbicie złożoności przemian doby transformacji. Tym przemianom towarzyszy wiele niekorzystnych relacji społecznych, takich jak nasilenie dewiacyjnych zachowań, które można sprowadzić do trzech kategorii uwarunkowań szeroko omawianych w literaturze przedmiotowej:

- osłabienie więzi społecznych,
- osłabienie mechanizmów kontroli społecznej,
- wzrost napięcia między aspiracjami i możliwościami ich realizacji (duża rozpiętość między najniższymi i najwyższymi szczeblami drabiny społecznej), ukształtowanie się pewnych norm obyczajowych określonych grup i środowisk społecznych z systemu wartości społecznie akceptowanych².

Można zatem stwierdzić, iż zjawisko samobójstwa w pewien sposób przypomina społeczeństwu, że nie potrafiło ono sprawić, by dla każdego z jego członków życie stanowiło wartość nadrzędną.

Samobójstwo jest zdarzeniem wstrząsającym, wynikiem przerażającej decyzji osoby, która wcześniej przejawiała zachowania suicydalne. Osoba z tendencjami samobójczymi zazwyczaj znajduje się w nastroju depresyjnym, z trudem i niechętnie mówi o swoich problemach, zwłaszcza o myślach samobójczych. Należy pamiętać, że ofiarą samobójstwa jest nie tylko jednostka, która targnęła się na swoje życie. Ofiarami są także bliscy, rodzina, przyjaciele, znajomi, sąsiedzi, czyli całe społeczeństwo. Rodzice, dzieci czy osoby bliskie do końca życia niosą ciężkie brzemie wątpliwości i myśli, że w kluczowym momencie zawiedli i mogli zadziałać inaczej. Samobójstwo stanowi bardzo poważny problem na całym świecie. Rocznie odbiera sobie życie około 800 tys. osób, czyli co 40 sekund jeden człowiek popełnia

¹ B. Hołyst, *Zagrożenie ładu społecznego*, Warszawa 2014, s. 13–19.

² K. Kuberska-Przekwas, *Samobójstwa dzieci i młodzieży jako choroba społeczna*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne”, 2014.

samobójstwo. Najczęstszą przyczyną takiego działania jest depresja; jeżeli nie zostanie ona szybko zdiagnozowana, bardzo ciężko jest pomóc osobie pogrążonej w tej chorobie. Niskie poczucie własnej wartości, brak wiary w siebie, myślenie, iż nie jest się nikomu potrzebnym, negowanie sensu życia – to kilka z wielu negatywnych myśli, które towarzyszą osobie w złym stanie psychicznym. Każda śmierć to osobna tragedia ludzi (bliskich), którzy byli związani emocjonalnie z danym człowiekiem, a przecież śmierci samobójczej można uniknąć, gdybyśmy wiedzieli dokładnie, czym kierują się ludzie, którzy już przestali kochać życie.

W literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele definicji samobójstwa, różni autorzy kładą nacisk na inne aspekty zjawiska. W większości definicji akcentowany jest fakt, że śmierć samobójcza jest aktem, do którego dochodzi w wyniku intencjonalnego, rozmyślnego, zamierzonego, dobrowolnego, świadomego, celowego lub zaplanowanego działania osoby. Samobójstwo definiowane jest także jako rodzaj śmierci, która nastąpiła w rezultacie działań własnych, których śmiertelny skutek był przez daną osobę przewidywany i akceptowany³.

Analizując problem zamachów samobójczych, należy przytoczyć termin zachowania suicydalne, które oznaczają ciąg reakcji, jakie zostają wyzwolone w człowieku z chwilą, gdy w jego świadomości samobójstwo pojawia się jako antycypowany, pożądaný stan rzeczy, a więc jako cel⁴. Z kolei próbę samobójczą definiuje się jako potencjalnie śmiertelne, samodzielne działanie, którego intencją było doprowadzenie do własnej śmierci, wskutek którego do owej śmierci jednak nie doszło. Zachowania samobójcze natomiast to formy różnorodnych zachowań podejmowane z intencją odebrania sobie życia, które jednak nie doprowadziły do śmierci. Myśli samobójcze, prowadzące często do zachowań suicydalnych, to myśli o perspektywie śmierci łączące się z chęcią odebrania sobie życia.

Przyczyny samobójstw są wielorakie. Często próba samobójcza wynika z uczucia smutku, który w wielu przypadkach jest rezultatem zaburzeń psychicznych, takich jak depresja, zaburzenia afektywne dwubiegunowe, schizofrenia, alkoholizm lub inne uzależnienie od środków odurzających. Stresory takie jak problemy finansowe lub problemy w zakresie relacji międzyludzkich również odgrywają istotną rolę. Do samobójstwa mogą też skłaniać normy obowiązujące w niektórych kulturach, sytuacja społeczna i światopogląd, w tym poglądy religijne. Samobójstwo jest obecnie dziesiątą przyczyną zgonu na świecie.

---

³ Szerzej: D. Kurdwanowska, *Biblioteka samobójców*, Warszawa–Bielsko-Biała 2011.

⁴ B. Pilecka, *Osobowościowe korelaty prób samobójczych u młodzieży*, Rzeszów 1981, s. 7.

Zachowania suicydalne

W suicydologii wyróżnia się suicydogenny układ sytuacyjny (SUS) oraz osobnicze skłonności samobójcze (OSS). Do pierwszej grupy należą wszelkie zdarzenia, które generują trudności życiowe, czyli na przykład trudna sytuacja rodzinna, problemy zawodowe, zawód miłosny, śmierć bliskiej osoby. Od umiejętności uaktywnienia mechanizmów obronnych zależy, czy dana osoba poradzi sobie z tymi trudnościami. Jeśli ktoś ma wysoki poziom samooceny, potrafi przezwycięzać przeszkody, nie ma wahań nastroju i posiada wystarczająco silne mechanizmy obronne – myśli ani plany samobójcze nie powinny się pojawiać w jego głowie. Jeśli nie, może być w grupie ryzyka. Osoby przechodzące kryzys w życiu są zagrożone zjawiskiem samobójstwa. Kryzys emocjonalny to przejściowe, okresowe zaburzenia równowagi psychicznej spowodowanej zagrożeniem powiązanym z sensem życia, wartością, w konfrontacji z ważnym problemem życiowym. Osoby w kryzysie czują lęk, poczucie winy czy złość. Kryzys jest wynikiem stresu i napięcia emocjonalnego w ich życiu.

Stres jest równie ważnym elementem w powstaniu myśli samobójczych. Kiedy wzrasta on do nadzwyczajnych rozmiarów, a zwykle sposoby radzenia sobie stają się nieskuteczne, pojawia się poważne zagrożenie podjęcia próby samobójczej. Następnie ważny jest suicydogenny układ sytuacyjny, gdzie przy dramatycznych wydarzeniach życiowych powstaje zachwianie równowagi wewnętrznej. Wydarzenia krytyczne wiążą się ze zjawiskami suicydalnymi, które mogą się rozwijać w następstwie oddziaływania tych wydarzeń jako negatywne konsekwencje. Warunki wywoływania procesu samobójczego przez dramatyczne wydarzenia życiowe przedstawiają się następująco:

- są wpisane w obiektywną sytuację czy historię życia osoby,
- pozostają poza kontrolą jednostki,
- dotyczą podstaw dotychczasowego życia człowieka, jego relacji z otoczeniem,
- stanowią zagrożenie cenionych wartości,
- pociągają zmiany dotychczasowej tożsamości społecznej na skutek utraty pełnionych ról, przyłączenia nowych ról czy konieczności ponownego samookreślenia, ponieważ dotychczasowa samoocena i samoakceptacja stają się problematyczne lub całkowicie zanegowane,
- ingerują w dotychczasowy kierunek biegu życia, jednostki zmuszają do readaptacji⁵.

---

⁵ B. Hołyst, *Suicydologia*, Warszawa 2012, s. 211–228.

Aby doszło do śmierci samobójczej, musi nastąpić zetknięcie określonego suicydogenego układu sytuacyjnego z określonym typem osobniczych skłonności samobójczych. Suicydogeny układ sytuacyjny to zestaw faktów, czyli przyczyn samobójstwa. Musi istnieć powód, dla którego człowiek gotowy jest targnąć się na własne życie. Może tu chodzić o zawód miłosny, nieuleczalną chorobę lub utratę pracy. Analizując skłonności samobójcze, wyróżniamy trzy grupy osobnicze:

- pierwszą stanowią ludzie z poczuciem niezaspokojenia, niespełnienia i pozbawieni nadziei na zmianę sytuacji,
- drugą – ludzie opanowani przez lęk,
- trzecią – ludzie z niską samooceną⁶.

Po długich okresach przygnębienia osoba o skłonnościach samobójczych często popada w nagłą euforię. Logika, która się za tym kryje, to ich wewnętrzne przekonanie, że znaleźli „rozwiązanie” swoich problemów i konfliktów – czyli samobójstwo. Osoba, która odczuwa ogromny ból i rozterki wewnętrzne bez perspektywy rozwiązania, może dać się zwieść naglemu poczuciu natrafienia na rozwiązanie. Rodzina i przyjaciele dają się również zwieść pozornej poprawie, tymczasem w rzeczywistości zagrożenie staje się jeszcze poważniejsze. Kiedy dojdzie do takiego stanu spokojnego zdecydowania, konieczna jest szybka reakcja.

Chęć odebrania sobie życia określana jako myśli samobójcze wiąże się z możliwością pojawienia się zachowań suicydalnych oraz aktu samobójczego. Około 2/3 samobójców w przeciągu pół roku przed popełnieniem samobójstwa ma kontakt z lekarzami, takimi jak psychiatra. Wśród tych, którzy dokonali aktu samobójczego, znaczna część (80%) zasygnalizowała chęć odebrania sobie życia przez zachowanie bądź sygnały werbalne. Należy podkreślić, iż w okresie, który poprzedza sam akt samobójczy, śmiało sygnalizowanie tego zamiaru spada⁷. Wystąpienie myśli samobójczych należy brać pod uwagę jako poważne ryzyko, które powinno wymagać leczenia w ośrodku leczniczym albo powinno zostać poddane bardzo starannej eksploracji i monitorowaniu⁸.

Na ryzyko samobójstwa składają się różne czynniki, na przykład: płeć, okres dojrzewania bądź starości, rasa, stan cywilny, samotność, styczność z życiem przestępczym, brak pracy i środków do życia, sygnalizowanie wystąpienia myśli i planów samobójczych, zanizone poczucie

⁶ *Ibidem*, s. 217.

⁷ P. Rodziński, K. Rutkowski, A. Ostachowska, *Progresja myśli samobójczych do zachowań samobójczych w świetle wybranych modeli suicydologicznych*, Rzeszów 2017, s. 516–518.

⁸ A. Grzywa, A. Kucmin, T. Kucmin, *Samobójstwa – epidemiologia, czynniki, motywy i zapobieganie*, cz. I, Lublin 2009, s. 435.

wartości, nieplanowanie swojej przyszłości, poczucie rezygnacji, śmierć bliskiej osoby, itp. Bardzo istotnym, oprócz psychicznych czynników, jest wystąpienie chorób somatycznych, które łączą się z ogromnym bólem, a także z niepełnosprawnością⁹, z czym szczególnie trudno radzą sobie młodzi ludzie w okresie dojrzewania.

Niemniej jednak bazowym elementem wystąpienia myśli i skłonności samobójczych jest ból psychiczny, którego jedyną ucieczką od cierpienia jest śmierć. Ból psychiczny to „ból, cierpienie i udręka zachodzące w umyśle [...], to ból nadmiernego poczucia wstydu, winy, strachu, niepewności, samotności, obawa przed starzeniem się lub bolesną śmiercią”. Jako fundamentalne podłoże psychicznego bólu przyjęto frustrację ważnych potrzeb; jeśli człowiek jest pozbawiony ich spełnienia, nie potrafi normalnie egzystować. Do tych potrzeb należą następujące obszary:

- udaremniiona miłość, akceptacja – związane z frustracją potrzeby przynależności i wsparcia;
- utrata kontroli, przewidywalności, porządku – związane z frustracją potrzeby osiągnięć, autonomii i ładu;
- zagrożenie obrazu siebie, porażka, upokorzenie – związane z frustracją potrzeby afiliacji i opieki;
- zerwanie kluczowych relacji, towarzyszący temu żal i poczucie straty – związane z frustracją potrzeby afiliacji i opieki;
- nadmierny gniew, wściekłość i wrogość – związane z frustracją potrzeby dominacji i agresji.

Dzięki ustaleniu kategorii tych potrzeb oraz zobowiązaniu się do próby spełnienia ich może nastąpić spadek zaawansowania psychicznego bólu, a w wyniku tego powstrzymanie się od dokonania aktu samobójczego¹⁰.

Z życiem ludzkim wiążą się jednak sytuacje trudne, które mogą sprawić, że komuś śmierć wyda się lepsza od dalszego życia. Poniżej przedstawię kilka przykładów takich sytuacji.

– Rozpad rodziny. Przy rozpadzie rodziny jednostka, zwłaszcza dziecko, może cierpieć z powodu poczucia wyobcowania lub odrzucenia przez rodzinę. Stres i osamotnienie, jakie towarzyszą rozwodowi czy separacji, nagłej przeprowadzce lub długoterminowemu konfliktowi w rodzinie, mogą wywołać myśli samobójcze.

– Depresja. Depresja kliniczna to choroba, która często nie pozwala ludziom dostrzec drogi wyjścia z problemów. Bez właściwego, profesjonalnego leczenia ofiary depresji mogą postrzegać samobójstwo jako jedyne możliwe rozwiązanie.

⁹ P. Rodziński, K. Rutkowski, A. Ostachowska, *op.cit.*, s. 519.

¹⁰ J. Chodkiewicz, J. Miniszewska, *Ból psychiczny a występowanie myśli i tendencji samobójczych*, Łódź 2014, s. 37–38.

– Ucieczka. Osoba, która odczuwa, że została schwyta w pułapkę pozornie beznadziejnej sytuacji, uważa ucieczkę za sprawę samobójstwa za rozwiązanie. Takie osoby często postrzegają zamach samobójczy jako sposób ucieczki przed rozpaczą, bólem, karą, poniżeniem lub po prostu przed trudnościami psychicznymi i emocjonalnymi. Należy podkreślić, iż w okresie adolescencji młodzież niemal codziennie boryka się z takimi problemami.

– Utrata kogoś bliskiego. Samobójstwo może być postrzegane jako sposób odizolowania się od nieznośnego smutku i żalu po utracie bliskiej osoby, co wydaje się niemożliwe do pokonania w inny sposób.

– Poczucie winy. Jeżeli daną osobę przytłacza poczucie winy z powodu czegoś, co zrobił, samobójstwo bywa czasem popełniane jako ostateczna kara za coś, co dana osoba uważa za czyn niewybaczalny i nie potrafi z tym dalej żyć. Okres dorastania dostarcza młodym ludziom wielu sytuacji trudnych, w których pojawia się silne poczucie winy oraz brak umiejętności życiowych na poradzenie sobie z tą sytuacją.

– Usiłowanie przyciągnięcia uwagi lub manipulacja. Kiedy osoba czuje się lekceważona przez rodzinę, znajomych czy przyjaciół, stara się zwrócić na siebie uwagę. Czasami dochodzi do dosyć poważnych gróźb lub prób samobójczych, jest to często wołanie o pomoc, również skierowanie uwagi otoczenia. Usiłowanie popełnienia samobójstwa może być również próbą manipulacji rodziną, aby spełniła jakieś żądania danej osoby. Kwestia przyciągnięcia uwagi jest coraz częściej widoczna chociażby z uwagi na coraz szybsze tempo życia, zwłaszcza dorosłych, którzy nie poświęcają wystarczającej uwagi swoim dzieciom.

– Zemsta. Osoba, która jest zraniona czy znajduje się w bardzo trudnej sytuacji, pod wpływem impulsu szuka zemsty. Czasami chęć zemsty bywa silniejsza niż pragnienie życia. Samozniszczenie postrzegane jest jako najlepszy sposób ukarania osoby, która zraniła. Zemsta w postaci samobójstwa może być wynaturzoną reakcją na zerwanie jakiegoś bliskiego związku¹¹.

Niewątpliwie ludzie, którym przychodzą do głowy przelotne myśli samobójcze, czują się bardzo samotni. Niezależnie od tego, czy są samotnikami, czy też są bardzo aktywni towarzysko, często cierpią z powodu braku kogoś, komu naprawdę mocno by na nich zależało, kto poświęcałby im czas i dla kogo byliby ważni. Ktoś, kto jest samotny i czuje się niekochany, może łatwo dojść do wniosku, że niepotrzebnie zajmuje miejsce na ziemi. Jeśli dodamy do tego zbyt wysokie wymagania, ocze-

---

¹¹ Por. A. Zwoliński, *Samobójstwo jako problem osobisty i publiczny*, Kraków 2013.

kiwania ponad siły, brak wiary we własne możliwości, niską samoocenę i brak poczucia własnej wartości, musimy liczyć się z tym, że życie z takim bagażem może być dla wielu zbyt trudne. Dlatego też niezbędnym elementem profilaktyki zachowań suicydalnych jest pozytywna profilaktyka oparta na szczerej i bezinteresownej miłości do dziecka, która pozwoli młodemu człowiekowi kochać samego siebie, a w przyszłości być silnym i odpornym na trudy życia dorosłym.

Socjologiczny kierunek badań nad zachowaniami autodestrukcyjnymi przyjmuje jako punkt wyjścia nie jednostkę, lecz społeczność, analizuje bowiem akt samobójczy w kontekście jego społecznych uwarunkowań. Innymi słowy, skoro człowiek jest częścią określonego społeczeństwa, to źródeł samobójstw trzeba szukać w zakłóceniach funkcjonowania tegoż społeczeństwa. Ten kierunek bada fenomen samobójstwa jako efekt dezintegracji społeczeństwa, a nie dezintegracji osobowości jednostki. Nie oznacza to lekceważenia indywidualnych motywów działań samobójczych, ale przesunięcie zainteresowań z działań jednostkowych na działania stanowiące ich wspólny mianownik, czyli warunki społeczne zapobiegające lub sprzyjające zamachom na własne życie. Wyraźne są ich wymierne wyznaczniki dowodzące zróżnicowanego nasilenia i zmienności lub stałości trendów społecznych. Z przesłanki, iż śmierć samobójcza nie jest efektem indywidualnych predyspozycji do samozniszczenia, lecz zjawiskiem determinowanym w dużej mierze sytuacją grup społecznych, do których samobójcy przynależą, i cechami społeczeństwa, w którym żyją, nie wynika, że samobójstwa są zawsze takie same.

Analizując społeczne determinanty samobójstw, należy wyróżnić ich cztery podstawowe rodzaje:

- egoistyczne, będące wynikiem słabej integracji jednostki z grupą i społecznością, gdzie jednostka swoiście „wymyka się” spod kontroli społeczeństwa;
- altruistyczne, będące skutkiem zbyt silnej integracji ze środowiskiem, zbyt silnej identyfikacji z celami, interesami, oczekiwaniami grupy, zbyt daleko posuniętej socjalizacji;
- anomiczne, będące przejawem zakłócenia ładu społecznego, wskaźnikiem jego rozregulowania, sytuacji, w której zachowania jednostki są w za małym stopniu skontrolowane i stymulowane przez społeczeństwo; jest to dezintegracja społeczna, której efektem jest narastanie samobójstw; ujawniają się one w nagłych kryzysowych sytuacjach;
- fatalistyczne, związane z sytuacją jednostkową; jest to samobójstwo człowieka znajdującego się w sytuacji tragicznej, w której dopatruje się rozwiązania jedynie poprzez samobójstwo.

Czynniki popychające ku samobójstwu

Czynniki zwiększające ryzyko samobójstwa obejmują zaburzenia psychiczne, uzależnienie od środków odurzających, stan psychiczny, niektóre normy kulturowe, problemy rodzinne i społeczne oraz uwarunkowania genetyczne. Zaburzenia psychiczne oraz uzależnienie od substancji odurzających często występują równocześnie. Inne czynniki ryzyka to wcześniejsze próby samobójcze, dostęp do środków umożliwiających popełnienie samobójstwa, samobójstwo w rodzinie lub urazowe uszkodzenie mózgu. Czynniki społeczno-gospodarcze, takie jak bezrobocie, ubóstwo, bezdomność, wykluczenie społeczne oraz dyskryminacja, mogą również stanowić przyczynę myśli samobójczych. Uwarunkowania genetyczne mogą być odpowiedzialne za połowę zachowań samobójczych.

Ważną determinantą skłaniającą do popełnienia samobójstwa jest przemoc w rodzinie, przez którą najczęściej tracą życie młodzi ludzie. Nadużywanie alkoholu przynajmniej przez jednego rodzica, ciągłe awantury, niespędzanie czasu z dzieckiem przez rodziców, śmierć samobójcza w rodzinie, a także rozwód rodziców znacznie przyczyniają się do tego, iż młodzi ludzie zaczynają myśleć o odebraniu sobie życia. Aby jakoś radzić sobie z problemami w rodzinie, coraz młodszy sięgają po używki czy alkohol. Jednakże to może nie być wystarczające, aby obniżyć ciągłe napięcie, dlatego niejednokrotnie uważają, iż jedynym sposobem na to jest targnięcie się na życie. Uwarunkowaniami takiego czynu mogą być:

- zemsta (pragnienie wzbudzenia w innych poczucia winy),
- izolacja (poczucie niedopasowania do społeczeństwa),
- beznadziejność (wrażenie braku wyjścia z danej sytuacji),
- niepowodzenie (często wyolbrzymione),
- strata (realna lub wyimaginowana),
- depresja, która wpływa na zachowanie i emocje¹².

Istnieje związek pomiędzy samobójstwami a problemami w zakresie zdrowia, takimi jak: ból przewlekły, urazowe uszkodzenie mózgu, nowotwór, stosowanie hemodializ, zakażenie HIV, tocznia rumieniowata układowa, itp. Zdiagnozowany nowotwór w przybliżeniu podwaja prawdopodobieństwo popełnienia samobójstwa. Podwyższone zagrożenie samobójstwem utrzymuje się po uwzględnieniu wpływu choroby wywołującej depresję oraz uzależnienia alkoholowego. Zagrożenie jest szczególnie wysokie u osób cierpiących na więcej niż jedną chorobę. Zaburzenia snu, takie jak bezsenność oraz zespół bezdechu śródsewnego, są

---

¹² A. Bąbik, D. Olejniczak, *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka. Uwarunkowania i profilaktyka samobójstw wśród dzieci i młodzieży w Polsce*, Warszawa 2014, s. 105–106.

czynnikami ryzyka związanymi z depresją i samobójstwami. W niektórych przypadkach zaburzenia snu mogą być czynnikiem ryzyka niezależnym od depresji. Również inne choroby mogą dawać objawy zbliżone do zaburzeń wpływających na nastrój: niedoczynność tarczycy, choroba Alzheimera, nowotwory ośrodkowego układu nerwowego, toczeń rumieniowaty układowy oraz efekty uboczne wielu leków.

Stany psychospołeczne stanowią kolejną przyczynę podwyższonego zagrożenia związanego z samobójstwem: poczucie beznadziejności, utrata przyjemności w życiu, depresja oraz lęk. Brak umiejętności w zakresie rozwiązywania problemów, utrata wcześniej posiadanych umiejętności oraz brak umiejętności panowania nad własnym zachowaniem są również ważnymi czynnikami. Przeżyty niedawno stres, np. utrata członka rodziny lub przyjaciela, utrata pracy lub izolacja społeczna (np. życie w samotności), również wpływają na podwyższone zagrożenie. Osoby, które nigdy nie były w związku małżeńskim, też są znacznie częściej narażone na myśli samobójcze. Molestowanie seksualne w dzieciństwie lub przebywanie pod opieką rodziny zastępczej także są czynnikami ryzyka. Ubóstwo jest również uważane za czynnik ryzyka samobójstwa. Rosnące ubóstwo relatywne w porównaniu z osobami żyjącymi dookoła zwiększa zagrożenie związane z samobójstwem.

Znaczącą rolę w odbieraniu sobie życia odgrywają środki masowego przekazu, w tym także internet. Sposób, w jaki pokazuje się w nich samobójstwo, może mieć negatywny wpływ, zwłaszcza jeżeli będzie ono przedstawiane w sposób intensywny, wyróżniający się, oraz jeśli nada mu się wydźwięk romantyczny. Szczegółowy opis sposobu popełnienia samobójstwa może być przyczyną popularyzacji wybranej metody popełnienia samobójstwa. Popularyzacja samobójstwa znana jest także jako tzw. efekt Wertera, nazwany tak ze względu na protagonistę w napisanej przez Goethego powieści *Cierpienia młodego Wertera*, który popełnia samobójstwo. Ryzyko jest znacznie wyższe wśród nastolatków postrzegających samobójstwo w sposób romantyczny. Grupą najbardziej podatną na naśladowanie nagłośnionego samobójstwa są nastolatki i osoby podobne do samobójcy.

Nagłaśnianie w środkach masowego przekazu faktu popełnienia samobójstwa prowadzi do stałej nadwyżki samobójstw, ponieważ po początkowym gwałtownym wzroście ilości samobójstw nie zauważa się później spadku liczby samobójstw poniżej stałego poziomu dla danej populacji, który powinien być obserwowany, gdyby pod wpływem wrzawy medialnej samobójstwo popełniali tylko potencjalni samobójcy. Końcowym efektem nieumiejętnej działalności informacyjnej mediów w tym zakresie jest trwały wzrost średniego poziomu popełnianych sa-

mobójstw dla danej populacji. W 2003 roku Światowa Organizacja Zdrowia wydała raport *Zapobieganie samobójstwom: Poradnik dla pracowników mediów*, w którym ostrzega się dziennikarzy przed skutkami informowania o samobójstwach. Światowa Organizacja Zdrowia wykazała w raporcie, iż niewłaściwe informowanie o samobójstwach przyczynia się do śmierci wielu młodych ludzi. W raporcie dowiedziono na podstawie badań naukowych, że istotnymi czynnikami wpływającymi na powstanie „efektu Wertera” są podawane publicznie w mediach: szczegóły dotyczące okoliczności samobójstwa, fotografie zmarłych, dokładne opisy powodów oraz samego aktu odebrania sobie życia, przypisywanie komuś winy oraz przede wszystkim ukazywanie samobójstwa w formie atrakcyjnej medialnie sensacji i metody rozwiązywania problemów.

Wpływ depresji na decyzje o samobójstwie

Depresja rozumiana jest jako zespół doświadczeń obejmujący nie tylko nastroj, ale także doświadczenia fizyczne, psychiczne i behawioralne, które określają bardziej długotrwały, szkodliwy stan, który może zostać klinicznie rozpoznany jako zespół depresyjny. Jest to jedna z nielicznych dysfunkcji psychicznych, o której sprawdza się teza, iż jest śmiertelna. Z wszelkich następstw związanych z uczuciem bezsilności i beznadziejności u istoty ludzkiej autodestrukcja jest najpoważniejsza. Zaburzenie depresyjne, a zwłaszcza poczucie beznadziejności, wielokrotnie przyczynia się do dokonania aktu samobójczego¹³.

Depresja stanowi bardzo poważny problem na świecie. W statystykach, które odnoszą się do rozprzestrzeniania chorób psychicznych, zajmuje czołową pozycję. Dla milionów ludzi jest przyczyną wewnętrznego bólu, z którym nie mogą sobie poradzić. U 1/4 osób zmagających się z zaburzeniami afektywnymi sposobem na poradzenie sobie z depresją jest śmierć w wyniku autodestrukcji¹⁴. Badania naukowe udowadniają, iż skłonności do depresji mają związek z płcią. Pojawia się ona równolegle u dziewcząt i chłopców przed okresem dojrzewania, natomiast w czasie dojrzewania częściej występuje u dziewcząt. Ta nierównomierność obserwowana jest również u dojrzałych kobiet i mężczyzn. Prawdopodobne działanie aspektów psychologicznych oraz biologicznych na częstość występowania tego zaburzenia w stosunku do płci aktualnie jest niejednoznaczne. Niewykluczone, iż znacznie większe skłonności do popadania w depresję u dojrzewających dziewcząt powstają w wyniku różno-

¹³ C. Hammen, *Depresja*, Gdańsk 2006, s. 13–54.

¹⁴ S. Puzyński, *Depresje*, Warszawa 1979, s. 5–15.

rodnego oddziaływania hormonów w trakcie adolescencji na obie płcie, a także z rozbieżnością zasad funkcji płciowych¹⁵.

Wpływ na stany depresyjne mają również czynniki środowiskowe obejmujące typowe uwarunkowania i zasady współżycia społecznego, z powodu których osoby chore odczuwają niepokój, odosobnienie i barierę swobody. Kolejnym czynnikiem mającym negatywny wpływ na depresję może być klimat, ponieważ zimą częściej występują stany depresyjne¹⁶.

Podstawowymi symptomami depresji są: depresyjne samopoczucie, napięcie emocjonalne, niepokój, ożywienie lub spowolnienie działań psychofizycznych, rozłam kontaktów międzyludzkich, rozpad związków, bezsilność, bezsenność, chwiejność emocjonalna, krytyczna ocena samego siebie, myśli samobójcze, poczucie winy, urojenia, niezdecydowanie, itp. Bazowym elementem depresji jest złe samopoczucie, które występuje wraz z osamotnieniem, uczuciem melancholii, apatii oraz brakiem poczucia spełnienia. Jest to niezwykle istotne współcześnie zagadnienie, ponieważ obserwujemy swoisty zanik kontaktów interpersonalnych wśród młodych ludzi, którzy znaczną część wolnego czasu spędzają online, zaniedbując tym samym prawdziwe relacje oraz pozbawiając się możliwości rozwoju własnych zainteresowań i pasji. Młodzież w stanach depresyjnych przejawia zarówno ograniczone, jak i zaniżone bądź podwyższone działanie. Objawy somatyczne lub wegetatywne występujące w cięższych przypadkach to:

- utrata energii,
- zakłócenia snu i apetytu,
- utrata wagi i niemożność osiągnięcia wagi ciała właściwej dla swego wieku,
- bóle brzucha i bóle głowy,
- ciągłe zmiany nastroju¹⁷.

Istotną kwestią w analizowaniu trudności związanych z samopoczuciem jest prawidłowa analiza możliwości wystąpienia samouszkodzeń oraz prób samobójczych, ocena symptomów, czynników predysponujących, czynników zewnętrznych, czynników podtrzymujących i czynników ochronnych. Ostatnie cztery czynniki po szczegółowych badaniach są pomocne w analizie problemu. Ponadto eksploracja powinna spajać te czynniki z symptomami depresji, doradzać idee kliniczne oraz przedstawić schemat dopięcia celów.

---

¹⁵ A. Carr, *Depresja i próby samobójcze młodzieży. Sposoby przeciwdziałania i reagowania*, Gdańsk 2004, s. 12.

¹⁶ S. Puzyński, *op.cit.*, s. 57–58.

¹⁷ A. Carr, *op.cit.*, s. 12–14.

Dobór odpowiedniej terapii w leczeniu depresji jest rozważnym postanowieniem, co często może dostarczyć istotnych kłopotów. Błędny dobór leków lub terapii skutkuje nieefektywną procedurą kliniczną, która może przyczynić się do wystąpienia negatywnych wahań w obrazie klinicznym zaburzeń depresyjnych, może to również spowodować zwiększenie ryzyka popełnienia samobójstwa przez osoby chore¹⁸.

Kluczowymi kwestiami przy dokonaniu wyboru odpowiedniej przestrzeni do terapii są stan psychiczny pacjenta, poziom ryzyka farmakoterapii w kwestii doboru leku oraz uwarunkowania środowiskowe. Bezpieczeństwo pacjenta w kontekście ryzyka farmakoterapii i samobójstwa jest podstawową przesłanką w wyborze odpowiedniego miejsca terapii. Bywa również tak, iż osoby chorujące na płytką postać depresji tkwią w gorszych uwarunkowaniach społecznych niż osoby chorujące na bardziej nasiloną postać depresji. Istotne jest zaangażowanie rodziny chorego w proces terapii w szczególności, gdy kuracja jest prowadzona w ośrodkach leczniczych. W przypadku braku zaangażowania ze strony bliskich osób powoduje to zagrożenie dla pacjenta¹⁹.

Osoba narażona na popełnianie samobójstw może być w kryzysie samobójczym, z którym sobie nie radzi, co może przyczynić się do pojawienia się zespołu przedsamobójczego. Jest to stan psychiczny bezpośrednio poprzedzający próbę popełnienia samobójstwa. Na zespół presuicydalny składają się trzy główne, wzajemnie wzmacniające się komponenty:

- zawężenia następujących obszarów funkcjonowania:
  - zawężenie dynamiczne (dominują negatywne uczucia i myśli, pesymizm, antycypowanie nieszczęść, lęk, niskie poczucie własnej wartości, poczucie bezradności, koncentracja na poniesionych stratach),
  - zawężenie sytuacyjne (niedostrzeżenie możliwości zmiany swojej sytuacji, poczucie znalezienia się w sytuacji bez wyjścia, brak nadziei odbiera poczucie sensu i udaremnia podejmowanie konstruktywnych działań),
  - zawężenie systemu wartości (dewaluacja wcześniej cenionych wartości, rezygnacja z zainteresowań i z kontaktów z innymi),
  - zawężenie relacji interpersonalnych (wycofanie społeczne, osamotnienie, poczucie odrzucenia),
- kumulowanie się agresji i napięcia, które najpierw są powstrzymywane, a ostatecznie zostają zwrócone do wewnątrz, tj. przeciwko samemu sobie, czego wyrazem może być samobójstwo,

---

¹⁸ S. Pużyński, *op.cit.*, s. 380.

¹⁹ *Ibidem*.

- pojawienie się fantazji, w których samobójstwo jest błędnie postrzegane jako korzystne i pożądane rozwiązanie (myśli samobójczych).

Zespół presuicydalny jako stan bezpośredniego zagrożenia życia wymaga bezzwłocznego udzielenia pomocy, objęcia dozorem celem udaremnienia ewentualnej próby samobójczej oraz jak najszybszego objęcia opieką medyczną. Taki kryzys samobójczy to powoli nasilający się proces prowadzący do samobójstwa. Proces ten przebiega w kilku następujących stadiach. W pierwszym etapie rozważania ważne są uwarunkowania psychodynamiczne oraz czynniki wywierające wpływ, które mogą być odebrane jako potencjalne wyjście z kłopotów. Drugim etapem jest ambiwalencja, w której ukazują się sygnały o chęci popełnienia samobójstwa, natomiast plan rozwikłania trudności rywalizuje z nasileniem autodestrukcji. W ostatnim etapie podjęcia decyzji powinno się zauważyć „spokój przed burzą”²⁰.

Nie należy lekceważyć żadnego sygnału, który może zwiastować samobójstwo, gdyż 80% samobójstw zasygnalizowano wcześniej. Udo- wodniono pozornie stwierdzenia, iż osoba, która często mówi o akcie samobójczym, nie popełni go. Próby samobójcze są dokonywane pod wpływem impulsu, po przykrym incydencie, jednakże akt samobójczy jest długo rozważany oraz dokonywany najczęściej z uprzedzeniem i sygnalizowaniem chęci popełnienia go. Wyróżnia się trzy aspekty zespołu przedsamobójczego:

- eskalujące skompresowanie: sytuacyjne, dynamiczne, stosunków interpersonalnych oraz świata wartości;
- skumulowanie gniewu i obrócenie go przeciw sobie;
- fantazje związane z autodestrukcją, które pierwotnie są intensywne, natomiast z biegiem czasu nawiedzają pasywnie²¹.

Zakończenie

Trudno jest w indywidualnym przypadku wiedzieć wcześniej, że dojdzie do aktu samozniszczenia, uwzględniając przy tym najpowszechniejsze elementy zagrożenia. Są one nadto niespecyficzne oraz dotyczą dużej liczby osób. Jest to szczególnie trudne w przypadku młodzieży, która często nie radzi sobie z wyzwaniem i problemami codzienności, co wiąże się ze wzrostem liczby samobójstw w tej grupie wiekowej. Nie bez przyczyny to właśnie młodzież została uznana za najbardziej zagro-

²⁰ A. Bilikiewicz, *Kompendium psychiatrii, psychoterapii, medycyny psychosomatycznej*, Warszawa 2005, s. 455–456.

²¹ *Ibidem*, s. 456.

zoną samobójstwem grupę wiekową. Badacze wyjaśniają większą częstotliwość prób samobójczych w populacji młodych ludzi instrumentalnym charakterem autoagresji. Zgodnie ze statystykami, chłopcy są bardziej narażeni na ryzyko udanego samobójstwa, dziewczęta zaś częściej uciekają się do prób samobójczych.

Rozpoznanie znaków ostrzegawczych poprzedzających samobójstwo to ważny pierwszy krok. Istotne jest, aby te znaki rozpoznać i zrozumieć, natomiast nigdy nie można ich lekceważyć, gdyż może to decydować o życiu człowieka. Werbalne znaki ostrzegawcze wahają się od wprost wypowiedzianych deklaracji zamiaru samobójstwa do niejasnych wzmianek, ukrytych czy dziwnych aluzji. Zazwyczaj rozpoznaje się je po fakcie. Otwarte werbalne znaki ostrzegawcze często przybierają jedną z następujących form:

- „Chcę umrzeć”.
- „Nie mam już siły”.
- „Już dłużej nie mogę”.
- „Mam ochotę się zabić”.
- „Wolałbym się nigdy nie urodzić”²².

Inne zachowania ostrzegawcze to pogłębiająca się depresja i zniechęcenie widoczne w codziennych zwyczajach danej osoby. Jeśli następują wyraźne zmiany w jej zwyczajach i zachowaniu, możemy przyjąć, że nastąpiło zaburzenie emocjonalne. Zmian należy szukać w pięciu ogólnych dziedzinach:

- jedzenie – za mało albo za dużo, co powoduje drastyczny przyrost wagi lub znaczną utratę na wadze;
- sen – o wiele więcej niż zazwyczaj bądź bezsenność, objawami obydwu skrajności może być ciągle zmęczenie lub hiperaktywność i nadpobudliwość;
- dbałość o wygląd zewnętrzny – zaniedbanie swojego zwykłego wyglądu, niechlujstwo i nieświeżość mogą być oznakami depresji i wyrażać przekonanie: „Już się o siebie nie troszczę”;
- życie towarzyskie – osoby w depresji lub przytłoczone problemami coraz bardziej odchodzą na bok, mogą wycofywać się ze zwykłych zajęć i zainteresowań, ograniczając się do kontaktu z jednym przyjacielem lub z nikim. Osoby te przejawiają trudności w kontakcie, pozabawione są entuzjazmu i ponure. Im wyższy stopień izolacji, tym osoba jest bliższa samobójstwa;
- zmiany w osobowości – osoba zwykle łagodnego, spokojnego uosobienia staje się często głośna, nerwowa, gwałtowna, a czasami nawet

---

²² T.M. Anthony, *Dlaczego? Samobójstwo i inne zagrożenia wieku dorastania*, Warszawa 1999, s. 25.

agresywna. Z drugiej strony osoba zwykle żywa, towarzyska często staje się odludkiem i popada w nadmierną refleksyjność²³.

Motywy czynu samobójczego młodzieży jest częściej „wołanie o pomoc”, chęć zwrócenia na siebie uwagi otoczenia aniżeli rzeczywiste pragnienie śmierci. Zamach samobójczy młodego człowieka można traktować jako apel mający na celu zasygnalizowanie nieradzenia sobie oraz wywołanie reakcji osób znaczących dla niego. Statystyki w tym zakresie przedstawia tabela 1. Niewątpliwie niepokojącym zjawiskiem jest stała tendencja wzrostowa w tym zakresie.

Tabela 1. Zamachy samobójcze w Polsce wśród młodzieży w wieku 13–18 lat

Rok	Zamachy samobójcze	Zamachy samobójcze zakończone zgonem
2017	702	115
2018	746	92
2019	905	94
2020	814	106
2021	1411	125

Źródło: *Zamachy samobójcze od 2017 roku*, KG Policji, <https://policja.pl> (17.02.2023).

Do zachowań samobójczych popycha młodych ludzi niska samoocena, poczucie braku sensu życia, braku wpływu na swoją sytuację. Samobójstwo jest często postrzegane przez nastolatków jako jedyne rozwiązanie trudności wynikających ze straty lub konfliktu. Obecna sytuacja, w jakiej stawiany jest młody człowiek, jest bardzo powikłana i trudna zarówno ze względów kulturowych, politycznych, religijnych, jak i społecznych. Młodzież stawiana jest wobec kryzysu wartości, doświadcza ekspansji negatywnych obyczajów i pustki egzystencjalnej. W obliczu ciągłego, szeroko pojętego konsumpcjonizmu odczuwa krzywdę i niesprawiedliwość. Wobec ciągłego strachu o jutro, zazdrości, nie potrafi odnaleźć się wśród innych, nie postrzega ich jako partnerów, lecz jako wrogów, z którymi nieustannie musi rywalizować. Próbując uciec przed światem, którego nie rozumie, szuka różnych form ucieczki – w używkach czy w samobójstwie. Nieustanne zmartwienia często powodują patologiczne lęki. W obliczu poczucia takich zagrożeń młodzi ludzie tracą sens życia.

Samobójstwo jest zjawiskiem globalnym, któremu trudno jest zapobiec. Każda osoba, która odbiera sobie życie, ma własny powód i dlatego decyduje się na taki krok. Niestety najczęściej jest w takiej sytuacji sama i nie widzi innego rozwiązania dla swojego problemu. W takim momen-

²³ *Ibidem*, s. 30–32.

cie bardzo potrzebne jest wsparcie, o które tak ciężko poprosić. Dlatego najmniejszy sygnał zwiastujący chęć popełnienia samobójstwa, który może objawiać się na przykład w postaci zmiany zachowania, wymaga natychmiastowej reakcji ze strony osoby, która tę zmianę zauważyła. Jeżeli temat samobójstwa głębiej zakorzeni się w psychologii życia codziennego, tym lepsze uzyskamy narzędzia, jako jednostki i jako społeczeństwo, do zrozumienia zjawiska, identyfikowania osób zagrożonych, a być może nawet do zapobiegania zamachom na własne życie.

Bibliografia

- Anthony T.M., *Dlaczego? Samobójstwo i inne zagrożenia wieku dorastania*, Warszawa 1999.
- Bąbik A., Olejniczak D., *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka. Uwarunkowania i profilaktyka samobójstw wśród dzieci i młodzieży w Polsce*, Warszawa 2014.
- Bilikiewicz A., *Kompendium psychiatrii, psychoterapii, medycyny psychosomatycznej*, Warszawa 2005.
- Carr A., *Depresja i próby samobójcze młodzieży. Sposoby przeciwdziałania i reagowania*, Gdańsk 2004.
- Chodkiewicz J., Miniszewska J., *Ból psychiczny a występowanie myśli i tendencji samobójczych*, Łódź 2014.
- Grzywa A., Kucmin A., Kucmin T., *Samobójstwa – epidemiologia, czynniki, motywy i zapobieganie*, cz. I, Lublin 2009.
- Hammen C., *Depresja*, Gdańsk 2006.
- Hołyst B., *Suicydologia*, Warszawa 2012.
- Hołyst B., *Zagrożenie ład społeczny*, Warszawa 2014.
- Kuberska-Przekwas K., *Samobójstwa dzieci i młodzieży jako choroba społeczna*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2014.
- Kurdwanowska D., *Biblioteka samobójców*, Warszawa–Bielsko-Biała 2011.
- Pilecka B., *Osobowościowe korelaty prób samobójczych u młodzieży*, Rzeszów 1981.
- Pużyński S., *Depresje*, Warszawa 1979.
- Rodziński P., Rutkowski K., Ostachowska A., *Progresja myśli samobójczych do zachowań samobójczych w świetle wybranych modeli suicydologicznych*, Rzeszów 2017.
- Zamachy samobójcze od 2017 roku*, KG Policji, <https://policja.pl> (17.02.2023).
- Zwoliński A., *Samobójstwo jako problem osobisty i publiczny*, Kraków 2013.

The young society in suicidogenic danger

Abstract

In the literature on the subject, suicide is considered as a specific social phenomenon - one of the deviant behaviors, which is also an indicator of social disintegration. Due to the fact that the effects of suicide are social, suicide is classified as a social pathology, referred to as a social disease. Objective: To indicate that suicide is an important social problem with an increasing trend. Hypothesis: Adolescence is a period when there

is a significant risk of committing suicide. **Methods:** The study used the method of analysis and system of professional literature, the monographic and descriptive method and the analysis of statistical data. **Conclusions:** The analysis and synthesis of source materials allows us to conclude that there are few fatal suicide attempts among children under 12 years of age. It is different in the case of young people aged 13-18, who already have a sense of their own mortality. Adolescents become capable of intellectually assimilating the physiological, metaphysical, and also biological aspects of death. **Implications for theory and practice:** Therefore, suicidal behavior, which is rare among children and in early adolescence, is becoming more common among adolescents. In addition, the occurrence of suicidal thoughts before puberty correlates with later suicide attempts, in adolescents (more often than in adults) there are repeated suicide attempts. **Originality and value:** The article attempts to systematize the determinants of suicidal behavior among young people and to present a suicide attempt as a personal and social problem in the category of threats.

Keywords: suicidal behavior, suicide attempt, youth, adolescence, threat, depression

Bogdan Barczak*, Mateusz Drajzewski**

UMOWA O PARTNERSTWIE GOSPODARCZYM NOWYM ROZDZIAŁEM W STOSUNKACH UNII EUROPEJSKIEJ Z JAPONIĄ

Streszczenie

Ostatnie lata upłynęły pod znakiem umacniania relacji Unii Europejskiej z Japonią. Jednym z rezultatów jest umowa o partnerstwie gospodarczym stanowiąca przedmiot artykułu. To porozumienie jest istotnym tematem dzisiejszych stosunków międzynarodowych i kształtuje ich obraz. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie najważniejszych założeń umowy handlowej, jej zbadanie z uwzględnieniem różnych perspektyw, jak historii wzajemnych kontaktów, skutków prezentowanych posunięć, a także ocena funkcjonowania, jej szanse na przyszłość i potencjalny wpływ na inne obszary obustronnych relacji. Cel publikacji realizowany był poprzez analizę treści dokumentów.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, Japonia, umowa handlowa, gospodarka, Daleki Wschód

Wstęp

Współpraca Unii Europejskiej (UE) z Japonią stanowi istotną część dzisiejszych stosunków międzynarodowych. Jedną z części składowych tychże relacji jest gospodarka. Z nią zaś bezpośrednio można połączyć *Umowę o partnerstwie gospodarczym między Unią Europejską a Japonią* (*The Agreement between the European Union and Japan for an Economic Partnership*, tzw. umowa EPA), potocznie nazywaną umową o wolnym handlu. Partnerstwo gospodarcze obu podmiotów pozwoliło sfinalizować jeden z największych w historii bilateralny układ o wolnym handlu, który objął swym zasięgiem mniej więcej 1/3 światowej gospo-

---

* Uniwersytet Opolski, e-mail: bbarczak11@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6827-7394.

** Uniwersytet Opolski, e-mail: dmateusz93@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4015-789X.

darki. Porozumienie weszło w życie 1 lutego 2019 roku¹ i niebawem minie czwarta rocznica jego funkcjonowania. Umowa wywarła wpływ na szereg różnych zmiennych ważnych dla stosunków międzynarodowych. Ułatwiła działania na wielu płaszczyznach i promowała istotne wartości związane z myślą europejską i dalekowschodnią.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie najważniejszych założeń umowy handlowej, jej zbadanie z uwzględnieniem różnych perspektyw, jak historii wzajemnych kontaktów, skutków prezentowanych posunięć, a także ocena funkcjonowania, jej szanse na przyszłość i potencjalny wpływ na inne obszary obustronnych relacji. Zastosowano metody badawcze: historyczną oraz analizę treści. Zakres przedmiotowy analizy obejmuje: opracowania, dokumenty, źródła internetowe i stosowną literaturę przedmiotu.

Artykuł pozwoli odpowiedzieć na szereg pytań związanych z badanym tematem:

- Jak wyglądały w przeszłości relacje gospodarcze Unii Europejskiej z Japonią?
- Jak przebiegał proces związany z podpisaniem umowy o partnerstwie gospodarczym?
- Co przyniosła umowa i czy spełniła pokładane w niej oczekiwania?
- Czy umowa miała wpływ na inne dziedziny wspólnych więzi?
- Jaka czeka ją przyszłość?

Odpowiedź na te pytania umożliwi zbadanie przyjętej tezy, według której prezentowane partnerstwo korzystnie wpłynęło na współpracę obu podmiotów, nie tylko w obszarze handlu, i mimo poważnych zawirowań w światowym handlu nadal będzie się rozwijać, zwiększając swój wpływ na inne obszary obopólnych relacji.

Historia stosunków gospodarczych Unii Europejskiej z Japonią

Europejczycy po tragedii dwóch światowych wojen postanowili nie dopuścić więcej do tego typu konfliktów, bowiem m.in. jednym z podłoży tychże była gospodarcza rywalizacja, głównie pomiędzy Francją a Niemcami. Politycy zamiast walki zaproponowali współpracę polityczną, a przede wszystkim ekonomiczną, tworząc wspólny europejski rynek. W roku 1952 powstała Europejska Wspólnota Węgla i Stali (EWWiS) zrzeszająca sześć państw². W 1957 roku utworzono natomiast

---

¹ „The EU thinks it's very important” – EU-Japan trade deal comes into force, Euronews, <https://www.euronews.com>, 1.02.2019 (10.02.2019).

² Z.M. Doliwa-Klepacki, *Integracja europejska (po Amsterdamie i Nicei)*, Białystok 2001, s. 47–49.

Europejską Wspólnotą Gospodarczą (EWG), do której dołączyło kolejnych sześć krajów. Na mocy podpisanego w 1992 roku w Maastricht traktatu powstała Unia Europejska³, jako polityczno-gospodarczy związek demokratycznych państw, liczący obecnie 27 członków.

Japończycy po klęsce w II wojnie światowej rozpoczęli odbudowę swojej gospodarki. Po wstępnej odnowie sektora rolniczego dokonano strukturalnych zmian w przemyśle, sukcesywnie rozwijając i modernizując go. Do początku lat 70. głównym czynnikiem pobudzającym japońską gospodarkę był rynek wewnętrzny. Natomiast handel zagraniczny w zasadzie ograniczał się do zakupu technologii niezbędnych do dalszego rozwoju przemysłu, który od lat 30. XX wieku właściwie był odcięty od nowoczesnych rozwiązań naukowo-technicznych (przynajmniej tych z obszarów pozamilitarnych). Do realizacji wyznaczonych celów japoński rząd połączył w jeden organizm administrację odpowiedzialną za rozwój przemysłu i zagraniczny handel, tworząc Ministerstwo Handlu Zagranicznego i Przemysłu. Od około 1973 roku handel zagraniczny Japonii zaczął stawać się coraz ważniejszym czynnikiem kreującym dalszy rozwój gospodarczy kraju zarówno w skali makro, jak i mikro (głównie firmy z branży motoryzacyjnej oraz elektronicznej)⁴.

Współpraca gospodarcza Cesarstwa Japonii z europejskimi wspólnotami (EWWiS, następnie EWG i UE) jeszcze stosunkowo niedawno nie miała zbyt wielkiego znaczenia. Japończycy nie rozumieli zasad ich działania, nieczytelne były kompetencje poszczególnych organów. Organizacje funkcjonowały jako zbiory suwerennych państw, więc nie wiadomo było, z kim prowadzić negocjacje – czy z poszczególnymi krajami, czy też z organami wspólnoty. Problemem był również brak informacji, czy wynegocjowane ustalenia będą dotyczyć wszystkich członków, czy tylko niektórych. Minister do Zewnętrznych Spraw Gospodarczych Nobuhiko Ushiba po 20 latach istnienia EWG wciąż nie był w stanie zrozumieć zasad, na jakich ona funkcjonuje⁵. Niejasna była również przyszłość zjednoczonej Europy, na ile będzie trwała, czy będzie się rozszerzała o nowych członków, czy sam proces integracji będzie się pogłębiał.

Jeszcze pod koniec lat 90. ubiegłego wieku wielu japońskich polityków oraz komentatorów uważało, iż Europa nie ma szans na trwałe zjednoczenie z powodu zbyt dużych różnic historycznych i kulturowych oraz rozbieżnych interesów narodowych poszczególnych krajów. Pro-

³ *Ibidem*, s. 52–56.

⁴ J. Kaja, *Eseje o japońskiej ekonomii i gospodarce*, Warszawa 1996, s. 24–28.

⁵ M. Stańczyk, *Percepcja Unii Europejskiej w Japonii*, „Biuletyn Opinii”, 2010, nr 14, s. 3.

blematyczną sprawą była również kwestia wspólnej waluty, czyli brak woli przyjęcia euro przez wszystkich członków UE. Nieczytelny dla Japończyków był także układ sił politycznych oraz system prezydencji w Radzie Unii Europejskiej, zmieniający się co pół roku. Tak krótki okres, po którym zmienia się negocjacyjny partner, różne interesy oraz priorytety polityczne i gospodarcze państw obejmujących prezydencję, czy wreszcie brak wsparcia ze strony instytucji unijnych dla danej prezydencji uniemożliwiały stworzenie trwałych relacji partnerskich i nie wzbudzały zaufania ze strony Japończyków.

Japonia obawiała się (szczególnie w latach 1967–1968), po utworzeniu w ramach EWG strefy wolnego handlu oraz stworzeniu unii celnej, zamknięcia lub znacznego ograniczenia europejskiego rynku dla japońskich towarów. Z tych też powodów Kraj Kwitnącej Wiśni wołał rozwijać stosunki bilateralne z poszczególnymi krajami członkowskimi europejskich organizacji. Najważniejszymi partnerami gospodarczymi były Niemcy, Wielka Brytania oraz Francja. Po największym rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 roku Japonia zintensyfikowała swoje stosunki gospodarcze z nowymi członkami z Europy Środkowo-Wschodniej, także z Polską. Eksport do państw-członków europejskich wspólnot (jak i do innych krajów, w tym USA) był bardzo intensywnie wspierany przez japońskie rządy, m.in. poprzez udzielanie wsparcia finansowego w różnych postaciach (np. ulgi kredytowe, kredyty eksportowe, specjalne fundusze celowe, obniżanie kursu jena czy cen eksportowanych towarów) czy promocję własnych towarów. Europejskie państwa, broniąc się przed zalewem własnych rynków przez japońskie towary, stosowały wysokie stawki celne oraz opłaty eksportowe. Zmusiło to Japończyków do skutecznego omijania tych przeszkód w postaci budowy filii zakładów produkcyjnych na terenie krajów należących do europejskich wspólnot, a także nawiązanie współpracy z konkurencyjnymi firmami (np. pomiędzy JVC a francuskim Thompson-Brandt)⁶.

Z kolei Japonia broniła się przed europejskimi towarami poprzez wysokie stawki celne oraz stworzenie systemu kontroli importu, który określał towary kontyngentowe i kwoty importowe. Tak restrykcyjna polityka ochrony wewnętrznego rynku spotkała się z coraz większą krytyką ze strony handlowych partnerów Kraju Kwitnącej Wiśni (głównie USA), co wpłynęło na stopniowe obniżanie celnych taryf (w latach 1970–1971 i 1982).

---

⁶ P. Karpuś, A. Maško, *Handel zagraniczny w procesie rozwoju gospodarczego Japonii po II wojnie światowej (1954–1984)*, Lublin 1987, s. 111.

Umacnianie wzajemnych relacji

Lata 90. ubiegłego wieku to okres zintensyfikowania wzajemnych kontaktów. Od początku wspomnianego czasu ze strony europejskich krajów można zaobserwować wzmożone zainteresowanie azjatyckimi rynkami. Chodziło głównie o rynek chiński, ale postawiono również na dalszy rozwój kontaktów gospodarczych z Japonią. W 1991 roku podpisano deklarację haską (pierwszy szczyt EWG – Japonia), która położyła podwaliny pod wzajemne kontakty, porządkując dotychczasowe oraz określając status sygnatariuszy jako globalnych partnerów handlowych. Zobowiązano się do promocji i rozwoju międzynarodowego handlu, a przede wszystkim zagwarantowano jednakowy dostęp do swoich rynków.

W tym okresie do najistotniejszych strukturalnych przeszkód stojących na drodze do swobodnego obrotu gospodarczego pomiędzy europejskimi krajami a Japonią zaliczano:

- funkcjonowanie w Japonii organizacji biznesowych o nazwie *keiretsu*⁷, których silne powiązania korporacyjne utrudniały konkurowanie przedsiębiorstwom z zagranicy,
- nieefektywną politykę konkurencji,
- brak niezależnych sieci dystrybucji oraz nierozwinięty sektor detaliczny,
- istnienie specyficznego systemu finansowania handlu oraz stowarzyszeń gospodarczych wspieranych przez japoński rząd,
- skomplikowany system sieci hurtowników, który promował krajowych producentów,
- japońską skłonność do opierania wzrostu gospodarczego na oszczędnościach, a nie na konsumpcji, co prowadziło do mniejszego popytu na towary z importu.

Po podpisaniu traktatu z Maastricht (7 lutego 1992 roku), w którym m.in. była mowa o stworzeniu wspólnego rynku oraz polityki zagranicznej wzrosła międzynarodowa pozycja UE, co przełożyło się na stopniowe pogłębienie zaufania ze strony Japonii⁸.

W 1994 roku w Unii Europejskiej opracowano dokument *W kierunku nowej strategii w Azji*, w którym wyznaczono strategiczne cele wspólnoty:

---

⁷ Grupy kapitałowo-przemysłowe powstałe po II wojnie światowej na bazie *zaibatsu* – wielkich konglomeracji bankowo-finansowych kontrolowanych przez pojedyncze rodziny. Najbardziej znane *keiretsu* to: Mitsubishi, Mitsui, Sumitomo, Fuji.

⁸ I. Plesiewicz-Świerczyńska, *Obecność firm japońskich w Unii Europejskiej*, Łódź 2016, s. 81–82.

- stabilizację regionu poprzez promowanie międzynarodowej współpracy,
- sprzyjanie rozwojowi gospodarczemu słabo rozwiniętych krajów regionu,
- wzmocnienie gospodarczej obecności w regionie,
- rozwój demokracji i rządów prawa⁹.

Następnym posunięciem mającym na celu zbliżenie gospodarcze regionów było ustanowienie regularnego forum dyskusji pomiędzy krajami UE a azjatyckimi partnerami – ASEM (*Asia-Europe Meeting*). Przedsięwzięcie to miało budować partnerstwo oparte na dialogu, współpracy gospodarczej oraz wzajemnym poznawaniu kultur. W 1995 roku japoński rząd wdrożył w życie program deregulacji, który miał zmniejszyć strukturalne bariery funkcjonujące w imporcie towarów. Sukces pierwszego etapu tego programu zachęcił japońskie rządy do wprowadzania kolejnych (w latach 1998–2004).

W 2002 roku wprowadzono w życie *Porozumienie o wzajemnym uznawaniu* (*Mutual Recognition Agreement*), które upraszczało procedurę dostępu do rynków, głównie urządzeń elektrycznych i telekomunikacyjnych. Również wprowadzenie w dwunastu krajach UE wspólnej waluty (2002 rok) było kolejnym posunięciem zwiększającym poziom zaufania do Unii Europejskiej jako jednolitego organizmu polityczno-gospodarczego i zostało przyjęte z zadowoleniem. Japończycy postrzegali euro jako alternatywę wobec dolara, licząc na przełamanie walutowego monopolu USA.

Dla dalszego polepszania wzajemnych stosunków wypracowano model wspólnych konsultacji. Do najważniejszych z nich należą coroczne szczyty UE – Japonia, na których omawiane są osiągnięcia oraz kierunki na przyszłość. Na takim spotkaniu odbywającym się w 2010 roku w Brukseli powołano do życia Zaawansowaną Grupę do spraw UE – Japonia, której zadaniem było likwidowanie barier we wzajemnej integracji na tle gospodarczym.

W 2012 roku premierem japońskiego rządu został Shinzo Abe¹⁰, który zapowiedział zmiany w polityce gospodarczej kraju¹¹. Jeszcze tego samego roku Japonia rozpoczęła negocjacje z UE na temat wolnego handlu. Na szczycie, który odbył się 29 maja 2015 roku, gdzie Unię reprezentowali przewodniczący Rady Europejskiej Donald Tusk i przewodni-

---

⁹ P. Pasierbiak, *Powiązania handlowe między Unią Europejską a Japonią na przełomie stuleci*, Lublin 2004, s. 53–54.

¹⁰ G. McCormak, *Abe Days Are Here Again: Japan in the World*, „The Asia-Pacific Journal”, 2012, vol. 10, issue 52, nr 1, s. 1.

¹¹ Dotyczyły one m.in. liberalizacji handlu.

czący Komisji Europejskiej (KE) Jean-Claude Juncker, a Japonię premier Shinzo Abe, podjęto decyzję o przyspieszeniu negocjacji nad umową o strategicznym partnerstwie oraz wolnym handlu. Niewątpliwie na przyspieszenie negocjacji wpływ miała także polityka prezydenta Stanów Zjednoczonych Donalda Trumpa, który wycofał się w 2017 roku z umowy partnerstwa transpacyficznego (*Trans-Pacific Partnership*, TPP), co znacznie ograniczyło możliwości handlowe Japonii. TPP było również realną szansą na równoważenie chińskiej ekspansji gospodarczej w Azji. Donald Trump wycofał się także z negocjowanej umowy o wolnym handlu z Unią Europejską (*Transatlantic Trade and Investment Partnership*, TTIP). Dodatkowo prezydent USA wypowiedział Unii Europejskiej wojnę celną, wprowadzając cła na stal i aluminium oraz zapowiadając wprowadzenie takowych na wyroby motoryzacyjne¹². Podpisanie układu handlowego pomiędzy Japonią a UE (oprócz celów typowo finansowych) miało też stanowić jasny sygnał dla amerykańskiej administracji, że zarówno kraje Unii, jak i Japonia sprzeciwiają się protekcyjnej polityce ograniczającej wolny handel.

Wzajemne pogłębianie stosunków gospodarczych było długim procesem. Jednak w wyniku rozmów, konsultacji i stopniowego pogłębiania współpracy doszło do wzajemnego zaufania oraz zrozumienia pomiędzy stronami, co w końcowym efekcie przyniosło porozumienie i podpisanie umowy o partnerstwie gospodarczym.

Umowa o partnerstwie gospodarczym

W podpisanej umowie Japonia oraz Unia Europejska położyły szczególny nacisk na tworzenie transparentnych przepisów, na mocy których prowadzona będzie działalność gospodarcza, będąca fundamentem porozumienia. Przede wszystkim Japonia zobligowała się do bardzo znaczącej liberalizacji swojej polityki ochrony rynku wewnętrznego, stopniowo zniżając stawki celne do 99% wartości importu z UE, oczywiście z zastosowaniem okresów przejściowych. Umowa zakładała ograniczenie w handlu towarami technicznymi i regulacyjnymi barier, takich jak prowadzenie podwójnych testów w branżach medycznej, motoryzacyjnej, elektronicznej, ekotechnologii. Unijni przedsiębiorcy mieli otrzymać możliwość świadczenia usług i prowadzenia inwestycji na japońskim rynku.

---

¹² M. Wąsiński, D. Wnukowski, *Protekcjonizm w polityce handlowej USA*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, nr 141 (1714), <http://www.pism.pl>, 16.10.2018 (2.01.2023); C. Dembik, *Ameryka i protekcjonizm na pierwszym miejscu*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl>, 1.02.2017 (4.01.2023).

Dokument zawierał również ogólne warunki dotyczące zasad tworzenia regulacji w sprawie wzajemnego uznawania kwalifikacji zawodowych. Zabezpieczał też możliwość regulowania usług publicznych, jak usługi społeczne, publiczna edukacja czy służba zdrowia. Przepisy dotyczące handlu elektronicznego zabezpieczały interesy obu sygnatariuszy. Wprowadzono także zapisy dotyczące ochrony danych osobowych konsumentów i transgranicznego przepływu danych. W umowie ujęto również wątki związane z ochroną praw własności intelektualnej.

Spożywcze produkty chronione w Unii Europejskiej za pomocą oznaczeń geograficznych (ponad 200 produktów) zostały objęte taką samą ochroną na rynku japońskim. Wśród chronionych towarów znalazły się m.in. polskie produkty: Polska Wódka i Wódka „Żubrówka”¹³. Umowa, co rzadko zdarza się w tego typu dokumentach, zawierała zapisy dotyczące ładu korporacyjnego¹⁴, które eksponowały najlepsze praktyki stosowane w tej dziedzinie przez sygnatariuszy porozumienia¹⁵.

Na szczycie 17 lipca 2018 roku obie strony oprócz umowy handlowej podpisały również inny ważny dokument. Było nim porozumienie o partnerstwie strategicznym, które podkreślało rolę i fakt wzmożonej współpracy pomiędzy Krajem Kwitnącej Wiśni a Unią Europejską. Przytoczona umowa poszerzyła skalę wspólnych działań w dziedzinach pozahandlowych, m.in. w obrębie bezpieczeństwa, wymiaru sprawiedliwości, spraw wewnętrznych, zwalczania przestępczości zorganizowanej, terroryzmu, walki ze zmianami klimatycznymi oraz innych domen¹⁶. Umowa o partnerstwie strategicznym była dokumentem komplementarnym wobec umowy o partnerstwie gospodarczym. Ratyfikacja i podpisanie obu dokumentów było historycznym krokiem. Porozumienia sprzyjały wzrostowi ekonomicznemu obu stron oraz pracy na rzecz pokoju, demokracji i praw człowieka¹⁷.

Oba podmioty zadeklarowały chęć dalszej pogłębionej współpracy. Wskazywały na potrzebę poszerzania skali współdziałania również w innych segmentach. Wymowne jest też to, że wspomniano o ważnych problemach, które nurtują społeczeństwa, dając tym samym do zrozu-

---

¹³ *Umowa gospodarczo-handlowa UE – Japonia (EPA)*, Ministerstwo Rozwoju i Technologii, <https://www.gov.pl>, 22.02.2019 (18.12.2022).

¹⁴ Inspiracją były postanowienia kodeksu ładu korporacyjnego opracowanego przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD).

¹⁵ *Umowa o partnerstwie gospodarczym między Unią Europejską a Japonią*, EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu>, 11.03.2019 (12.11.2022).

¹⁶ *Umowa o partnerstwie strategicznym*, EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu>, 11.03.2019 (20.11.2022).

¹⁷ *EU-JAPAN Summit Joint Statement*, Rada Europejska, <https://www.consilium.europa.eu>, 17.07.2018 (18.02.2019).

mienia, iż nie można ich bagatelizować i skupiać się tylko na sprawach gospodarczych.

Powyższe postanowienia i plany znalazły bardzo szybko odzwierciedlenie w działaniu. Sprawnie rozpoczęto prace nad realizacją założeń. Proces ratyfikacji zakończył się już 8 grudnia 2018 roku po stronie obu izb parlamentu japońskiego¹⁸ i 12 grudnia 2018 roku po stronie Parlamentu Europejskiego¹⁹. Szybko udało się wypełnić pozostałe formalności i dzięki temu umowa handlowa między Japonią a Unią Europejską zaczęła obowiązywać już kilka miesięcy po parafowaniu.

Podczas corocznych szczytów UE – Japonia omawiane są efekty funkcjonowania umowy, jej deficyty oraz ustalane kolejne dziedziny wzajemnej współpracy²⁰. Bieżąca współpraca odbywa się w ramach wspólnego komitetu, gdzie prowadzone są m.in. konsultacje ułatwiające wdrażanie umowy i realizację jej najistotniejszych celów.

Zakończenie

Trudno dokonać wyczerpującej oceny dotychczasowego funkcjonowania umowy o partnerstwie gospodarczym ze względu na nieprzewidziane problemy, jakie pojawiły się w światowym handlu. Są to pandemia wirusa SARS-CoV-2 i ogólnoświatowa izolacja (od 2020 roku) oraz zbrojna napaść Federacji Rosyjskiej na Ukrainę (od 2022 roku). Oba wydarzenia wstrząsnęły światową gospodarką i przyczyniły się do stagnacji w handlu międzynarodowym, co z pewnością wpłynęło na obniżenie poziomu handlu pomiędzy Japonią a UE. Mimo wystąpienia tak negatywnych czynników obroty pomiędzy stronami umowy znacznie wzrosły²¹. Bezspornie wbrew tak trudnym warunkom panującym na rynkach na świecie działała jedna z największych stref wolnego handlu.

---

¹⁸ *Japan's Upper House approves free trade pact with EU by majority vote*, Japan Times, <https://www.japantimes.co.jp>, 8.12.2018 (18.02.2019); *Japan's Lower House passes bill to ratify free trade pact with European Union*, Japan Times, <https://www.japantimes.co.jp>, 29.11.2018 (18.02.2019).

¹⁹ K. Strzępka, *Parlament Europejski ratyfikował umowę UE – Japonia*, Dziennik Gazeta Prawna, <https://www.gazetaprawna.pl>, 12.12.2018 (18.02.2019).

²⁰ Więcej w: *Wideo konferencyjny szczyt UE – Japonia, 27 maja 2021*, Rada Europejska, <https://www.consilium.europa.eu>, 28.05.2021 (28.12.2022); *Szczyt UE – Japonia, 12 maja 2022*, Rada Europejska, <https://www.consiliumeuropa.eu>, 17.05.2022 (29.12.2022).

²¹ Więcej na temat statystyk związanych ze wzajemnymi obrotami gospodarczymi w: *EU-Japan trade: facts and figures*, European Council, <https://www.consilium.europa.eu>, 28.06.2022 (20.12.2022); *European Union, Trade in goods with Japan*, European Commission, <https://webgate.ec.europa.eu>, 2.08.2022 (20.12.2022).

Oba podmioty zrealizowały zakładane cele gospodarcze, ze strony Japonii było to ożywienie eksportu, który jest jednym z filarów gospodarki Kraju Kwitnącej Wiśni, dla Unii Europejskiej to szerokie wejście na dotychczas hermetyczny japoński rynek oraz ogólne wzmocnienie pozycji na azjatyckich rynkach. Obie strony mogą być również zadowolone z ograniczenia coraz większego uzależnienia gospodarczego od Chin. Bardzo celnym posunięciem okazało się uzupełnienie umowy o partnerstwie gospodarczym umową o partnerstwie strategicznym, co poniekąd zmusiło unijne kraje do znacznie większego zaangażowania się w kwestie bezpieczeństwa w obszarze Indo-Pacyfiku, szczególnie ze względu na coraz bardziej agresywną politykę Chin w regionie, głównie w odniesieniu do Tajwanu i Wysp Senkaku, nuklearny program Korei Północnej czy zagrożenie ze strony Rosji. Wprowadzenie w życie umowy o wolnym handlu znacznie ograniczyło również wielką chińską inicjatywę gospodarczą – rozwój projektu Inicjatywa Pasa i Szlaku²², będącego w rzeczywistości projektem politycznym mającym trwale uzależnić państwa, także unijne, od Państwa Środka. Z uwagi na panującą na świecie sytuację warunki międzynarodowego handlu stały się bardzo trudne. Może to prowadzić do tego, iż wiele krajów zacznie budować relacje handlowe tak, aby móc przede wszystkim realizować swoje cele polityczne, co może wzmocnić tendencje protekcyjnistyczne w gospodarkach państw. Umowa o partnerstwie gospodarczym między UE a Japonia stała się skuteczną przeciwwagą dla coraz częściej lansowanych działań protekcyjnistycznych ze strony niektórych państw lub ich przywódców (jak Donald Trump), opowiadających się przeciwko wolnemu handlowi, dając innym przykład prowadzenia zrównoważonego handlu opartego na współpracy i wzajemnym zaufaniu. Ponadto strony porozumienia wykorzystały handel do promowania kluczowych wartości i zasad demokracji, praw człowieka czy praworządności. Poza tym nastąpiło wzmocnienie dwustronnych więzi nie tylko w dziedzinie handlu, ale także innowacyjnej technologii, ochronie środowiska oraz kultury.

Środek ciężkości światowej gospodarki nadal będzie przesuwiał się w kierunku Azji (głównie Chin). Napięcia i potencjalne konflikty w tej części świata będą powodowały poważne perturbacje w gospodarce, także unijnej. Przez chińską dominację gospodarki UE i Japonii (również USA) będą się kurczyły. Pobudzanie własnych gospodarek poprzez rozwój zrównoważonego handlu i zdolność do świadczenia konkurencyjnych usług opartych na jasnych kryteriach, normach i przepisach prawa może stać się czynnikiem równoważącym chińską przewagę gospodar-

---

²² Projekt miał nawiązywać do Jedwabnego Szlaku – handlowej drogi łączącej w okresie od III wieku p.n.e. do XVII w n.e. Chiny z Bliskim Wschodem i Europą.

czą. Dlatego obecność i tak wysokie zaangażowanie Unii Europejskiej w azjatyckich rynkach, w tym jednym z największych – japońskim, pozwoli na wypracowanie przewagi konkurencyjnej w coraz trudniejszych dla wolnego handlu czasach. Z kolei Japonia będzie gwarantowała sobie stały dostęp swoich towarów do jednego z największych rynków na świecie.

Efekty *Umowy o partnerstwie gospodarczym między Unią Europejską a Japonią* wyraźnie wykraczają poza kwestie typowo handlowe. Wywierają bowiem istotny wpływ na zwiększenie poziomu bezpieczeństwa ekonomicznego obu podmiotów i będą nadal na nie wpływać w pozytywnym kontekście. Odnosząc się do przedstawionej na początku tekstu tezy, należy stwierdzić, iż istotnie prezentowana umowa w sposób korzystny wpływa na kontakty obu zainteresowanych stron, jest projektem długofalowym, mającym znaczący wpływ na gospodarki stron umowy. Przede wszystkim jednak ma i nadal mieć będzie korzystny wpływ na poziom bezpieczeństwa ekonomicznego partnerów umowy. Natomiast aby prognozować dalsze efekty i wpływ dokumentu na relacje japońsko-unijne, warto na bieżąco śledzić przebieg procesu dalszej współpracy oraz sytuację geopolityczną na świecie, szczególnie na Dalekim Wschodzie.

Bibliografia

- Dembik Ch., *Ameryka i protekcjonizm na pierwszym miejscu*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl>, 01.02.2017 (4.01.2023).
- Doliwa-Klepacki Z.M., *Integracja europejska (po Amsterdamie i Nicei)*, Białystok 2001.
- EU-JAPAN Summit Joint Statement*, Rada Europejska, <https://www.consilium.europa.eu>, 17.07.2018 (18.02.2019).
- European Union, Trade in goods with Japan*, European Commission, <https://webgate.ec.europa.eu>, 2.08.2022 (20.12.2022).
- JAPAN'S LOWER House passes bill to ratify free trade pact with European Union*, Japan Times, <https://www.japantimes.co.jp>, 29.11.2018 (18.02.2019).
- JAPAN'S UPPER House approves free trade pact with EU by majority vote*, Japan Times, <https://www.japantimes.co.jp>, 8.12.2018 (18.02.2019).
- Kaja J., *Eseje o japońskiej ekonomii i gospodarce*, Warszawa.1996.
- Karpuś P., Maśko A., *Handel zagraniczny w procesie rozwoju gospodarczego Japonii po II wojnie światowej (1954–1984)*, Lublin 1987.
- McCormack G., *Abe Days Are Here Again: Japan in the World*, „The Asia-Pacific Journal”, 2012, vol. 10, issue 52, nr 1.
- Pasierbiak P., *Powiązania handlowe między Unią Europejską a Japonią na przełomie stuleci*, Lublin 2004.
- Plesiewicz-Świerczyńska I., *Obecność firm japońskich w Unii Europejskiej*, Łódź 2016.
- Stańczyk M., *Percepcja Unii Europejskiej w Japonii*, „Biuletyn Opinii”, 2010, nr 14.

- Strzępka K., *Parlament Europejski ratyfikował umowę UE – Japonia*, Dziennik Gazeta Prawna, <https://www.gazetaprawna.pl>, 12.12.2018 (18.02.2019).
- Szczyt UE – Japonia, 12 maja 2022*, Rada Europejska, <https://www.consiliumeuropa.eu>, 17.05.2022 (29.12.2022).
- "THE EU thinks it's very important" – EU-Japan trade deal comes into force*, Euronews, <https://www.euronews.com>, 1.02.2019 (10.02.2019).
- EU-Japan trade: facts and figures*, European Council, <https://www.consilium.europa.eu>, 28.06.2022 (20.12.2022).
- Umowa gospodarczo-handlowa UE – Japonia (EPA)*, Ministerstwo Rozwoju i Technologii, <https://www.gov.pl>, 22.02.2019 (18.12.2022).
- Umowa o partnerstwie gospodarczym między Unią Europejską a Japonią*, EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu>, 11.03.2019 (12.11.2022).
- Umowa o partnerstwie strategicznym*, EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu>, 11.03.2019 (20.11.2022).
- Wąsiński M., Wnukowski D., *Protekcjonizm w polityce handlowej USA*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, nr 141 (1714), <http://www.pism.pl>, 16.10.2018 (2.01.2023).
- Wideokonferencyjny szczyt UE – Japonia, 27 maja 2021*, Rada Europejska, <https://www.consilium.europa.eu>, 28.05.2021 (28.12.2022).

Economic Partnership Agreement as a new chapter in the European Union's relations with Japan

Abstract

Recent years have been marked by a strengthening of the European Union's relationship with Japan. One result is the Economic Partnership Agreement being the subject of this article. This agreement is an important topic of today's international relations and it shapes their image. The aim of this article is to present the most important assumptions of the trade agreement, to examine it from different perspectives, such as the history of mutual contacts, the effects of the presented moves, as well as to assess its functioning, its chances for the future and its potential impact on other areas of bilateral relations. The objective of the publication was pursued through a content analysis of the documents.

Keywords: The European Union, Japan, trade agreement, economy, Far East

Magdalena Bierzyńska-Sudol*

BLOGI – ELEKTRONICZNE PAMIĘTNIKI – NOWOCZESNĄ FORMĄ UTRWALANIA OBRAZU ŻYCIA CODZIENNEGO POLSKICH EMIGRANTÓW

Streszczenie

Artykuł zawiera genezę elektronicznych pamiętników – blogów, które stały się nowoczesną i popularną formą utrwalania obrazu życia codziennego polskich emigrantów. Głównym celem artykułu, obok problemów definicyjnych, było ukazanie blogów emigracyjnych jako specyficznej formy dokumentów osobistych, które poza funkcją informacyjną, stanowią narzędzie służące do wypowiedzania się, kreowania własnego wizerunku, komunikacji z innymi emigrantami. Uwaga badawcza skupiona została także na strukturze blogów, ich podziałach i klasyfikacjach, charakterystycznych cechach determinowanych głównie przez zawartość merytoryczną upowszechnianą w sieci. Na przedstawionych przykładach potwierdzono, że blogi, jako zapiski osobiste, stanowią ważny element życia codziennego emigracyjnych pamiętnikarzy, jak i szerokiego grona czytelników. Spełniają one także funkcję integracyjną i terapeutyczną, odgrywają ważną rolę w podtrzymywaniu tożsamości narodowej. Wraz z rozwojem technologii zmieniły one dotychczasową formę, stając się w większości wideoblogami, ale nie zatraciły swojego pierwotnego pamiętnikarskiego oblicza.

Słowa kluczowe: blogi, emigracja, tożsamość narodowa, życie codzienne

Wstęp

Jedną z form utrwalania doświadczeń związanych z emigracją są nowoczesne platformy komunikowania, które stały się specyficznymi dokumentami osobistymi prezentowanymi przez autorów w formie blogów. Na podstawie prowadzonych przez kilka lat obserwacji blogosfery związanej z polskimi emigrantami można stwierdzić, że blog pełni funkcję narzędzia służącego do wypowiedzania się, kreowania własnego wizerunku oraz komunikacji ze światem i innymi emigrantami. Blogowanie jest bardzo powszechne i cieszy się sporym zainteresowaniem.

---

* Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, e-mail: magda77@ukw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-7279-6103.

Blog jako forma wymiany informacji i upowszechniania wiedzy stał się przedmiotem zainteresowania specjalistów reprezentujących różne dziedziny nauki. Literatura przedmiotu jest co najmniej obszerna. Natomiast brakuje naukowych opracowań dotyczących istoty blogów jako formy wyrażania, utrwalania i upowszechniania informacji, sądów, ocen, opinii i emocji emigrantów polskich w cyberprzestrzeni. Niniejsze opracowanie może stanowić skromną próbę częściowego wypełnienia tej luki.

Przedmiotem badań jest zbiorowość emigracyjnych blogerów. Głównym problemem badawczym i problemami pomocniczymi postawionymi przez autorkę niniejszego artykułu jest odpowiedź na następujące pytania:

1. Dlaczego polscy emigranci piszą blogi?
2. Jakie treści prezentowane są na blogach?
3. Jaka rolę spełniają blogi w strefie społecznej, informacyjnej i emocjonalnej?
4. Jaka jest struktura i układ graficzny blogów?
5. Jaka rolę pełnią blogi w utrwalaniu obrazu życia codziennego polskich emigrantów?
6. Czy blogi mogą stanowić materiał empiryczny do badań życia codziennego polskich emigrantów?
7. W jakim stopniu powstająca poza granicami Polski społeczność internetowa emigrantów, skupiona wokół blogów, wykorzystuje przestrzeń wirtualną dla podtrzymywania tożsamości narodowej?

Stosownie do wyżej ukazanych problemów badawczych postawiono następujące hipotezy do empirycznej weryfikacji: 1) duma z polskości, pomimo pobytu na emigracji, stanowi istotną część treści blogów; 2) blogi są obecnie jednym z popularnych narzędzi wymiany informacji pomiędzy polskimi emigrantami, służą komunikacji interpersonalnej i utrwalaniu obrazu życia Polaków na emigracji. Wymienione hipotezy, choć niepozbawione pewnych uproszczeń czy nawet stereotypów, pozwoliły na stwierdzenie względnie stałych preferencji analizowanych statystycznie różnic w sądach o ważnej problematyce badawczej, jaką stają się blogi, będące nowoczesną formą utrwalania życia codziennego polskich emigrantów.

Dokonując wyboru techniki badań, posiłkowano się obserwacją uczestniczącą oraz wywiadami, wykorzystując jako narzędzie badawcze kwestionariusz wywiadu. Dobranie próby badawczej nastąpiło na zasadzie doboru celowego grupy blogerów wśród emigrantów polskich, spośród których na zasadzie doboru losowego analizowano zawartość poszczególnych blogów.

Blog – geneza i definicje

Blog uznawany jest obecnie za jedno z najprostszych, a jednocześnie skutecznych narzędzi, dzięki któremu jednostka może zaistnieć w sieci. Interaktywna komunikacja z czytelnikami stanowi bowiem ważny, a niekiedy nawet kluczowy element funkcjonowania blogosfery¹. W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele definicji bloga. Najbardziej popularna stanowi, że jest to najczęściej prywatna strona internetowa, na której publikowane są mniej lub bardziej uporządkowane chronologicznie wpisy². Z kolei Dominik Kazanecki twierdzi, że blog to rodzaj serwisu internetowego, którego charakterystycznym elementem jest układ wpisów zamieszczanych kolejno, rozpoczynając od najnowszego. Aby móc nazwać stronę WWW blogiem, poza samym układem i funkcjonalnościami, powinna ona wyrażać osobowość lub poglądy autora. To właśnie uporządkowana chronologicznie, osobista perspektywa przedstawiania lub relacjonowania wydarzeń jest cechą wyróżniającą go spośród innych rodzajów witryn internetowych³. Wykorzystując dostępne narzędzia służące dodawaniu treści, autorzy poświęcają swoje blogi różnym tematom. Gromadzą informacje z różnych źródeł, opatrzone swoimi komentarzami. Blogowanie przybiera różne formy, począwszy od blogów o charakterze osobistym, podróźniczym, hobbyistycznym, aż po blogi branżowe.

Blogi, mimo swojej krótkiej historii, szybko zadomowiły się w przestrzeni Internetu. Istnieją od prawie trzydziestu lat. Wywodzą się z prywatnych stron internetowych, na których oprócz informacji o danej osobie, zaczęto pisać różne osobiste teksty. Początkowo nie definiowano ich tak jak teraz, miały być zwyczajnymi pamiętnikami. Zaczęły powstawać tylko dlatego, że niektórzy ludzie przestali pisać długopisem czy piórem na kartce, a zaczęli robić to za pomocą komputerowej klawiatury. Najprawdopodobniej Jorn Barger wymyślił termin *weblog*, którym zaczęto nazywać internetowe pamiętniki. Peter Merholz podzielił go na dwie części – *we* oraz *blog*, co można przetłumaczyć z angielskiego jako „my blogujemy”. Jednak właśnie termin „blog” bardzo szybko się przyjął⁴. Od 1998 r. zaczęły powstawać serwisy internetowe umożliwiające prowadzenie blogów⁵. Prawdopodobnie pierwszym blogerem – i dlatego

---

¹ I.S. Fiut, M. Piątek, *Blogi jako narzędzie komunikacji między użytkownikiem sieci. Aspekty komunikacyjne blogosfery*, „Studia Humanistyczne”, 2012, t. 11/3, s. 65.

² A. Wilińska, M. Zelek, *Blog w świetle polskiego Prawa Prasowego*, edukacja-prawnicza.pl, <http://www.edukacja-prawnicza.pl>, 2.02.2010 (15.11.2022).

³ D. Kazanecki, *Nowy marketing*, Warszawa 2008, s. 97.

⁴ L. Olszański, *Dziennikarstwo internetowe*, Warszawa 2006, s. 34–66.

⁵ *Ibidem*.

zyskał miano „ojca blogerów” – jest Dave Winer, który zaczął pisać swój blog w 1994 roku. Ewa Hoppe uważa, że blog powinien być pisany przez jedną osobę i mieć tym samym charakter osobisty, w którym ukazana jest osobowość autora, posiadać postać wyłącznie wirtualną, z otwartym dostępem. Publikacje mają dowolną postać, zawsze są ułożone chronologicznie, przygotowane periodycznie i co istotne – regularnie. Daje to możliwość komentowania, czyli jest pewnego rodzaju dialogiem, nie istnieje samodzielnie – bez udziału czytelników⁶. Praktycznie od samego początku ich istnienia zaczęła się wokół nich tworzyć swoista sieć społeczna. W Polsce moda na pisanie blogów rozpoczęła się w 2001 roku, kiedy założono serwis blog.pl i udostępniono szablony oraz narzędzia umożliwiające nawet początkującym internautom prowadzenie „sieciowego pamiętnika”⁷.

Podstawowym celem prowadzenia bloga jest pozyskanie lojalnej, powracającej publiczności, która na bieżąco śledzi wpisy, a także wchodzi w interakcję z blogerem, dodając komentarze do publikacji. Ze względu na rodzaj prezentowanych treści blogi są podzielone na: tekstowe, w których głównym środkiem przekazu są teksty, mikroblogi, charakteryzujące się krótkimi wpisami, linklogi, to takie, które zawierają odnośniki do innych stron, fotoblogi – przede wszystkim przedstawiają reportaże opatrzone dużą ilością zdjęć, oraz wideoblogi, gdzie główną rolę odgrywa wideorelacja⁸. Można również dokonać podziału blogów ze względu na charakter i poruszane tematy (osobiste, specjalistyczne, branżowe); ze względu na liczbę autorów (indywidualne, kolektywne); ze względu na rodzaj treści (tekstowy, fotoblog, wideoblog, audioblog, linkblog); ze względu na rodzaj urzędzenia (tradycyjny, moblog) oraz ze względu na częstotliwość ukazywania⁹. Najczęstszą formą wykorzystywaną przez blogerów emigracyjnych jest łączenie wszystkich rodzajów i tworzenie swojego autorskiego projektu.

Blogosfera natomiast to termin odnoszący się do ogółu blogów zamieszczonych w Internecie oraz do społeczności wokół nich skupionej. Właściwy element bloga, czyli tekst główny – pamiętnik, tworzony przez jego autora, wkomponowany jest w ogólną strukturę, którą określa się mianem hipertekstu. Joanna Woodcock zdefiniowała hipertekst jako „kombinację tekstu, rysunków i w niektórych przypadkach dźwięku,

---

⁶ E. Hope, *Blogi jako platforma komunikowania na przykładzie blogów uczelnianych*, „Studia Ekonomiczne”, 2013, nr 157, s. 25.

⁷ K. Tołuć, *Blog – współczesny „pamiętnik” młodzieży* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, t. 2, Katowice 2009, s. 228.

⁸ *Blog*, SEMTEC, <https://www.semtec.pl>, 10.10.2022 (10.10.2022).

⁹ *Definicja i rodzaje blogów*, eredaktor.pl, 25.03.2008 (15.11.2022).

animacji i wideo”¹⁰. Hipertekstualność bloga oznacza także, iż jest on pamiętnikiem interaktywnym¹¹. Blog może służyć jako narzędzie udanego i korzystnego wykreowania siebie, wypracowania własnej marki, za pomocą której zyskuje się wiarygodność, doświadczenie oraz kontakty z innymi blogerami – emigrantami. Blog może też stać się odskocznią od pracy zawodowej, łagodzić tęsknotę za krajem, rodziną i przyjaciółmi. Jego prowadzenie to dla emigranta nie tylko możliwość rozwijania własnych zainteresowań, ale także swego rodzaju terapia.

Błogi emigracyjne – wybrane przykłady

Zdecydowana większość emigrantów, zwłaszcza po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, to ludzie młodzi, dla których Internet jest podstawowym sposobem komunikowania się oraz źródłem pozyskiwania informacji. W literaturze przedmiotu funkcjonuje już takie pojęcie, jak migracja internautów, którą można określić także jako „migrację www”¹². W procesie planowania wyjazdu za granicę to właśnie Internet coraz częściej stanowi źródło informacji o miejscu przyszłego pobytu. Natomiast w chwili rozpoczęcia procesu migracyjnego jest narzędziem służącym do podtrzymywania kontaktów z najbliższą rodziną, krewnymi, przyjaciółmi i małą ojczyzną¹³. Błogi emigracyjne stanowią z jednej strony cenne źródło informacji, z drugiej – doskonały sposób komunikacji.

Według danych szacunkowych, poza terytorium Polski mieszka ponad 21 mln Polaków i osób pochodzenia polskiego¹⁴. Dzięki prowadzonym przez emigrantów blogom, ich miejsce pobytu lub nową ojczyznę czytelnik może poznać bardzo dokładnie. W grupie analizowanych blogów na potrzeby niniejszego artykułu znajdują się przykłady elektronicznych pamiętników ze wszystkich stron świata. Spośród ogromnej liczby interesujących propozycji emigracyjnej blogosfery warto przyrzeć się chociażby kilku¹⁵.

¹⁰ J. Woodcock, *Komputer krok po kroku*, Warszawa 1999, s. 194.

¹¹ P. Rudnicka, *Atrakcyjne słówka, o roli Internetu w autoprezentacji*, „Gazeta Uniwersytecka. Miesięcznik Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, styczeń 2002, nr 4.

¹² I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski, *Migracje z Polski po 1 maja 2004 r.: jej intensywność i kierunki geograficzne oraz alokacja migrantów na rynkach pracy krajów Unii Europejskiej*, „Prace migracyjne”, March 2008, no 33/91, s. 123.

¹³ M. Bierzyska-Sudoł, *Rola nowych mediów w integracji polskich imigrantów w Wielkiej Brytanii i Irlandii*, „Przegląd Polsko-Polonijny”, 2014, nr 7–8.

¹⁴ *Rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za granicą w latach 2015–2020*, Warszawa 2015, s. 3–4.

¹⁵ Listę dostępnych blogów można znaleźć m.in. na stronie www.polonianet.net.

Blogi jako emigracyjne pamiętniki składają się zazwyczaj z podobnych elementów. Typowy blog to zazwyczaj kombinacja tekstu, zdjęć oraz odsyłaczy do innych blogów lub stron internetowych. Dostęp do blogów jest w pełni otwarty, w każdej chwili możliwe jest odczytanie wpisów właściciela blogu, komentarzy zamieszczanych przez użytkowników. Blogosfera, ze względu na swój duży zasięg i różnorodność oraz prezentowane tematy, stanowi doskonale źródło informacji dla badaczy. Porównując blogi polskich emigrantów osiadłych w różnych państwach na całym świecie, można stwierdzić, że mają one wiele punktów zbieżnych. Charakteryzują się podobną konstrukcją, bowiem najważniejszą częścią każdego bloga jest tekst główny. Zajmuje on centralną część strony, wpisy są umieszczone w kolejności odwrotnie chronologicznej. Zawiera najbardziej aktualne opinie, poglądy i spostrzeżenia autora. W tym miejscu autor porusza najważniejsze dla niego kwestie, chwali się lub żali, stara się, aby tekst był bardzo atrakcyjny, przyciągający uwagę stałych czytelników oraz tych, którzy pierwszy raz trafili na stronę bloga, jest ilustrowany zdjęciami.

Oprócz tekstu głównego na stronie bloga znajdują się różne komponenty. Pierwszym z nich jest **nazwa**, np. *Polka w Lyonie* (Francja)¹⁶, *Aurelia w Barcelonie*¹⁷, *Migrantka*¹⁸, *Hameryka – życie po drugiej stronie Atlantyku i nie tylko*¹⁹, *W pustyni bez puszczy – czyli Arabia Saudyjska i Oman widziane oczami Polaka*²⁰, *Mama w UK*²¹, *Blog Wart Zachodu*²², *Emigracja Oswojona*²³, *Blog o Berlinie*²⁴, *6757KM. Oh Kanada*²⁵, *Israel friendly*²⁶, *Och! Milano*²⁷, *Where is Juli+Sam*²⁸, *Emigrantka*²⁹.

Drugim komponentem jest **menu** – najczęściej umieszczone w pasku u góry strony, w nim znajdziemy przede wszystkim następujące

¹⁶ Polka w Lyonie. Blog o Francji, podróżach i życiu na emigracji, <https://polkawlyonie.wordpress.com/> (10.10.2022).

¹⁷ Aurelia w Barcelonie, <https://www.mamawbarcelonie.pl/> (10.10.2022).

¹⁸ Migrantka, <https://migrantka.com/> (10.11.2022).

¹⁹ Hameryka – życie po drugiej stronie Atlantyku i nie tylko, <https://hameryka.home.blog/> (10.10.2022).

²⁰ W pustyni bez puszczy – czyli Arabia Saudyjska i Oman widziane oczami Polaka, <https://arabiasaudyjska-ksa.blogspot.com/> (14.10.2022).

²¹ Mama w UK, <http://mamaw.uk/> (15.11.2022).

²² BLOGWARTZACHODU.PL, <https://blogwartzachodu.pl/> (13.10.2022).

²³ Emigracja Oswojona, <https://emigracjaoswojona.pl/> (25.11.2022).

²⁴ Blog o Berlinie, <https://blogoberlinie.pl/> (25.11.2022).

²⁵ 6757KM. Oh Kanada, <https://6757km.com/> (23.11.2022).

²⁶ Israel friendly, <https://www.israelfriendly.pl/> (15.11.2022).

²⁷ Och! Milano, <https://ochmilano.pl/> (10.10.2022).

²⁸ Juli+Sam, <https://whereisjuli.com/julia-sam/> (18.11.2022).

²⁹ Emigrantka, <https://emigrantka.eu/> (20.11.2022).

zakładki: **strona główna** – która przedstawia wszystkie zawarte na stronie informacje i najnowsze wpisy, oraz **o mnie** – przedstawia sylwetkę autora bloga. Na podstawie przeprowadzonej analizy najczęstszymi autorkami blogów emigracyjnych są młode kobiety – *Blog o Berlinie*, *Mama w UK*, *6757 Oh Kanada*, *gethappy*. Na łamach swoich stron dzielą się z czytelnikami obserwacjami, ciekawostkami i trudnościami związanymi z pobytem na obczyźnie, chętnie poszerzają swoją wiedzę, śledząc nowości, np. na stronach *Klubu Polki na Obczyźnie*³⁰. Błogi prowadzone są także przez małżeństwa, np. *W pustyni bez puszczy* (Arabia Saudyjska i Oman), *Juli+Sam* (Australia), *duolook – życie w UK i podróże polskich małżonków* (Wielka Brytania), *Nasz mały świat* (Islandia), lub rodzinie, tak jak w przypadku bloga *Kanada się Nada* (Kanada) czy *Emigracja Oswojona* (Wielka Brytania), prowadzonego przez tatę i córkę. Kolejnym elementem menu jest **informacje o kraju pobytu** – tutaj, oprócz podstawowej wiedzy o miejscu, w którym mieszka emigrant, można znaleźć wiele bardzo cennych wskazówek praktycznych. W zależności od zainteresowań autora czytelnik uzyskuje spory zasób ciekawostek dotyczących m.in. różnic kulturowych lub co warto zobaczyć w danym kraju albo mieście, jakie prezenty przywieźć, najlepsze restauracje. Jako przykład można wymienić następujące blogi: *Blog o Berlinie* (Niemcy), *Emigrantka* (Francja), *Och! Milano* (Włochy), *Życie na Równiku* (Singapur), *6757KM Oh Kanada* (Kanada), *Cała reszta* (Australia). Trudno nie zauważyć, że menu składa się z takich komponentów, które leżą głównie w centrum zainteresowania autora bloga. Inaczej wyglądają blogi emigracyjnych podróżników, np. *Mokra Głowa* (Szkocja), *Polka w Lyonie* (Francja), *Marianna in Africa* (Afryka), a inaczej na przykład poświęcone życiu codziennemu na emigracji, w treści których znajdują się informacje poświęcone pracy, warunkom mieszkalnym, dzieciom, szkole, możliwościom spędzania wolnego czasu, hobby – *Mama w UK* (Wielka Brytania), *Dzieciaki i wiatraki* (Holandia), *Nasz mały świat* (Islandia), *Get happy* (Norwegia), *Olga Nina* (Hiszpania).

Oprócz wymienionych zakładek można jeszcze odnaleźć takie elementy, jak informacje o Polonii i Polakach tam mieszkających, wydarzeniach kulturalnych, statystyki odwiedzin. Bardzo pomocna okazuje się także stopka na dole strony, gdzie można znaleźć *newsletter* oraz odsyłacze do mediów społecznościowych, takich jak Facebook, Instagram czy YouTube. Cenną inicjatywą jest zamieszczona na jednym z blogów – *Coupleaway* – lista kont na Instagramie polskich emigrantów. Spis powstał po to, by umożliwić kontakty oraz integrację Polaków

³⁰ Wirtualna społeczność *Klubu Polek na Obczyźnie* gromadzi tysiące emigrantek na całym świecie. Zob. Klub Polek na Obczyźnie, <https://klubpolek.pl/> (15.11.2022).

rozproszonych po całym świecie, m.in. dla poszukujących porad, a zamieszkałych w Chinach, Mongolii, Turcji czy innych państwach³¹.

Prowadzenie blogów emigracyjnych, poza ich podstawową rolą, czyli przekazywaniem wiadomości o kraju pobytu, spełnia jeszcze szereg innych funkcji. Przede wszystkim są wypróbowaną formą ucieczki przed samotnością na obczyźnie, stanowią dobre miejsce nawiązywania nowych relacji i znajomości. Zawartość tematyczna bloga warunkuje, a często prowokuje i generuje komentarze, które następnie umieszczane są pod określonym wpisem. Ich interaktywność i to, że są w pełni otwarte, powodują, że czytelnik czuje się ich częścią³². Blog pełni także rolę forum dyskusyjnego oferującego miejsce do wyrażenia swoich opinii, udostępniania zapisków, co stwarza również poczucie wolności i spełnienia. Pierwszoplanowa jest bez wątpienia przestrzeń do wyrażania i kreowania siebie, bowiem emigrant zaznacza swoją obecność w ogólnodostępnej sieci. Łatwiej jest mu przez to dotrzeć do innych rodaków za granicą, odbyć wirtualne spotkania i podzielić się swoim nabytym doświadczeniem na obczyźnie. Takie kontakty, poza funkcją towarzyską, sprzyjają nawiązywaniu i podtrzymywaniu więzi między Polakami. Wirtualne kontakty z Ojczyzną, językiem, kulturą i historią stanowią istotny element w procesie podtrzymywania tożsamości narodowej. Prowadzenie elektronicznego pamiętnika, a w nich poruszane tematy, odsyłacze do linków czy innych blogów, polecane książki, wydarzenia kulturalne, hobby, przeżycia sprawiają, że autor komunikuje światu zewnętrznemu, co jest dla niego ważne i co wywiera na niego wpływ, dzięki czemu blog staje się dynamicznym narzędziem³³. Prowadze-

---

³¹ Na liście kont instagramowych znaleźć można Polaków z: Arabii Saudyjskiej, Bangladeszu, Chin, Cypru, Filipin, Gruzji, Indii, Indonezji, Japonii, Jordanii, Kambodży, Kataru, Korei Południowej i Północnej, Malediwów, Malezji, Mongolii, Pakistanu, Singapuru, Sri Lanki, Tajlandii, Turcji, Zjednoczonych Emiratów Arabskich, Wietnamu, Albanii, Austrii, Belgii, Czarnogóry, Danii, Estonii, Francji, Finlandii, Grecji, Hiszpanii, Holandii, Irlandii, Islandii, Luksemburga, Malty, Norwegii, Niemiec, Portugalii, Rumunii, Słowacji, Szwajcarii, Szwecji, Włoch, Węgier, Wysp Owczych, Wielkiej Brytanii, Algierii, Beninu, Egiptu, Maroka, Kenii, RPA, Tunezji, Sahary Zachodniej, Kanady, Meksyku, USA, Brazylii, Chile, Ekwadoru, Kolumbii, Peru, Urugwaju, Australii, Nowej Zelandii. Zob. *Polacy za granicą – lista kont na Instagramie*, Coupleaway, <https://coupleaway.com> (10.11.2022).

³² A. Zygmunt [i in.], *Analiza blogów internetowych przy użyciu metod sieci społecznych*, „Automatyka”, 2009, t. 13, z. 2, s. 673.

³³ Blogerki chętnie polecają sobie przydatne adresy internetowe. Warto tutaj wspomnieć o *Emigracja po sukces – blog dla tych, którzy odważyli się żyć za granicą*, gdzie autorka Adrianna Tomczak w zakładce *Polki sobie radzą* prezentuje dokonania naszych rodaczek z całego świata. Zob. A. Tomczak, *Polki sobie radzą*, *Emigracja po sukces – blog dla tych, którzy odważyli się żyć za granicą*, <https://emigracjapokusces.com>, 15.10.2017 (13.10.2022).

nie bloga podyktowane jest zazwyczaj wewnętrzną potrzebą, impulsem, przygodą, sposobem na aktywność lub chwilową modą. Trudno zatem określić, jak długie jest życie bloga. Na podstawie analizy wybranych blogów można stwierdzić, że jest to przestrzeń zarówno intymnych przeżyć, jak i publiczne forum. Trudno nie zauważyć, że owa niejednoznaczność, złożoność i nieprzewidywalność tych dokumentów osobistych stanowi o ich wartości jako materiału badawczego. Prezentowany wyżej katalog blogów jest subiektywny i nie stanowi zamkniętego zbioru, ponieważ wciąż powstają nowe, a istniejące stale ewoluują.

Zakończenie

Analizowanym w niniejszym artykule blogom trudno przypisać reprezentatywność, nie taki bowiem był zakres i cel zrealizowanego badania. Można jednak skonstatować, że wiele blogów prowadzonych przez polskich emigrantów wpisuje się w typologię proponowaną przez różnych specjalistów i omawianą w literaturze przedmiotu. Na potrzeby niniejszej analizy proponuję następującą typologię blogów polskich emigrantów, mając świadomość, że jest ona subiektywna i może stanowić postulat badawczy autorki (tab. 1).

Tabela 1. Typologia blogów polskich emigrantów

Typologia blogów polskich emigrantów	
Weryfikator podziału	Specyfika form
Charakter zapisków	– notatki ułożone chronologicznie, – pamiętnikarski, – dziennik sieciowy;
Charakter treści	– monotematyczne, – politematyczne, – związane z wykonywaną profesją, – hobbystyczne, – autopromocyjne;
Liczba autorów	– indywidualne, – kolektywne (rodzinne);
Rodzaj treści	– blok tekstowy – poradnikowy, pamiętnikarski, e-dziennik, – wideoblog, – fotoblog, – thumbleblog, – audioblog – np. MP3 blog, – linklog – zawierający odnośniki do innych stron internetowych;

Częstotliwość wpisów	<ul style="list-style-type: none"> – blog dynamiczny (systematyczny, permanentny, cykliczny), – blog niedynamiczny (okazjonalny, dorywczy, sporadyczny);
Rodzaj urządzenia służącego do blogowania	<ul style="list-style-type: none"> – blog tradycyjny, redagowany przy użyciu komputera, – moblog, uzupełniany za pomocą urządzeń przenośnych, np. smartfonów;
Staż emigrantów za granicą	<ul style="list-style-type: none"> – do trzech lat, – powyżej trzech lat;
Cele i motywacje	<ul style="list-style-type: none"> – pomagają nawiązać kontakty, – sprzyjają działaniom integrującym, – są otwarte na komentarze, – stanowią pomoc nowo przybyłym rodakom.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://eredaktor.pl>, 19.05.2012 (25.10.2022).

Po analizie przestrzeni Internetu, która stanowiła podstawowy materiał badawczy, można stwierdzić, że blogi stały się dla pokolenia współczesnej emigracji z Polski niezwykle szybkim i skutecznie integrującym spoiwem, a także narzędziem artykułowania i podtrzymywania tożsamości narodowej. Analiza treści blogów emigracyjnych skierowanych do Polaków na obczyźnie wykazała, że ich autorzy dbają o to, by akcentować wszystko to, co polskie i z Polską związane³⁴. Dyskusje na temat złożonych problemów tożsamości można znaleźć przede wszystkim na wielu forach internetowych i blogach. Treści analizowanych blogów wyraźnie świadczą o tym, że ich autorzy permanentnie wskazują na wartości polskie, a szczególnie czynią to w chwilach ważnych dla wszystkich rodaków. Z pewnością do takich należą obchody świąt narodowych i rocznic ważnych dla dziejów Polski wydarzeń oraz związanych z religią katolicką³⁵. Może się wydawać, że we współczesnym świecie siła tożsamości narodowej słabnie. Jednak wcale tak nie jest, gdyż pozorna płynność tożsamości oraz brak przestrzennej stałości, a także poczucie niepewności, wymagają poszukiwania stałego punktu odniesienia, a tożsamość narodowa stanowi właśnie taki punkt zakotwiczenia³⁶.

³⁴ P. Grzybowski, *Tożsamość tułacza – dylematy identyfikacyjne współczesnych emigrantów* [w:] *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązań*, red. T. Lewowicki, B. Grabowska, B. Różańska, Toruń 2008, s. 68.

³⁵ M. Bierzyńska-Sudoł, *Życie codzienne najmłodszej fali migrantów z Polski w Wielkiej Brytanii* [w:] *Spoleczne oblicza Europy XXI wieku*, red. B. Koszel, D. Mierzejewski, Z. Popławski, Piła 2015.

³⁶ *Eadem*, *Proces podtrzymywania tożsamości narodowej współczesnych migrantów polskich w przestrzeni Internetu (na przykładzie Wielkiej Brytanii i Irlandii)*, Bydgoszcz 2013, s. 221.

Konkludując, można stwierdzić, że wartością uniwersalną wszystkich prowadzonych blogów jest ich duży wpływ na podtrzymywanie świadomości poczucia tożsamości narodowej. Twórcy stron internetowych ukazują pozytywny wizerunek Polaków i własnego kraju, dokonania naszych rodaków w różnych dziedzinach i na różnych polach. Wnikliwa analiza materiału badawczego skłania do przekonania, że prezentowana na blogach postać tożsamości umożliwia zachowanie polskiej patriotycznej świadomości, a jednocześnie przybliży do grupy narodowej kraju osiedlenia się. Na blogach często dochodzi do podkreślania elementów związanych z kulturą polską, takich jak język, zwyczaje, obyczaje, tradycje, jako tych, do których autorzy blogów są szczególnie przywiązani. Na początku, kiedy pojawiły się blogi, miały one charakter wyłącznie osobisty. Wraz z rozwojem technologii zmieniły one swoją formę, stając się w większości wideoblogami, ale nie zatraciły swojego pierwotnego pamiętnikarskiego oblicza.

Bibliografia

- 6757KM. Oh Kanada, <https://6757km.com/> (23.11.2022).
- Aurelia w Barcelonie, <https://www.mamawbarcelonie.pl/> (10.10.2022).
- Bierzyńska-Sudoł M., *Proces podtrzymywania tożsamości narodowej współczesnych migrantów polskich w przestrzeni Internetu (na przykładzie Wielkiej Brytanii i Irlandii)*, Bydgoszcz 2013.
- Bierzyńska-Sudoł M., *Rola nowych mediów w integracji polskich imigrantów w Wielkiej Brytanii i Irlandii*, „Przegląd Polsko-Polonijny”, 2014, nr 7–8.
- Bierzyńska-Sudoł M., *Życie codzienne najmłodszej fali migrantów z Polski w Wielkiej Brytanii* [w:] *Spoleczne oblicza Europy XXI wieku*, red. B. Koszel, D. Mierzejewski, Z. Popławski, Piła 2015.
- Blog, SEMTEC, <https://www.semtec.pl/> 10.10.2022 (10.11.2022).
- Blog o Berlinie, <https://blogoberlinie.pl/> (25.11.2022).
- BLOGWARTZACHODU.PL, <https://blogwartzachodu.pl/> (13.10.2022).
- Emigracja Oswojona, <https://emigracjaoswojona.pl/> (25.11.2022).
- Emigrantka, <https://emigrantka.eu/> (20.11.2022).
- Fiut I.S., Piątek M., *Błogi jako narzędzie komunikacji między użytkownikiem sieci. Aspekty komunikacyjne blogosfery*, „Studia Humanistyczne”, 2012, Tom 11/3.
- Grabowska-Lusińska I., Okólski M., *Migracje z Polski po 1 maja 2004 r.: jej intensywność i kierunki geograficzne oraz alokacja migrantów na rynkach pracy krajów Unii Europejskiej*, „Prace migracyjne”, March 2008, no 33/91.
- Grzybowski P., *Tożsamość tułacza – dylematy identyfikacyjne współczesnych emigrantów* [w:] *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązania*, red. T. Lewowicki, B. Grabowska, B. Różańska, Toruń 2008.
- Hameryka – życie po drugiej stronie Atlantyku i nie tylko, <https://hameryka.home.blog/> (10.10.2022).

- Hope E., *Blogi jako platforma komunikowania na przykładzie blogów uczelnianych*, „Studia Ekonomiczne”, 2013, nr 157.
- Israel friendly, <https://www.israelfriendly.pl/> (15.11.2022).
- Juli+Sam, <https://whereisjuli.com/julia-sam/> (18.11.2022).
- Kazanecki D., *Nowy marketing*, Warszawa 2008.
- Klub Polek na Obczyźnie, <https://klubpolek.pl/> (15.11.2022).
- Mama w UK, <http://mamaw.uk/> (15.11.2022).
- Migrantka, <https://migrantka.com/> (10.11.2022).
- Olszański L., *Dziennikarstwo internetowe*, Warszawa 2006.
- Polacy za granicą – lista kont na Instagramie*, Coupleaway, <https://coupleaway.com> (10.11.2022).
- Polka w Lyonie. Blog o Francji, podróżach i życiu na emigracji, <https://polkawlyonie.wordpress.com/> (10.10.2022).
- Rudnicka P., *Atrakcyjne słówka, o roli Internetu w autoprezentacji*, „Gazeta Uniwersytecka. Miesięcznik Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, styczeń 2002, nr 4.
- Rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za granicą w latach 2015–2020*, Warszawa 2015.
- Tołuć K., *Blog – współczesny „pamiętnik” młodzieży* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, t. 2, Katowice 2009.
- Tomczak A., *Polki sobie radzą*, Emigracja po sukces – blog dla tych, którzy odważyli się żyć za granicą, <https://emigracjapokusces.com>, 15.10.2017 (13.10.2022).
- Wilińska A., Zelek M., *Blog w świetle polskiego Prawa Prasowego*, edukacjaprawnicza.pl, <http://www.edukacjaprawnicza.pl>, 2.02.2010 (15.11.2020).
- Woodcock J., *Komputer krok po kroku*, Warszawa 1999.
- W pustyni bez puszczycy – czyli Arabia Saudyjska i Oman widziane oczami Polaka, <https://arabiasaudyjska-ksa.blogspot.com/> (14.10.2022).
- Zygmunt A. [i in.], *Analiza blogów internetowych przy użyciu metod sieci społecznych*, „Automatyka”, 2009, t. 13, z. 2.

Blogs - electronic diaries - a modern form of recording the everyday life of Polish immigrants

Abstract

The article describes the genesis of electronic diaries - blogs that have become a modern and popular form of recording the image of everyday life of Polish immigrants. The main scientific purpose of the article was to show emigration blogs as a specific form of personal documents, which, apart from the information function, are a tool for expressing oneself, creating one's own image, and communicating with other emigrants. The research attention was also focused on the structure of blogs, their divisions and classifications, characteristic features, determined mainly by the substantive contents spread throughout the web. The presented examples confirm that blogs, as personal notes, are a very important element of everyday life of emigration diarists, and a wide range of readers. They also fulfill integrating and therapeutic functions and play an important role in maintaining national identity. With the development of technology, they changed their current form, and became mostly video blogs, but they did not lose their original diary face.

Keywords: blogs, emigration, national identity, everyday life

Urszula Bronisz*, Katarzyna Kuć-Czajkowska**

„PRAGA UWAŻA SIĘ ZA „NAJ...” – KONKURENCYJNOŚĆ REGIONÓW W REPUBLICIE CZESKIEJ W KONTEKŚCIE PRAGOCENTRYZMU

Streszczenie

Celem artykułu było porównanie regionów poziomu NUTS3 w Republice Czeskiej w zakresie ich konkurencyjności rozumianej jako wynikowa wymiaru: gospodarczego, społecznego, innowacyjnego i środowiskowego. Badanie konkurencyjności służyło zweryfikowaniu tezy o zasadności koncentracji polityki rozwojowej (szczególnie w zakresie wydatkowania środków UE) w mieście stołecznym Praga jako regionie o najwyższym potencjale, dającym największe gwarancje ich efektywnego wykorzystania. W artykule, przy zastosowaniu metody Hellwiga (tj. względnych odległości od wzorca), dokonano empirycznej analizy konkurencyjności regionów. Występująca asymetria rozwojowa znalazła potwierdzenie w danych empirycznych. Praga jest liderem deklasującym pozostałe regiony w wymiarze gospodarczym, społecznym i innowacyjnym. W państwie z znacznymi dysproporcjami rozwojowymi jednostki w trudniejszej sytuacji nie są zdolne do konkurowania i w ten sposób stają się regionami słabiej rozwiniętymi. Pragocentryzm powoduje zatem narastanie dysproporcji rozwojowych w Republice Czeskiej, a zjawisko to będzie się nasilać, niezależnie od prowadzonej polityki regionalnej.

Słowa kluczowe: konkurencyjność, pragocentryzm, Praga, regiony, Republika Czeska

Wstęp

„Praga uważa się za „naj...” (P4513)¹ – wypowiedź uczestnika badań ankietowych dotyczących wdrażania unijnego narzędzia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT, cz. *Integrovaných Územních Investicí*)²,

---

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: urszula.bronisz@mail.umcs.pl, ORCID: 0000-0002-4755-6060.

** Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: katarzyna.kuc-czajkowska@mail.umcs.pl, ORCID: 0000-0003-1098-7286.

¹ Zgodnie z gwarantowaną uczestnikom badań ankietowych anonimowością wypowiedzi podane są w sposób zakodowany.

² Kwestionariusz ankiety skierowano w 2020 r. do przewodniczących organów wykonawczych miast/gmin, tj. burmistrzów (*primátors*)/starostów współpracujących

skłania do zastanowienia, jak rzeczywiście wygląda dystans rozwojowy między miastem stołecznym a pozostałymi regionami w Republice Czeskiej. Czy pragocentryzm oznacza dysproporcje rozwojowe między jednostkami terytorialnymi w tym państwie?

Konkurencyjność jednostek terytorialnych może być definiowana i mierzona na wiele sposobów. W artykule skupiono się na analizie porównawczej czeskich regionów³ w zakresie czterech wymiarów konkurencyjności: gospodarczego, społecznego, innowacyjnego i środowiskowego. Celem artykułu była diagnoza konkurencyjności jednostek poziomu NUTS3 (regionów) oraz weryfikacja słuszności tezy o koncentracji środków europejskich w mieście stołecznym Praga jako regionie najbardziej rozwiniętym, a tym samym zapewniającym największe gwarancje ich efektywnego wykorzystania. W artykule, przy zastosowaniu metody Hellwiga (tj. względnych odległości od wzorca), dokonano empirycznej analizy konkurencyjności regionów. Źródło danych empirycznych stanowiły zasoby Eurostatu i Czeskiego Urzędu Statystycznego. W badaniu wykorzystano najbardziej aktualne dane (większość za 2021 r.). W pierwszej części artykułu przedstawiono zagadnienie pragocentryzmu, następnie kwestie konkurencyjności jednostek terytorialnych w ujęciu teoretycznym. W kolejnej opisano zastosowaną metodę badawczą – wykorzystane wskaźniki diagnostyczne. W ostatnich dwóch częściach zaprezentowano otrzymane wyniki oraz wnioski.

Problem konkurencyjności staje się jednym z podstawowych zagadnień badawczych w związku z postępującym procesem globalizacji gospodarki. Zróżnicowaniem poziomu rozwoju czeskich regionów zajmowali się m.in. J. Błażek⁴, M. Illner⁵, T. Siwek⁶, a o konkurencyjności

---

w Republice Czeskiej w kadencji 2018–2022 w ramach siedmiu struktur Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych. W sumie wysłano do 1378 samorządów prośbę o udział w badaniu. Zwrot wyniósł 284 ankiety, tj. 20,6%. Szerzej K.A. Kuć-Czajkowska, *Dlaczego jest tak dobrze, skoro jest tak źle – aglomeracyjna aktywność integracyjna samorządów w Czechach i Polsce*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2023 (w druku).

³ Od 2000 r. w Republice Czeskiej obowiązuje podział na 14 autonomicznych jednostek (regionów): Miasto stołeczne Praga (miasto statutowe o specjalnym statusie), Kraj Środkowoczeski, Morawsko-Śląski, Południowoczeski, Pilzneński, Karłowarski, Ustecki, Liberecki, Hradecki, Pardubicki, Południowomorawski, Olomuniecki, Zliński oraz Wysocyzna (Zákon č. 347/1997 Ústavní zákon o vytvoření vyšších územních samosprávních celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky). Zob. J. Wojnicki, *Demokracja lokalna w Czechach*, [w:] *Demokracja lokalna w państwach Europy*, red. I. Bokszczanin, A. Mirska, Warszawa 2014, s. 66.

⁴ J. Błażek, *Czynniki i kierunki rozwoju regionalnego Republiki Czeskiej podczas transformacji i w okresie przedakcesyjnym*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2004, nr 2; *idem*, *Regional Development and Regional Policy in Central East European Countries in the Perspective of EU Enlargement* [w:] *Geography Societal Transformation in the*

w ujęciu teoretycznym pisali m.in. A. Aijtabh i K. Momaya⁷, L. Zitkus⁸, A. Kasztelan⁹, G. Bristow¹⁰, R. Huggins, D. Prokop, P. Thompson¹¹, M. Porter¹², K. Schwab¹³, S. Garelli¹⁴, C. Ketels¹⁵.

Pragocentryzm¹⁶

„Asymetrycznie mocna pozycja Pragi” (P2084) – cytując czeskiego starostę (uczestnika badań ZIT) – uzasadniana jest pełnieniem funkcji

Czech Republic, red. M. Hampl, Prague 1999, s. 181–207; J. Blažek, D. Ihlř, *Theories of Regional Development: outline, classification, review (in Czech)*, Prague 2002.

⁵ M. Illner, *Czech Regions Facing European Integration* [w:] *Central Europe in Transition. Towards EU Membership*, ed. G. Gorzelak [et. al.], Warsaw 2001, s. 210–228.

⁶ T. Siwek, *Podziały wewnętrzne w Republice Czeskiej*, „Przegląd Geograficzny” 2010, t. 82, z. 4.

⁷ A. Aijtabh, K. Momaya, *Competitiveness of firms: review of theory, frameworks and models*, „Singapore Management Review” 2004, nr 26, s. 45–61; P. Bhawsar, U. Chattopadhyay, *Competitiveness Review, reflections and directions*, „Global Business Review”, 2015, nr 16, s. 665–679.

⁸ L. Zitkus, *New Approach to Regional Competitiveness as instrument of Regional Development*, „European Integration Studies” 2015, nr 9, s. 114–126.

⁹ A. Kasztelan, *Środowiskowa konkurencyjność regionów – próba konceptualizacji*, „Problemy Ekorozwoju”, 2010, nr 5, s. 77–86.

¹⁰ G. Bristow, *Critical Reflections on Regional Competitiveness Theory, Policy, Practice*, „Routledge Studies in Human Geography Book”, 2015, no. 31.

¹¹ R. Huggins, D. Prokop, P. Thompson, *UK Competitiveness Index 2021*, 2021, Nottingham Trent University, <http://irep.ntu.ac.uk> (20.11.2022).

¹² M.E. Porter, *The competitive Advantage of Nations*, New York 1990.

¹³ K. Schwab, *The Global Competitiveness Index*, World Economic Forum, <https://www3.weforum.org>, (20.11.2022).

¹⁴ S. Garelli, *The fundamentals and history of competitiveness*, Lausanne 2014, s. 492–507.

¹⁵ C. Ketels, *Competitiveness Framework*, Dublin 2016.

¹⁶ W przeszłości występował inny sposób rozumienia „pragocentryzmu” związany z niezadowolaniem części mieszkańców ziem wschodnich Czechosłowacji. Stało się to przyczyną nasilających się dążeń do uzyskania autonomii przez Słowaków. Słowakom wydawało się, że wspólna państwowość będzie oparta na zasadzie równości praw obu stron. Tymczasem optyka czeska była inna. W okresie Czechosłowacji występował „skrajny pragocentryzm”, skutkujący narastającym w słowackiej części Republiki poczuciem wykorzystywania przez „bezwzględnych braci Czechów”. Propagowanie „czechizacji” doprowadzało do wzrostu słowackiego poczucia odrębności i dążeń separatystycznych. Zob. R. Kochnowski, *Geneza rozpadu Czechosłowacji*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, 2005, nr 1, s. 154–156; A. Tołysz, *Dwie kolekcje sztuki nowoczesnej Pierwszej Republiki Czechosłowackiej i ich twórcy – Vincenc Kramář i Josef Polák*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, 2021, z. 52, s. 27; T. Juchniewicz, A. Ławniczak, *Problemy wynikające z realizacji zasady samostanowienia narodów na przykładzie Czechosłowacji*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2018, t. 18, s. 190.

stołecznych oraz funkcji o znaczeniu metropolitalnym¹⁷. Praga (cz. *Praha*) to prężny środkowoeuropejski ośrodek administracyjny, ekonomiczno-biznesowy (przemysłowy, handlowy, usługowy), naukowy i akademicki, kulturalny i turystyczny o znaczeniu międzynarodowym, dominujący ośrodek władzy politycznej¹⁸. Miasto wyróżnia się pod względem ludnościowym (1,324 mln, stan na 1 stycznia 2020 r.), ekonomicznym i kulturowym w hierarchii osadniczej Republiki Czeskiej. Nadwęławska stolica odbierana jest jako miasto magiczne, klimatyczne, pełne imponujących zabytków i urokliwych zaułków¹⁹. Są zatem racjonalne powody faworyzowania miasta przy podziale środków unijnych. Tym niemniej, w opinii M. Illnera pragocentryzm ma podłoże irracjonalne (emocjonalne) wyrażające się m.in. w „egoistycznej polityce prakskich elit” przejawiającej się m.in. w przejmowaniu funduszy na rzecz stolicy²⁰.

Przekłada się to na różne postrzeganie pozycji stolicy przez samych Czechów. Pozytywny odbiór skali i znaczenia Pragi dotyczy mieszkańców miasta oraz osób spoza Pragi, ale identyfikujących się z krajem lub narodem. Podkreślana jest wówczas niekwestionowana rola Pragi w czeskiej kulturze i gospodarce. Natomiast Czesi spoza stolicy w sposób negatywny postrzegają miasto stołeczne jako ośrodek żyjący kosztem reszty państwa. „Pragocentryzm” przenosi się na nie najlepszy stosunek do mieszkańców stolicy²¹.

Trzeba pamiętać, że zauważalna dysproporcja między stolicą Republiki Czeskiej a pozostałymi miastami tego państwa wynika m.in. z przeszłości. Dla rządu czechosłowackiego oraz władz miasta rozwój Pragi stał się ważnym zadaniem, na które nie szczędzono środków budżeto-

¹⁷ Zob. K.A. Kuć-Czajkowska, *Metropolitan functions of Warsaw, Prague and Budapest* [w:] *Regions of Central and Eastern Europe: Development Processes and Policy Challenges*, red. G. Gorzelak, J. Bachtler, M. Smętkowski, Warsaw–Glasgow 2010, s. 137–156.

¹⁸ D. Tkaczewski, „Narastanie miasta” na przykładzie Pragi. Fenomen i dynamizm czeskiej stolicy w XIX i pierwszej połowie XX w., „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2016, nr 303, s. 183–184.

¹⁹ Czesi określali stolicę historycznymi (łacińskimi) nazwami: *Praga mater urbium* (Praga matka miast), *Praga Caput Regni* / *Praga Caput Rei Publicae* (Praga Główna Królestwa / Praga Główna Republiki). Z czasem przyjęły się nazwy: *Zlatá Praha* (Złota Praga), *Stověžatá Praha* (Praga o stu wieżach), pieszczotliwa: *Matička Praha* (Mamusia Praga). Zob. D. Tkaczewski, *op.cit.*, s. 184.

²⁰ M. Illner, *The Five Face of „pragocentrism”* [w:] *City and Region*, red. W. Strubelt, G. Gorzelak, Opladen 2007. Za: W. Misiak, *Globalizacja Berlina, Pragi i Warszawy*, Warszawa 2012, s. 78.

²¹ B. Osowski, *Germanizmy leksykalne w gwarze miejskiej Poznania i brneńskim Hantecu*, „*Slavia Occidentalis*”, 2013, nr 70/1, s. 101; T. Siwek, *op.cit.*, s. 532–533.

wych i specjalnych dotacji, a działaniami w tym zakresie zajęła się Państwowa Komisja Regulacyjna. Stworzono ramy skoordynowanego inwestowania firm w rozwój nadweltańskiej stolicy. Miasto pod rządami ludzi świadomych znaczenia *Matička Praha* („Mamusi Pragi”) w historii Czech, Czechosłowacji i Europy zmieniało, rozwijało się, dostosowywało do potrzeb mieszkańców (ich jakości życia) i pełnienia funkcji międzynarodowych²².

Faworyzowanie miasta stołecznego w dostępie do środków UE potwierdzają kolejne okresy finansowania. Przykładowo Praga w okresie 2007–2013 została objęta dwoma unijnymi programami: *Konkurencyjność* i *Adaptacyjność* dofinansowującymi konkurencyjność stolicy i jej rangę w porównaniu do innych stolic UE. Celem pierwszego programu było powiększanie konkurencyjności miasta poprzez eliminację barier rozwojowych, poprawę jakości środowiska, dostępności do usług, transportu i telekomunikacji, a także rozwijanie potencjału innowacyjnego i przedsiębiorczości. Program *Adaptacyjność* służył z kolei dostosowaniu systemu kształcenia do gospodarki opartej na wiedzy i związanym z tym perspektywom rynku pracy. W latach 2007–2013 łącznie z programem *Pomoc Techniczna* stolica Republiki Czeskiej otrzymała wsparcie UE w kwocie 0,42 mld euro. Natomiast w okresie programowania 2014–2020 miasto było objęte jednym programem UE *Praga – biegun wzrostu Czech* z kwotą 201,6 mln euro dotacji²³.

Konkurencyjność układów terytorialnych – ujęcie teoretyczne

Konkurencyjność jest kategorią jakościową, miarą rozwoju i jednocześnie celem utożsamianym z osiągnięciem przewagi konkurencyjnej. Jest wynikiową różnorodnych czynników o charakterze społecznym, gospodarczym, przyrodniczym i kulturowym²⁴. Jest dziedziną teorii ekonomii, która skupia się na determinantach kształtujących zdolność danego obszaru do tworzenia środowiska sprzyjającego generowaniu większej wartości i dobrobytu dla jego podmiotów gospodarczych i mieszkańców niż inne jednostki terytorialne²⁵. Komisja Europejska utożsamia konku-

²² *Ibidem*, s. 532; D. Tkaczewski, *op.cit.*, s. 184, 200.

²³ Szerzej: J. Szafran, *Wdrażanie polityki spójności Unii Europejskiej w Republice Czeskiej w perspektywie programowania 2014–2020*, „Barometr Regionalny”, 2016, t. 14, nr 1, s. 98, 100.

²⁴ A. Aijtabh, K. Momaya, *op.cit.*, s. 45–61; P. Bhawsar, U. Chattopadhyay, *op.cit.*, s. 665–679.

²⁵ S. Garelli, *op.cit.*, s. 492–507.

rencyjność ze zdolnością do kreowania miejsc pracy oraz instytucjonalnymi i politycznymi układami, które tworzą warunki dla wzrostu produktywności, traktowanej jako źródło poprawy dochodów i warunków życia²⁶. Konkurencyjność układów terytorialnych warunkowana jest umiejętnością antycypacji i adaptacji do wewnętrznych i zewnętrznych wyzwań społeczno-gospodarczych²⁷. Regiony konkurencyjne wyróżniają się atrakcyjnością biznesową, wysokim poziomem życia i ładem przestrzennym. Cechuje je koncentracja innowacji, spójność społeczna oraz przewaga w zakresie tworzenia korzystniejszych niż konkurenci warunków funkcjonowania na płaszczyźnie społeczno-gospodarczej²⁸.

Czynniki wpływające na konkurencyjność tworzą katalog wzajemnie powiązanych elementów, dotyczą różnych obszarów wielowymiarowej przestrzeni. Katalog analizowanych cech i mierników umożliwia wyróżnienie poszczególnych wymiarów konkurencyjności. Konkurencyjność gospodarcza skupia się na atrybutach związanych z efektywnym wykorzystaniem zasobów. Jest również utożsamiana z produktywnością oraz kierunkiem i tempem zachodzących przemian gospodarczych²⁹. Siła ekonomiczna regionów tworzona jest na poziomie lokalnym i warunkowana głównie aktywnością ekonomiczną, przedsiębiorczością mieszkańców. Regiony konkurencyjne to jednostki stabilne gospodarczo, a jednocześnie elastyczne i odporne na wahania koniunktury gospodarczej. W wymiarze społecznym podstawę wzrostu konkurencyjności stanowi kapitał ludzki, traktowany jako kategoria demograficzna, która wpływa na podażową stronę rynku pracy, zagospodarowanie przestrzeni oraz koncentrację aktywności gospodarczej. Zmiany ludności o charakterze ilościowym i jakościowym (w wyniku ruchów migracyjnych) mogą wzmacniać lub osłabiać spójność struktur osadniczych, kształtować procesy na rynku pracy oraz rynku dóbr i usług³⁰.

Konkurencyjność w wymiarze innowacji ma fundamentalne znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Innowacje maksymalizują efektywność, są ukierunkowane na postęp, poprawę warunków życia, redukcję negatywnych zjawisk i ochronę środowiska. Orientacja na technologię, zdolność do tworzenia oraz rozprzestrzeniania innowacji

---

²⁶ European Commission, *The European Union explained: research and innovation*, Luxembourg 2014.

²⁷ P. Annoni, L. Dijkstra, *The EU Regional Competitiveness Index*, Luxembourg 2019, s. 1–42.

²⁸ L. Zitkus, *op.cit.*, s. 114–126.

²⁹ OECD, *Competitiveness in South East Europe 2021: A Policy Outlook*, Paris 2021.

³⁰ R. Huggins, D. Prokop, P. Thompson, *op.cit.*, s. 122.

warunkuje długotrwałą przewagę konkurencyjną³¹. Zmiany klimatyczne i konieczność ochrony środowiska naturalnego prowadzą do rozszerzenia koncepcji konkurencyjności o wymiar środowiskowy. Konkurencyjność jest w tym obszarze łączona z proaktywnością klimatyczną³², ekofektywnością³³ oraz umiejętnym wykorzystaniem zasobów naturalnych w procesach rozwoju społeczno-gospodarczego³⁴. Podejście to wpisuje się w założenia teorii rozwoju zrównoważonego, która ma na celu wspieranie gospodarki niskoemisyjnej, bardziej przyjaznej środowisku.

Metoda badawcza

W celu dokonania oceny konkurencyjności regionów poziomu NUTS3 opracowano model, w ramach którego wyróżniono główne wymiary konkurencyjności: gospodarczy, społeczny, innowacyjny i środowiskowy (ryc. 1).

Ryc. 1. Model konkurencyjności

Źródło: opracowanie własne.

Każdy z 4 wymiarów został określony poprzez wskaźniki diagnostyczne, charakteryzujące się odpowiednią zmiennością przestrzenną (minimalny próg współczynnika zmienności na poziomie 10%) oraz odpowiednią wartością informacyjną (tab. 1). Źródło danych empirycznych stanowiły zasoby Eurostatu i Czeskiego Urzędu Statystycznego. W badaniu wykorzystano najbardziej aktualne, dostępne dane (większość dotyczyła 2021 r.).

³¹ R. Wosiek, *Konkurencyjność technologiczna polskiej gospodarki. Stan obecny i perspektywy zmian*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 2019, nr 57, s. 230–242.

³² A. Karman, A. Miszczuk, U. Bronisz, *Regional Climate Change Competitiveness – Modelling Approach*, „Energies MDPI”, 2021, nr 14, s. 1–17.

³³ OECD, *op.cit.*

³⁴ A. Kasztelan, *op.cit.*, s. 77–86.

Tab. 1. Wymiary konkurencyjności

Wymiar konkurencyjności	Wskaźniki diagnostyczne
Gospodarczy	x1 – Produkt krajowy brutto (PKB) <i>per capita</i> x2 – Pracujący (udział w pracujących ogółem w kraju) x3 – Stopa bezrobocia rejestrowanego
Społeczny	x4 – Współczynnik przyrostu naturalnego x5 – Współczynnik migracji netto x6 – Wskaźnik gęstości zaludnienia x7 – Dochód rozporządzalny gospodarstw domowych <i>per capita</i> x8 – Odsetek osób niezdolnych do pracy x9 – Wnioski dotyczące projektów wspólnotowych (na 1 mln mieszkańców)
Innowacyjny	x10 – Zgłoszenia patentowe do EPO (na 1 mln mieszkańców) x11 – Zgłoszenia znaków towarowych UE (na 1 mln mieszkańców)
Środowiskowy	x12 – Szacowane erozje gleby (tony na hektary) x13 – Wydatki nieinwestycyjne na ochronę środowiska (udział w wydatkach krajowych) x14 – Straty w produkcji wody (w %) x15 – Emisje tlenku węgla (tony na km ²)

Źródło: opracowanie własne.

Do budowy zarówno całościowego wskaźnika konkurencyjności, jak i poszczególnych wskaźników cząstkowych w ramach wyróżnionych 4 wymiarów zastosowano metodę Hellwiga, tj. względnych odległości od wzorca³⁵. Aby dokonać niezbędnych obliczeń, wykorzystano poniższe wzory, przy czym wzór (1) został zastosowany dla wskaźników-stymulant, a wzór (2) dla wskaźników-destymulant. Pozwoliło to na przeprowadzenie normalizacji zmiennych (w przedziale od 0 do 100) oraz bezpośrednie zestawienie zmiennych o pozytywnym i negatywnym oddziaływaniu (poprzez konwersję destymulanty w stymulantę).

$$(1) \quad H = \frac{(X_{ij} - X_{i \min})}{X_{i \max} - X_{i \min}} \times 100$$

$$(2) \quad H = \frac{(X_{i \max} - X_{ij})}{X_{i \max} - X_{i \min}} \times 100$$

Gdzie:

X_{ij} – empiryczna wartość i-tego miernika w j-tym regionie

$X_{i \min}$ – najniższa wartość i-tego miernika

$X_{i \max}$ – najwyższa wartość i-tego miernika

³⁵ Zob. Z. Hellwig, *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów, ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny”, 1968, nr 4.

W kolejnym etapie wyliczono wskaźniki dla wymiaru gospodarczego, społecznego, innowacyjnego i środowiskowego. Stanowiły one podstawę dla syntetycznego wskaźnika konkurencyjności, będącego jednocześnie rankingiem regionalnej konkurencyjności czeskich regionów poziomu NUTS3 (tab. 2). Każdorazowo wartości wyliczonych wskaźników zawierały się w przedziale od 0 do 100, przy czym im wyższa wartość wskaźnika, tym lepsza sytuacja jednostki w analizowanym obszarze i wyższa pozycja w zestawieniu.

Tab. 2. Regiony NUTS 3 w Czechach

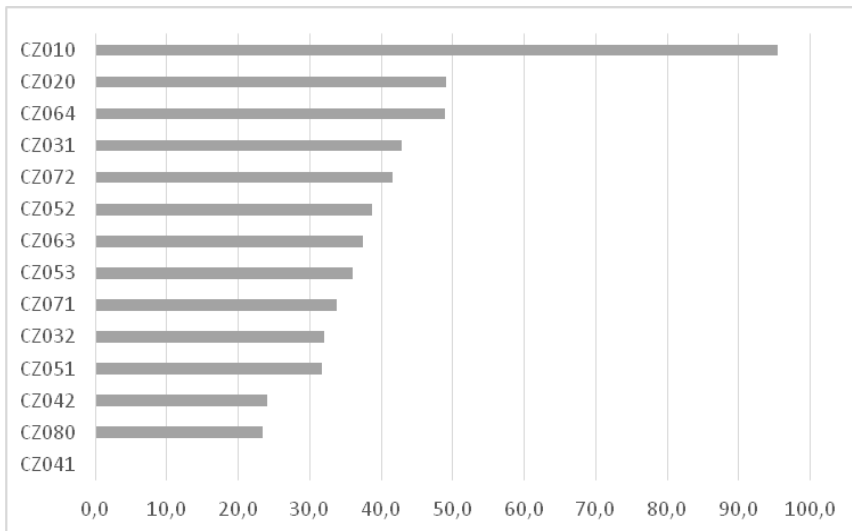
Kod	Nazwa
CZ010	Miasto stołeczne Praga
CZ020	Kraj Środkowoczeski
CZ031	Kraj Południowoczeski
CZ032	Kraj Pilzneński
CZ041	Kraj Karlowarski
CZ042	Kraj Ustecki
CZ051	Kraj Liberacki
CZ052	Kraj Hradecki
CZ053	Kraj Pardubicki
CZ063	Kraj Wysoczyna
CZ064	Kraj Południowomorawski
CZ071	Kraj Ołomuniecki
CZ072	Kraj Zliński
CZ080	Kraj Morawsko-Śląski

Źródło: opracowanie własne.

Wymiary konkurencyjności regionów

W ramach wymiaru gospodarczego niekwestionowanym liderem konkurencyjności zostało miasto stołeczne Praga (CZ010) (ryc. 2). Region ten wyróżniał się bardzo wysokim poziomem PKB *per capita*, znacznie odbiegającym od pozostałych regionów. Wskaźnik sukcesu gospodarczego, za jaki uznawany jest PKB, dwukrotnie przewyższył wartość odnotowaną dla Czech. Miasto stołeczne Praga skupia także ponad 1/5 wszystkich pracujących w kraju. Cechuje je nieznacznie niż-

szy od przeciętnego poziom bezrobocia. Kolejne pozycje w zestawieniu zajęły położony wokół Pragi Kraj Środkowoczeski (CZ020) oraz Kraj Południowomorawski (CZ064), które uzyskały bardzo podobny wynik w rankingu. Regionem o najniższym poziomie konkurencyjności gospodarczej był Kraj Karlowarski (CZ041), cechujący się niekorzystną sytuacją na rynku pracy, tj. najwyższym poziomem bezrobocia spośród wszystkich regionów oraz najniższym udziałem pracujących. W tym przypadku regionalne PKB przypadające na 1 mieszkańca stanowiło 62% PKB *per capita* dla kraju i niespełna 30% wartości dla miasta stołecznego Pragi. W gronie regionów cechujących się najniższym poziomem konkurencyjności gospodarczej znalazły się także Kraj Morawsko-Śląski (CZ080) oraz Kraj Ustecki (CZ042).

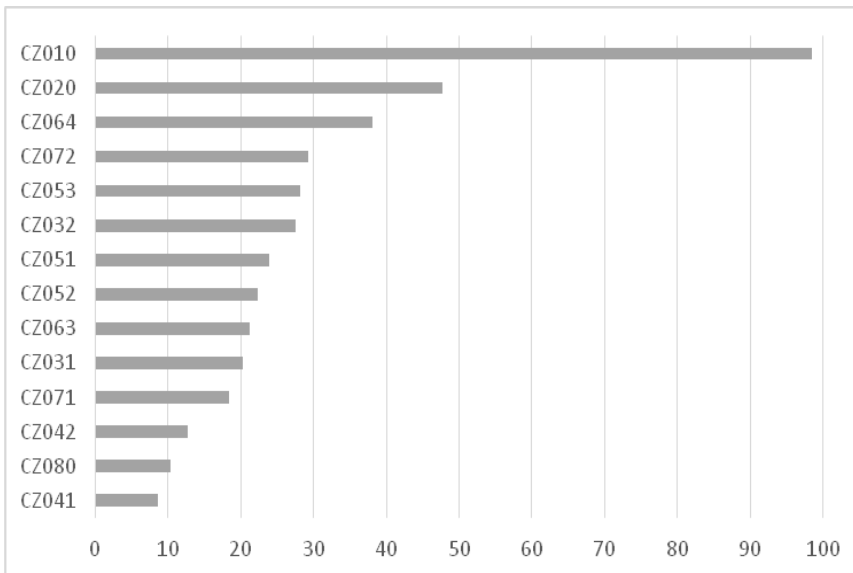
Ryc. 2. Wymiar konkurencyjności gospodarczej

Źródło: opracowanie własne.

Dominacja miasta stołecznego Pragi (CZ010) była także bardzo wyraźnie widoczna w aspekcie konkurencyjności społecznej. Region wyróżniał się pod względem potencjału ludnościowego. Jako jedyny z 14 analizowanych jednostek notował dodatni przyrost naturalny. Cechował go także najbardziej nasilony ruch migracyjny, wzmacniający potencjał demograficzny regionu. Rosnąca liczba ludności przekłada się na jej koncentrację na danym obszarze. W badanym okresie miasto stołeczne Praga charakteryzowało się najwyższym wskaźnikiem gęstości zaludnienia, co niewątpliwie miało wpływ na intensyfikację i natężenie proce-

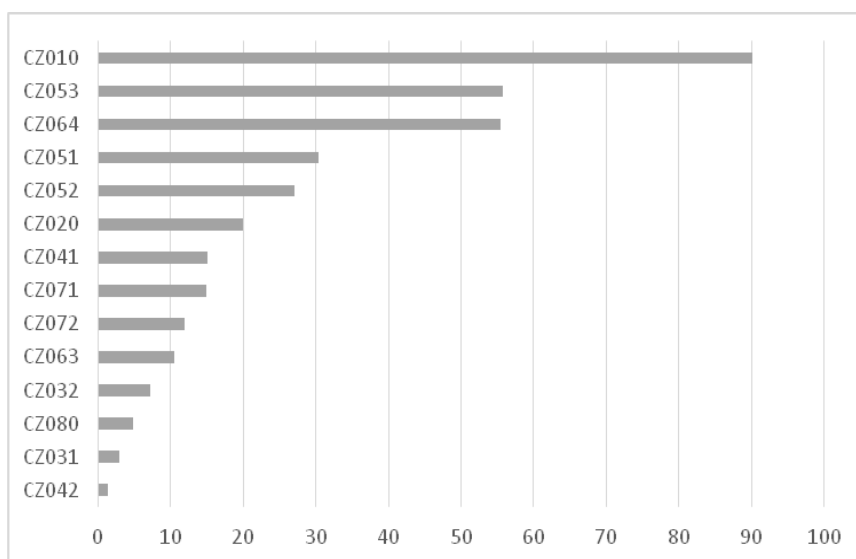
sów gospodarczych. Wyrażało się także w poziomie zamożności oraz ekonomicznych warunków bytowych ludności obrazowanych przez dochód rozporządzalny gospodarstw domowych. Najwyższą jego wartość (*per capita*) odnotowano również dla miasta stołecznego Pragi, jednak w tym przypadku zróżnicowanie przestrzenne wskaźnika było relatywnie mniejsze. Rozwojowi potencjału demograficznego w regionie towarzyszyło jego wzmocnienie, o czym może świadczyć najniższy spośród wszystkich jednostek odsetek osób niezdolnych do pracy oraz najwyższy wskaźnik w zakresie aplikowania o środki wspólnotowe. Drugie miejsce w rankingu konkurencyjności społecznej (podobnie jak w przypadku konkurencyjności gospodarczej) zajął Kraj Środkowoczeski (CZ020), a trzecie Kraj Południowomorawski (CZ064). Oba cechowała korzystna sytuacja demograficzna. W grupie regionów o najniższym poziomie konkurencyjności społecznej znalazły się Kraj Karlowarski (CZ041), Kraj Morawsko-Śląski (CZ080) oraz Kraj Ustecki (CZ042). Pierwszy z nich wyróżniał się szczególnie niekorzystną sytuacją w aspekcie przyrostu naturalnego oraz dochodu rozporzadzalnego. W przypadku Kraju Morawsko-Śląskiego kwestię problematyczną stanowiły migracje oraz odsetek osób niezdolnych do pracy, a Kraju Usteckiego niska aktywność w zakresie projektów UE.

Ryc. 3. Wymiar konkurencyjności społecznej

Źródło: opracowanie własne.

W ramach wymiaru innowacyjnego najwyższym poziomem konkurencyjności wyróżniały się miasto stołeczne Praga (CZ010), Kraj Pardubicki (CZ053) oraz Kraj Południowomorawski (CZ064). Były to regiony charakteryzujące się największą aktywnością w zakresie zgłoszeń patentowych i wzorów towarowych. W grupie obszarów o niskiej konkurencyjności w zakresie innowacji znalazły się, podobnie jak w przypadku pozostałych wymiarów konkurencyjności – Kraj Ustecki (CZ042), Kraj Południowoczeski (CZ031) oraz Kraj Morawsko-Śląski (CZ080). W tym przypadku niewielka działalność innowacyjna może stanowić istotną barierę rozwojową.

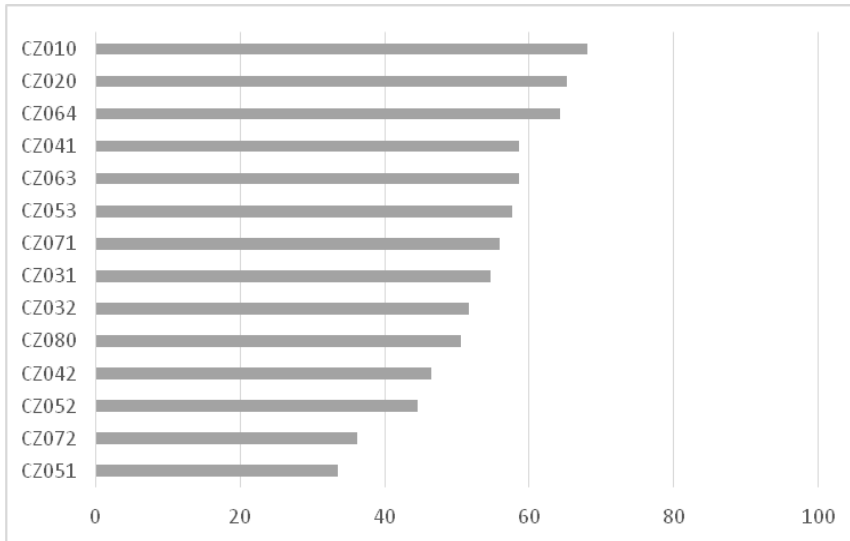

Ryc. 4. Wymiar konkurencyjności innowacyjnej

Źródło: opracowanie własne.

Ranking konkurencyjności środowiskowej cechuje mniejsze zróżnicowanie przestrzenne. W grupie regionów wyróżniających się najwyższym poziomem wskaźnika znalazły się miasto stołeczne Praga (CZ010), Kraj Środkowoczeski (CZ020) i Kraj Południowomorawski (CZ064). Wszystkie trzy jednostki cechował niski poziom erozji gleby, miasto stołeczne Praga wyróżniał najwyższy poziom nakładów na ochronę środowiska, Kraj Środkowoczeski niski poziom emisji tlenku węgla, a Kraj Południowomorawski niski odsetek strat w produkcji wody. Najmniej korzystną sytuację pod względem konkurencyjności środowiskowej odnotowano w Kraju Liberackim (CZ051), Kraju Zlińskim (CZ072) i Kraju

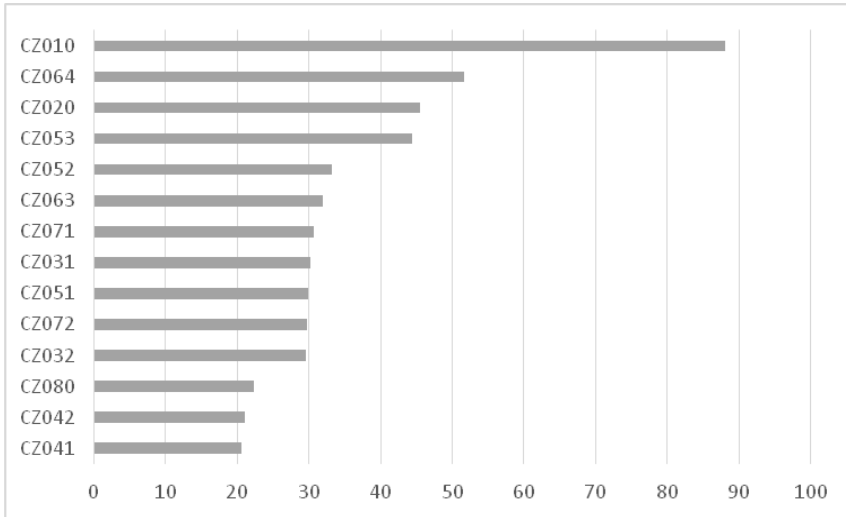
Hradeckim (CZ052). We wszystkich regionach kwestię problematyczną stanowił niski poziom nakładów na ochronę środowiska, dodatkowo w przypadku Kraju Liberackiego i Kraju Hradeckiego zarejestrowano wysoki poziom strat w produkcji wody, a w Kraju Zlińskim konkurencyjność osłabiał wysoki poziom erozji gleby.

Ryc. 5. Wymiar konkurencyjności środowiskowej

Źródło: opracowanie własne.

Analizując sumaryczny wskaźnik konkurencyjności uwzględniający 4 opisane wcześniej wymiary, można zauważyć, iż niekwestionowanym liderem rankingu było miasto stołeczne Praga (CZ010). Warto podkreślić dystans przewagi konkurencyjnej, dzielący stolicę państwa od kolejnego w zestawieniu regionu. Na tle pozostałych jednostek wysokim poziomem konkurencyjności wyróżniały się Kraj Południowomorawski (CZ064), Kraj Środkowoczeski (CZ020) i Kraj Pardubicki (CZ053). Pierwszy z nich znajdował się w czołówce każdego z analizowanych wymiarów konkurencyjności. Kraj Środkowoczeski zajmował wysoką, drugą lokatę w rankingach dotyczących wymiaru gospodarczego, społecznego i środowiskowego, jedynie w przypadku innowacji uplasował się na niższej pozycji. Najniższy poziom konkurencyjności cechował Kraj Karlowarski (CZ041), Kraj Ustecki (CZ042) i Kraj Morawsko-Śląski (CZ080). Są to regiony doświadczające największych wyzwań w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego.

Ryc. 6. Konkurencyjność regionów

Źródło: opracowanie własne.

Zakończenie

Podstawowym wyzwaniem towarzyszącym zmianom we współczesnych gospodarkach są powiększające się dysproporcje między regionami³⁶. Podobnie dzieje się w przypadku Czech, gdzie proces rozwoju jednostek terytorialnych oraz wzrost ich konkurencyjności jest zjawiskiem zróżnicowanym przestrzennie. Jest funkcją różnorodnych czynników o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym, wynikiem położenia geograficznego regionów, dywersyfikacji ich struktur gospodarczych, jakości kapitału ludzkiego i środowiska przyrodniczego. Tradycyjne poziome zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego występuje między zachodnią a wschodnią częścią Czech. Dodatkowo czynnikiem różnicującym jest wertykalna pozycja regionów, tj. jakościowa hierarchizacja centrów regionalnych³⁷. Nie bez znaczenia jest też silna koncentracja firm zagranicznych (bezpośrednich inwestycji zagranicznych) w regionach położonych wzdłuż granicy z Niemcami (głównie Bawarią) i Austrią, gdzie zainwestowali przedsiębiorcy, korzystając z otwarcia granic w ramach UE. Są to lokalizacje m.in. siedzib największych firm,

³⁶ K. Rosomacha, *Sytuacja Republiki Czeskiej w kontekście rozwoju regionalnego po roku 2000*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2013, nr 296, s. 317.

³⁷ M. Illner, *Czech...*, s. 210–228.

skutkujące koncentracją usług produkcyjnych. W trudnej sytuacji były (i niekiedy nadal pozostały) regiony będące bastionami przemysłu ciężkiego, które w okresie transformacji zmuszone zostały do radykalnej restrukturyzacji i zdywersyfikowania działalności gospodarczej. Konieczność konkurowania sprawia, że regiony o zróżnicowanej strukturze gospodarczej mają dużo większe możliwości rozwoju niż regiony wąsko wyspecjalizowane³⁸.

Celem artykułu była ocena porównawcza czeskich regionów poziomu NUTS3 w zakresie ich konkurencyjności rozumianej jako wynikowa 4 wymiarów: gospodarczego, społecznego, innowacyjnego i środowiskowego. Badanie konkurencyjności miało pomóc w weryfikacji tezy o zasadności koncentracji polityki rozwojowej (szczególnie w zakresie wydatkowania środków UE) w mieście stołecznym Praga, jako regionie o najwyższym potencjale. Występująca asymetria rozwojowa, będąca czynnikiem wzmacniającym pragocentryzm, znalazła potwierdzenie w danych empirycznych. Miasto stołeczne jest niekwestionowanym liderem regionalnej konkurencyjności, deklasującym pozostałe regiony, szczególnie w wymiarze gospodarczym, społecznym i innowacyjnym³⁹.

W państwie, w którego strukturze regionalnej występują duże dysproporcje rozwojowe, jednostki bardziej konkurencyjne wyróżniają się lepszą sytuacją w sferze społecznej, gospodarczej czy poziomie życia mieszkańców. Jednostki terytorialne znajdujące się w trudniejszej sytuacji nie są zdolne do konkurowania i w ten sposób stają się regionami słabiej rozwiniętymi. W efekcie dochodzi do polaryzacji przestrzennej i nadmiernej dywergencji społeczno-gospodarczej. W Republice Czeskiej dominująca pozycja Pragi powoduje narastanie dysproporcji w poziomie rozwoju między pozostałymi regionami. Wykorzystane w badaniu wskaźniki ukazują skalę tych różnic. Zjawisko pogłębiania dysproporcji między czeskimi regionami – jak się wydaje – w najbliższym czasie będzie się nasilać, niezależnie od prowadzonej polityki regionalnej⁴⁰.

Bibliografia

- Aiginger K., Vogel J., *Competitiveness: from a misleading concept to a strategy supporting beyond GDP goals*, „Competitiveness Review”, 2015, nr 25.
Annoni P., Dijkstra L., *The EU Regional Competitiveness Index*, Luxembourg 2019.

³⁸ J. Blažek, *Czynniki...*, s. 42, 49, 51.

³⁹ *Ibidem*, s. 42; K. Rosomacha, *Wpływ czynników społeczno-gospodarczych na konkurencyjność Pragi*, „Biblioteka Regionalisty”, 2012, nr 12, s. 149, 153; J. Szafran, *op.cit.*, s. 95.

⁴⁰ K. Rosomacha, *Wpływ...*, s. 160.

- Błażek J., *Czynniki i kierunki rozwoju regionalnego Republiki Czeskiej podczas transformacji i w okresie przedakcesyjnym*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 2004, nr 2.
- Błażek J., *Regional Development and Regional Policy in Central East European Countries in the Perspective of EU Enlargement* [w:] *Geography Societal Transformation in the Czech Republic*, red. M. Hampl, Prague 1999.
- Błażek J., Ihlíř D., *Theories of Regional Development: outline, classification, review (in Czech)*, Prague 2002.
- Bristow G., *Critical Reflections on Regional Competitiveness Theory, Policy, Practice*, „Routledge Studies in Human Geography Book”, 2015, no. 31.
- European Commission, *The European Union explained: research and innovation*, Luxembourg 2014.
- Garelli S., *The fundamentals and history of competitiveness*, Lausanne 2014.
- Hellwig Z., *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów, ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny”, 1968, nr 4.
- Huggins R., Prokop D., Thompson P., *UK Competitiveness Index 2021*, 2021, Nottingham Trent University, <http://irep.ntu.ac.uk> (20.11.2022).
- Illner M., *Czech Regions Facing European Integration* [w:] *Central Europe in Transition. Towards EU Membership*, red. G. Gorzelak [et. al.], Warsaw 2001.
- Illner M., *The Five Face of „pragocentrizm”* [w:] *City and Region*, red. W. Strubelt, G. Gorzelak, Opladen 2007.
- Juchniewicz T., Ławniczak A., *Problemy wynikające z realizacji zasady samostanowienia narodów na przykładzie Czechosłowacji*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2018, t. 18.
- Karman A., Miszczuk A., Bronisz U., *Regional Climate Change Competitiveness – Modelling Approach*, „Energies MDPI”, 2021, nr 14.
- Kasztelan A., *Srodowiskowa konkurencyjność regionów – próba konceptualizacji*, „Problemy Ekorozwoju”, 2010, nr 5.
- Ketels C., *Competitiveness Framework*, Dublin 2016.
- Kochnowski R., *Geneza rozpadu Czechosłowacji*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, 2005, nr 1.
- Kuć-Czajkowska K.A., *Dlaczego jest tak dobrze, skoro jest tak źle – aglomeracyjna aktywność integracyjna samorządów w Czechach i Polsce*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2023 (w druku).
- Kuć-Czajkowska K.A., *Metropolitan functions of Warsaw, Prague and Budapest* [w:] *Regions of Central and Eastern Europe: Development Processes and Policy Challenges*, red. G. Gorzelak, J. Bachtler, M. Smętkowski, Warsaw–Glasgow 2010.
- Misiak W., *Globalizacja Berlina, Pragi i Warszawy*, Warszawa 2012.
- OECD, *Competitiveness in South East Europe 2021: A Policy Outlook*, Paris 2021.
- Osowski B., *Germanizmy leksykalne w gwarze miejskiej Poznania i brneńskim Hantecu*, „Slavia Occidentalis”, 2013, nr 70/1.
- Porter M.E., *The competitive Advantage of Nations*, New York 1990.
- Rosomacha K., *Sytuacja Republiki Czeskiej w kontekście rozwoju regionalnego po roku 2000*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 2013, nr 296.
- Rosomacha K., *Wpływ czynników społeczno-gospodarczych na konkurencyjność Pragi*, „Biblioteka Regionalisty”, 2012, nr 12.
- Schwab K., *The Global Competitiveness Index*, World Economic Forum, <https://www3.weforum.org> (20.11.2022).

- Siwek T., *Podziały wewnętrzne w Republice Czeskiej*, „Przegląd Geograficzny”, 2010, t. 82, z. 4.
- Szafran J., *Wdrażanie polityki spójności Unii Europejskiej w Republice Czeskiej w perspektywie programowania 2014–2020*, „Barometr Regionalny”, 2016, t. 14, nr 1.
- Tkaczewski D., „*Narastanie miasta*” na przykładzie Pragi. Fenomen i dynamizm czeskiej stolicy w XIX i pierwszej połowie XX w., „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2016, nr 303.
- Tołysz A., *Dwie kolekcje sztuki nowoczesnej Pierwszej Republiki Czechosłowackiej i ich twórcy – Vincenc Kramář i Josef Polák*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, 2021, z. 52.
- Wojnicki J., *Demokracja lokalna w Czechach* [w:] *Demokracja lokalna w państwach Europy*, red. I. Bokszczanin, A. Mirska, Warszawa 2014.
- Wosiek R., *Konkurencyjność technologiczna polskiej gospodarki. Stan obecny i perspektywy zmian*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 2019, nr 57.
- Zákon č. 347/1997 Ústavní zákon o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.
- Zitkus L., *New Approach to Regional Competitiveness as instrument of Regional Development*, „European Integration Studies”, 2015, nr 9.

“Prague is considered to be the “most...” – competitiveness of regions in the Czech Republic in the context of praguecentrism

Abstract

The aim of the article was to compare NUTS3 level regions in the Czech Republic in terms of their competitiveness understood as an outcome of the four following dimensions: economic, social, innovative and environmental. The study of competitiveness was intended to verify the thesis of the legitimacy of concentrating development policy (especially in terms of spending EU funds) in the capital city of Prague as the region with the highest potential, providing the greatest guarantees of their effective use. In the article, using the Hellwig method (i.e. relative distances from the benchmark), an empirical analysis of regional competitiveness was carried out. The occurring developmental asymmetry was confirmed by empirical data. Prague is the leader outclassing the other regions in economic, social and innovative dimensions. In a country with significant developmental disparities, disadvantaged units are unable to compete and thus become underdeveloped regions. Praguecentrism therefore causes the increase in development divergence in the Czech Republic. This phenomenon will grow, regardless of the regional development policy.

Keywords: competitiveness, praguecentrism, Prague, regions, the Czech Republic

Tomasz Browarek*

POLITYKA ETNICZNA PAŃSTWA POLSKIEGO PO 2011 ROKU W OPINIACH KOMITETU DORADCZEGO I KOMITETU EKSPERTÓW RADY EUROPY

Streszczenie

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie i zanalizowanie oceny polityki etnicznej państwa polskiego dokonanej na podstawie *Czwartej opinii w sprawie Polski Komitetu Doradczego Rady Europy ds. Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych* oraz na podstawie *Trzeciego raportu Komitet Ekspertów ds. Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych*. Główną tezą pracy jest stwierdzenie, iż mimo że polityka etniczna państwa polskiego w analizowanym okresie nie uległa zmianie, to niektóre działania władz polskich świadczą o ich pewnej nieprzychylności wobec poszerzenia praw mniejszości narodowych, a nawet w niektórych przypadkach chęci uszczerplenia tych praw. W artykule wykorzystano szereg metod badawczych. Najważniejsze z nich to analiza instytucjonalno-prawna, metoda czynnikowa i metoda porównawcza.

Słowa kluczowe: polityka etniczna, mniejszości narodowe, prawa mniejszości narodowych, Polska

Wstęp

Władze polskie, poczynając od 1989 r., prowadziły niezmienną politykę etniczną, opierającą się na trzech podstawowych celach. Pierwszym było podtrzymanie i ugruntowanie tożsamości kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych, drugim – przeciwdziałanie dyskryminacji etnicznej i upowszechnianie postaw otwartości i tolerancji, natomiast trzecim – integracja mniejszości w ramach społeczeństwa¹. Realizując taką politykę etniczną, państwo polskie przyjmowało standardy europejskie w zakresie praw mniejszości. W ramach tych działań Polska podpisała, a następnie ratyfikowała dwa ważne w tym temacie dokumenty Rady

---

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: tomasz.browarek@mail.umcs.pl, ORCID: 0000-0002-9711-9790.

¹ T. Browarek, *Uwarunkowania polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, Lublin 2018, s. 74.

Europy (RE): 20 grudnia 2000 r. *Konwencję ramową Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych*² oraz 12 lutego 2009 r. *Europejską kartę języków regionalnych lub mniejszościowych*³. Wraz z ratyfikacją tych dokumentów strona polska została zobowiązana do przygotowywania i przedstawiania RE cyklicznych raportów z ich realizacji. Realizacja zapisów tych dokumentów jest oceniana przez specjalne komitety ekspertów RE, które dokonują tej oceny na podstawie otrzymanych raportów oraz informacji uzyskanych z innych źródeł pisanych i informacji otrzymanych w czasie ich wizyt w Polsce, w tym przede wszystkim ze spotkań z przedstawicielami mniejszości.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie i zanalizowanie oceny polityki etnicznej państwa polskiego dokonanej na podstawie *Czwartej opinii Komitetu Doradczego Rady Europy ds. Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych za okres od 1 stycznia 2012 r. do 31 grudnia 2016 r.* oraz na podstawie *Trzeciego raportu Komitet Ekspertów ds. Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych przygotowanego za okres od 1 stycznia 2014 r. do 31 grudnia 2016 r.* W artykule pojawiają się jednak daty późniejsze. Wynika to z powodu opóźnień w przygotowaniu przez władze polskie stosownych, cyklicznych raportów z realizacji konwencji ramowej i karty języków⁴.

Główną tezą pracy jest stwierdzenie, iż mimo że polityka etniczna państwa polskiego w analizowanym okresie nie uległa zmianie, to niektóre działania władz polskich świadczą o ich pewnej nieprzychylności wobec poszerzenia praw mniejszości, a nawet w niektórych przypadkach chęci uszczuplenia tych praw. Podstawowymi metodami badawczymi wykorzystanymi w artykule była analiza dokumentów źródłowych oraz analiza instytucjonalno-prawna.

Ramy prawne i instytucjonalne

W analizowanym okresie status prawny mniejszości narodowych w Polsce nie uległ zmianie. W dalszym ciągu polskie prawodawstwo zapewnia osobom należącym do mniejszości narodowych i etnicznych dostęp do praw zawartych w obu wspomnianych wyżej dokumentach RE. Najważniejszym aktem prawnym w tym zakresie jest ustawa o mniejszo-

---

² Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r. (Dz.U. 2002, nr 22, poz. 209).

³ Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r. (Dz.U. 2009, nr 137, poz. 1121).

⁴ Czwarta opinia Komitetu Doradczego została przyjęta w dniu 6 listopada 2019 r., a Trzeci raport Komitetu Ekspertów jest datowany na 15 października 2021 r.

ściach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. W 2015 r. podjęto poselską próbę nowelizacji tej ustawy, która zawierała głównie zmiany rozwijające i doprecyzowujące dotychczasowe rozwiązania. Ustawa zmieniająca te zapisy została zatwierdzona przez Sejm i przez Senat⁵. Nowo wybrany prezydent zawetował jednak tę ustawę, uzasadniając swą decyzję zbyt dużymi kosztami rozszerzenia możliwości posługiwania się językami mniejszości narodowych na poziomie powiatów⁶. Zdaniem przedstawicieli mniejszości koszty te nie byłyby wysokie, ponieważ faktycznie takie prawo mogłoby funkcjonować jedynie w przypadku kilku powiatów. Poglądy przedstawicieli mniejszości podzielali również eksperci RE, tym bardziej że odrzucony projekt ustawy stanowił odpowiedź na szereg luk w ochronie mniejszości narodowych w Polsce podkreślanych w ich opiniach. Niepowodzeniami zakończyły się również próby zmian ustawy o mniejszościach dotyczące uznania Ślązaków za mniejszość narodową, a etnolektu śląskiego za język regionalny, oraz uznania etnolektu wilamowskiego za język regionalny, a także uznanie mniejszości greckiej w Polsce⁷.

Zmianie nie uległy również podstawowe instytucje, które kształtują i realizują politykę wobec mniejszości narodowych i etnicznych. Jedynie wraz z reorganizacją Rady Ministrów Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych powrócił do MSWiA. W analizowanym okresie nastąpiły jednak duże zmiany personalne wśród pracowników tego wydziału zajmujących się kwestiami mniejszości, co skutkowało utratą konkretnej wiedzy eksperckiej w tym zakresie. Podobnie jak w okresie wcześniejszym w każdym z 16 województw wojewodowie wyznaczali pełnomocników ds. mniejszości narodowych i etnicznych. Nie wszyscy jednak członkowie mniejszości byli świadomi ich istnienia, a większość pełnomocników miało szeroki zakres zadań, nie tylko w zakresie tej tematyki. Dlatego też władze powinny bardziej nagłaśniać wśród mniejszości rolę pełnomocników, a sami pełnomocnicy powinni przeprowadzać regularne konsultacje w tych społecznościach⁸.

---

⁵ *Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3545, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (27.09.2021).*

⁶ *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej (26 października 2015 r.), Uzasadnienie odmowy podpisania przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej projektu ustawy o zmianie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, a także niektórych innych ustaw, Sejm RP, <http://www.sejm.gov.pl> (28.09.2021).*

⁷ *Komitet Doradczy ds. Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych. Czwartą opinią w sprawie Polski – przyjętą w dniu 6 listopada 2019 r., Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, s. 8–10, <http://mswia.gov.pl> (27.09.2021).*

⁸ *Ibidem*, s. 12.

Inny bardzo ważny podmiot polityki etnicznej, Komisja Wspólna Rządu i Mniejszości Narodowych, nadal stanowiła główny organ doradczy rządu w zakresie krajowej polityki etnicznej. Jednak jak zauważyli eksperci RE, brakuje w tej komisji jasno określonego zakresu konsultacji z przedstawicielami mniejszości. Pojawiały się w związku z tym sytuacje, kiedy władze państwowe nie konsultowały swoich decyzji w kwestiach dotyczących mniejszości albo robiły to zbyt późno⁹.

Jedną z głośniejszych decyzji polskich władz państwowych, przyjętą negatywnie przez społeczność mniejszości narodowych, było włączenie do miasta Opola 11 miejscowości z 4 sąsiednich gmin o znaczącej populacji mniejszości niemieckiej. W gminach tych używany jest język niemiecki jako język pomocniczy oraz funkcjonują nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych w tym języku. Przyłączenie tych miejscowości do Opola wyraźnie ograniczyło dostęp osób należących do mniejszości niemieckiej do praw chronionych konwencją ramową oraz kartą języków¹⁰. Dlatego eksperci RE uznali za niepokojący fakt, iż reformę tę przeprowadzono w dosyć krótkim czasie, i to niezależnie od wyników oficjalnych konsultacji, w których większość tych lokalnych społeczności była przeciwna proponowanym zmianom. Negatywnie przyjęto również fakt, iż w debacie politycznej, która w związku z tym wybuchła, odwoływano się do nastrojów antyniemieckich. Ich zdaniem władze państwowe powinny zminimalizować negatywne skutki dla osób należących do mniejszości niemieckiej zarówno w Opolu, jak i we wspomnianych sąsiednich gminach, a w przyszłości prawa osób należących do mniejszości narodowych powinny być należycie uwzględniane w reformach terytorialnych i administracyjnych. Reformy takie nie mogą być środkiem mającym na celu zmianę proporcji narodowościowych lub etnicznych na obszarach zamieszkałych przez mniejszości¹¹.

Innym negatywnie przyjętym przejawem działań władz polskich wobec mniejszości były odnoszące się do kilku mniejszości informacje,

---

⁹ *Trzeci raport Komitetu Ekspertów przedstawiony Komitetowi Ministrów Rady Europy zgodnie z Artykułem 16 Europejskiej Karty języków regionalnych lub mniejszościowych*, Strasburg, 15 października 2021 r., s. 10, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl> (27.09.2021).

¹⁰ Na terenie tych miejscowości dwujęzyczne tablice z ich nazwami zamieniono na tablice wyłącznie w języku polskim. Oprócz tego w wyborach samorządowych w 2018 r. przedstawiciele mniejszości niemieckiej z tych byłych miejscowości nie mają swego przedstawiciela w radzie miasta Opola, podczas gdy wcześniej posiadali kilku w gminach, do których należeli. Tak jak reforma ta jest korzystna ekonomicznie dla Opola, tak dla wspomnianych gmin pomniejszonych o tereny przyłączone do Opola jest ona niekorzystna, gdyż pozbawiła je części ich obszarów przemysłowych. *Komitet Doradczy...*, s. 49.

¹¹ *Ibidem*, s. 50.

że na postawę władz względem nich mają wpływ relacje dwustronne z ich państwami macierzystymi. Podstawą były tu wypowiedzi urzędników powołujących się na zasadę wzajemności i uzależniających ochronę praw mniejszości w Polsce od polityki w tym obszarze w Niemczech, na Litwie czy Ukrainie. Czynności takie uznano za niedopuszczalne¹².

Działania w zakresie edukacji

Władze polskie, realizując jeden z podstawowych celów polskiej polityki etnicznej, jakim jest podtrzymanie i ugruntowanie tożsamości kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych, finansują publiczne szkolnictwo dla mniejszości narodowych i etnicznych¹³. Pewne zmiany w zakresie finansowania nauki języka mniejszości nastąpiły wraz z wprowadzeniem w życie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 2013 r.¹⁴ Przez cały analizowany okres funkcjonowały zwiększone subwencje na uczenia uczącego się języka mniejszości, nawet o 150% w przypadku małych szkół, a łączna kwota przeznaczona na tę subwencję wzrosła w okresie od 2013 do 2018 r. z 280 mln zł w 2013 r. do 365 mln zł w 2018 r. (czyli o 30%). Wielkość subwencji uzależniono również od tego, czy była to tylko nauka języka mniejszości, czy też lekcje prowadzone w tym języku¹⁵.

W analizowanym okresie znacznie wzrosła liczba uczniów uczących się języków mniejszości. W 2011 r. 58 354 uczniów uczyło się języka mniejszości, a w 2018 r. liczba ta wzrosła do 88 055 uczniów¹⁶. Tak znaczny wzrost mógł wynikać z tego, że zwiększenie subwencji o 150% spowodowało, iż niektóre gminy, chcąc uzyskać wyższe subwencje oświatowe, podawały do MEN liczbę dzieci większą od tej, która faktycznie uczęszczała na zajęcia z języka mniejszości, a uzyskane w ten sposób nadwyżki finansowe mogły być wydawane na inne cele. Z tego powodu zalecono poprawę jasności i przejrzystości sposobów obliczania

¹² *Ibidem*, s. 24.

¹³ W tym zakresie dominują jednak szkoły, w których uczy się języka ojczystego mniejszości jako przedmiotu, funkcjonują także nieliczne szkoły dwujęzyczne, a jedynie w 4 szkołach dla mniejszości litewskiej język mniejszości jest językiem wykładowym. *Trzeci raport...*, s. 11.

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie podziału części oświatowej subwencji ogólnej dla jednostek samorządu terytorialnego w roku 2014 (Dz.U. 2014, poz. 1687).

¹⁵ *Komitet Doradczy...*, s. 40.

¹⁶ Prawie dwukrotnie zwiększyła się liczba uczniów uczących się języka ormiańskiego i białoruskiego, o 50% kaszubskiego oraz o 65% języka niemieckiego. *Ibidem*.

subwencji oświatowej, jak również zasad, którym podlegają samorządy lokalne w zakresie jej wykorzystania¹⁷.

W kwestiach finansowania szkolnictwa dla mniejszości zauważono problem, iż nauka języka mniejszości na poziomie nauczania przedszkolnego nie jest pokrywana przez subwencję oświatową. Ponadto próg utworzenia grupy do prowadzenia nauki w języku mniejszości w przedszkolach ustalono na poziomie 14 dzieci, co stanowi w polskich realiach wartość nadmiernie wysoką. Problem stanowi także nauka języków mniejszości narodowych dla uczniów niemających polskiego obywatelstwa. W niektórych takich przypadkach szkoły zostały poproszone o dokonanie zwrotu subwencji oświatowej na nauczanie tych języków. Zdaniem ekspertów język taki podlega ochronie w ramach karty i wszystkie zainteresowane osoby powinny mieć możliwość skorzystania z jego nauki¹⁸.

Niekorzystną decyzją władz oświatowych dla uczniów uczących się języka niemieckiego jako ojczystego była podjęta w 2016 r. zmiana interpretacji przez MEN przepisów w zakresie nauki tego języka. Zgodnie z tą interpretacją, poczynając od roku szkolnego 2019/20, uczniowie uczący się języka mniejszości nie mogą wybrać tego samego języka jako swojego drugiego języka obcego w klasie 7. Władze oświatowe uznały wcześniejszą praktykę za dyskryminację polskich uczniów, którzy muszą zdawać te same egzaminy, a nie uczestniczą w „dodatkowych” lekcjach języka niemieckiego jako języka mniejszości. Ponadto dzieci należące do mniejszości niemieckiej mogły wybrać tylko jeden język obcy, a dzieci należące do polskiej większości musiały uczyć się dwóch języków obcych. Eksperti RE uznali, że władze polskie powinny wraz z przedstawicielami mniejszości niemieckiej znaleźć rozwiązanie zapewniające uczniom należącym do mniejszości niemieckiej możliwość uzyskania wystarczająco wysokiego poziomu nauczania języka mniejszości, w tym poprzez rozszerzenie nauczania przedmiotów w języku niemieckim¹⁹.

Kolejnym nadal nierozwiązanym w pełni problemem były braki w materiałach do nauczania i uczenia się języków mniejszości oraz procedura ich opracowywania, w której odpowiedzialność za rozpoczęcie ich opracowywania spoczywa w całości na stowarzyszeniach mniejszości narodowych, które otrzymują zwrot kosztów tylko wtedy, gdy MEN zatwierdzi te podręczniki²⁰. Ważną kwestią jest również brak

---

¹⁷ W reakcji na te zalecenia MEN w 2017 r. przeprowadziło audyt dotyczący prawidłowości wydatkowania tych pieniędzy. *Trzeci raport...*, s. 13, 41.

¹⁸ *Ibidem*, s. 11–12.

¹⁹ *Komitet Doradczy...*, s. 42.

²⁰ *Ibidem*, s. 43–44.

w nowym programie nauczania o wkładzie społeczności mniejszości narodowych i etnicznych w polską historię i społeczeństwo oraz położenie większego nacisku na historię narodu polskiego. W ramach edukacji szkolnej przekazuje się również niewiele informacji dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych. Praktycznie tematyka ta znajduje się jedynie w podstawach programowych przedmiotu wiedza o społeczeństwie nauczanego w ostatniej klasie szkoły podstawowej i w szkole średniej²¹.

Działania w zakresie kultury

Działalność kulturalna mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce jest wspierana finansowo przez władze państwowe. W analizowanym okresie wzrosła nieco ogólna pula środków przekazywanych przez MSWiA stowarzyszeniom mniejszości narodowych na te cele²². Nadal jednak kluczowym problemem jest 12-miesięczny cykl składania w MSWiA wniosków projektowych na tę działalność, co utrudnia funkcjonowanie mniejszych stowarzyszeń mniejszości narodowych oraz tych, które prowadzą stałe instytucje kultury, jak np. muzea czy domy kultury. Wygodniejsze byłoby w tym względzie przejście na wieloletnie plany budżetowe²³.

Ważną zmianą w zakresie procedury przyznawania dotacji na działalność kulturalną mniejszości jest fakt, iż od 2013 r. połowę ekspertów zasiadających w komisji, która ocenia wnioski o dofinansowanie, wybiera Komisja Wspólna Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych. W ten sposób przedstawiciele mniejszości zasiadający w tej komisji są zaangażowani pośrednio w podejmowanie decyzji w kwestii przydziału tych środków²⁴.

Władze państwowe, ale również samorządowe, szczególnie licznie współfinansują działania mające na celu ochronę i promowanie żydowskiej kultury i dziedzictwa. Wiele podjętych kroków dotyczyło kwestii zwrotu czy też konserwacji i renowacji żydowskiego majątku gminnego, głównie cmentarzy i budynków kultu religijnego. Przykładem jest tu chociażby, rozpoczęty w 2018 r. przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, program „Oznakowanie żydowskich cmentarzy w Polsce”, który objął

²¹ *Ibidem*, s. 7; *Trzeci raport...*, s. 9.

²² W 2013 r. było to 14,4 mln zł, w 2014 r. – 15 mln zł, w 2015 r. – 16,3 mln zł, w 2016 r. i 2017 r. suma ta spadła do 15,6 mln zł, a w 2018 r. nieznacznie wzrosła do 15,8 mln zł. *Komitet Doradczy...*, s. 18.

²³ *Ibidem*, s. 18; *Trzeci raport...*, s. 17.

²⁴ *Komitet Doradczy*, s. 18.

1206 takich miejsc²⁵. Zdaniem Komitetu Ekspertów UE władze polskie nadal nie realizują jednak w odpowiednim stopniu zastosowań karty w przypadku języków ormiańskiego, czeskiego, karaimskiego, romskiego, słowackiego, rosyjskiego, tatarskiego i jidysz²⁶.

Działania w zakresie dostępu do mediów publicznych

W trakcie swoich prac eksperci stwierdzili ogólne upolitycznienie publicznej radiofonii i telewizji w ostatnich latach oraz brak przedstawicieli mniejszości narodowych w radach odpowiedzialnych za treści programowe w oddziałach radiofonii i telewizji publicznej w Polsce²⁷. Mimo tych negatywnych zmian uznano, iż obowiązki nadawców publicznych dotyczące treści programowych w językach mniejszości oraz dotyczące mniejszości narodowych nie uległy zmianie i były realizowane w 7 oddziałach TVP i 12 stacjach Polskiego Radia. Co istotne, odnotowano wzrost godzin transmisji radiowych dla mniejszości z 1153 godzin w 2013 r. do 1854 godzin w 2017 r. W 2018 r. nastąpił już jednak spadek do 1489 godzin takich programów w Polskim Radiu. Jeszcze większe ograniczenia dotknęły transmisje programów dla mniejszości niemieckiej w Radiu Opole (o ponad 50%). Podobna tendencja objęła również oddział telewizji w Opolu, który w 2013 r. nadał 28 godzin takich treści, a w 2018 r. zaledwie 8 godzin. W skali całego kraju i wszystkich mniejszości narodowych i etnicznych wygląda to już znacznie lepiej. Dane liczbowe wskazują, że transmisje telewizyjne w 2018 r. osiągnęły liczbę 149 godzin, czyli mniej więcej tyle samo, co w 2013 r. Wszystkie te programy były jednak nadawane przez stacje lokalne, brakuje natomiast takich programów na szczeblu krajowym. Wyjątkiem jest tu jedynie comiesięczny program ukraiński „Telenowiny”, tworzony przez sieć regionalną TVP 3, ale dostępny w całym kraju²⁸.

W zakresie mediów drukowanych państwo nadal finansuje je za pomocą dotacji i władze starają się, żeby istniało co najmniej jedno czasopismo w każdym języku uznanych mniejszości. W tym wypadku mniejszości krytykują coroczny proces pozyskiwania dotacji na te cele²⁹.

²⁵ *Ibidem*, s.18–20

²⁶ *Trzeci raport...*, s. 8.

²⁷ *Komitet Doradczy...*, s. 27.

²⁸ Mankamentem programów adresowanych do mniejszości było to, iż programy te były często bardzo krótkie i nadawane wcześniej rano albo późno w nocy. *Ibidem*, s. 30–31.

²⁹ *Ibidem*.

Zwalczanie przejawów nietolerancji i dyskryminacji oraz przestępstw z nienawiści i mowy nienawiści

Chociaż władze podejmują wysiłki mające na celu eliminację mowy nienawiści i nietolerancję, nadal niepokoi poziom nietolerancji, rasizmu i ksenofobii obecny w Polsce. Na takie zachowania społeczności polskiej ma wpływ między innymi często stosowana polityka historyczna³⁰. Przypadki mowy nienawiści występują szczególnie często w Internecie. Uwagę ekspertów RE w tym względzie zwrócił fakt rosnącej tam fali nienawiści wobec Ukraińców przy jednoczesnym braku postępów w większości dochodzeń dotyczących przypadków mowy nienawiści zgłaszanych policji. Należy jednak zauważyć, iż w 2016 r. w ramach Komendy Głównej Policji utworzono Biuro do Walki z Cyberprzestępczością, a w 2017 r. powołano koordynatorów do zwalczania przestępstw z nienawiści na szczeblu krajowym oraz regionalnym. W lutym 2018 r. utworzono także międzyresortowy zespół ds. przeciwdziałania propagowaniu faszyzmu i innych ustrojów totalitarnych oraz przestępstwem nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznanowość³¹.

Ramy prawne dotyczące niedyskryminacji nadal regulowała ustawa z 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów UE w zakresie równego traktowania (tzw. ustawa antydyskryminacyjna), która określała także w tym względzie funkcje pełnomocnika rządu ds. równego traktowania oraz Rzecznika Praw Obywatelskich. Zdaniem przedstawicieli mniejszości pełnomocnik rządu do spraw równego traktowania odgrywał jednak dosyć pasywną rolę w zwalczaniu dyskryminacji i nietolerancji, a wcześniej przyjęty *Krajowy program działań na rzecz równego traktowania na lata 2013–2016* nie został zastąpiony żadnym innym programem. Większą aktywność w tym względzie przejawiał natomiast Rzecznik Praw Obywatelskich, który w latach 2016–2018 interweniował w 80 sprawach dotyczących naruszenia praw osób należących do mniejszości narodowych, a kolejnych 300 spraw z tego okresu dotyczyło aktów przemocy lub mowy nienawiści na tle narodowościowym lub religijnym³².

Zdaniem mniejszości ogólnie w Polsce panuje postawa tolerancji wobec mniejszości narodowych i etnicznych w życiu codziennym. Istnieje jednak niewielki, ale głośny i aktywny skrajnie prawicowy ruch,

³⁰ *Ibidem*, s. 6.

³¹ *Ibidem*, s. 24–25.

³² *Ibidem*, s. 14.

którego retoryka i zachowania charakteryzują się ksenofobią, antysemityzmem i islamofobią³³. Zaniepokojenie budzi fakt, iż te wypowiedzi, demonstracje i inne działania ze strony grup ekstremistycznych nie spotykają się z odpowiednią reakcją władz. Takie wyczyny są zbyt często co najmniej tolerowane, a niekiedy biernie wspierane przez polityków³⁴.

Zdaniem mniejszości brakuje w Polsce przyjaznej atmosfery sprzyjającej używaniu języków mniejszości. Nadal zdarzają się przypadki niszczenia dwujęzycznych tablic z nazwami miejscowości w języku niemieckim i łemkowskim. Mają też miejsce dewastacje cmentarzy, uszkodzenia grobów i obiektów zabytkowych związanych z mniejszością ukraińską³⁵.

Działania wobec Romów

W 2014 r. władze przyjęły nowy *Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014–2020*, którego większość rocznego finansowania w wysokości ok. 2,5 mln euro przeznaczano na: edukację, mieszkalnictwo, rynek pracy oraz opiekę zdrowotną. Program był sprawnie wdrażany i przyczynił się do poprawy sytuacji Romów. W okresie monitorowania spadła oficjalna stopa bezrobocia wśród Romów i wynosiła 15,5%. Jednak około 1/3 pracujących Romów wykonuje prace doraźne, co świadczy o tym, że nie istnieje w ich przypadku gwarancja stabilności finansowej i nadal są zagrożeni ubóstwem. Romowie zgłaszali także liczne przypadki dyskryminacji pod względem dostępu do zatrudnienia, a same działania w ramach programu mające im pomóc w znalezieniu pracy miały krótkoterminowy zasięg i nie nauczyły ich umiejętności zwiększających ich zdolność do podjęcia i utrzymania pracy³⁶.

Dzięki działaniom podejmowanym w ramach programu pojawiły się oznaki poprawy w zakresie edukacji Romów. Nastąpił w stosunku do 2013 r. wzrost o 9% liczby dzieci romskich spełniających obowiązek szkolny. W ramach programu podjęto finansowanie przedszkoli, wyposażanie dzieci w akcesoria szkolne, podręczniki, pomoce dydak-

---

³³ Przykłady ich działań to przypadki wandalizmu w Domu Ukraińskim w Przemyślu, w czerwcu 2016 r. atak na uroczystość religijną greckokatolicką w Przemyślu, zajścia antyromskie w Andrychowcu w 2014 r. czy wydarzenia z obchodów Święta Narodowego 11 listopada w Kaliszu w 2021 r. (hasła antysemityczne) i podobne wcześniejsze zajścia na marszach niepodległości.

³⁴ *Komitet Doradczy...*, s. 21.

³⁵ *Trzeci raport...*, s. 10.

³⁶ *Komitet Doradczy...*, s. 5–7, 47.

tyczne oraz produkty higieny osobistej. Nadal jednak problem stanowi nauczanie przedszkolne. Rodzice romscy otrzymują środki finansowe na posyłanie swoich dzieci do przedszkoli. Pojawiły się jednak przykłady niektórych samorządów, w których proces przyznawania tych funduszy był dosyć skomplikowany i zniechęcał Romów do korzystania z nich³⁷.

Poprawa w zakresie edukacji Romów to w znacznym stopniu efekt pracy asystentów romskich, którzy stanowią pomost między rodzinami romskimi a szkołą. Na niektórych terenach jest ich jednak zbyt mało, co powoduje, że nie są oni w stanie zapewnić odpowiednio wysokiego poziomu wsparcia, jakiego potrzebują ci uczniowie. Asystenci romscy narzekają również na niskie wynagrodzenie za swoją pracę. Nadal istotnym problemem jest kwestia edukacji dzieci romskich na poziomie kształcenia ponadpodstawowego. W okresie sprawozdawczym korzystało z niego średnio 72 uczniów romskich, co stanowi od 3 do 4% liczby romskich uczniów objętych kształceniem podstawowym. Ponad 90% dzieci romskich nie kontynuuje edukacji na poziomie kształcenia ponadpodstawowego i, co więcej, liczba tych uczniów spada. W ciągu pięciu lat zmniejszyła się z 3,9 do 2,9%. Nie widać również znaczącej poprawy pod względem osiągnięć romskich uczniów na egzaminach. Wciąż większość tych uczniów nie nadaża za swoimi rówieśnikami spoza ich społeczności. Pozytywną zmianą jest natomiast zmniejszenie się odsetka romskich uczniów uczęszczających do „szkół specjalnych” z 16,8 do 7%. Nadal jest on jednak wyższy niż średnia dla reszty populacji, która wynosi ok. 3%³⁸.

Widoczne są także braki działań na rzecz zwalczania postaw antyromskich w społeczeństwie większościowym. W tym zakresie władze polskie powinny inicjować odpowiednie akcje na rzecz promowania wzajemnego szacunku i zwalczania dyskryminacji. Romowie zgłaszali problemy z uzyskaniem dostępu do mieszkalnictwa socjalnego i dodatków mieszkaniowych z powodu dyskryminacji ze strony władz samorządowych lub ze względu na spiralne zadłużenie, w jakie popada wielu Romów. Romowie napotykać również trudności przy kupnie i wynajmie nieruchomości na wolnym rynku. Ogólnie sytuacja zakwaterowania Romów poprawia się, choć istnieją wyjątki (przykład – osada w Maszkowicach w woj. małopolskim – ok. 300 mieszka w warunkach znacznie poniżej normy)³⁹.

³⁷ *Ibidem*, s. 36–37.

³⁸ *Ibidem*, s. 38–39.

³⁹ *Ibidem*, s. 5, 17.

Zakończenie

W analizowanym okresie zdaniem Komitetu Doradczego i Komitetu Ekspertów Rady Europy polityka etniczna państwa polskiego nie uległa znaczącym zmianom. Nie zmienił się status prawny mniejszości oraz ramy instytucjonalne tej polityki. Nadal władze polskie finansują szkolnictwo i kulturę mniejszości narodowych i etnicznych. Zapewniają im także dostęp do środków masowego przekazu. W analizowanych opiniach zauważalna była jednak pewna niechęć władz do poszerzania praw mniejszości (np. odrzucanie prób zmian ustawy o mniejszościach). Za niepokojące można uznać przypadki odwoływania się do polityki wzajemności oraz niektóre niekorzystne dla mniejszości niemieckiej decyzje w zakresie reformy administracyjnej (przyłączenie do miasta Opola sąsiednich miejscowości), edukacji oraz dostępu do mediów publicznych. Niepokojący jest nadal poziom nietolerancji w Polsce. Potrzebne są bardziej zdecydowane reakcje władz na wypowiedzi, demonstracje i inne działania charakteryzujące się ksenofobią, antysemityzmem i islamofobią. Warto byłoby, zdaniem ekspertów RE, zwiększyć w procesie nauczania ilość treści dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych i ich wkładu w polską historię i społeczeństwo.

Bibliografia

- Browarek T., *Uwarunkowania polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, Lublin 2018.
- Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r. (Dz.U. 2009, nr 137, poz. 1121).
- Komitet Doradczy ds. Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych. *Czwarta opinia w sprawie Polski – przyjęta w dniu 6 listopada 2019 r.*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, <http://mswia.gov.pl> (27.09.2021).
- Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r. (Dz.U. 2002, nr 22, poz. 209).
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym oraz niektórych innych ustaw*, druk nr 3545, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (27.09.2021).
- Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej (26 października 2015 r.), Uzasadnienie odmowy podpisania przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej projektu ustawy o zmianie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, a także niektórych innych ustaw*, Sejm RP, <http://sejm.gov.pl> (28.09.2021).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie podziału części oświatowej subwencji ogólnej dla jednostek samorządu terytorialnego w roku 2014, (Dz.U. 2014, poz. 1687).

Trzeci raport Komitetu Ekspertów przedstawiony Komitetowi Ministrów Rady Europy zgodnie z Artykułem 16 Europejskiej Karty języków regionalnych lub mniejszościowych, Strasburg, 15 października 2021 r., Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl> (27.09.2021).

Ethnic policy of the Polish state after 2011 in the opinions of the Advisory Committee and the Committee of Experts of the Council of Europe

Abstract

This article aims to present and analyse the assessment of the ethnic policy of the Polish state made on the basis of the Fourth Opinion on Poland of the Advisory Committee of the Council of Europe on the Framework Convention for the Protection of National Minorities and on the basis of the Third Report of the Committee of Experts on the European Charter for Regional or Minority Languages. The main thesis of the work is the statement that although the ethnic policy of the Polish state has not changed in the analyzed period, some actions of the Polish authorities testify to their certain unfavorability towards the extension of the rights of national minorities, and even in some cases the desire to reduce these rights. The article uses a number of research methods. The most important of them are institutional and legal analysis, factorial method and comparative method.

Keywords: ethnic politics, national and ethnic minorities, rights of national minorities, Poland

Justyna Ciechanowska*, Katarzyna Szwed**

ODPOWIEDŹ POLSKI I LITWY NA KRYZYS MIGRACYJNY PRZY GRANICY Z BIAŁORUSIĄ – PRÓBA PORÓWNANIA

Streszczenie

Celem publikacji jest przedstawienie reakcji Litwy i Polski na kryzys migracyjny przy granicy z Białorusią, który rozpoczął się w połowie 2021 r. Oba państwa, tj. Polska i Litwa, należą do Unii Europejskiej i strefy Schengen. W sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego priorytet, przed ochroną praw człowieka czy względami humanitarnymi, przyznały zabezpieczeniu granic państwowych, które są równocześnie wschodnią flanką Unii Europejskiej. W publikacji wykazano podobieństwa i różnice reakcji władz polskich i litewskich na działania reżimu białoruskiego. Szczególną uwagę poświęcono analizie zasadności wprowadzenia stanu nadzwyczajnego oraz dopuszczalności limitacji praw i wolności człowieka.

Słowa kluczowe: kryzys migracyjny, Polska, Litwa, Białoruś, prawa człowieka

Wstęp

Dotychczas zjawisko niekontrolowanego napływu migrantów do Europy postrzegano głównie z perspektywy państw śródziemnomorskich. Kryzys migracyjny wywołany w 2021 r. przez reżim Alaksandra Łukaszenki wzdłuż granicy Białorusi z Polską, Litwą i Łotwą postawił ten problem w nowym świetle. Po pierwsze, okazało się, że wzmożona obecność migrantów przy granicy polskiej i litewskiej, w mniejszym stopniu także łotewskiej, została sztucznie sprowokowana przez stronę białoruską, a działania reżimu mają charakter hybrydowy. Są celową próbą wzięcia odwetu na państwach sąsiednich za wsparcie udzielone opozycji białoruskiej, a w szerszym kontekście także na Unii Europejskiej za nałożone sankcje. Po wtóre, zarówno przez kraje dotknięte bez-

---

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: jciechanowska@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0002-6115-0147.

** Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: kszwed@ur.edu.pl, ORCID 0000-0002-2755-2804.

pośrednio kryzysem migracyjnym, jak również przez europejski mainstream, przetoczyła się fala krytyki dotycząca stanowiska władz polskich i litewskich wobec kryzysu, w obliczu konfliktu takich wartości, jak bezpieczeństwo państwa i solidarność wobec migrantów, przyznały one bowiem priorytetowe znaczenie ochronie swoich granic¹.

Niniejszy tekst ma na celu prześledzenie reakcji władz polskich i litewskich na nielegalne masowe próby przedostania się z Białorusi na terytorium tych państw. Z racji znacznie mniejszej skali omawianego zjawiska oraz ograniczeń wynikających z formy artykułu – omówienie reakcji władz litewskich pominięto. Analiza skupia się na aspekcie prawnym podejmowanych działań, nade wszystko na omówieniu relewantnych przepisów oraz ocenie adekwatności zastosowanych instytucji i środków. W toku wywodu przedstawiono kontekst polityczny kryzysu, przesłanki ogłoszenia stanu wyjątkowego i wprowadzone w związku z tym ograniczenia praw i wolności jednostki, a na koniec podjęto próbę porównania i oceny polskiej i litewskiej odpowiedzi na zagrożenie powstałe w związku z nasilającą się nielegalną migracją. W opracowaniu wykorzystano metody językowo-dogmatyczną oraz porównawczą.

Kontekst polityczny kryzysu migracyjnego

Na wstępie wypada krótko przedstawić wydarzenia, które poprzedziły wybuch kryzysu migracyjnego przy polsko- i litewsko-białoruskiej granicy. W pierwszej kolejności należy wspomnieć o sfałszowanych wyborach prezydenckich na Białorusi przeprowadzonych 9 sierpnia 2020 r., w wyniku których głową państwa ponownie został Alaksandr Łukaszenka. Towarzyszyła im bezprecedensowa fala protestów społecznych² brutalnie stłumiona przez aparat przymusu. Niecały rok później, tj. 23 maja 2021 r., władze białoruskie zmusiły do lądowania samolot prywatnych linii lotniczych, na którego pokładzie znajdował się znany białoruski opozycjonista – Raman Pratasiewicz. Działania te spotkały się z ostrą krytyką ze strony Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych; w odpowiedzi na nią Alaksander Łukaszenka publicznie oświadczył, iż jego kraj nie będzie w przyszłości tamował napływu imigrantów do Eu-

¹ Por. D. Lis-Staranowicz, K. Doktor-Bindas, *Constitutional Priorities as an Example of Substantive Amendment of the Constitution*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie”, 2022, nr XVII, s. 105–118.

² A. Szabaciuk, *Wybory prezydenckie 9 sierpnia 2020 r. na Białorusi: kampania i możliwe scenariusze*, Komentarze IeŚ, nr 231 (134/2020), 6.08.2020 r., <https://ies.lublin.pl> (27.10.2022).

ropy. Wypowiedź ta była w istocie zapowiedzią planowanego scenariusza nadchodzących wydarzeń.

W czerwcu 2021 r. Unia Europejska po raz pierwszy nałożyła na Białoruś sankcje³. Głos potępiający działania reżimu Łukaszenki, w tym zwłaszcza stosowanych represji wobec społeczeństwa obywatelskiego, był szczególnie mocno słyszalny z Warszawy i Wilna. Oba kraje zaangażowały się na rzecz przeprowadzenia procesów demokratycznych na Białorusi, ale to Litwa stała się podstawowym kierunkiem schronienia dla przywódców białoruskiej opozycji. Reżim białoruski wykorzystał migrantów jako instrument tzw. *sharp power* w prowadzonej polityce odwetowej, chociaż nigdy publicznie nie przyznano się do kierowania migrantów na granice państw sąsiednich po to, by ułatwić im przedostanie się na terytorium polskie i litewskie. Najpierw Warszawa i Wilno, a z czasem również Unia Europejska, określiły te działania mianem „ataku hybrydowego”⁴. Szczególnie zatrważająca była skala tego zjawiska. Władze polskie i litewskie sygnalizowały, iż stanowi ona zagrożenie dla bezpieczeństwa ich państw.

Nielegalne próby przekroczenia granicy w maju 2021 r. najpierw dotknęły państwa bałtyckie, a później także Polskę. Od początku kryzysu polskie służby zapobiegły nielegalnemu wjazdowi 44 579 migrantów, a litewskie – 15 082⁵. Dla porównania w 2020 r. odnotowano odpowiednio 129 i 81 prób bezprawnego przekroczenia granicy.

W tym miejscu wypada odnotować, że granice Polski i Litwy mają istotne znaczenie nie tylko dla polityki wewnętrznej tych państw, ale także w skali ogólnoeuropejskiej. Oba kraje należą do Unii Europejskiej i strefy Schengen, a przez to są odpowiedzialne za ochronę wschodniej flanki UE. Nie będzie zatem nadużyciem stwierdzenie, że działania na rzecz powstrzymania niekontrolowanej migracji służyły utrzymaniu suwerenności nie tylko Polski i Litwy, ale całej Unii Europejskiej⁶. Niemniej oba państwa powszechnie krytykowane były za stosowanie praktyki tzw. *pushbacków*, czyli odsyłania migrantów bez dokonania weryfikacji, czy przysługuje im prawo do azylu.

---

³ Stanowiły one konsekwencje licznych przypadków naruszania praw człowieka, brutalnych represji wobec społeczeństwa obywatelskiego, a zwłaszcza opozycjonistów i niezależnych dziennikarzy, oraz wymuszonego lądowania samolotu w Mińsku w maju 2021 r.

⁴ I. Stańczuk, *Konstytucyjny obowiązek ochrony granic RP w świetle kryzysu na granicy z Białorusią*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2022, nr 3, s. 251.

⁵ W przypadku Łotwy udaremniono wjazd 7 257 nielegalnych migrantów. Dane za: *Lithuania Turned Away 15,000 Illegal Migrants Who Attempted to Enter From Belarus Since August 2021*, Schengenvisa.news, <https://www.schengenvisainfo.com> (10.10.2022).

⁶ K. Tomaszycski, *Zewnętrzna granica Unii Europejskiej granicą suwerenności, wolności i bezpieczeństwa*, „Securitologia”, 2018, nr 2, s. 99, 105–106.

Wprowadzenie stanu wyjątkowego jako podstawowa odpowiedź na kryzys migracyjny przy granicy z Białorusią

Władze litewskie jako pierwsze zareagowały na białoruskie działania o charakterze hybrydowym. W odpowiedzi na masowy i niekontrolowany napływ migrantów rząd litewski 2 lipca 2021 r. ogłosił stan sytuacji nadzwyczajnej⁷ na terytorium całego kraju bez wskazania okresu jego obowiązywania⁸. Podstawę prawną decyzji rządu stanowił art. 9 ust. 11 ustawy o ochronie ludności cywilnej Republiki Litewskiej z 15 grudnia 1998 r.⁹ Na szczeblu centralnym Minister Spraw Wewnętrznych – Agnė Bilotaitė odpowiadała za realizację decyzji rządu.

Zgodnie z brzmieniem ustawy o ochronie ludności cywilnej Republiki Litewskiej sytuacja nadzwyczajna (*ekstremalioji padėtis*) oznacza sytuację powstałą w wyniku nadzwyczajnego zdarzenia i stwarzającą nagle i poważne zagrożenie dla życia lub zdrowia ludności, ich mienia, środowiska, powodującą śmierć, okaleczenie lub mogącą doprowadzić do innej szkody. Sytuacja nadzwyczajna wiąże się zatem z wystąpieniem kryzysu, a nie bezpośrednio z bezpieczeństwem państwa. W kontekście możliwych limitacji praw i wolności w okresie obowiązywania sytuacji nadzwyczajnej warto odnotować art. 8 wspomnianej ustawy, w którym mowa jest o możliwości ograniczenia wolności przemieszczania się jednostki¹⁰.

Minister Spraw Wewnętrznych proponowała wprowadzenie stanu wyjątkowego na Litwie już 27 lipca 2021 r. Na wczesnym etapie kryzysu migracyjnego propozycja ta nie uzyskała wymaganego poparcia litewskiego rządu. Odbyło się to zatem inaczej niż w Polsce, gdzie władze stosunkowo wcześniej zdecydowały się na wprowadzenie stanu wyjątkowego.

Wpierw jednak wzrastająca presja na granicy wymusiła podjęcie przez Polskę innych środków prawnych, m.in. w sierpniu 2021 r. zostało znowelizowane rozporządzenie MSWiA z 13 marca 2020 r. w sprawie

---

⁷ Por. A. Juškevičiūtė-Vilienė, *The Coronavirus Pandemic and the Right to Vote in Lithuania*, „Białystok Legal Studies. Białostockie Studia Prawnicze”, 2022, vol. 27, nr 2, s. 113.

⁸ Decyzja nr 517 rządu Republiki Litewskiej z dnia 2 lipca 2021 r. o ogłoszeniu sytuacji nadzwyczajnej i powołaniu organu kierującego sytuacją nadzwyczajną na szczeblu krajowym, TAR, 30/07/2021, nr 15235.

⁹ Ustawa o ochronie ludności cywilnej Republiki Litewskiej z 15 grudnia 1998 r., Lietuvos Respublikos civilinės saugos įstatymo pakeitimo įstatymas, Valstybės žinios, 2009-12-31, nr 159-7207.

¹⁰ Art. 8 ustawy o ochronie ludności cywilnej Republiki Litewskiej z 15 grudnia 1998 r. stanowi, że wolność przemieszczania się może ulec ograniczeniom w związku z prowadzeniem akcji ratowniczych, poszukiwawczych i pilnych prac, reagowaniu na incydent, zdarzenie nadzwyczajne lub zagrożenie, a także dla łagodzenia ich skutków.

czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych¹¹, gdzie został dodany § 3 ust. 2b, na podstawie którego cudzoziemiec przekraczający w sposób sprzeczny z prawem granicę RP i przebywający w Polsce bez tytułu pobytowego może zostać przez Straż Graniczną zawrócony do granicy państwa i jednocześnie zmuszony do jej przekroczenia bez przeprowadzenia jakiegokolwiek procedury administracyjnej. Następnie procedurę *pushbacków* wprowadzono również w ustawie z 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw, czyli tzw. ustawie wywózkowej¹². Zgodnie z treścią art. 303b ust. 1 ww. ustawy, jeśli cudzoziemiec zostanie zatrzymany niezwłocznie po przekroczeniu granicy Polski z naruszeniem przepisów prawa, to komendant placówki Straży Granicznej właściwy ze względu na miejsce przekroczenia granicy po sporządzeniu protokołu przekroczenia granicy wydaje postanowienie o opuszczeniu terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Cudzoziemiec, poza nakazem opuszczenia RP, może też zostać objęty czasowym zakazem wjazdu do Polski i państw strefy Schengen. Nowelizacja wprowadziła też przepis, zgodnie z którym Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców może pozostawić bez rozpoznania wnioski o udzielenie ochrony międzynarodowej, jeśli został on złożony przez cudzoziemca zatrzymanego niezwłocznie po przekroczeniu granicy zewnętrznej Unii Europejskiej, chyba że przybył bezpośrednio z terytorium, na którym grozi mu prześladowanie. Powyższe regulacje zostały skrytykowane m.in. przez Rzecznika Praw Obywatelskich (dalej RPO), który uznał je za sprzeczne z przepisami Konstytucji RP oraz Konwencji genewskiej dotyczącej statusu uchodźców, *Karty Praw Podstawowych UE*, *Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, zakazującej zbiorowego wydalania cudzoziemców. Należy też wskazać, że na tle stosowania powyższych przepisów zapadły w Polsce wyroki sądów uznające *pushbacki* za nielegalne, m.in. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Białymstoku wyrokiem z dnia 15 września 2022 r. II SA/Bk 493/22 uwzględnił skargi RPO oraz pełnomocnika pochodzącej z Iraku siedmioosobowej rodziny na zawrócenie do linii granicy państwowej. Sąd uznał zawrócenie cudzoziemców za sprzeczne z przepisami prawa krajowego, w tym z Konstytucją RP, oraz wiążącymi Polskę umowami międzynarodowymi. W pisemnym uzasadnieniu wyroku zostały szerzej

¹¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych (Dz.U. 2020, poz. 435).

¹² Ustawa z dnia 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2021, poz. 1918).

określone obowiązki Straży Granicznej wynikające z norm rangi ustawowej i międzynarodowej, z którymi nie da się pogodzić stosowania procedury *pushback* na podstawie rozporządzenia.

Oczywiście nie był to pierwszy wyrok, w którym polskie sądy stwierdziły bezprawność działań podejmowanych przez władze na granicy polsko-białoruskiej od sierpnia 2021 r., można wskazać co najmniej trzy wyroki wydane przez WSA w Warszawie¹³. WSA w Warszawie w wyroku z dnia 20 maja 2022 r. uchylił decyzję Straży Granicznej o wydaleniu z Polski Syryjczyka, który w listopadzie 2021 r. przekroczył granicę polsko-białoruską. Według WSA Straż Graniczna zastosowała uproszczoną procedurę, nie ustaliła odpowiednio stanu faktycznego sprawy, a postanowienie wydała bez umożliwienia skarżącemu przedstawienia swojego stanowiska. Zdaniem Sądu w sprawie nie ustalono w sposób rzetelny okoliczności przekroczenia granicy przez cudzoziemca oraz celu jego wjazdu do Polski. Sąd podkreślił również, że jedyną podstawą do wydania tego postanowienia był protokół przekroczenia granicy podpisany wyłącznie przez funkcjonariusza Straży Granicznej, a uzasadnienie postanowienia zostało oparte na ogólnikowych i abstrakcyjnych twierdzeniach. Wcześniej, w kwietniu 2022 r., WSA wydał dwa wyroki ws. działań Straży Granicznej. Istotne jest to, że ww. wyroki dotyczyły *pushbacków*, które miały miejsce już po wejściu w życie tzw. ustawy wywózkowej.

Kolejnym środkiem, który w obliczu narastającego kryzysu migracyjnego na granicy Polski z Białorusią został zastosowany przez władze polskie, było wprowadzenie po raz pierwszy pod rządami Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. stanu wyjątkowego¹⁴. Zgodnie z procedurą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej 2 września 2021 r., na podstawie art. 230 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz art. 3 ustawy o stanie wyjątkowym, na wniosek Rady Ministrów z dnia 31 sierpnia 2021 r., wydał rozporządzenie o wprowadzeniu 30-dniowego stanu wyjątkowego na obszarze części województwa podlaskiego i lubelskiego (dalej: rozporządzenie Prezydenta)¹⁵, które to Sejm 6 września 2021 r. utrzymał w mocy. Obok rozporządzenia Prezydenta Rada Ministrów na podstawie art. 22 ust. 1 ustawy o stanie wyjątkowym wydała tego samego dnia rozporządzenie, w którym doprecyzowała ograniczenia praw i wolności w stanie wyjątkowym (dalej: rozporządzenie Rady Ministrów)¹⁶.

¹³ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 27 kwietnia 2022 r., sygn. akt. IV SA/Wa 471/22; wyrok WSA w Warszawie z 26 kwietnia 2022 r., sygn. akt. IV SA/Wa 420/22; wyrok WSA w Warszawie z 20 maja 2022 r., sygn. akt. IV SA/Wa 615/22.

¹⁴ Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

¹⁵ Rozporządzenie Prezydenta RP z 2 września 2021 r. (Dz.U. 2021, poz. 162).

¹⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z 2 września 2021 r. (Dz.U. 2021, poz. 1613).

Następnie rozporządzeniem z 1 października za zgodą Sejmu Prezydent Rzeczypospolitej przedłużył okres obowiązywania stanu wyjątkowego na wskazanym obszarze o kolejne 60 dni.

W przypadku rozporządzenia Prezydenta RP pojawiły się w opinii publicznej głosy krytyczne, które wskazywały, że nie zrealizowały się ogólne przesłanki wprowadzenia stanu wyjątkowego. W świetle art. 228 Konstytucji RP jest to bowiem możliwe w sytuacji szczególnego zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego. Podkreślano, że w odniesieniu do sytuacji na obszarze objętym stanem wyjątkowym, trudno uznać, że zagrożenie nie mogło być usunięte przez użycie zwykłych środków konstytucyjnych¹⁷.

Ostatecznie w obliczu zaostrzenia się kryzysu migracyjnego również władze litewskie wprowadziły stan wyjątkowy (*nepaprastoji padetis*). Stało się to po raz pierwszy pod rządami obowiązującej Konstytucji Republiki Litewskiej z 1992 r.¹⁸ Zgodnie z jej przepisami stan wyjątkowy może być wprowadzony pod warunkiem, że w państwie powstaje zagrożenie dla ustroju konstytucyjnego lub spokoju społecznego¹⁹. Organem uprawnionym do wprowadzenia stanu wyjątkowego jest Sejm, ewentualnie w okresie między jego sesjami i w przypadkach niecierpiących zwłoki – decyzję taką może podjąć prezydent²⁰. Równocześnie głowa państwa ma obowiązek zwołania sesji nadzwyczajnej parlamentu, a rolą Sejmu jest zatwierdzenie albo uchylene decyzji prezydenta²¹. Stan wyjątkowy może obowiązywać na terytorium całego państwa lub jego części w okresie nie dłuższym niż 6 miesięcy²².

Sejm litewski na wniosek rządu i przy poparciu prezydenta podjął 9 listopada 2021 r. decyzję o ogłoszeniu stanu wyjątkowego. Pierwotnie miał on trwać miesiąc, licząc od 10 listopada 2021 r., ale po upływie

---

¹⁷ Zob. też. *Opinia Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka na temat ograniczeń w zakresie wolności mediów wprowadzonych w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 września 2021 r. w sprawie wprowadzenia stanu wyjątkowego*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, <https://www.hfhr.pl> (5.11.2022).

¹⁸ Ogłoszenie stanu wyjątkowego w związku z kryzysem migracyjnym jest zdarzeniem bez precedensu. Wcześniej przez 30 lat obowiązywania Konstytucji Republiki Litewskiej z 1992 r. nie miało to miejsca. Por. A. Juškevičiūtė-Vilienė, *op.cit.*, s. 113.

¹⁹ *Konstytucja Republiki Litewskiej z 25 października 1992 r.*, art. 144, ust. 1, Biblioteka Sejmowa, <https://biblioteka.sejm.gov.pl> (10.10.2022).

²⁰ Zob. art. 144 ust. 2 Konstytucji Republiki Litewskiej.

²¹ K. Prokop, *Funkcje Prezydenta Republiki Litewskiej w świetle Konstytucji z 1992 r.*, „Białostockie Studia Prawnicze”, 2016, z. 20, s. 276.

²² Regulacje szczegółowe dotyczące stanu wyjątkowego zawiera ustawa o stanie wyjątkowym Republiki Litewskiej, Lietuvos Respublikos nepaprastosios padeties įstatymas, Valstybės žinios, 2002-06-26, nr 64-2575.

tego okresu został przedłużony do 15 stycznia 2022 r. Zgodnie z brzmieniem uchwały, za którą głosowało 122 deputowanych przy jednym głosie sprzeciwu²³, stan wyjątkowy wprowadzono z uwagi na „krytyczną sytuację w kraju spowodowaną masowym napływem migrantów oraz w związku z niedawną działalnością przestępczą i atakami hybrydowymi reżimu białoruskiego na Rzeczpospolitą Polską”²⁴.

Stan wyjątkowy wprowadzono w liczącym 679 km odcinku granicy Republiki Litewskiej z Republiką Białorusi wraz z pięciokilometrowym pasem przygranicznym. Stan wyjątkowy obowiązywał również w rozlokowanych na terenie Litwy ośrodkach detencyjnych dla migrantów, tj. w Pabradė, Medininkai, Kybartai, Rukla i rejonie miejskim Naujininkai w Wilnie oraz 200 m wokół nich.

Na koniec warto odnotować, że uchwała przyjęta przez Sejm pozwoliła na użycie litewskich Sił Zbrojnych w czasie stanu wyjątkowego. Ich zadaniem było wsparcie działań podejmowanych przez służby ochrony granic.

Ograniczenia praw i wolności związane z wprowadzeniem stanu wyjątkowego

Najważniejszym skutkiem wprowadzenia stanu wyjątkowego jest ograniczenie praw i wolności jednostki. W Polsce, zgodnie z art. 228 Konstytucji RP, działania, które zostają podjęte w wyniku wprowadzenia stanu wyjątkowego, muszą odpowiadać stopniowi zagrożenia i powinny zmierzać do jak najszybszego przywrócenia normalnego funkcjonowania państwa. Warunkiem legalności stanu wyjątkowego są wynikające z art. 228 ust. 5 Konstytucji zasada celowości i proporcjonalności. Z kolei art. 233 ust. 1 Konstytucji enumeratywnie wymienia te prawa i wolności, które nie mogą być ograniczone, tj. wolności i prawa człowieka i obywatela określone w art. 30 (godność człowieka), art. 34 i art. 36 (obywatelstwo), art. 38 (ochrona życia), art. 39, art. 40 i art. 41 ust. 4 (humanitarne traktowanie), art. 42 (ponoszenie odpowiedzialności karnej), art. 45 (dostęp do sądu), art. 47

²³ Za przyjęciem uchwały o wprowadzeniu stanu wyjątkowego głosowali zarówno przedstawiciele koalicji rządzącej, jak i opozycji. W parlamencie litewskim zasiada łącznie 141 deputowanych. Zob. O. Szura, *Litwa [w:] Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Katowice 2005, s. 172. Zob. też: J. Zieliński, *Systemy konstytucyjne Łotwy, Estonii i Litwy*, Warszawa 2000, s. 53–59.

²⁴ Uchwała w sprawie ogłoszenia stanu wyjątkowego z 9 listopada 2021 r., Dėl nepaprastosių padėties įvedimo, 2021 m. lapkričio 9 d., nr XIV-617.

(dobra osobiste), art. 53 (sumienie i religia), art. 63 (petycje) oraz art. 48 i art. 72 (rodzina i dziecko)²⁵.

W przypadku stanu wyjątkowego w Polsce wprowadzonego w 2021 r. na terenie województwa podlaskiego i lubelskiego ograniczone zostały m.in. takie wolności, jak wolność zgromadzeń, wolność przemieszczania się, wolność działalności gospodarczej, wolność korzystania z dóbr kultury, wolność pozyskiwania informacji, prawo do informacji publicznej w zakresie czynności prowadzonych na obszarze objętym stanem wyjątkowym w związku z ochroną granicy państwowej oraz zapobieganiem i przeciwdziałaniem nielegalnej migracji. Ponadto na obszarze objętym stanem wyjątkowym zakazano utrwalania za pomocą środków technicznych wyglądu lub innych cech określonych miejsc, obiektów lub obszarów położonych na obszarze objętym stanem wyjątkowym.

Analizując katalog ograniczeń określonych w rozporządzeniu Prezydenta RP, można uznać, że mieszczą się one w zakresie konstytucyjnie dopuszczalnych ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela podczas stanu wyjątkowego. Tak jak to wskazano wyżej, Rada Ministrów doprecyzowała materię objętą rozporządzeniem Prezydenta RP. Zgodnie z art. 22 ust. 1 ustawy o stanie wyjątkowym Rada Ministrów posiada uprawnienie do szczegółowego określenia trybu i sposobów oraz obszarowego, podmiotowego i przedmiotowego zakresu wprowadzenia i stosowania ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela, ale w granicach wskazanych w rozporządzeniu Prezydenta RP, przy uwzględnieniu w możliwym stopniu minimalizacji indywidualnych i społecznych uciążliwości wynikających ze stosowania tych ograniczeń.

Powstaje zatem pytanie, czy Rada Ministrów nie wykroczyła poza ramy rozporządzenia prezydenta RP, co tym samym prowadziło do przekroczenia kompetencji. Zakresy ograniczeń odnoszące się do wolności zgromadzeń, organizowania imprez masowych oraz imprez artystycznych i rozrywkowych, a także obowiązku posiadania dokumentu tożsamości, nie budzą wątpliwości. Nieco inaczej sytuacja wygląda w przypadku zakazu przebywania w ustalonym czasie w oznaczonych miejscach, obiektach i obszarach położonych na obszarze objętym stanem wyjątkowym. Doprecyzowanie tego zakazu w rozporządzeniu Rady Ministrów miało powszechny charakter, z wyłączeniem tylko niektórych sytuacji i osób, a nie tak, jak to czyniło rozporządzenie Prezydenta RP – charakter punktowy dotyczący tylko poszczególnych miejsc, obiektów

---

²⁵ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2021. Zob. też M. Kazimierzczuk, *Ograniczenie wolności i praw człowieka podczas stanu wyjątkowego w polskim prawodawstwie*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego”, 2018, nr 9, s. 115–117.

i obszarów. Ponadto w rozporządzeniu Rady Ministrów wskazano, że zakaz przebywania na obszarze objętym stanem wyjątkowym obejmował także dziennikarzy i innych przedstawicieli środków przekazu, wobec których nie został też zastosowany system przepustek²⁶. Tym samym w opinii publicznej pojawiły się wątpliwości co do proporcjonalności zawieszenia wolności mediów i społeczeństwa do pozyskiwania informacji. Takie stanowisko wyraził m.in. Rzecznik Praw Obywatelskich, który stwierdził, że wolność pozyskiwania i rozpowszechniania informacji wyrażona w art. 54 ust. 1 Konstytucji RP może być przedmiotem nadzwyczajnych ograniczeń w czasie stanu wyjątkowego, ale może to nastąpić tylko w takim stopniu, jaki odpowiada stopniowi zagrożenia, i tylko w takim zakresie, w jakim ograniczenie zmierza do jak najszybszego przywrócenia normalnego funkcjonowania państwa. RPO uważał, że dziennikarze nie powinni mieć swobodnego wstępu na obszar, na którym wprowadzono stan wyjątkowy, ale wyraził wątpliwości co do tego, że prawodawca nie przewidział możliwości objęcia ich „mechanizmem przepustkowym”. Posłużył się przykładem Litwy, w której podobnie jak w Polsce wprowadzono stan wyjątkowy, ale zdecydowano się właśnie na zastosowanie systemu przepustek dla dziennikarzy²⁷.

Odwołując się do poglądów wyrażonych w orzecznictwie, należy przywołać wyrok Sądu Najwyższego z 18 stycznia 2022 r., sygn. akt I KK 171/21, w którym Sąd wskazał, że rozporządzenie Rady Ministrów w zakresie, w jakim wprowadza nieograniczony co do obszaru i czasu zakaz przebywania na obszarze objętym stanem wyjątkowym, nie przewidując jednocześnie możliwości przebywania na tym obszarze dziennikarzy w związku z wykonywaniem zawodu, przekracza zakres delegacji ustawowej, na której zostało oparte, oraz nie przestrzega zasady proporcjonalności określonej w art. 228 ust. 5 Konstytucji RP²⁸.

Wątpliwości powstały również co do ograniczenia dostępu do informacji publicznej przez odmowę jej udostępnienia w sposób określony w ustawie o dostępie do informacji publicznej. Jeżeli chodzi o ograniczenie wprowadzone rozporządzeniem Prezydenta RP, to odnosi się ono do informacji publicznej dotyczącej czynności prowadzonych na obszarze objętym stanem wyjątkowym w związku z ochroną granicy państwowej oraz zapobieganiem i przeciwdziałaniem nielegalnej migracji

---

²⁶ S. Trociuk, *Stan wyjątkowy przy granicy z Białorusią – konsekwencje prawne*, Warszawa 2021.

²⁷ *Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Premiera*, sygn. VII.519.7.2021. MWI, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (5.11.2022).

²⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 2022 r. I KK 171/21, OSNK 2022/2/7.

i nie oznacza całkowitego wyłączenia dostępu do informacji publicznej. Z kolei w rozporządzeniu Rady Ministrów zostało ono uznane za równoznaczne z odmową udostępnienia informacji publicznej w każdym przypadku, gdy dotyczy ona czynności prowadzonych w związku z ochroną granicy, co oznacza, że ograniczenie w zakresie dostępu do informacji publicznej Rada Ministrów przekształciła w zakaz jej udzielania. Tym samym wykroczyła ona poza zakres ograniczeń ustalonych przez Prezydenta, co jest niezgodne z art. 22 ust. 1 ustawy o stanie wyjątkowym²⁹. Takie rozwiązanie powoduje większe ryzyko rozprzestrzeniania się nieprawdziwych i niezweryfikowanych informacji. Może to stanowić dodatkowe zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa oraz osłabiać zaufanie obywateli do władz państwowych.

W art. 145 Konstytucji Republiki Litewskiej *explicite* dopuszczono możliwość ograniczenia praw i wolności w trakcie obowiązywania stanu wyjątkowego, pod warunkiem, że ma ono charakter tymczasowy i dotyczy wyłącznie konstytucyjnie określonego zakresu przedmiotowego, tj. praw i wolności wymienionych w art. 22, art. 24, art. 25, art. 32, art. 35 i art. 36 Konstytucji³⁰. Restrykcje wprowadzone wraz z ogłoszeniem stanu wyjątkowego w 2021 r. zostały zróżnicowane według kryterium pochodzenia jednostki. Co do zasady przyjęły odmienną formę względem nielegalnych migrantów i ludności litewskiej.

W czasie trwania stanu wyjątkowego dopuszczono możliwość stosowania nadzwyczajnych środków w postaci³¹:

- wykorzystania środków pieniężnych rezerwy państwowej;
- wzmocnienia ochrony granicy państwowej;
- zakazu ruchu pojazdów nieuprawnionych na terenie odcinka granicznego (z wyjątkiem pojazdów specjalnych i pojazdów wykonujących międzynarodowy przewóz towarów);
- zakazu wjazdu na teren odcinka granicznego (z wyjątkiem mieszkańców i właścicieli nieruchomości położonych na tym terenie);
- zakazu zmiany miejsca stałego pobytu w okresie obowiązywania stanu wyjątkowego;
- zakazu zgromadzeń;
- kontroli pojazdów, osób i ich bagażu.

²⁹ S. Trociuk, *op.cit.*

³⁰ Przepisy te odnoszą się do wartości życia prywatnego, nietykalności miejsca zamieszkania, swobody wyboru miejsca zamieszkania, wolności wyrażania przekonań oraz prawa odbywania zgromadzeń publicznych. J. Zieliński, *op.cit.*, s. 114.

³¹ Stosowanie nadzwyczajnych środków wynikało z art. 28 ustawy o stanie wyjątkowym Republiki Litewskiej, Lietuvos Respublikos nepaprastosis padėties įstatymas, Valstybės žinios, 2002-06-26, nr 64-2575.

I tak, służby zostały wyposażone w możliwość dokonywania przeszukań pojazdów poruszających się wewnątrz strefy objętej stanem wyjątkowym. Ścisłe kontrole odbywały się tuż przy granicy, ale im dalej od niej – tym bardziej miały one charakter wyrwykowy. W ten sposób próbowano ograniczyć mieszkańcom terenów przygranicznych dodatkowych nieprzyjemności i trudności. Trzeba pamiętać, że w strefie objętej stanem wyjątkowym znajdują się takie miasta, jak Druskieniki, Soleczniki, Święciany i Wisaginia. Na obszarze tym zabroniono także organizowania i przeprowadzania zgromadzeń.

Zgodnie z uchwałą Sejmu w czasie trwania stanu wyjątkowego ograniczono prawo do zgłoszenia miejsca zamieszkania na obszarze jego obowiązywania. Zakazano wjazdu na tereny nim objęte, z wyjątkiem mieszkańców i właścicieli nieruchomości, a w przypadku osób tam pracujących wymagano uzyskania pozwolenia ze strony Służby Obrony Granic (VSAT). Podobnie dziennikarze musieli uzyskać zgodę na przebywanie i pracę w strefie przygranicznej. Nie wolno im było podchodzić zbyt blisko granicy, tj. bliżej niż 100 m od niej ani podążać za kolumnami wojska, straży granicznej lub policji oraz filmować ośrodków, w których przebywali migranci. W rodzimych mediach zwracano uwagę na wprowadzenie na Litwie systemu przepustek dla dziennikarzy, podczas gdy w Polsce obowiązywał zakaz przebywania dziennikarzy w strefie przygranicznej, co jak to już zaznaczono w publikacji, wywoływało znaczne kontrowersje społeczne.

Tym, co budziło największe wątpliwości organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka, było stosowane wobec migrantów, którzy nielegalnie wjechali na terytorium Litwy i/lub nielegalnie przebywają w ośrodkach detencyjnych, ograniczenie prawa do otrzymywania i rozpowszechniania informacji, porozumiewania się na piśmie, prowadzenia rozmów telefonicznych oraz innego rodzaju komunikacji za pomocą telefonów komórkowych i Internetu. Spod tego zakazu wyłączono przypadki, gdy migranci wykorzystywali wymienione środki do kontaktu z instytucjami państwowymi i agencjami Republiki Litewskiej³².

Na koniec warto odnotować, że zarówno Polska, jak i Litwa zdecydowały się na wybudowanie wzdłuż swoich granic, tam gdzie na to pozwalało ukształtowanie terenu, muru (plotu) oddzielającego je od Białorusi. W Polsce mur na granicy polsko-białoruskiej mógł powstać dzięki ustawie o bu-

---

³² Na marginesie można dodać, że Litwa była także krytykowana za stan ośrodków, w których przebywali zatrzymani nielegalnie przekraczający granicę migranci. Podobnie nowelizacja ustawy o statusie prawnym cudzoziemców, która wprowadziła nowe procedury udzielania azylu oraz ochrony cudzoziemców spotkała się ze sprzeciwem organizacji pozarządowych.

downie zabezpieczenia granicy państwowej z dnia 29 października, która weszła w życie 4 listopada 2021 r.³³ Budowę fizycznej zapory na odległości 187 km podlaskiego odcinka granicy polsko-białoruskiej rozpoczęto w styczniu 2022 r., a zakończono 30 czerwca 2022 r. Z kolei Litwa ukończyła budowę płotu o długości ok. 502 km w sierpniu 2022 r.

Zakończenie

Kryzys migracyjny przyczynił się do zachwiania poczucia bezpieczeństwa na polskiej i litewskiej granicy z Białorusią. W odpowiedzi na dużą liczbę siłowych prób jej przekraczania obydwaj kraje wprowadziły podobne rozwiązania prawne mające na celu zagwarantowanie bezpieczeństwa swoich obywateli oraz ochronę granicy państwowej. Zarówno Polska, jak i Litwa podjęły decyzję o budowie murów na granicy z Białorusią, wprowadziły stan wyjątkowy oraz zaostrzyły przepisy dotyczące nielegalnego przekraczania granicy państwowej. Obydwaj kraje stosowały procedurę *pushbacków* oraz wzmocniły obsadę służb na terenach przy granicy z Białorusią.

Zacieśniły one również współpracę, o czym świadczą liczne w tym okresie wizyty przedstawicieli władz polskich na Litwie, np. wizyta Prezydenta RP Andrzeja Dudy w dniach 20–21 października 2021 r. oraz wizyta premiera Mateusza Morawieckiego 21 listopada 2021 r. w Wilnie. Podczas tych spotkań akcentowano zbieżność poglądów oraz rozwiązań prawnych stosowanych wobec zagrożeń hybrydowych wywołanych przez Alaksandra Łukaszenkę. Wskazywano jednocześnie na daleko idącą współpracę instytucji państwowych na wszystkich szczeblach. Przykładem może być chociażby wspólna sesja Zgromadzenia Parlamentarnego Sejmu Republiki Litewskiej i Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, która odbyła się w stolicy Litwy 20 października 2021 r. Parlamentarzyści Polski i Litwy potępiли wykorzystywanie przez białoruski reżim nielegalnej migracji, która miała destabilizować sytuację na Litwie, w Polsce i na Łotwie po to, aby osiągnąć własne cele polityczne. Zaapelowano wówczas do państw członkowskich i instytucji UE o zwiększenie nacisku międzynarodowego na białoruski reżim poprzez sankcje polityczne, gospodarcze i personalne wobec wszystkich osób odpowiedzialnych za wykorzystanie ataku hybrydowego przeciwko państwom członkowskim³⁴.

---

³³ Ustawa z dnia 29 października 2021 r. o budowie zabezpieczenia granicy państwowej (Dz.U. 2021, poz. 1992).

³⁴ XXIV sesja Zgromadzenia Parlamentarnego Sejmu oraz Senatu RP i Seimasu Republiki Litewskiej, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (8.11.2022).

Władze polskie i litewskie poczuwały się nie tylko do zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego, ale również w swoich działaniach kierowały się zobowiązaniami wynikającymi z członkostwa w Unii Europejskiej i strefie Schengen do ochrony zewnętrznej granicy UE. Priorytet stanowiło dla nich niedopuszczenie do nielegalnej i niekontrolowanej migracji na teren pozostałych państw członkowskich. Z kolei organizacje międzynarodowe swoją uwagę skupiały przede wszystkim na aspekcie ludzkim i humanitarnym kryzysu, zarzucając obydwu krajom nieprzestrzeganie aktów prawa międzynarodowego, wskazując przy tym na nieprawidłowości popełniane przez funkcjonariuszy publicznych w stosunku do migrantów – zwłaszcza w kontekście stosowania *pushbacków*. Percepcja tego kryzysu była zatem odmienna i zależna od postawionych celów. W tym przypadku doszło do kolizji wartości takich, jak humanitaryzm względem migrantów oraz bezpieczeństwo poszczególnych państw.

Bibliografia

- Decyzja nr 517 rządu Republiki Litewskiej z dnia 2 lipca 2021 r. o ogłoszeniu sytuacji nadzwyczajnej i powołaniu organu kierującego sytuacją nadzwyczajną na szczeblu krajowym, TAR, 30/07/2021, nr 15235.
- Juškevičiūtė-Vilienė A., *The Coronavirus Pandemic and the Right to Vote in Lithuania*, „Białostok Legal Studies. Białostockie Studia Prawnicze”, 2022, vol. 27, nr 2.
- Konstytucja Republiki Litewskiej z 25 października 1992 r., Biblioteka Sejmowa, <https://biblioteka.sejm.gov.pl> (10.10.2022).
- Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).
- Lis-Staranowicz D., Doktor-Bindas K., *Constitutional Priorities as an Example of Substantive Amendment of the Constitution*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie”, 2022, nr XVII.
- Lithuania Turned Away 15,000 Illegal Migrants Who Attempted to Enter From Belarus Since August 2021*, Schengenvisa.news, <https://www.schengenvisainfo.com> (10.10.2022).
- Opinia Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka na temat ograniczeń w zakresie wolności mediów wprowadzonych w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 września 2021 r. w sprawie wprowadzenia stanu wyjątkowego*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, <https://www.hfhr.pl> (5.11.2022).
- Prokop K., *Funkcje Prezydenta Republiki Litewskiej w świetle Konstytucji z 1992 r.*, „Białostockie Studia Prawnicze”, 2016, z. 20.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych (Dz.U. 2020, poz. 435).
- Rozporządzenie Prezydenta RP z 2 września 2021 r. (Dz.U. 2021, poz. 162).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 2 września 2021 r. (Dz.U. 2021, poz. 1613).
- Stańczuk I., *Konstytucyjny obowiązek ochrony granic RP w świetle kryzysu na granicy z Białorusią*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 2022, nr 3.

- Szabaciuk A., *Wybory prezydenckie 9 sierpnia 2020 r. na Białorusi: kampania i możliwe scenariusze*, Komentarze IeŚ, nr 231 (134/2020), 6.08.2020 r., <https://ies.lublin.pl> (27.10.2022).
- Szura O., *Litwa* [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Katowice 2005.
- Tomaszycki K., *Zewnętrzna granica Unii Europejskiej granicą suwerenności, wolności i bezpieczeństwa*, „Securitologia”, 2018, nr 2.
- Uchwała w sprawie ogłoszenia stanu wyjątkowego z 9 listopada 2021 r., Dėl nepaprastosiios padėties įvedimo, 2021 m. lapkričio 9 d., nr XIV-617.
- Ustawa o ochronie ludności cywilnej Republiki Litewskiej z 15 grudnia 1998 r., Lietuvos Respublikos civilinės saugos įstatymo pakeitimo įstatymas, Valstybės žinios, 2009-12-31, nr 159-7207.
- Ustawa o stanie wyjątkowym Republiki Litewskiej, Lietuvos Respublikos nepaprastosiios padėties įstatymas, Valstybės žinios, 2002-06-26, nr 64-2575.
- Ustawa z dnia 29 października 2021 r. o budowie zabezpieczenia granicy państwowej (Dz.U. 2021, poz. 1992).
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 2022 r. I KK 171/21, OSNK 2022/2/7.
- Wyrok WSA w Warszawie z 20 maja 2022 r., sygn. akt. IV SA/Wa 615/22.
- Wyrok WSA w Warszawie z 26 kwietnia 2022 r., sygn. Akt. IV SA/Wa 420/22.
- Wyrok WSA w Warszawie z dnia 27 kwietnia 2022 r., sygn. akt. IV SA/Wa 471/22.
- Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Premiera*, sygn. VII.519.7.2021.MWI, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl> (5.11.2022).
- Zieliński J., *Systemy konstytucyjne Łotwy, Estonii i Litwy*, Warszawa 2000.

Poland's and Lithuania's response to the migration crisis at the border with Belarus– a comparative attempt

Abstract

The aim of this publication is to illustrate the responses of Lithuania and Poland to the migration crisis at the Belarusian border, which began in mid-2021. Both countries are members of the European Union and the Schengen Area. In a situation of threat to internal security, they prioritised securing their national borders, which are also the eastern flank of the European Union, over the protection of human rights or humanitarian issues. The publication shows similarities and differences in the reaction to the Belarus regime's actions on the part of the Polish and Lithuanian authorities. Particular attention was paid to the analysis of the rationale for introducing the state of emergency and the admissibility of limiting human rights and freedoms.

Keywords: migration crisis, Poland, Lithuania, Belarus, human right

Katarzyna Czeszejko-Sochacka*

AMENDMENT TO THE ACT ON CIVILIAN VICTIMS OF WAR AND THE LEGAL SITUATION OF CHILDREN OF WAR RAPE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

War rape is a phenomenon that occurs in almost every armed conflict. The circle of victims includes not only the persons directly affected by this crime, but also their next of kin. Unwanted pregnancies as a result of wartime rape result in children who, from the moment they are born, are treated as inferior persons. Apart from marginal cases, the internal laws of individual states do not grant them any protection or compensation. For some time now, however, a change in this direction has been evident on the international stage. Bosnia and Herzegovina is the first European country which has responded to these calls and has taken steps to change the status of children from war rape.

Keywords: rape, children of shame, Bosnia and Herzegovina, war, ICTY, Brčko District.

Introduction

The issue of war rape has always accompanied armed conflict. In the past, these acts were only criminalised in the criminal laws of individual countries, but were not framed as international crimes. This point of view was changed by the events related to the civil war in Rwanda or former Yugoslavia. It turned out then that rape constituted a genocide plan that was used as a war tactic. These cases were of interest to the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia¹, and the In-

---

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: kczeszejko@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0001-7978-1687.

¹ *International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 S/RES/827* (1993), International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, <https://www.icty.org>, 25.05.1993 (01.10.2022);_hereinafter: ICTY.

ternational Criminal Tribunal for Rwanda². It was noted at the time that rapes were not isolated incidents, but constituted a well-organised war machine aimed at annihilating the enemy. The sentences handed down at the time contributed to bringing these acts to public attention and to the inclusion of the crime of rape in the catalogue of international crimes, thus bringing them under the jurisdiction of the ICTY [Article 5(g)] and the ICTR [Article 3(g)], and they are now included in the catalogue of crimes against humanity [Article 7(1)(g)] and war crimes (Article 8(2)(a xxii) included in the Rome Statute of the International Criminal Court³.

Regardless of the location of the conflict, children are born as a result of the war rapes and experience stigmatisation in the form of social exclusion from the beginning of their birth. They are most often excluded from society, deprived of elementary rights. States affected by armed conflicts do not grant them any compensation, relegating and marginalising their existence. For some time now, however, a change of direction in the social narrative has been evident internationally, with the aim of including them in the system of war reparations.

The subject of this article is the legal situation of children of war-time rape born in the aftermath of the 1992-1995 war in Bosnia and Herzegovina. This article is a continuation of the considerations presented in the text entitled *Some remarks on the issues of the consequences of war rape on the example of Bosnia and Herzegovina*, which was published in the journal "Polityka i Społeczeństwo" in 2022⁴.

Presented article shows the change of part of the legal system in Bosnia and Herzegovina in terms of recognising children of war rape as civilian victims of war. It has been pointed out that this direction is of unprecedented importance in terms of the visibility of these persons in Bosnian society, and in the future will certainly contribute to grant them privileges reserved until now for categories of persons recognised as war victims under Bosnian legislation. The article uses the dogmatic-legal method, which is characteristic for the legal sciences. For this purpose, it

---

² *Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Violations Committed in the Territory Neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994* S/RES/955 (1994), International Criminal Tribunal for Rwanda, <https://www.ictr.org>, 08.11.1994, (01.10.2022), hereinafter: ICTR.

³ Rome Statute of the International Criminal Court, drafted at Rome on 17 July 1998 (Journal of Laws 2003. No. 78, item 708, as amended.); hereinafter: ICC.

⁴ K. Czeszejko-Sochacka, *Some remarks on the issues of the consequences of war rape on the example of Bosnia and Herzegovina*, "Polityka i Społeczeństwo", 2022, no 1, pp. 35-46, DOI 10.15584/polispol.2022.1.

has analysed the provisions of the legislation in force in Bosnia and Herzegovina, it has also studied the reports of non-governmental organisations that continuously support children of war rape in their struggle for justice, it has analysed the current jurisprudence of the International Criminal Court that refers to this issue, and it has consulted press materials.

Progress in the assessment and criminalisation of war rape

War rapes affect women in almost every armed conflict, apart from Bosnia and Herzegovina, as an example we can mention: Rwanda, Syria, Iraq, Democratic Republic of Congo, Nigeria, Burma and many others. These acts leave permanent marks on the psyche of the victims, determining their lives and often making it impossible to function 'normally'. S. Karović points out in this regard, that the attack on sexual freedom is clear example of striving for absolute domination of one side over the other one⁵. He points out that in the case of the former Yugoslavia, this was a mass crime with an organisational element, not individual, spontaneous cases⁶.

Approximately 4,000 children have been born in Bosnia and Herzegovina as a result of war rape. As with the number of women who have been raped, great care must be taken when quoting these figures. This is because many of these cases have not been reported. This state of affairs is directly related to the feeling of immense shame and the trauma that accompanies victims. This is often the result of approach of law enforcement agencies to such cases. Many of these cases are not reported to law enforcement, *Trial International* organisation reports that for every 15-20 cases of sexual violence that occur during wartime only one is reported⁷. However, when victims do decide to fight for their rights, they often face insuperable problems, in the form of a lack of political will to speak out about these issues, or a dysfunctional judicial system. Guilt and shame are unfortunately often shifted onto the victims rather than the perpetrators, this pattern often becomes apparent during trials causing additional trauma and stigmatisation for victims⁸. There are still many stereotypes operating in the judicial system. Unfortunately, the common

---

⁵ S. Karović, *Tretman silovanja u (međunarodnom) krivičnom pravu sa osvrtom na praksu ad hoc tribunala za bivšu Jugoslaviju*, "Pravne Teme", 2017, no 10, p. 93.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Wartime Sexual Violence Survivors: Bosnia and Herzegovina's Forgotten Ones*, Trial International, <https://trialinternational.org>, 19.06.2020 (01.11.2022).

⁸ *BiH: Reducing Wartime Sexual Violence Survivors' Stigmatization During Criminal Proceedings*, Trial International, <https://trialinternational.org>, 17.01.2018 (02.11.2022).

perception is that the victim must physically resist the attacker, and there is often a lingering conviction that the victim bears part of the responsibility⁹. In sexual violence cases, common practice is to try to shift the blame onto the victims by presenting details of their sexual lives. This practice is particularly stigmatising, it also traumatises victims and violates international standards. A direction of change is, however, evident in March 2021, a provision was introduced into the Criminal Procedure Code of Republika Srpska criminalising the presentation of evidence of the victim's sexual behaviour prior to the commission of the crime (Article 279)¹⁰.

For many years, such children went unnoticed. In social discourse, they were called "children of the enemy", "little Chetniks", "invisible children" and even "children of shame". The state did not take care of such people in any way, without offering any form of reparation, which was reserved for those who were granted the status of civilian victims of war. Gradually, however, internationally this narrative began to change and the problem began to be recognised by the international community. The watershed moment was UNSC Resolution 2467 of 23 April 2019¹¹. It highlights the specific problems faced by women and girls who became pregnant as a result of sexual violence during armed conflict and chose to become mothers. In doing so, it emphasised that the problems these women face on a daily basis are related to economic and social marginalisation, physical and psychological injury¹². Their offspring are often affected by statelessness problem, discrimination and lack of access to redress. Significantly, the UNSC called on all States to implement solutions in their national laws to ensure equal rights for all persons affected by sexual violence during armed conflicts¹³. At the time it was pointed out that such obligations are imposed on States Parties to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against

---

⁹ *Sexual violence: Stigma at all levels*, Trial Justice, <https://trialinternational.org>, 11.05.2020 (02.11.2022).

¹⁰ *The Criminal Procedure of Republika Srpska*, Official Gazette of Republika Srpska, 53/12, <http://www.ohr.int>, 17.05.2012 (03.01.2023).

¹¹ *Resolution 2467 (2019) Adopted by the Security Council at its 8514th meeting, on 23 April 2019*, S/RES/ 2467 (2019), United Nations Security Council, <https://www.un.org>, 23.04.2019, (03.01.2023).

¹² See: *Rape Myths in Wartime Sexual Violence Trials. Transferring the Burden from Survivor to Perpetrator*, Trial International, <https://trialinternational.org>, 21.01.2018 (03.01.2023).

¹³ *Resolution 2467 (2019) Adopted by the Security Council at its 8514th meeting, on 23 April 2019*, 23 April 2019, United Nations Security Council, <https://www.un.org>, 23.04.2019, (03.01.2023).

Women¹⁴ and the Convention on the Rights of the Child¹⁵. The UNSC also asked the UN Secretary-General to report back on these issues within two years (but not later than the end of 2021)¹⁶.

In turn, on 19 November 2021 The Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW) and the Committee on the Rights of the Child (CRC) issued a joint statement on providing prevention, protection and assistance to children born as a result of conflict-related rape and their mothers¹⁷. The statement expressed deep concern over continuing acts of rape and sexual violence. The committees thus called for adequate assistance and support for children born of rape, and for the protection of the full range of rights of women survivors of rape and their children for their rehabilitation and reintegration during the post-conflict transition in the country. Thus, all states that are party to these conventions were called to urgently take measures to prohibit the recruitment and use of children in armed conflict and to protect women and girls from sexual slavery, military prostitution and forced pregnancies. In doing so, it was extremely important to point out lack of existence of compensation programs for such children, as a result of which they are exposed to further stigmatization in the form of acts of violence. The statement pointed to unfavourable practices that have the effect of curtailing elementary human rights, as well as hindering their integration into society as they enter adolescence. Attention was paid in particular to: their exclusion from birth registration, questioning of their rights to citizenship, or lack of existence of formal systems of civil status registration. In this position also noted that the COVID-19 pandemic contributed to increased civil unrest, and caused suspension of many regular activities of justice, law enforcement and security services. This was followed by an increased risk of victimization, especially of children born as a result of rape. CEDAW and the CRC thus called on States Parties to fulfil their obligations under the provisions of the Convention, such as protecting women and children from conflict-related sexual violence,

---

¹⁴ Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz.U. 1982, Nr 10, poz. 71).

¹⁵ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991, Nr 120, poz. 526 z późn. zm.).

¹⁶ *Women and girls who become pregnant as a result of sexual violence in conflict and children born of sexual violence in conflict. Report of the Secretary-General, S/2022/77*, United Nations Security Council, <https://www.un.org>, 31.01.2022, (01.02.2023).

¹⁷ *CEDAW-CRC Join Statement: Ensuring prevention, protection and assistance for children born of conflict related rape and their mothers*, United Nations Human Rights, <https://www.un.org>, 19.11.2021 (03.01.2023).

ensuring access to health care, education and childcare. The need to ensure continued access to sexual and reproductive health services for women in times of armed conflict was emphasized. In addition, those who have experienced rape should have access to post-rape care, but also access to emergency contraception, prophylaxis against AIDS/HIV, or finally abortion and post-abortion services. It is also extremely important, to provide them with assistance in the form of psychosocial counselling, maternity facilities and postpartum care. For girls who are victims of rape, it is essential to guarantee access to education. The Committees also stressed that, within the provided humanitarian assistance, it is necessary, first and foremost, to remember to safeguard pregnant women and nursing mothers. All these activities are oriented towards fighting stigma and social exclusion. The position of the committees is a very important moment in the discussion on restoring the dignity of rape victims and their offspring, on ensuring their rightful place in society, drawing attention of the international community to the problem of their marginalization

Implementing the UNSC guidelines under Article 18 of the aforementioned resolution, on 22nd of January 2022, the UN Secretary-General presented a report on the situation of women and girls who have experienced sexual violence during the time of conflict¹⁸, as well as the situation of children, who were born as a result of it¹⁹. In the document, the Secretary-General noted that the atrocities of war are particularly severe for women and girls, as they violate their bodily autonomy and stigmatize them for life. He also noted that the issue only emerged in the public debate in the 1990s as a result of conflicts in Liberia, Rwanda, Sierra Leone, Uganda, and the former Yugoslavia. This report describes the problems faced by people who have been raped during conflicts in various parts of the world manifested in: stigmatization, exclusion, acts of violence or lack of social acceptance, etc. Resonating with the position of CEDAW and CRC, the Secretary General addressed the lack of access to sexual, reproductive and mental health services. He also touched on the tardiness of the judiciary in these matters and the frequent

---

¹⁸ According to the Secretary-General's position, the concept of sexual violence is understood in this regard as: rape, sexual slavery, forced prostitution, forced pregnancy, forced abortion, forced sterilization, forced marriage, trafficking for sexual exploitation or exploitation during the conflict, as well as any other form of sexual violence of comparable gravity committed against: women, girls, men, and boys, if it is directly or indirectly related to the conflict.

¹⁹ *Women and girls who became pregnant as a result of sexual violence in conflict and children born of sexual violence in conflict*, S/2022/77, United Nations Security Council, <https://www.un.org>, 31.01.2023 (10.01.2023).

marginalization of this problem. He stressed on the inadequacy of the legal system on these issues. He noted that in some countries²⁰ the participation of the child's father is required for the issuance of birth or citizenship documents, which directly contributes to prevent children of war rape from exercising their basic rights, and thus deepening their social exclusion. He pointed out that children born of war rape face intergenerational trauma. The result can be problems related to their upbringing, which in extreme cases can cause them to become depressed, addicted to drugs or alcohol²¹. The report notes that the harm these people face include physical injuries, psychological trauma, socioeconomic marginalization, statelessness, but also discrimination, stigmatization and legal barriers²². In addition, raped women are often unable to find employment due to permanent gynaecological injuries, sexually transmitted infections or mental disorders. All of these restrictions hinder the realization of women's and children's rights and are directly linked to the outbreak or escalation of conflict²³. It was emphasized that in patriarchal societies, such women, along with their offspring, are often perceived to be associated with the parties to the conflict. This perception in some cases is the cause of, among other things, infanticide, or the abandonment of offspring by women who have been victims of sexual assault. This lack of acceptance and understanding exacerbates intergenerational trauma, which can result in further acts of violence²⁴. The UN Secretary General stressed that assistance to such victims requires extreme sensitivity, and should be provided with respect for their safety and confidentiality, with the aim of not exacerbating exclusion. In doing so, it should focus on promoting human rights including children of war rape.

The difficult situation of children of war rapes was highlighted by the ICC Prosecutor F. Bensouda in the case against *Dominic Ongwen*²⁵. And in the *Bosco Ntaganda* case, the ICC ruled that children who were born as a result of war rapes and sexual slavery were eligible for \$30 million in reparations²⁶. The ICC further noted that in light of the circumstances of the case, children born as a result of rape and sexual slavery may qualify as direct victims, as the harm suffered is a direct conse-

---

²⁰ E.g. Libya, or Somalia.

²¹ Such cases have been observed in the Democratic Republic of Congo, or Rwanda.

²² *Women and girls...*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *The Prosecutor v. Dominic Ongwen*, ICC-02/04-01/15, International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int>, 6.12.2015 (10.01.2023).

²⁶ *Summary of the Reparations Order; 8 March 2021. The Prosecutor vs. Bosco Ntaganda*, International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int>, 8.03.2021 (10.01.2023).

quence of the commission of the crime of rape and sexual slavery²⁷. In the same document, he condemned all acts of sexual violence and called for greater support for survivors with particular regard to children of war rapes in order to respect their rights, announcing the continuation of systemic and coordinated efforts in this regard. He also recommended that the RB take the necessary measures to improve the situation of such people²⁸.

Bosnia and Herzegovina Case

Bosnia and Herzegovina has responded to these appeals. Thanks to the continued involvement of non-government organizations working on its territory, the situation of children of war rape has slowly begun to change²⁹. However, before this happened, the now-adult children of war rapes were taking up the fight for their rights and to be noticed in society³⁰.

On July 14, 2022, a landmark step was taken in legislation in Brčko District. Under an amendment to the Law on Civilian Victims of War, "children of shame" were recognized as civilian victims of war³¹. This is a very important and necessary step. Thanks to this action, an Article 2(g) has been added to the existing catalogue of war victims, under which an additional category of war victims has been introduced - children born as a result of war rape or sexual abuse of a person who has the status of a civilian war victim under the existing legislation. Until the legislation was amended under Article 2 of the law in question, such category was granted to persons who: suffered permanent damage to their mental health as a result of sexual abuse and rape, and the damage was not specified in percentage terms, to persons for whom the damage suffered was estimated to be at least 60%: who suffered permanent damage to their mental health as a result of forced labour, imprisonment, camp or during the escape, persons who suffered bodily damage due to wounds or injuries caused by warfare such as bombing, stray bullets, mortar and cannon shells, etc., as well as persons who sustained bodily injuries due to injuries caused by leftovers of military materials, and

---

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Women and girls...*

²⁹ We should listed here such organizations as: Forgotten Children of War Association or Trial International.

³⁰ *Conflict-related sexual violence Report of the Secretary-General*, S/2021/312, United Nations Security Council, <https://www.un.org>, 29.03.2022 (11.01.2023).

³¹ *Zakon o Civilnim Žrtvama Rata Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine*, Bosna i Hercegovina, Brčko distrikt BiH, <https://www.legal-tools.org>, 09.09.2022 (09.01.2023); *Children born as result of war get their first legal recognition in BiH*, N1 Sarajevo, <https://ba.n1info.com>, 15.07.2022 (24.11.2022r.).

persons who later sustained bodily injuries due to exacerbation of disease, long incubation period, loss of limb, loss of sight in both eyes, mental damage, other bodily injuries caused by such circumstances, and furthermore persons who were killed as a result of such acts. The wording of Article 3 identifies the subjects who are entitled to the rights provided by this law. However, this provision does not mention children born as a result of war rape or sexual abuse of a person who has been granted the status of a civilian victim of war. On the other hand, under the Article 4 of that Act specified the entitlements from which persons included in the category of civilian victims of war may benefit, and include civilian pension, family disability allowance, care and support allowance of another person, health care and exemption from payment for primary and auxiliary health care services, orthopaedic allowance, or reimbursement in funeral expenses. The Article 4(2) of this Act also provides for additional entitlements, such as the right to receive support for the cost of medical treatment and the purchase of orthopaedic aids, preparation for work in the form of vocational rehabilitation including retraining, the right to participate in special employment projects, priority for housing, and the right to receive free legal assistance. Subsequent legislation has provided for the use of disability benefits (Article 5), family disability benefits (Article 6), the right to exemption from payment for primary and specialized health care (Article 8), orthopaedic allowance (Article 9), or reimbursement of funeral expenses (Article 10), but these provisions also do not include the entities mentioned in the text of the Article 2(g). Ajna Jusic, president of the Forgotten Children of War Association, reacted positively to the amendment, noting however, the lack of proper consultation process with the future users of this law. Thus, she appealed to representatives of state institutions and political parties in Bosnia and Herzegovina for a continuous dialogue, as only in this way will civilian victims receive the effective law they deserve³². An additional complication is that the status of such victims can be granted only to those whose mothers in previous administrative proceedings have been granted the status of civilian victims of war. As A. Hanušić Bećirović emphasizes, such formulated provisions lead to exclusion of children whose mothers were not ready to apply for recognition of their status³³. The number of women who have this status is small and amounts to

---

³² *The Federation Of Bosnia and Herzegovina Recognise The Victim Status Of "Invisible Children"*, Human Rights Pulse, <https://www.humanrightspulse.com>, 11.01.2023 (20.01.2023).

³³ *Children Born as a Result of Wartime Rape get their first legal recognition in Bosnia and Herzegovina*, Trial International, <https://trialinternational.org>, 21.01.2018 (20.01.2023).

1,049 people³⁴. These are only marginal cases, taking into consideration the scale of rapes. In addition, it should be remembered that many children have been abandoned or given up for adoption by their biological mothers, as a result, they have no knowledge about them³⁵. *Trail Justice* activists also point out that this category provided for in the wording of Article 2(g) does not apply only to children of war rape, but covers all children born during the war, including children - soldiers, or children who have been trafficked. This framing, however, may result in a lack of focus on the specific needs of children from wartime rape³⁶.

At this point, it should be noted that the legal act in question does not apply to all residents of Bosnia and Herzegovina, but only to the said Brčko district, which is reflected in the wording of the Article 1, where it is indicated that it defines the status and rights of civilian victims of war and other persons who reside in the Brčko district. This state of affairs is the result of peace agreements that were concluded in 1995 in Dayton³⁷. Under Article 1(3) of the 1995 Constitution of Bosnia and Herzegovina (constituting an annex to the Dayton Agreement), Bosnia and Herzegovina was divided into: Federation of Bosnia and Herzegovina³⁸, Republika Srpska³⁹ and the Brčko District lying in between⁴⁰. Federation of Bosnia and Herzegovina⁴¹ covers 51% of the country's territory, and 10 territorial units (cantons), while the Republika Srpska⁴² covers an area of about 49% of the country's territory. The Brčko District, which has been the subject of international disputes and arbitration, has a special status because it is not assigned to either the Federation of Bosnia and Herzegovina or the Republika Srpska⁴³. Thus, it functions as a demilitarized, independent territory subject only to state control⁴⁴. The system con-

³⁴ *Bosnians born of rape recognized as civilian victims of war*, Trial International, <https://www.youtube.com>, 20.07.2022 (22.01.2023).

³⁵ *Children Born as a Result of Wartime Rape get their first legal recognition in Bosnia and Herzegovina*, Trial International, <https://trialinternational.org>, 09.08.2022, (02.01.2023).

³⁶ *Bosnians born....*

³⁷ *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, A/50/790/S/1995/999, United Nations General Assembly Security Council, <https://peace-maker.un.org>, 21.11.1995 (15.01.2023).

³⁸ This part of the country is mainly inhabited by Muslims and Croats.

³⁹ In Republika Srpska, Serbs are the majority of the population.

⁴⁰ Multiethnic community.

⁴¹ Short: FBiH.

⁴² Short: RS.

⁴³ L. Bonifati, *The Judicial System of Bosnia-Herzegovina: Between Courts and Politics*, <http://www.balanicaucaso.org>, (06.02.2022).

⁴⁴ *Ibidem*, p 4.

structured in this way results in four legal systems in the country: separate for Federation of Bosnia and Herzegovina, Republika Srpska, Brčko district and common for Bosnia and Herzegovina. With this, in turn, comes separate legislation⁴⁵.

Conclusions

The issue of war rapes and the children born of it, affects almost every corner of the earth that is affected by armed conflict. The legal situation of such people is particularly difficult and usually relegated to the margins of social discourse. For some time now, however, the international arena has seen a marked change in this direction. Norway and Colombia were, by the way, the first countries to notice the problem and introduce certain benefits for such people. In other countries, such victims have not lived to see their rights recognized at the level of national legislation. International organizations, have become increasingly effective in claiming the rights of raped women and their offspring who were born as a result of sexual violence. Bosnia and Herzegovina, has taken the first step, thus responding to these appeals. Despite all the momentousness of this amendment, it should be noted that the law, however, does not fully meet the assumptions expressed in the UNSC resolution, the position of CEDAW and CRC, or the UN Secretary-General's report, as such children are still deprived of rights in the form of priority to education or scholarships. Moreover, victims of these crimes are not granted the right to rehabilitative treatment or priority in the enjoyment of the right to health care⁴⁶. Nevertheless, this law is a very important voice in the discussion of the fate of victims of wartime sexual violence. Thanks to it, the now-adult children of wartime rape are beginning to be recognized by society. It remains to be hoped that this amendment is the first step that will be followed by others, and that the entire legislation of Bosnia and Herzegovina will follow in the footsteps of the Brcko district. Finally, it should be mentioned that appreciation for this initiative was expressed by Karim A. Khan - the ICC Prosecutor, who announced that such children will receive special attention in the investigations con-

---

⁴⁵ See S. Karović, M.M. Simonović, *Legal Nature and main procedural determinants of criminal procedure in Bosnia and Herzegovina*, "Journal of Criminology and Criminal Law", 2020, No. 3, p. 56-68, doi.org/10.47152/rkkp.58.3.4.

⁴⁶ *Children born as a Result of Wartime Rape in BiH were given the Status of Civilian Victims*, Sarajevo Times, <https://sarajevotimes.com>, 15.07.2022 (17.01.2023); *Forgotten Children of War want a Law that will protect them and their Mothers*, Sarajevo Times, <https://sarajevotimes.com>, 06.12.2022 (25.01.2023).

ducted by his office⁴⁷. The adoption of the law was also welcomed by the UN, which has welcomed this direction with appreciation⁴⁸.

Bibliography

- BiH: Reducing Wartime Sexual Violence Survivors` Stigmatization During Criminal Proceedings*, Trial International, <https://trialinternational.org>, 17.01.2018 (02.11.2022).
- Bonifati L., *The Judicial System of Bosnia-Herzegovina: Between Courts and Politics*, <http://www.balanicaucaso.org>, (06.02.2022).
- Bosnians born of rape recognized as civilian victims of war*, Trial International, <https://www.youtube.com> 20.07.2022 (22.01.2023).
- CEDAW-CRC Join Statement: Ensuring prevention, protection and assistance for children born of conflict related rape and their mothers*, United Nations Human Rights, <https://www.un.org>, 19.11.2021 (03.01.2023).
- Children born as result of war get their first legal recognition in BiH*, NI Sarajevo, <https://ba.n1info.com>, 15.07.2022 (24.11.2022).
- Children Born as a Result of Wartime Rape get their first legal recognition in Bosnia and Herzegovina*, Trial International, <https://trialinternational.org>, 04.08.2022 (20.01.2023).
- Children born as a Result of Wartime Rape in BiH were given the Status of Civilian Victims*, Sarajevo Times, <https://sarajevoimes.com>, 15.07.2022 (17.01.2023).
- Conflict-related sexual violence Report of the Secretary-General, S/2021/312*, United Nations Security Council, <https://www.un.org>, 29.03.2022, (11.01.2023).
- Czeszejko-Sochacka K., *Some remarks on the issues of the consequences of war rape on the example of Bosnia and Herzegovina*, "Polityka i Społeczeństwo", 2022, no. 1, DOI 10.15584/polispol.2022.1.
- Forgotten Children of War want a Law that will protect them and their Mothers*, Sarajevo Times, <https://sarajevoimes.com>, 06.12.2022 (25.01.2023).
- General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, A/50/790/S/1995/999* United Nations General Assembly Security Council, <https://peacemaker.un.org>, 21.11.1995 (15.01.2023).
- International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, S/RES/827 (1993)*, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, <https://www.icty.org>, 25.05.1993 (01.10.2022).
- Karim A.A. Khan KC, <https://twitter.com>, 15.07.2022 (24.11.2022).
- Karović S., *Tretman silovanja u (međunarodnom) krivičnom pravu sa osvrtom na praksu ad hoc tribunala za bivšu Jugoslaviju*, „Pravne Teme”, 2017, no 10.
- Karović S., Simonović M.M., *Legal Nature and main procedural determinants of criminal procedure in Bosnia and Herzegovina*, Journal of Criminology and Criminal Law No. 3, 2020, p. 56-68, doi.org/10.47152/rkpk.58.3.4
- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 z późn. zm.).

⁴⁷ Tweet entry: Karim A. A. Khan KC, <https://twitter.com>, 15.07.2022 (24.11.2022).

⁴⁸ *The United Nations in Bosnia and Herzegovina Commends the Adoption of a New Law on Civilian Victims of War by the Brčko District Assembly*, United Nations Bosnia and Herzegovina, <https://bosniaherzegovina.un.org>, 21.07.2022 (24.11.2022).

- Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71).
- Rape Myths in Wartime Sexual Violence Trials. Transferring the Burden from Survivor to Perpetrator*, Trial International, <https://trialinternational.org>, 21.01.2018 (20.01.2023).
- Resolution 2467 (2019) Adopted by the Security Council at its 8514th meeting, on 23 April 2019*, S/RES/ 2467 (2019), United Nations Security Council, <https://www.un.org>, 23.04.2019 (03.01.2023).
- Rome Statute of the International Criminal Court, drafted at Rome on 17 July 1998 (Journal of Laws 2003. No. 78, item 708, as amended).
- Sexual Violence: Stigma at all levels*, Trial Justice, <https://trialinternational.org>, 11.05.2020 (02.11.2022).
- Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Violations Committed in the Territory Neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994* S/RES/955 (1994), International Criminal Tribunal for Rwanda, <https://www.ictcr.org>, 08.11.1994 (01.10.2022).
- Summary of the Reparations Order, 8 March 2021. The Prosecutor vs. Bosco Ntaganda*, International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int>, 8.03.2021 (10.01.2023).
- The Criminal Procedure of Republika Srpska*, Official Gazette of Republika Srpska, 53/12, <http://www.ohr.int>, 17.05.2012 (03.01.2023).
- The Federation Of Bosnia and Herzegovina Recognise The Victim Status Of "Invisible Children"*, Human Rights Pulse, <https://www.humanrightspulse.com>, 11.01.2023 (20.01.2023).
- The Prosecutor v. Dominic Ongwen, ICC-02/04-01/15*, International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int>, 6.12.2015 (10.01.2023).
- The United Nations in Bosnia and Herzegovina Commends the Adoption of a New Law on Civilian Victims of War by the Brcko District Assembly*, United Nations Bosnia and Herzegovina, <https://bosniaherzegovina.un.org>, 21.07.2022 (24.11.2022).
- Wartime Sexual Violence Survivors: Bosnia and Herzegovina's Forgotten Ones, Wartime Sexual Violence Survivors: Bosnia and Herzegovina's Forgotten Ones*, Trial International, <https://trialinternational.org>, 19.06.2020 (01.11.2022).
- Women and girls who become pregnant as a result of sexual violence in conflict and children born of sexual violence in conflict. Report of the Secretary-General, S/2022/77*, United Nations Security Council, <https://www.un.org>, 31.01.2022 (01.02.2023).
- Zakon o Civilnim Žrtvama Rata Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine*, Bosna i Hercegovina, Brčko distrikt BiH, <https://www.legal-tools.org>, 09.09.2022 (09.01.2023).

Zmiana ustawy o cywilnych ofiarach wojny oraz sytuacji prawnej dzieci ofiar gwałtów wojennych w Bośni i Hercegowinie

Streszczenie

Gwałty wojenne są zjawiskiem występującym niemal w każdym konflikcie zbrojnym. Krąg osób pokrzywdzonych obejmuje przy tym nie tylko osoby bezpośrednio dotknięte tym przestępstwem, ale także ich osoby najbliższe. Z niechcianych cięż będą-

cych wynikiem wojennych gwałtów rodzą się dzieci, które od momentu swojego przyjścia na świat są traktowane jako osoby gorszej kategorii. Poza marginalnymi przypadkami prawodawstwa wewnętrzne poszczególnych państw nie przyznają im żadnej ochrony ani odszkodowań. Od pewnego jednak czasu na arenie międzynarodowej widać zmianę tego kierunku. Bośnia i Hercegowina jest pierwszym europejskim krajem, który odpowiedział na te wezwania i poczynił kroki zmierzające do zmiany statusu dzieci z wojennych gwałtów.

Słowa kluczowe: gwałt, dzieci wstydu, Bośnia i Hercegowina, wojna, MTKJ, dystrykt Brčko

Jolanta Kępa-Mętrak*

STARE MEDIUM W NOWEJ SZACIE. PRASA W KOMUNIKACJI LOKALNEJ

Streszczenie

Na komunikację medialną na każdym poziomie wpływają zarówno czynniki społeczno-polityczne, ekonomiczne, jak i technologiczne. Prasa lokalna podlega im tak samo jak inne media, ale ze względu na swoją specyfikę, m.in. ograniczone do małych zbiorowości i bardziej bezpośrednie oddziaływanie na odbiorców, często musi się mierzyć z dodatkowymi czynnikami warunkującymi jej istnienie. Analizując celowo wybrane przykłady wydawnictw lokalnych (*case study*) oraz dane Polskich Badań Czytelnictwa i organizacji zrzeszających wydawców lokalnych (*desk research*), autorka podjęła próbę wskazania najważniejszych zmian zachodzących w ostatnim czasie w komunikacji medialnej na poziomie lokalnym. Badania potwierdziły, że zmiany dotyczą przede wszystkim jej kanałów. Prasa drukowana wzbudza coraz mniejsze zainteresowanie odbiorców. Jej dotychczasowe funkcje przejmuje Internet. Na rynku mediów lokalnych do niedawna był dodatkiem uzupełniającym tradycyjne sposoby komunikowania. Teraz zabiera odbiorców prasie, radiu, telewizji i zmusza lokalnych nadawców do szukania w nim miejsca dla siebie.

Słowa kluczowe: komunikacja lokalna, prasa lokalna, pandemia COVID-19, prasa drukowana, prasa elektroniczna

Wstęp

Mówiąc o prasie, niezależnie od jej zasięgu, musimy mieć na uwadze wszystkie jej formy, tj. drukowaną i elektroniczną. Z prowadzonych analiz i obserwacji rynku jednoznacznie wynika, że prasa drukowana przestaje zaspokajać oczekiwania odbiorców. Na rynku mediów lokalnych też jest to zauważalne. Prasa drukowana straciła już dawno pozycję monopolistyczną, albo przynajmniej wiodącą. Wszystkie tygodniki lokalne zgłoszone do Związku Kontroli Dystrybucji Prasy (ZKDP)¹,

---

* Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, e-mail: jolanta.kepa@ujk.edu.pl, ORCID: 0000-0002-8368-5134.

¹ Obecnie w ZKDP pozostały tylko cztery tygodniki lokalne: „Tygodnik Zamojski”, „TEMI Galicyjski Tygodnik Informacyjny” w Tarnowie, „Życie Bytomskie” oraz biało-

a także pozostające poza nim, notują spadki sprzedaży rok do roku. Niektórzy wydawcy zastanawiają się nad odchodzeniem od formy drukowanej periodyków na rzecz Internetu. Pierwsze tytuły lokalne zawiesiły wydania papierowe w marcu 2020 r. Były to: „Gazeta Wągrowiecka” (<https://gazetawagrowiecka.pl/>), „Gazeta Powiatowa” – tygodnik ukazujący się m.in. na terenie podwarszawskiego Legionowa (wznowiony) (<https://gazetapowiatowa.pl/>) oraz subregionalny, obejmujący m.in. teren północnej Wielkopolski bezpłatny dwumiesięcznik „Magazyn 67” (<http://www.magazyn67.pl/>)². Wydawcy uzasadniali to pandemią COVID-19.

Na świecie wydania cyfrowe zyskują na znaczeniu. Pod koniec 2020 r. „New York Times” podał informację o wygenerowaniu więcej przychodów ze sprzedaży wydań cyfrowych niż z druku³. O sukcesie sprzedażowym prenumerat cyfrowych, a także zwiększeniu przychodów z reklam w 2021 r. poinformował szwedzki dziennik „Dagens Nyheter”⁴. Z opublikowanych informacji wynika, że osiągnął najlepsze wyniki finansowe od lat 90. Pod koniec 2021 r. miał mieć 369 tys. prenumeratorów, w tym 233 tys. wyłącznie wersji cyfrowej. W Polsce, według danych Polskich Badań Czytelnictwa, największą średnią sprzedaż e-wydań zarówno w drugim półroczu 2021, jak i w trzecim kwartale 2022 r. miał „Dziennik Gazeta Prawna”⁵. Największą sumę sprzedaży e-wydań uzyskała w ostatnim czasie „Rzeczpospolita”. Natomiast największą liczbę subskrybentów cyfrowych od lat ma „Gazeta Wyborcza”⁶. Na ile jednak drobni wydawcy lokalni mogą rozwijać tę formę sprzedaży?

Celem artykułu jest pokazanie zmian, jakie zachodzą w medialnej komunikacji lokalnej pod wpływem nowych technologii oraz wymuszonych pandemią COVID-19 ograniczeń sprzedaży prasy drukowanej.

---

stocki tygodnik ogłoszeniowy „Kramik – Plus”. Wycofywanie się z ZKDP wydawcy uzasadniają brakiem zainteresowania potencjalnych reklamodawców nakładem i sprzedażą czasopism.

² K. Czapul, *Większość lokalnych tygodników wychodzi bez zakłóceń*, Press, <https://www.press.pl>, 18.03.2020 (15.09.2022).

³ H. Tameez, *For the first time The New York Times' digital subscriptions generate more revenue than its print ones*, NiemanLab, <https://www.niemanlab.org>, 5.11.2020 (18.11.2021).

⁴ *Bästa resultatet sedan 1990-talet för Dagens Nyheter*, Dagens Nyheter, <https://www.dn.se>, 7.02.2022 (14.02.2022).

⁵ *Sprzedaż i rozpowszechnianie prasy. Dane ogólnodostępne dla kontrolowanych tytułów prasowych*, Polskie Badania Czytelnictwa, <https://www.pbc.pl> (9.02.2022); *Sprzedaż i rozpowszechnianie prasy [dane ogólnodostępne dla kontrolowanych tytułów prasowych]*, Polskie Badania Czytelnictwa, <https://www.pbc.pl> (11.02.2023).

⁶ jsx, *„Polityka” ma prawie 23 tys. cyfrowych subskrybentów*, Wirtualne Media, <https://www.wirtualnemedia.pl>, 9.02.2022 (15.09.2022).

O ile pojęcie prasy drukowanej nie powinno budzić wątpliwości, o tyle prasa lokalna wymaga jednoznacznego zdefiniowania. Jest ona bowiem różnie traktowana zarówno przez medioznawców, jak wydawców i czytelników. Według najnowszych definicji, prasa lokalna to część systemu prasowego, obejmująca drukowane i elektroniczne gazety i czasopisma, wyodrębniona głównie na podstawie kryterium zasięgu i adresata, ograniczona do danego miejsca. W przeszłości nazywana była prasą prowincjonalną, terenową, utożsamiana z regionalną, powiatową. Zasięg terytorialny oznacza zwykle miejsce redagowania, wydawania i kolportażu prasy, przede wszystkim drukowanej, tj. obszar mniejszy niż województwo, np. miasto, powiat. Prasa o zasięgu mniejszym niż powiat nazywana jest sublokalną (np. gminna, dzielnicowa, osiedlowa). Adresatem jest określona społeczność lokalna, z czym wiąże się zawartość periodyków, czyli zakres treściowy, obejmujący różnorodne zagadnienia dotyczące życia i funkcjonowania tej społeczności⁷.

Prasa lokalna w Polsce powstała w XIX w., apogeum rozwoju osiągnęła w latach 90. XX w. Nadal jest bardzo ważnym elementem systemu mediów lokalnych, uczestnicząc w szeroko rozumianej komunikacji lokalnej. Od 2001 do 2021 r. w katalogu Biblioteki Narodowej odnotowano ponad 3 tys. nowych tytułów. Wcześniej, w latach 1985–2000, zarejestrowano ich ponad 2300⁸. Stanowią one blisko połowę ogółu gazet i czasopism wydawanych w Polsce. Typologicznie prasa lokalna jest bardzo zróżnicowana. Wyodrębnia się przede wszystkim prasę prywatną i samorządową (kryterium własnościowe i stosunek do władzy). Dużą grupę stanowi także prasa parafialna, prasa organizacji pozarządowych, partii politycznych. Bywa do niej zaliczana również prasa zakładowa, szkolna, studencka. Najczęściej wydawana jest w formie tygodników (prywatna) lub miesięczników (samorządowa).

Prasa elektroniczna na ogół pozbawiona jest ograniczeń terytorialnych, szczególnie związanych z jej odbiorem, nadrzędne staje się więc kryterium zawartości dostosowanej do adresata. Niezależnie od formy, prasa lokalna zaspokaja przede wszystkim potrzeby informacyjne, kształtuje lokalną opinię społeczną, pełni funkcje integracyjne, edukacyjne, ogłoszeniowo-reklamowe, rozrywkowe, przez co tworzy i wzmacnia

⁷ Por m.in.: M. Gierula, *Polska prasa lokalna 1989–2000: typologia i społeczne funkcjonowanie*, Katowice 2005; J. Kępa-Mętrak, *Prasa lokalna w dobie nowych technologii. Analiza wybranych przykładów*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 2017, nr 3; R. Kowalczyk, *Media lokalne w Polsce*, t. 1–2, Poznań 2008.

⁸ Biblioteka Narodowa łączy w jedną kategorię czasopisma regionalno-lokalne. Według stanu na dzień 11.02.2023, katalog obejmował 8028 rekordów, w tym 145 tytułów ukazujących się w 2022 r.; *Czasopisma regionalno-lokalne*, Biblioteka Narodowa, <https://katalogi.bn.org.pl> (11.02.2023).

więź i poczucie tożsamości ze wspólnotą lokalną. Odchodzenie od druku następuje, ale jest to proces powolny i w środowiskach lokalnych na ogół niechętnie przyjmowany. Potwierdzenie tej tezy przynosi pogłębiona analiza danych zastanych (*desk research*), *case study* oraz jakościowa analiza zawartości wybranych mediów. Zastosowanie metody komparatystycznej w odniesieniu do wszystkich elementów pozwala określić aktualny stan prasy lokalnej i wyciągnąć wnioski dotyczące jej przyszłości. Punkt wyjścia stanowią informacje przekazywane przez portale poświęcone mediom – Wirtualnemedi.pl, Press.pl oraz bezpośrednio odnoszące się do prasy lokalnej – gazetylokalne.pl czy localpress.pl. Istotne są także oficjalne zestawienia sprzedaży i czytelnictwa prasy, choć tytułów lokalnych jest w nich coraz mniej. Podstawowym źródłem są w tym wypadku Polskie Badania Czytelnictwa. Jednak statystyki ogólnodostępne są bardzo ograniczone. Źródło to uzupełniają wspomniane portale, które dysponują materiałem bieżącym i opracowaniami archiwalnymi. Szczegółowe rozwinięcie zagadnienia wymaga także analizy zawartości stron internetowych wybranych periodyków. Dobór tytułów prasowych i wydawnictw jest celowy. Uwzględnione zostały te periodyki, w których w ostatnich trzech latach wprowadzono istotne zmiany, odnotowane przez media branżowe oraz organizacje zrzeszające wydawców.

Spada sprzedaż tygodników lokalnych

Dane obecnie publikowane przez Polskie Badania Czytelnictwa zawierają informacje o średniej sprzedaży wydania i sumie sprzedaży z ostatniego kwartału, jak i dane uwzględniające podział na wydania drukowane i e-wydania. Dodatkowo prezentowana jest liczba użytkowników stron internetowych (wg PBI) i mediów społecznościowych tytułu⁹. Tygodniki lokalne w stosunku do tygodników ogólnopolskich muszą w nich zajmować ostatnie pozycje ze względu na ograniczony zasięg kolportażu wydań drukowanych i ograniczony zakres oddziaływania ich zawartości (tab. 1). Ciekawe natomiast okazuje się porównanie sprzedaży wydań ogółem i sprzedaży e-wydań. Wszystkie cztery kontrolowane tygodniki lokalne oferują taką sprzedaż. Suma sprzedanych e-wydań w stosunku do ogółu jest jednak znikoma: od 0,17% w przypadku najlepiej sprzedającego się ogółem (sic!) „Tygodnika Zamojskiego”, przez 0,31% „TEMI”, 0,38% w przypadku najniżej notowanego „Kramiku”,

---

⁹ *Sprzedaż i rozpowszechnianie prasy*, Polskie Badania Czytelnictwa, <https://www.pbc.pl>, (15.09.2022)

do 0,64% „Życia Bytomskiego”. Wiele tytułów ogólnopolskich w ogóle nie prowadzi sprzedaży e-wydań, a z pierwszej piątki tylko To & Owo – zaledwie 0,01% (najwięcej e-wydań sprzedała „Polityka” – 318 376 egz., co stanowi aż 27,67% sumy sprzedaży¹⁰).

Tab. 1. Sprzedaż wydań ogółem i e-wydań za okres kwiecień–czerwiec 2022 r. tygodników lokalnych (wyróżnione) w stosunku do najlepiej sprzedających się tygodników objętych badaniami PBC

Lp.	Tytuł	Suma sprzedaży	Średnia sprzedaż	Suma sprzedaży e-wydań	WWW RU	Facebook
1.	Tele Tydzień	6 400 144	492 319	–	–	30 484
2.	Życie na Gorąco	4 276 333	328 949	–	5 393 574	
3.	Twoje Imperium	3 245 941	249 688	–	5 393 574	
4.	To & Owo	2 383 551	183 350	223		
5.	Chwila dla Ciebie	2 260 381	173 875	–	5 393 574	5 468
...	...	...	...	...	...	...
24.	Tygodnik Zamojski	158 568	12 198	266	–	
25.	TEMI Galicyjski Tygodnik Informacyjny	66 997	5 154	206	–	19 955
26.	Życie Bytomskie	28 015	2 155	180	–	
27.	Kramik – Plus	19 384	1 491	74	–	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Polskich Badań Czytelnictwa. Suma sprzedaży wydań oznacza sumę sprzedaży wydania drukowanego i sumę sprzedaży e-wydania z okresu 3 miesięcy. Średnia sprzedaż wydania to średnia ze wskaźnika sprzedaż wydania z okresu 3 miesięcy. Suma sprzedaży e-wydań oznacza egzemplarze wykazane w sprzedaży pojedynczych egzemplarzy e-wydania i prenumeracie e-wydania z okresu 3 miesięcy. RU – średnia liczba realnych użytkowników z okresu 3 miesięcy. Facebook – liczba polubień na koniec kwartału.

Wyniki sprzedaży z drugiego kwartału 2022 r. warto odnieść do wcześniejszych okresów¹¹. Dane z sierpnia 2021 r. pokazują, że największy wśród tygodników lokalnych spadek sprzedaży dotyczył „Życia Bytomskiego” (Bytomska Spółdzielnia Pracy Dziennikarzy). Sprzedano 2 468 egzemplarzy, czyli o 11,92% mniej niż w sierpniu 2020 r. W tym samym czasie średnia sprzedaż ogółem najwyższej notowanego „Tygodnika Zamojskiego” (Wydawnictwo Zamojskie) wyniosła 13 909 egz., czyli

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ Na podstawie ogólnodostępnych danych nie można dokonać bezpośredniego porównania, ponieważ w poprzednim roku były publikowane dane rolowane za sześć miesięcy, bez stron internetowych i polubień na Facebooku. Obecnie także na portalach Wirtualne Media i Press nie ma danych porównawczych w stosunku do ubiegłego roku.

o 7,61% mniej niż rok wcześniej. Na drugim miejscu znalazł się „TEMI Galicyjski Tygodnik Informacyjny” (Świt), który sprzedał się w 6 142 egz., notując spadek o 9,41%. Za nim było wspomniane „Życie Bytomskie”, a na końcu zestawienia „Kramik – Plus” (Polska Press Grupa) – 1 561 egz. ze spadkiem o 5,57%¹². Średnia sprzedaż wszystkich tygodników w drugim kwartale 2022 r. była niższa niż w sierpniu 2021 r.

Z dotychczasowych analiz rynku prasowego w Polsce wynika, że zmniejszenie czytelnictwa prasy drukowanej, a zwłaszcza odpływ czytelników i reklamodawców do Internetu, odbijają się negatywnie na przychodach wydawców. Według wyliczeń J. Dzierżyńskiej-Mielczarek, w ciągu 10 lat spadły one średnio o 1/3, choć najwięcej (prawie 40%) stracili średni wydawcy, których przychody w 2010 roku wynosiły 1–3 mln zł. Ich pozycja na lokalnym rynku czytelniczym i reklamowym nie była na tyle ustabilizowana, żeby utrzymać *status quo*, a posiadane zasoby finansowe były zbyt małe, by podjąć skuteczną walkę w Internecie¹³. Powyższa tabela potwierdza, że nie wszyscy lokalni wydawcy są gotowi na emigrację do Internetu (brak danych dotyczących użytkowników stron internetowych), ale coraz intensywniej się do tego przygotowują, a proces ten przyspieszyła pandemia COVID-19.

Bezlitosna ekonomia

Zmiany w zakresie komunikacji lokalnej są potęgowane przez odbiorców, oczekujących atrakcyjnych treści, dostępnych niezależnie od miejsca i czasu. Zareagować musiały także organizacje zrzeszające wydawców. We wrześniu 2021 r. Stowarzyszenie Prasy Lokalnej zmieniło nazwę na Stowarzyszenie Mediów Lokalnych (SML), aby podkreślić, że obejmuje także portale. Zdaniem jego prezesa, Piotra Piotrowicza, portale nabierają coraz większego znaczenia i często przejmują rolę wiodących mediów lokalnych. Nakłady prasy drukowanej natomiast spadają. Dlatego zdecydowano o zmianie nazwy oraz o otwarciu się stowarzyszenia na potrzeby wydawców internetowych. W 2021 r. do SML dołączyli wydawcy portali: limanowa.in, ino.online, nswiecie.pl, halogorlice.info, eluban.pl, tko.pl, sztafeta.pl¹⁴.

¹² K. Rycko, „Życie Bytomskie” z największym spadkiem sprzedaży wśród tygodników lokalnych, Press, <https://www.press.pl>, 26.10.2021 (15.09.2022).

¹³ J. Dzierżyńska-Mielczarek, *Kondycja finansowa prywatnych wydawców tygodników lokalnych*, „Zarządzanie Mediami”, 2019, nr 4, s. 233–246, DOI:10.4467/23540214ZM.19.015.11341

¹⁴ *Witamy nowych członków Stowarzyszenia!*, Stowarzyszenie Mediów Lokalnych, <https://localpress.pl> (30.11.2021)

Druga najważniejsza organizacja działająca na rzecz mediów lokalnych – Stowarzyszenie Gazet Lokalnych (SGL) – także zrzesza wydawców portali internetowych. Jednym z młodszych portali mediów skupionych w SGL jest radomszczanska.pl. Portal został uruchomiony w lutym 2019 r. O tym, że bardzo szybko zaistniał w środowisku i został pozytywnie odebrany, świadczy liczba unikalnych użytkowników. W 2021 r., według danych wydawcy, odnotował 571 788 odwiedzin, a rok wcześniej, jako jeden z pierwszych portali lokalnych, uruchomił *paywall*, w którym w systemie abonamentu miesięcznego dostępne są wszystkie teksty z wydań papierowych „Gazety Radomszczańskiej”. Od grudnia 2021 r. oferuje także aplikację „Gazety Radomszczańskiej” rdm, dostępną bezpłatnie w sklepach AppStore i Google Play¹⁵. (Nie jest to oczywiście jedyna aplikacja powiązana z gazetami lokalnymi. Dostępne są też m.in. starachowicki.eu „Tygodnika Starachowickiego”, nowagazeta.pl „Nowej Gazety Trzebnickiej”, e-sochaczew dwutygodnika o takiej samej nazwie, Nowe Świecie tegoż tygodnika.) Portal radomszczanska.pl 17 marca 2022 r. został ogłoszony najlepszym portalem 2021 roku, wygrywając w konkursie Local Press 2021 organizowanym przez Stowarzyszenie Gazet Lokalnych. Za najlepszą gazetę w tej edycji konkursu został uznany tygodnik „Głos Ziemi Cieszyńskiej”¹⁶.

Przykład „Gazety Radomszczańskiej” dobrze ilustruje tendencje na rynku mediów lokalnych. Oferta wydawcy (Mepress) poszerzenia możliwości korzystania z treści dotyczących lokalnej społeczności wyprzedziła pandemię. Można nawet pokusić się o tezę, że podjęte we właściwym momencie działania ograniczyły negatywne skutki pandemii obserwowane w innych redakcjach. Andrzej Andrysiak, wydawca „Gazety Radomszczańskiej”, bezpośrednio odnosząc się do tych skutków, mówił, że już na początku marca 2020 r. przygotowywał się do nich, przechodząc na tryb niskokosztowy, tzn. ograniczając wszystkie możliwe wydatki, na przykład zmniejszając zakup papieru i drukując mniejsze nakłady. Podobnie było np. w redakcji „Wiadomości Wrzesińskich” (w 2020 r. Wydawnictwo Kropka J. W. Śliwczyniacy, obecnie Wydawnictwo WW Jolanta Kosmowska Łukasz Róžański¹⁷).

---

¹⁵ *Radomszczanska.pl najlepszym portalem 2021 roku w konkursie SGL Local Press! Nagroda dla Gazety za reportaż „Robak”*, Gazeta Radomszczańska, <https://radomszczanska.pl>, 17.03.2022 (17.03.2022).

¹⁶ „Głos Ziemi Cieszyńskiej” *Gazetą Roku!*, Stowarzyszenie Gazet Lokalnych, <http://gazetylokalne.pl>, 17.03.2022 (17.03.2022).

¹⁷ „Wiadomości Wrzesińskie” to tygodnik lokalny ukazujący się w wersji papierowej od 1990 r. na terenie powiatu wrzesińskiego (gminy Września, Miłosław, Kocaczkowo, Nekla i Pызdry). Od 1998 r. istnieje portal internetowy wrzesnia.info.pl.

Wymuszone sytuacją epidemiczną w 2020 r. ograniczenia druku gazet nie były równoznaczne ze zwiększeniem aktywności w Internecie wszystkich wydawców, bo to wymagało przygotowań. Dlatego Izba Wydawców Prasy (IWP) wspólnie ze Stowarzyszeniem Gazet Lokalnych i Stowarzyszeniem Prasy Lokalnej podejmowała inicjatywy promujące czytelnictwo prasy. IWP przygotowała klip *Czytajcie prasę, bądźmy razem!*, który był apelem redaktorów naczelnych dzienników i tygodników do czytelników o kupowanie prasy. Akcją promującą czytelnictwo prasy lokalnej zainicjowali także lokalni wydawcy, rozpoczynając kampanię *Bułki i gazetę lokalną poproszę!* Zespół tygodnika „Pałuki” przygotował specjalne plakaty zamieszczane na profilach społecznościowych i stronach internetowych lokalnych wydawców¹⁸.

Działania te, prowadzone w kwietniu 2020 r., zbiegły się w czasie z wystąpieniem kilkudziesięciu wydawców lokalnych tygodników do właściciela sieci sklepów Biedronka o sprzedaż ich tytułów w sklepach. Był to odzew na deklarację pomocy małym przedsiębiorcom, uzasadniana tym, że „lokalne tygodniki to produkty regionalne, które warto w takiej akcji wspierać”¹⁹. Program zaczęto w czerwcu 2020 r. W ramach pilotażu prawie 160 sklepów sieci Biedronka w 75 miejscowościach we wschodniej i południowej Polsce sprzedawało jeden z czterech tygodników: „Tygodnik Siedlecki”, „Tygodnik Zamojski”, „Tygodnik Podhalański”, „Nowiny Raciborskie”. Pilotaż początkowo miał trwać do końca sierpnia, ale program został przedłużony²⁰. W kwietniu 2021 r. do sprzedaży w sklepach Biedronki trafiło 38 kolejnych tytułów, m.in. „Wiadomości Wrzesińskie”, „Gazeta Radomszczańska”, „Obserwator Lokalny”, „Słowo Podlasia”, „Kronika Beskidzka”. Miały być dostępne w 419 sklepach w blisko 230 miejscowościach wybranych po konsultacjach z wydawcami²¹.

Sprzedaż egzemplarzy drukowanych pozostaje dla wydawców niezwykle istotna. Wprawdzie podczas pandemii niektórzy zdecydowali się na jej zawieszenie, ale gdy tylko zaistniały bardziej sprzyjające okoliczności, starali się powrócić do tradycyjnej formy przekazu. Tak było np.

---

¹⁸ K. Czapul, *Wicepremier Piotr Gliński proponuje wydawcom rozmowy*, Press, <https://www.press.pl>, 15.04.2020 (10.09.2022).

¹⁹ *Idem*, *Lokalni wydawcy chcą, by sieć sklepów Biedronka sprzedawała ich tytuły*, Press, <https://www.press.pl>, 28.04.2020 (10.09.2022).

²⁰ J. Stawiany, *Biedronka uruchomiła pilotażową sprzedaż tygodników lokalnych*, Press, <https://www.press.pl>, 17.06.2020 (10.09.2022); *idem*, *Biedronka nie rezygnuje z lokalnych tygodników*, Press, <https://www.press.pl>, 8.10.2020 (10.09.2022).

²¹ *Idem*, *Ponad 40 gazet lokalnych w sieci Biedronka*, Press, <https://www.press.pl>, 20.04.2021 (10.09.2022).

z legionowską „Gazetą Powiatową”²². Decyzja o zawieszeniu druku była spontaniczna i szybko się z niej wycofano. W druku nie ukazały się tylko cztery wydania: z 17, 24 i 31 marca oraz 7 kwietnia 2020 r. Na stronie „Gazety Powiatowej” udostępniono je bezpłatnie w formie plików pdf (<https://gazetapowiatowa.pl/>). Obecnie Grey Line Agencja Reklamowo-Wydawnicza jest wydawcą serwisu internetowego gazetapowiatowa.pl oraz płatnego drukowanego tygodnika „Gazeta Powiatowa”. Zdaniem wydawcy Krzysztofa Grodka, pandemia nie spowodowała spadku sprzedaży, a więcej negatywnych skutków dla lokalnych mediów prywatnych niż pandemia generują periodyki samorządowe²³.

Dwa pozostałe periodyki zawieszono z powodu pandemii w wersji drukowanej nadal są dostępne tylko online. Ostatni drukowany numer „Magazynu 67” ukazał się na przełomie grudnia 2019 i stycznia 2020 r. Od tej pory wszystkie treści pojawiają się wyłącznie jako pojedyncze artykuły na www.magazyn67.pl. Nowością są podkasty. Papier – jak stwierdził wydawca Marcin Maziarz – ciągle „chodzi mu po głowie”, ale równocześnie uważa on, że nie ma powrotu do tego, co było. Jeżeli „67. Magazyn Nad Gwdą i Notecią” (tak aktualnie brzmi pełna nazwa) ukaze się w druku, to jako kwartalnik lub półrocznik, płatny, w większym formacie i niższym nakładzie²⁴.

„Gazeta Wągrowiecka” obecnie właściwie nie istnieje. Na Facebooku dostępny jest profil pod nazwą Gazetawagrowiecka, który odsyła do strony <https://gazeta-wagrowiecka.pl/>. Codziennie zamieszczanych jest na nim po kilka postów. Na wskazanej stronie widnieje nagłówek „Wągrowiecki Region News” (taka sama grafika widoczna jest jako zdjęcie w tle na profilu facebookowym), a nazwa gazety występuje tylko w jej adresie. Witryna aktualizowana jest przeważnie raz dziennie. Pojawiają się na niej informacje typu: *Zjazd seniorów na Pułakach (!)* [powinno być: Pałukach], *Bezpieczna komunikacja, Gęsina nie tylko na Marcina, Będą polowania – sprawdźcie kiedy lepiej nie chodzić do lasu, Sezon motocyklowy zakończony, niestety z przykrym finałem*²⁵. Z Internetu zniknęła poprzednia wersja „Gazety Wągrowieckiej”, dostępna jeszcze na początku 2022 r. pod adresem: <http://Gazetawagrowiecka.pl/>, która

---

²² Pełny tytuł: „Gazeta Powiatowa: tygodnik społeczno-kulturalny: Jabłonna, Legionowo, Nieporęt, Serock, Wieliszew” zarejestrowany był w 2004 r. Wydawca to Grey Line Agencja Reklamowo-Wydawnicza z siedzibą w Legionowie, a redaktor naczelna – Magdalena Gabrysiak-Kędzińska.

²³ Informacje uzyskane od wydawcy „Gazety Powiatowej” w korespondencji e-mailowej.

²⁴ Informacje uzyskane od wydawcy „Magazynu 67” w korespondencji e-mailowej.

²⁵ *Ostatnie wpisy*, Gazeta Wągrowiecka, <https://gazeta-wagrowiecka.pl> (18.10.2022).

zastąpiła wydawany wcześniej drukowany „Głos Wągrowiecki”. Równocześnie zachowano poprzedni podział na kategorie: Z ostatniej chwili, Kultura i Sztuka, Sport i Rekreacja, Ludzie, Szlachetne Zdrowie, Kuchnia pod lipami (wcześniej Kulinaria), Nie tylko do poduszki, Wokół Kościoła, Z żałobnej karty (wcześniej Kondolencje i wspomnienia), Ogłoszenia. Zrezygnowano z działów Wydarzenia i Informacje z regionu, dodano działy Kronika kryminalna, Nasi milusińscy i Konkursy. Ostatnie wpisy nie są tożsame z informacjami Z ostatniej chwili. Wydaje się, że do tej kategorii wrzucane są te, które nie pasują do innych, np. *Pożar garażu – wewnątrz butle z gazami!*, *65 lat wągrowieckiej trójki*, *Remont w muzeum*²⁶. Redaktorem naczelną poprzedniej i obecnej wersji „Gazety Wągrowieckiej” jest Anna Borczykowska. Wydawnictwo należy do Stowarzyszenia Mediów Lokalnych.

Przyszłość w Internecie

Stowarzyszenie Mediów Lokalnych w grudniu 2021 r. ogłosiło pierwszą edycję konkursu dziennikarskiego Local e-Journalism Awards 2021. To pierwszy w Polsce konkurs adresowany wyłącznie do dziennikarzy i wydawców lokalnych portali internetowych. Prezes SML Piotr Piotrowicz, wyjaśniając nową inicjatywę, mówił o historycznej chwili, w której świat mediów zmienia się w bardzo dynamiczny sposób – Internet, zyskując coraz większe zasięgi, w coraz istotniejszy sposób wpływa na życie ludzi. Dlatego warto promować dobre dziennikarstwo internetowe. Nie było mowy o zastąpieniu prasy drukowanej mediami elektronicznymi, ale z podtekstu to jasno wynikało²⁷. Głównym partnerem konkursu jest firma Google Polska, z którą SML współpracuje od 2019 r. W ramach współpracy rozpoczęto realizację programu transformacji technologicznej oraz programu szkoleniowego e-Journalism University.

Konkurencyjne Stowarzyszenie Gazet Lokalnych także zrzesza wydawców portali internetowych i podejmuje działania na ich rzecz. Na koniec grudnia 2021 roku SGL liczyło 53 członków, którzy byli wydawcami 67 lokalnych gazet i portali. Sprawozdanie z działalności SGL za 2020 r. wskazywało na spadek budżetów reklamowych w segmencie prasy drukowanej, do czego wydatnie przyczyniła się pandemia. W roku 2021 ta sytuacja się odwróciła. Biuro Reklamy Gazet Lokalnych udało się pozyskać kilka ważnych zleceń od instytucji rządowych oraz firm.

²⁶ *Z ostatniej chwili*, Gazeta Wągrowiecka, <https://gazeta-wagrowiecka.pl> (18.10.2022).

²⁷ *Pierwszy polski konkurs dla dziennikarzy i lokalnych portali internetowych*, Stowarzyszenie Mediów Lokalnych, <https://localpress.pl>, grudzień 2021 (10.09.2022).

Pod hasłem *Media bliżej ludzi – jak zwiększyć zaufanie i zaangażowanie czytelników*, realizowany był projekt Polsko-Amerykańskiej Komisji Fulbrighta i Stowarzyszenia Gazet Lokalnych. Miał na celu walkę z dezinformacją i wsparcie rozwoju lokalnych stron internetowych. Projekt trwał od roku 2019 do 30 marca 2021 r. Od 2020 r. SGL należy do wspieranej przez Polsko-Amerykańską Fundację Wolności grupy złożonej z kilkunastu polskich organizacji pozarządowych koncentrujących się wokół tematu dezinformacji cyfrowej²⁸.

Zakończenie

Zmiany w zakresie komunikacji lokalnej, a szczególnie jej kanałów, od lat sygnalizowane przez badaczy, stają się faktem. Potwierdzają je działania wydawców oraz zrzeszających ich organizacji. Internet nie pozwala czekać. Na rynku mediów lokalnych do niedawna był dodatkiem uzupełniającym tradycyjne sposoby komunikowania. Teraz zabiera odbiorców prasie, radiu, telewizji i zmusza lokalnych nadawców do szukania w nim miejsca dla siebie. Wydaje się, że największe zagrożenie stanowi dla lokalnej prasy drukowanej. Ale nie powinien jej wyeliminować zupełnie z rynku, tak jak nie wyeliminował prasy informacyjnej, której schyłek wieszczony był od lat. Może być zagrożeniem, ale może też być szansą.

Prasa lokalna jest medium specyficznym nie tylko ze względu na ograniczony terytorialnie zasięg oddziaływania i treści adresowane do niewielkich społeczności, ale także ze względu na cechy społeczno-demograficzne odbiorców. Wprawdzie Internet dociera do coraz większej liczby osób, jednak są jeszcze miejsca, gdzie się z niego nie korzysta. Według raportu *We Are Social/Hootsuite*, w styczniu 2022 r. w Polsce było 32,86 mln internautów, co stanowiło 87% całej populacji. Rok wcześniej, w styczniu 2021 r. w Polsce było 31,97 mln internautów, czyli 84,5% ogółu mieszkańców, a ich liczba wzrosła w latach 2020–2021 o 1,3 mln, czyli 4,4%. Dla porównania – w Europie Wschodniej zasięg Internetu wynosił 86% w stosunku do całej populacji i zwiększył się bardzo wyraźnie w stosunku do poprzedniego roku, kiedy wynosił 82% w stosunku do całej populacji. Czas poświęcony na korzystanie z Sieci jest znacznie dłuższy – 6 godzin 39 minut dziennie (w 2021 r. 6 godzin 44 minuty dziennie), niż czas na czytanie prasy, zarówno dru-

---

²⁸ *Sprawozdanie z działalności Rady Wydawców Stowarzyszenia Gazet Lokalnych w okresie od 1 stycznia 2021 do 31 grudnia 2021 roku*, Stowarzyszenie Gazet Lokalnych, <http://gazetylokalne.pl> (10.09.2022).

kowanej jak i elektronicznej – 1 godzina 17 minut (w 2021 r. 1 godzina 16 minut). Więcej niż czytanie zajmuje słuchanie radia, oglądanie telewizji czy korzystanie z mediów społecznościowych²⁹.

Nie ma badań, które obrazowałyby, jak na tle czytelnictwa całej prasy, mierzonego liczbą minut dziennie, wypada czytanie prasy lokalnej i regionalnej. Uwzględniając jednak bogactwo oferty rynkowej, która musi przecież współgrać z zapotrzebowaniem odbiorców, można stanowczo stwierdzić, że lokalność ciągle budzi zainteresowanie. Rodzi się tylko pytanie, czy komunikowanie na tym poziomie ma szansę się odbywać za pomocą wszystkich dostępnych kanałów, czy jego ograniczony zasięg wymusi ograniczenia w zakresie środków komunikacji. Dane wynikające z przedstawionej analizy wybranych mediów obrazują, że lokalni wydawcy zwiększają swoją aktywność w Internecie, a zrzeszające ich organizacje starają się jak najbardziej im w tym pomagać. Równocześnie jednak niechętnie odchodzą od formy drukowanej. Wydaje się, że Internet, mimo że wszechobecny, ciągle budzi niepewność. Dlaczego? Może odpowiedzią, w pewnym sensie przynajmniej, jest właśnie specyfika prasy lokalnej. Ciągłe są odbiorcy, którzy czekają na kontakt z przekazem drukowanym, bardziej skonkretyzowanym, realnym, bardziej wiarygodnym. To głównie ludzie starsi, często mieszkający w mniejszych miejscowościach. Pewnie część z nich korzysta z Internetu i mogłaby do tych samych treści dotrzeć na posiadanych urządzeniach, ale część byłaby pozbawiona lokalnych wiadomości prasowych.

Według raportu YouGov, międzynarodowej firmy przeprowadzającej sondaże, mimo postępującej cyfryzacji ponad połowa Brytyjczyków nadal przekłada czasopisma drukowane nad treści online. Treści codzienne (informacyjne) woli czytać w sieci blisko 60% odbiorców w Stanach Zjednoczonych i 54% w Wielkiej Brytanii, ale już teksty dłuższe, określane jako magazynowe – w tradycyjny sposób³⁰.

Warto też zwrócić uwagę na nadawców, którzy trwają przy druku nie tylko ze względu na czytelników-tradycjonalistów. Raczej nie obawiają się nowych technologii, ale możliwości sprzedawania treści, które do tej pory zwykle były bezpłatne. Andrzej Andrysiak, wydawca „Gazety Radomszczańskiej”, już w październiku 2020 r. chwalił się wprowadzeniem płatnego dostępu do treści online. Po roku twierdził, że warto było. Zakładał, że w ciągu 2 lat będzie miał więcej subskrypcji niż

---

²⁹ S. Kemp, *Digital 2022: Poland*, DataReportal, <https://datareportal.com>, 15.02.2022 (14.09.2022); S. Kemp, *Digital 2021: Poland*, DataReportal, <https://datareportal.com>, 11.02.2021 (14.09.2022).

³⁰ (MAC), *Ponad połowa Brytyjczyków nadal woli druk od treści online. Nowy raport*, Press, <https://www.press.pl>, 12.09.2022 (12.09.2022).

sprzedaży egzemplarzowej. Wydaje się jednak, że na razie za wcześnie na optymizm, choć Andrysiak twierdzi, że łączenie prasy drukowanej z elektroniczną jest jej przyszłością i nie ma znaczenia, czy jest to prasa lokalna czy ogólnopolska. Liczy się jakość dziennikarstwa. Na portalu odbiorcy otrzymują szybkie informacje wraz z dostępem do zamkniętych treści stanowiących 25–30% wszystkich. I właśnie te płatne, zapowiadane w mediach społecznościowych, mają zdaniem wydawcy najwyższe zasięgi³¹.

Inni lokalni wydawcy bardzo ostrożnie podchodzą do *paywalla*. Przykłady prasy światowej pokazują, że na subskrypcjach treści online można zarabiać więcej niż drukowanych. Ale do tej pory udało się to tylko największym dziennikom. Pytanie, jak poradzą sobie drobni wydawcy z przenoszeniem prasy lokalnej do Internetu, jest otwarte. Amerykańska firma konsultingowa Mather Economics opublikowała w 2021 r. optymistyczne prognozy dotyczące cyfrowych prenumerat, które do 2027 roku mają wyprzedzić prenumeratę drukowaną lokalnych gazet³². Jednak nie będzie to oznaczać automatycznych większych wpływów z Sieci, ponieważ wydawcy pobierają zwykle niższe opłaty za produkty cyfrowe niż za druk. Poza tym subskrybenci wydań cyfrowych okazują się mniej lojalni niż tradycyjnych i częściej rezygnują z czytania.

Polskich wydawców lokalnych problem pozyskiwania i utrzymania prenumerat cyfrowych też dotyczy, choć jego skala na razie jest dużo mniejsza. Zanim ta forma komunikacji lokalnej stanie się powszechna, upłynie na pewno więcej niż pięć lat. Pozostanie przy druku też jednak nie będzie dla nich łatwe. Do tej pory zagrożenie widzieli w mediach samorządowych. Teraz ich obawy potęguje obecny od 2020 r. na rynkach lokalnych państwowy gigant, który szybciej niż drobni wydawcy sprostą oczekiwaniom cyberodbiorców.

Bibliografia

- (MAC), *Ponad połowa Brytyjczyków nadal woli druk od treści online. Nowy raport*, Press, <https://www.press.pl>, 12.09.2022 (12.09.2022).
„Głos Ziemi Cieszyńskiej” *Gazetą Roku!*, Stowarzyszenie Gazet Lokalnych, <http://gazetylokalne.pl>, 17.03.2022 (17.03.2022).
Bästa resultatet sedan 1990-talet för Dagens Nyheter, Dagens Nyheter, <https://www.dn.se>, 7.02.2022 (14.02.2022).

³¹ jk, *Subskrypcje „Gazety Radomszczańskiej”: 90 proc. czytelników odnawia abonament*, Wirtualne Media, <https://www.wirtualnemedial.pl>, 21.01.2022 (12.09.2022).

³² R. Williams, *Digital Newspaper Subscriptions Will Exceed Print By 2027*, MediaPost, <https://www.mediapost.com>, 10.05.2021 (12.09.2022).

- Czapul K., *Lokalni wydawcy chcą, by sieć sklepów Biedronka sprzedawała ich tytuły*, Press, <https://www.press.pl>, 28.04.2020 (10.09.2022).
- Czapul K., *Wicepremier Piotr Gliński proponuje wydawcom rozmowy*, Press, <https://www.press.pl>, 15.04.2020 (10.09.2022).
- Czapul K., *Większość lokalnych tygodników wychodzi bez zakłóceń*, Press, <https://www.press.pl>, 18.03.2020 (15.09.2022).
- Czasopisma regionalno-lokalne*, Biblioteka Narodowa, <https://katalogi.bn.org.pl> (11.02.2023).
- Dzierżyńska-Mielczarek J., *Kondycja finansowa prywatnych wydawców tygodników lokalnych*, „Zarządzanie Mediami”, 2019, nr 4, s. 233–246, DOI:10.4467/23540214ZM.19.015.11341
- Gierula M., *Polska prasa lokalna 1989–2000: typologia i społeczne funkcjonowanie*, Katowice 2005.
- jk, *Subskrypcje „Gazety Radomszczańskiej”: 90 proc. czytelników odnawia abonament*, Wirtualne Media, <https://www.wirtualnemedi.pl>, 21.01.2022 (12.09.2022).
- jsx, *„Polityka” ma prawie 23 tys. cyfrowych subskrybentów*, WirtualneMedia, <https://www.wirtualnemedi.pl>, 9.02.2022 (15.09.2022).
- Kępa-Mętrak J., *Prasa lokalna w dobie nowych technologii. Analiza wybranych przykładów*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 2017, nr 3.
- Kemp S., *Digital 2021: Poland*, DataReportal, <https://datareportal.com>, 11.02.2021 (14.09.2022).
- Kemp S., *Digital 2022: Poland*, DataReportal, <https://datareportal.com>, 15.02.2022 (14.09.2022).
- Kowalczyk R., *Media lokalne w Polsce*, t. 1–2, Poznań 2008.
- Ostatnie wpisy*, Gazeta Wągrowiecka, <https://gazeta-wagrowiecka.pl> (18.10.2022).
- Pierwszy polski konkurs dla dziennikarzy i lokalnych portali internetowych*, Stowarzyszenie Mediów Lokalnych, <https://localpress.pl>, grudzień 2021 (10.09.2022).
- Radomszczanska.pl najlepszym portalem 2021 roku w konkursie SGL Local Press! Nagroda dla Gazety za reportaż „Robak”*, Gazeta Radomszczańska, <https://radomszczanska.pl>, 17.03.2022 (17.03.2022).
- Rycko K., *„Życie Bytomskie” z największym spadkiem sprzedaży wśród tygodników lokalnych*, Press, <https://www.press.pl>, 26.10.2021 (15.09.2022).
- Sprawozdanie z działalności Rady Wydawców Stowarzyszenia Gazet Lokalnych w okresie od 1 stycznia 2021 do 31 grudnia 2021 roku*, Stowarzyszenie Gazet Lokalnych, <http://gazetylokalne.pl> (10.09.2022).
- Sprzedaż i rozpowszechnianie prasy*, Polskie Badania Czytelnictwa, <https://www.pbc.pl> (15.09.2022).
- Sprzedaż i rozpowszechnianie prasy. Dane ogólnodostępne dla kontrolowanych tytułów prasowych*, Polskie Badania Czytelnictwa, <https://www.pbc.pl> (9.02.2022).
- Stawiany J., *Biedronka nie rezygnuje z lokalnych tygodników*, Press, <https://www.press.pl>, 8.10.2020 (10.09.2022).
- Stawiany J., *Biedronka uruchomiła pilotażową sprzedaż tygodników lokalnych*, Press, <https://www.press.pl>, 17.06.2020 (10.09.2022).
- Stawiany J., *Ponad 40 gazet lokalnych w sieci Biedronka*, Press, <https://www.press.pl>, 20.04.2021 (10.09.2022).
- Tameez H., *For the first time The New York Times’ digital subscriptions generate more revenue than its print ones*, NiemanLab, <https://www.niemanlab.org>, 5.11.2020 (18.11.2021).

Williams R., *Digital Newspaper Subscriptions Will Exceed Print By 2027*, MediaPost, <https://www.mediapost.com>, 10.05.2021 (12.09.2022).

Witamy nowych członków Stowarzyszenia!, Stowarzyszenie Mediów Lokalnych, <https://localpress.pl> (30.11.2021),

Z ostatniej chwili, Gazeta Wągrowiecka, <https://gazeta-wagrowiecka.pl> (18.10.2022).

The old medium anew. Press in the local communication

Abstract

Media communication at all levels is influenced by both socio-political, economic and technological factors. Local press is subject to them in the same way as other media, but due to their specificity (incl. being limited to small target group and at the same time more direct impact on recipients), it often must deal with additional factors that determine its existence. By analyzing selected examples of local publishing houses (case studies), and data from Polish Reading Research and organizations associating local publishers (desk research), the author tries to identify the most important changes taking place in media communication at the local level. Research confirms that the changes mainly affect channels of media communication. Printed press attracts less and less attention of recipients. Its past functions are taken over by the Internet. Until recently, the Internet was an addition to the traditional methods of communication on the local media market. Now it takes the audience from the press, radio and television and forces local broadcasters to look for a place for themselves in it.

Keywords: local communication, local press, COVID-19 pandemic, printed press, electronic press

Tomasz Koziello*

SYSTEM OCHRONY POLSKI PRZED BRONIĄ MASOWEGO RAŻENIA

Streszczenie

W artykule scharakteryzowano system ochrony ludności, zwierząt, środowiska naturalnego oraz infrastruktury, znajdujących się na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, przed bronią masowego rażenia (BMR), do której zalicza się broń: jądrową, radiologiczną, biologiczną i chemiczną. Tekst został podzielony na siedem części, w których zostały omówione rodzaje BMR, system ochrony przed BMR jako całość oraz jego pięć elementów składowych. W każdej z nich przedstawiono strukturę organizacyjno-prawną tego systemu i podsystemów oraz zadania przypisane każdemu z organów wchodzących w ich skład.

Słowa kluczowe: broń masowego rażenia, Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania

Wstęp

Broń masowego rażenia (BMR) definiowana jest jako środki walki przeznaczone do śmiertelnego rażenia lub obezwładniania organizmów żywych, obiektów infrastruktury cywilnej i wojskowej oraz sprzętu bojowego, działające na wielkich obszarach terytorialnych i posiadające potężną siłę rażenia. Ich zastosowanie prowadzi do nieodwracalnych zmian w środowisku naturalnym¹. Do BMR zalicza się broń jądrową, radiologiczną, biologiczną i chemiczną. Pełen zestaw tych broni obejmuje trzy elementy: czynnik rażenia, środek jego przenoszenia oraz urządzenia/metody do jego rozpraszania. Czynniki rażenia stanowią: ładunek jądrowy, materiał promieniotwórczy, środek trujący oraz czynnik biologiczny. Jako środek przenoszenia używa się rakiet, bomb, pocisków

---

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: tkoziello@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0003-3657-2601.

¹ J. Struniawski, *Ochrona przed czynnikami masowego rażenia*, Szczytno 2015, s. 6; M. Żuber, *Broń masowego rażenia w działalności terrorystycznej*, Warszawa 2015, s. 11.

artyleryjskich, min, torped, bomb lotniczych, zakażonych insektów i gryzoni oraz samolotów wyposażonych w lotnicze przyrządy wylewcze. Urządzeniami do rozpraszania czynnika rażenia są: detonacje materiału wybuchowego, lotnicze przyrządy wylewcze oraz wytwornice aerozolu, stacjonarne i umieszczone na pokładach samolotów².

Z uwagi na zagrożenie użyciem przez inne państwa lub grupy terrorystyczne broni masowego rażenia przeciwko Polsce, władze Rzeczypospolitej Polskiej, a wcześniej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, stworzyły i modernizują system ochrony państwa, ludności, zwierząt, środowiska naturalnego i infrastruktury przed zastosowaniem BMR oraz w celu ograniczenia lub wyeliminowania ich negatywnych skutków. Do tego systemu w pierwszej kolejności należy zaliczyć Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania i wchodzące w jego skład pięć elementów składowych, cywilnych i wojskowych, a także współpracujące z nim zespoły i centra zarządzania kryzysowego na poziomach od rządowego po gminne³.

Celem artykułu jest charakterystyka systemu ochrony Polski przed bronią masowego rażenia i przedstawienie najważniejszych jego funkcji i zadań w zapewnieniu bezpieczeństwa państwa, istot żywych i infrastruktury. Pomocne w tym będą odpowiedzi na następujące pytania: 1) jakie są rodzaje BMR, czym się charakteryzują i jakie niosą zagrożenia?, 2) jak wygląda struktura systemu ochrony przed BMR w Polsce?, 3) jakie są zadania organów wchodzących w skład systemu i podsystemów ochrony przed BMR? W artykule wykorzystano dwie metody badawcze: analizę systemową i analizę instytucjonalno-prawną.

Broń masowego rażenia – rodzaje

Spośród BMR największą moc niszczącą ma broń jądrowa. Wykorzystuje ona energię wydzielaną podczas łańcuchowej reakcji rozpadu izotopów uranu ^{233}U lub ^{235}U , plutonu ^{239}Pu lub ^{241}Pu oraz podczas syntezy jąder izotopów wodoru – deuteru i trytu. Istnieją cztery rodzaje broni jądrowej: atomowa, wodorowa, neutronowa i kobaltowa⁴. Skut-

² *Ibidem*, s. 11–12.

³ R. Frydrych, *Rola Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w systemie zarządzania kryzysowego w Polsce*, „Chemik”, 2011, nr 65, s. 166–170; S. Kleszcz, *Rola Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w systemie obronnym państwa w dobie aktualnych zagrożeń*, „Przegląd Nauk o Obronności”, 2017, nr 4, s. 91–109.

⁴ B. Michailiuk [i in.], *Obrona przed bronią masowego rażenia*, Warszawa 2007, s. 10–11; J. Struniawski, *op.cit.*, s. 13–14; S. Zarychta, *Broń jądrowa w kształtowaniu bezpieczeństwa 1945–2015*, Warszawa 2016, s. 49, 69–70; M. Żuber, *op.cit.*, s. 13–14.

kiem użycia broni jądrowej są: 1) promieniowanie cieplne o temperaturze około 3000°C, wywołujące rozległe pożary, skutkujące spaleniem lub stopieniem obiektów infrastruktury oraz śmiertelnym poparzeniem istot żywych, 2) fala uderzeniowa, niszcząca lub uszkodzająca obiekty i zabijająca istoty żywe, 3) promieniowanie jonizujące, polegające na emisji neutronów i promieniowaniu alfa, beta i gamma, przyczyniające się do śmierci lub ciężkich chorób popromiennych istot żywych, 4) promieniotwórcze skażenie terenu, powstające wskutek wypadnięcia z ładunku substancji promieniotwórczych, przyczyniające się do zatrucia danego obszaru i uniemożliwienia egzystencji w nim istot żywych oraz 5) impuls elektromagnetyczny, który, w wyniku dużego natężenia pola elektrycznego, niszczy aparaturę elektryczną znajdującą się w zasięgu jego oddziaływania⁵. Broń jądrową wykorzystano w działaniach wojennych dwukrotnie u schyłku II wojny światowej – w sierpniu 1945 roku Stany Zjednoczone Ameryki przeprowadziły ataki z powietrza na japońskie miasta Hiroszimę i Nagasaki, w wyniku których śmierć poniosło około 150 000 ludzi. Po zakończeniu wojny rozpoczęły się prace nad udoskonalaniem broni jądrowej, prowadzone w pierwszej kolejności przez USA i Związek Radziecki. Ich efektem było stworzenie najpotężniejszych bomb jądrowych (wodorowych) w historii. Były to m.in. *Castle Bravo* o mocy 15 megaton (1000 razy silniejsza od bomby zrzuconej na Hiroszimę), największa bomba jądrowa USA, zdetonowana w marcu 1954 roku, oraz radziecka *Car Bomba* o mocy 58 megaton, największa bomba jądrowa w historii, zdetonowana w październiku 1961 roku⁶. Obecnie broń jądrową posiada oficjalnie 9 państw o łącznej wielkości ponad 12 000 głowic. Według informacji Federacji Amerykańskich Naukowców (FAS) z 2022 roku najwięcej głowic mają Rosja (5977) oraz Stany Zjednoczone (5428). Wśród pozostałych państw broń taką posiadają także Chiny (350), Francja (290), Wielka Brytania (225), Pakistan (165), Indie (160), Izrael (90) i Korea Północna (20)⁷. Jak dotąd żadne z nich nie wykorzystало dla celów wojennych swojego nuklearnego arsenału.

Broń radiologiczna to środek walki, w którym czynnikiem rażącym jest rozproszony materiał promieniotwórczy pozyskany z odpadów radioaktywnych elektrowni jądrowych oraz substancji promieniotwórczych wykorzystywanych w urządzeniach medycznych i w przemyśle. Jej działanie polega na rozrzuconiu materiału radioaktywnego na dużej przestrzeni za pomocą konwencjonalnych ładunków wybuchowych

⁵ J. Struniawski, *op.cit.*, s. 17–21; M. Żuber, *op.cit.*, s. 36–42.

⁶ S. Zarychta, *op.cit.*, s. 46–62.

⁷ *Kto ma największy arsenał jądrowy? Te kraje dysponują głowicami nuklearnymi*, Komputer Świat, <https://www.komputerswiat.pl>, 13.10.2022 (20.01.2023).

w celu skażenia promieniotwórczego ziemi i powietrza⁸. Skutkiem wybuchu broni radiologicznej jest promieniowanie jonizujące, które wywołuje śmierć lub chorobę popromienną charakteryzującą się wyraźnym upośledzeniem sprawności psychofizycznej, wydolności układu krwiotwórczego i odpornościowego, zaburzeniami czynności ośrodkowego układu nerwowego oraz nasilenia procesów zwyrodnieniowych organizmu⁹. Bronią radiologiczną posługują się zazwyczaj terroryści. W listopadzie 1995 roku grupa czeczeńskich bojowników podłożyła w Moskwie cztery zasobniki z radioaktywnym cezem 137. W 2006 roku skazano na dożywocie brytyjskiego terrorystę-muzułmanina, który planował przeprowadzić zamachy w Londynie i Nowym Jorku przy użyciu broni radiologicznej¹⁰. Użycie broni radiologicznej, chemicznej i biologicznej testowały również wojska rosyjskie w Naddniestrzu we wrześniu 2022 roku¹¹.

Bronią biologiczną określa się bojowe środki biologiczne, które wykorzystują jako czynnik rażenia mikroorganizmy chorobotwórcze (bakterie, wirusy, riketsje) oraz wytwarzane przez nie toksyny, grzyby chorobotwórcze, pierwotniaki i tkaniaowce. Są one przenoszone przez broń konwencjonalną (pociski, bomby i rakiety), przyrządy rozpylające oraz zwierzęta, zwłaszcza owady i gryzonie¹². Skutkiem zastosowania tego rodzaju broni są trudne do zwalczania epidemie chorób zakaźnych ludzi i zwierząt. Do nich można zaliczyć: cholere, dżumę, ospę prawdziwą, wirus Ebola, tyfus plamisty, pryszczycę czy gorączkę Q. Środki biologiczne dostają się do organizmu poprzez drogi oddechowe, przewód pokarmowy oraz otwarte rany, prowadząc do zakażeń układu oddechowego, pokarmowego oraz krwi, co prowadzi do śmierci lub ciężkiej choroby¹³. W XX wieku kilkukrotnie strony wojujące stosowały tę broń dla odniesienia zwycięstwa. W okresie II wojny światowej Japończycy używali bakterii dżumy i wąglika przeciw chińskim żołnierzom i cywilom, doprowadzając do śmierci ponad 200 000 ludzi. Tę metodę stosowali również Amerykanie w wojnie przeciw Korei Północnej, zrzucając z samolotów owady zakażone dżumą i cholera na terytorium wroga. Broń tę sto-

⁸ J. Struniawski, *op.cit.*, s. 25; M. Żuber, *op.cit.*, s. 43.

⁹ J. Struniawski, *op.cit.*, s. 25–29; M. Żuber, *op.cit.*, s. 43–45.

¹⁰ *Ibidem*, s. 98; K. Kryczka, *Brudne bomby*, Gazeta Policyjna, 2016, nr 139, <https://gazeta.policja.pl> (20.01.2023).

¹¹ *Rosja planuje użycie na Ukrainie broni radiologicznej i chemicznej? Niepokojące ćwiczenia w Naddniestrzu*, Forsal.pl, <https://forsal.pl>, 29.09.2022 (20.01.2023).

¹² T. Kubaczyk, *Broń chemiczna i biologiczna we współczesnym świecie*, Warszawa 2016, s. 10; J. Struniawski, *op.cit.*, s. 53–54; M. Żuber, *op.cit.*, s. 50–51.

¹³ T. Kubaczyk, *op.cit.*, s. 45–64; J. Struniawski, *op.cit.*, s. 54–57; M. Żuber, *op.cit.*, s. 51–58.

sują również grupy terrorystyczne. W 1984 roku sekta Rajneesha w mieście Dalles w stanie Oregon zatrąla lokalny zbiornik wody przy użyciu bakterii salmonelli, natomiast w latach 1990 i 1993 japońska sekta Aum Shinrikyo zaatakowała kilka obiektów w Tokio za pomocą toksyny botulinowej¹⁴. Według stanu z 2019 roku broń biologiczną posiada 16 państw (Chiny, Francja, Irak, Iran, Izrael, Japonia, Kanada, Korea Północna, Kuba, Libia, Niemcy, Republika Południowej Afryki, Rosja, Syria, USA i Wielka Brytania)¹⁵.

Pod pojęciem „broń chemiczna” należy rozumieć środki walki, których rażące działanie polega na wykorzystaniu toksycznych właściwości bojowych środków trujących, które przenosi się i rozprasza poprzez użycie broni konwencjonalnej (pociski artyleryjskie i raketowe, bomby) lub rozpylacze aerozolu. Czynnikiem rażącym tej broni jest związek chemiczny o właściwościach paralityczno-drgawkowych (np. sarin), parzących (np. iperyt), duszących (np. fosgen), drażniących (np. adamsyt), obezwładniających (np. serotonina), ogólnotrujących (np. cyjanowodor) i zapalających (np. napalm)¹⁶. Środki trujące mogą dostać się do organizmu poprzez drogi oddechowe, układ pokarmowy, powierzchnię skóry oraz błony śluzowe. Skutkiem ich działania mogą być ciężkie uszkodzenia organów zewnętrznych i wewnętrznych: osłabienie lub zatrzymanie akcji serca, silny ból, duszności, oparzenia skóry, paraliż mięśni, zatrzymanie oddychania, porażenie nerwów czuciowych, co może prowadzić do śmierci, a także zniszczenia środowiska naturalnego¹⁷. Masowe użycie tej broni w historii najnowszej miało miejsce w latach I wojny światowej. Walczące strony zastosowały m.in. chlor, fosgen, kwas pruski, difosgen oraz iperyt. Liczbę ofiar śmiertelnych tych działań szacuje się na ponad 90 000 żołnierzy. Broń chemiczna była w użyciu w okresie międzywojennym (np. przez Hiszpanów podczas wojny w Maroku i przez Włochów podczas wojny z Abisynią), w latach II wojny światowej (zastosowanie przez Niemcy cyklonu B i cyjanowodoru do akcji ludobójczych w obozach zagłady, bombardowanie przez USA bombami fosforowymi niemieckich i japońskich miast) oraz w okresie „zimnej wojny” (niszczenie przez Amerykanów pól uprawnych wroga podczas wojny z Wietnamem Północnym)¹⁸. W XXI wieku broń chemiczną za-

¹⁴ T. Kubaczyk, *op.cit.*, s. 41–44; M. Żuber, *op.cit.*, s. 108–110.

¹⁵ S. Maksymowicz, *Atak biologiczny i agroterrorystyczny na Polskę. Jakie scenariusze są prawdopodobne?*; Nowa Konfederacja, <https://nowakonfederacja.pl>, 31.05.2022 (20.01.2023).

¹⁶ T. Kubaczyk, *op.cit.*, s. 10, 34–40; M. Żuber, *op.cit.*, s. 61–67.

¹⁷ T. Kubaczyk, *op.cit.*, s. 35–40; J. Struniawski, *op.cit.*, s. 41–44; M. Żuber, *op.cit.*, s. 68–69.

¹⁸ T. Kubaczyk, *op.cit.*, s. 19–32.

stosowały władze Syrii oraz siły Państwa Islamskiego podczas trwającej od 2011 roku syryjskiej wojny domowej. Niewykluczone, że stosują ją również siły rosyjskie w konflikcie z Ukrainą¹⁹.

Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania

Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania (KSWSiA) został utworzony rozporządzeniem Rady Ministrów z 2006 roku²⁰. Jego powstanie wiąże się z nowymi zagrożeniami, przed jakimi stoi państwo polskie, oraz z rosnącą zależnością poszczególnych sektorów gospodarki i całego życia społecznego od zaawansowanych technologii, systemów energetycznych, transportowych i teleinformatycznych. Klasycznie postrzegane kryzysy (klęski żywiołowe, awarie technologiczne) ustępują miejsca nowym zagrożeniom, takim jak działania terrorystyczne oraz zakłócenia w funkcjonowaniu systemów informatycznych i energetycznych. Konieczne było stworzenie narodowego systemu bezpieczeństwa w postaci kompleksowych i zintegrowanych narzędzi zarządzania kryzysowego, umożliwiających wykorzystanie komponentów wojskowych i cywilnych na każdym poziomie reagowania i w odniesieniu do maksymalnie szerokiego spektrum zagrożeń. Istniejące dotychczas osobno, chociaż współpracujące ze sobą, wojskowe i cywilne podmioty służące zapobieganiu, wykrywaniu i likwidacji szkodliwych skutków działania BMR zostały złączone w jeden system. Miało to na celu zwiększenie mobilności i poziomu przygotowania poszczególnych jednostek oraz lepszą koordynację ich działań w momencie zaistnienia sytuacji kryzysowej dzięki wymianie doświadczeń, wspólnym ćwiczeniom i jednemu kierownictwu²¹.

KSWSiA działa na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 2013 roku²². Podlega ministrowi obrony narodowej, który pełni nadzór

---

¹⁹ *BBC: w Syrii było co najmniej 106 przypadków użycia broni chemicznej*, Polska Agencja Prasowa, <https://www.pap.pl>, 15.10.2018; *Wojna Rosja – Ukraina. Użycie broni chemicznej w Mariupolu. USA i Wielka Brytania sprawdzają*, Polsat News, <https://www.polsatnews.pl>, 12.04.2022 (20.01.2023).

²⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 października 2006 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i właściwości organów w tych sprawach (Dz.U. 2006, nr 191, poz. 1415).

²¹ *Historia*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl> (dalej COAS); *Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania – planowanie działań na przyszły rok*, Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, <https://rcb.gov.pl>, 15.12.2016 (20.01.2023); R. Frydrych, *op.cit.*, s. 166; S. Kleszcz, *op.cit.*, s. 93–94.

²² *KSWSiA*, COAS (20.01.2023); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 2013 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach (Dz.U. 2013, poz. 96).

i funkcje koordynacyjne nad całą strukturą. We współpracy z ministrami: spraw wewnętrznych, zdrowia, administracji, rolnictwa, gospodarki morskiej, środowiska i gospodarki wodnej oraz dyrektorem Rządowego Centrum Bezpieczeństwa opracowuje plany i procedury współdziałania jednostek organizacyjnych wchodzących w skład KSWSiA, a nadzorowanych przez tych ministrów. Celem tych działań jest koordynacja jednolitości i interoperacyjności funkcjonowania poszczególnych podsystemów KSWSiA, których jest pięć:

- 1) system wczesnego wykrywania skażeń Sił Zbrojnych RP, nadzorowany przez ministra obrony narodowej poprzez Centralny Ośrodek Analizy Skażeń Sił Zbrojnych;
- 2) system stacji wczesnego wykrywania skażeń promieniotwórczych i placówek prowadzących pomiary skażeń promieniotwórczych, nadzorowany przez prezesa Państwowej Agencji Atomistyki;
- 3) sieci i systemy nadzoru epidemiologicznego i kontroli chorób zakaźnych, nadzorowane przez ministra zdrowia poprzez Państwową Inspekcję Sanitarną;
- 4) system nadzoru epizootycznego, fitosanitarnego, nadzoru nad bezpieczeństwem produktów pochodzenia zwierzęcego i paszami oraz nadzoru nad produktami rolno-spożywczymi, nadzorowany przez ministra rolnictwa poprzez Inspekcję Weterynaryjną oraz Państwową Inspekcję Ochrony Roślin i Nasiennictwa;
- 5) wojewódzkie systemy wykrywania i alarmowania oraz wojewódzkie systemy wczesnego ostrzegania o zagrożeniach, nadzorowane przez wojewodów²³.

Ośrodkiem centralnym KSWSiA jest Centrum Dyspozycyjne, stanowiące jedną z komórek COAS, będącego jednocześnie podmiotem kierującym podsystemem nr 1 KSWSiA. Do zadań Centrum Dyspozycyjnego należy:

- 1) koordynacja działań elementów wchodzących w skład krajowego systemu w sytuacji wystąpienia zagrożeń oraz podczas treningów i ćwiczeń;
- 2) utrzymywanie łączności ze wszystkimi ośrodkami kierującymi resortowymi systemami włączonymi do KSWSiA;
- 3) zbieranie informacji z elementów krajowego systemu oraz innych dostępnych źródeł o sytuacji skażeń na terenie kraju;
- 4) prowadzenie analizy danych oraz prognozowanie sytuacji skażeń;
- 5) zapewnienie sprawnego obiegu informacji o sytuacji skażeń pomiędzy elementami KSWSiA;

---

²³ *Ibidem.*

- 6) opracowywanie w uzgodnieniu z pozostałymi elementami wchodzącymi w skład KSWSiA propozycji i wniosków dotyczących: utrzymania i aktualizacji baz danych o źródłach zagrożeń; utrzymywania odpowiednich sił i środków w gotowości do podjęcia działań oraz ich uruchamiania w przypadkach wystąpienia zagrożeń; funkcjonowania, koordynacji i interoperacyjności krajowego systemu i przekazywanie ich do rozpatrzenia właściwym do tego organom²⁴.
Do zadań KSWSiA należą:
- 1) obserwacja, pomiary, analizy, prognozowanie i powiadamianie o skażeniach na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
  - 2) wprowadzanie przedsięwzięć dotyczących ochrony przed skażeniami i związanych z tym stanów alarmowych na polecenie Prezesa Rady Ministrów;
  - 3) monitorowanie, wykrywanie i rozpoznawanie skażeń;
  - 4) ostrzeganie i alarmowanie ludności lub Sił Zbrojnych RP o skażeniach;
  - 5) opracowywanie ocen eksperckich stanu zagrożenia skażeniami i przygotowywanie zaleceń postępowania ochronnego;
  - 6) doradztwo specjalistyczne w zakresie metodyki ograniczania zasięgu i skutków oddziaływania skażeń;
  - 7) uruchamianie systemów wykrywania i alarmowania o skażeniach ludności lub Sił Zbrojnych RP oraz uruchamianie działań interwencyjnych²⁵.

Chcąc podnosić sprawność funkcjonowania KSWSiA oraz jego elementów, dowództwo systemu organizuje regularne szkolenia, ćwiczenia i kursy dla członków poszczególnych podsystemów. Do nich zalicza się: 1) tworzenie symulacji sytuacji kryzysowych związanych z niebezpieczeństwem wystąpienia skażeń (np. terrorystyczne użycie substancji niebezpiecznych, przemyt substancji promieniotwórczych lub podejrzenie wystąpienia w obiekcie publicznym choroby wysoko zakaźnej)²⁶, 2) szkolenia specjalistyczne dla cywilnych członków KSWSiA z zakresu funkcjonowania systemu, prognozowania sytuacji kryzysowych oraz prób działalności koordynacyjnej i kierowniczej w takich sytuacjach²⁷, 3) konferencje, podczas których podsumowuje się przed-

²⁴ *Ibidem*; *Zadania*, COAS (20.01.2023).

²⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia....

²⁶ *Ćwiczenia PATROL-18*, COAS, 19.10.2018; *Trening Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania*, COAS, 10.11.2017 (20.01.2023).

²⁷ *Szkolenie dla specjalistów Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania*, COAS, 15.10.2016; *XIII Ogólnopolska Szkoła Nadzwyczajnych Zagrożeń*, COAS, 13.10.2014 (20.01.2023).

sięwzięcia podejmowane przez system w minionym roku, analizuje błędy i przedstawia nowe propozycje działań²⁸, a także 4) współpracę międzynarodową z przedstawicielami systemów ochrony z innych państw, polegającą na wspólnych ćwiczeniach z zakresu monitorowania, zapobiegania i zwalczania BMR²⁹. O sprawności systemu świadczy fakt, że członkowie KSWSiA trzy razy z rzędu (2017–2019) kierowali ćwiczeniami międzynarodowymi z udziałem sił NATO³⁰.

System wczesnego wykrywania skażeń Sił Zbrojnych RP

Centralny Ośrodek Analizy Skażeń Sił Zbrojnych jest podmiotem kierującym militarnym systemem wykrywania skażeń. Sformowany został w marcu 1968 roku jako ośrodek odpowiedzialny za zbieranie informacji o uderzeniach BMR, przygotowanie ocen i prognoz sytuacji skażeń oraz propozycji do podjęcia działań dla dowódców najwyższego szczebla. Było to ważne zadanie ze względu na możliwość rozpoczęcia wojny nuklearnej przez dwa zwalczające się bloki polityczno-wojskowe. Po zakończeniu „zimnej wojny” COAS przestał pełnić tylko funkcje związane z ochroną żołnierzy i pracowników wojska i zaangażował się również w ochronę bezpieczeństwa całego społeczeństwa poprzez współpracę z cywilnymi instytucjami zarządzania kryzysowego. Efektem tego było powstanie KSWSiA oraz wyznaczenie ośrodka wojskowego, jako najstarszej instytucji zajmującej się BMR, na Centrum Dyspozycyjne całego systemu³¹.

Dowódcą COAS od 2019 roku jest pułkownik Krzysztof Budyn. Struktura ośrodka składa się z kilku elementów. Są to: Wojskowa Zautomatyzowana Sieć Pomiarów Skażeń Promieniotwórczych (SAPOS), zajmująca się monitoringiem środowiska pod kątem zagrożenia jądrowego i radiologicznego, Punkt Kierowania Systemem Wykrywania Skażeń, który całą dobę prowadzi monitoring sytuacji skażeń na terenie kraju, oraz Wydział Reagowania, w skład którego wchodzi Mobilne Laboratorium Obrony przed Bronią Masowego Rażenia oraz Mobilny Zespół Reagowania. Laboratorium prowadzi analizę materiałów skażonych promieniotwórczo, biologicznie i chemicznie, natomiast Zespół

---

²⁸ *Konferencja rozliczeniowo-zadaniowa Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania*, COAS, 9.12.2019; *Podsumowanie roku w Krajowym Systemie Wykrywania Skażeń i Alarmowania*, COAS, 7.12.2018 (20.01.2023).

²⁹ *Ćwiczenia Brave Beduin 18*, COAS, 20.04.2018; *Udział w ćwiczeniu Brave Beduin*, COAS 15.04.2019 (20.01.2023).

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Historia...*

zajmuje się koordynacją działań w czasie kryzysu związanego z użyciem BMR³². COAS wykorzystuje również jednostki podlegające MON, takie jak 4. i 5. pułk chemiczny, stacjonujące w Brodnicy i Tarnowskich Górach, oraz 10. pułk samochodowy i oddział zabezpieczenia garnizonu stołecznego, mieszczące się w Warszawie. Zadaniem obu pułków chemicznych jest realizacja zadań militarnych i niemilitarnych związanych ze wspieraniem sił zbrojnych i cywilnych podsystemów KSWSiA w sytuacji zagrożenia BMR. Natomiast dwa pozostałe pułki stanowią wsparcie logistyczne dla jednostek podległych ministrowi obrony narodowej, m.in. w sytuacjach kryzysowych³³.

Celem COAS, jako ośrodka centralnego militarnego podsystemu, jest koordynacja działań elementów tego podsystemu oraz wymiana informacji z właściwymi systemami sojuszniczymi i elementami układu pozamilitarnego. COAS realizuje ten cel poprzez następujące zadania:

- 1) wykrywanie uderzeń BMR lub innych zdarzeń skutkujących występowaniem skażeń oraz alarmowanie i ostrzeganie wojsk własnych i sojuszniczych o skażeniach;
- 2) monitorowanie skażeń i prognozowanie sytuacji kryzysowych związanych ze skażeniami;
- 3) pobieranie i analiza skażonych materiałów;
- 4) określanie i oznakowanie rejonów skażonych;
- 5) odtwarzanie i ocena rzeczywistej sytuacji skażeń;
- 6) prowadzenie baz danych o potencjalnych i rzeczywistych źródłach skażeń;
- 7) organizowanie i koordynowanie działań związanych z likwidacją skutków BMR³⁴.

W okresie III RP COAS nie był zmuszony do prowadzenia działań militarnych związanych z zagrożeniem bronią masowego rażenia. Jego żołnierze są jednak wykorzystywani do działań obejmujących wykrywanie i zabezpieczanie niebezpiecznych substancji. W 2015 roku zostali skierowani na tereny dawnego radzieckiego poligonu w Bornem Sulinowie, gdzie znaleziono beczki zawierające iperyt. Żołnierze COAS, którzy przybyli na miejsce, zabezpieczyli szkodliwą substancję

---

³² *Ibidem*; *Procedury użycia sił i środków w likwidacji skażeń chemicznych i promieniotwórczych*, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Rzeszowie, <https://wios.rzeszow.pl> (20.01.2023).

³³ *Zadania*, 4. pułk chemiczny, <https://4pchem.wp.mil.pl>; *Zadania*, 5. pułk chemiczny, <https://5pchem.wp.mil.pl>; *Zadania*, 10. Warszawski Pułk Samochodowy im. mjr. Stefana Starzyńskiego, <https://10psam.wp.mil.pl>; *Oddział Zabezpieczenia Garnizonu Stołecznego*, Jednostki wojskowe, <https://www.jednostki-wojskowe.pl> (20.01.2023).

³⁴ *Historia...; System Wykrywania Skażeń SZ RP*, COAS, 12.03.2020 (20.01.2023); B. Michailiuk [i in.], *op.cit.*, s. 20–21; S. Kleszcz, *op.cit.*, s. 101.

i zabrali ją do zniszczenia, a teren sprawdzili pod kątem możliwości wystąpienia skażeń³⁵. W 2019 roku na torze wodnym Szczecin – Świnoujście wydobyto z dna i zabezpieczono przez COAS pojemniki zawierające bojowe środki drażniące z czasów I wojny światowej oraz kwas chlorosulfonowy służący do wytwarzania zasłon dymnych³⁶. Pojemniki ze środkami drażniącymi znaleziono również na terenie ośrodka szkoleniowego Straży Granicznej w Lubaniu. Żołnierze COAS ewakuowali ludzi z pobliskiej okolicy, zabezpieczyli teren, a po uznaniu, że niebezpieczeństwo nikomu nie grozi, zabrali pojemniki celem ich utylizacji³⁷. COAS włączył się również w działania przeciw koronawirusowi SARS-CoV-2. Podczas pandemii żołnierze systematycznie dokonywali odkażania budynków instytucji państwowych i ich wyposażenia³⁸.

System stacji wczesnego wykrywania skażeń promieniotwórczych i placówek prowadzących pomiary skażeń promieniotwórczych

Celem tego podsystemu jest nadzór i kontrola w zakresie przestrzegania warunków bezpieczeństwa jądrowego i ochrony radiologicznej państwa³⁹. Najważniejszym jego podmiotem jest Państwowa Agencja Atomistyki (PAA), utworzona w 1982 roku. PAA w czasie „zimnej wojny” miała za zadanie koordynować i kontrolować wszelkie działania z zakresu atomistyki, w tym związane z ochroną radiologiczną i bezpieczeństwem jądrowym państwa, udziałem w realizacji zadań obronnych, badaniami naukowymi w zakresie zastosowania atomistyki w gospodarce narodowej oraz produkcją i dystrybucją urządzeń jądrowych i materiałów promieniotwórczych. Początkowo PAA dzieliła swoje obowiązki z innymi instytucjami, m.in. z Państwowym Inspektorem Bezpieczeństwa Jądrowego i Ochrony Radiologicznej, ale w latach 90. wszystkie te jednostki zostały włączone do agencji. W okresie III RP nastąpił rozwój kompetencji PAA: miała kierować rozwojem polskiej energetyki jądrowej oraz nadzorować budowę elektrowni jądrowych w Polsce. Natomiast modernizacja systemu monitoringu wykrywania skażeń promieniotwór-

---

³⁵ Kolejne niebezpieczne znalezisko w Bornem Sulinowie, COAS, 11.07.2015 (20.01.2023).

³⁶ Kolejna beczka z substancją chemiczną, wydobyta z dna, Wojsko Polskie, <https://www.wojsko-polskie.pl> dalej: WP), 13.12.2019 (20.01.2023).

³⁷ Saperzy i chemicy w akcji, WP, 19.10.2020 (20.01.2023).

³⁸ Akcja COVID-19, COAS, 1.06.2020 (20.01.2023).

³⁹ Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. – Prawo atomowe (Dz.U. 2001, nr 3, poz. 1).

czych i alarmowania pozwoliła na to, że dane o sytuacji promieniotwórczej w Polsce są dostępne na bieżąco⁴⁰.

Na czele PAA stoi Prezes PAA, będący od 2000 roku centralnym organem administracji rządowej właściwym w sprawach bezpieczeństwa jądowego i ochrony radiologicznej, podporządkowany ministrowi do spraw klimatu i środowiska. Prezesa powołuje Prezes Rady Ministrów na wniosek ministra ds. klimatu. W latach 2019–2022 stanowisko to pełnił dr Łukasz Młynarkiewicz, obecnie zaś obowiązki prezesa pełni wiceprezes Andrzej Głowacki. Do głównych zadań Prezesa PAA należą:

- 1) przygotowywanie dokumentów dotyczących polityki państwa w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa jądowego i ochrony radiologicznej;
- 2) sprawowanie nadzoru nad działalnością mogącą powodować narażenie ludzi i środowiska na promieniowanie jonizujące i przeprowadzanie kontroli w tym zakresie;
- 3) wydawanie zaleceń technicznych i organizacyjnych w sprawach bezpieczeństwa jądowego i ochrony radiologicznej;
- 4) wykonywanie zadań związanych z oceną sytuacji radiacyjnej kraju w warunkach normalnych i w sytuacji zdarzeń radiacyjnych oraz przekazywanie właściwym organom i ludności informacji o sytuacji;
- 5) wykonywanie zadań wynikających ze zobowiązań RP w zakresie prowadzenia ewidencji i kontroli materiałów jądowych, ochrony fizycznej materiałów i obiektów jądowych;
- 6) prowadzenie działań związanych z informacją społeczną, edukacją i popularyzacją oraz informacją naukowo-techniczną i prawną w zakresie bezpieczeństwa jądowego i ochrony radiologicznej;
- 7) współdziałanie z organami administracji publicznej w sprawach związanych z bezpieczeństwem jądowym i ochroną radiologiczną oraz w sprawie badań naukowych w dziedzinie bezpieczeństwa jądowego i ochrony radiologicznej⁴¹.

Struktura PAA składa się z siedmiu jednostek organizacyjnych. Do najważniejszych należą Departament Bezpieczeństwa Jądowego (DBJ), Departament Ochrony Radiologicznej (DOR) oraz Centrum do Spraw Zdarzeń Radiacyjnych (CSZR). DBJ odpowiada za bezpieczeństwo jądowe, ochronę fizyczną materiałów jądowych i obiektów jądowych oraz zabezpieczenie materiałów jądowych. DOR zajmuje się ochroną radiologiczną, natomiast CSZR dokonuje systematycznej oceny sytuacji radiacyjnej kraju oraz bierze udział w postępowaniach w przypadkach

⁴⁰ *40 lat Państwowej Agencji Atomistyki*, Państwowa Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl> (dalej: PAA), 9.03.2022 (20.01.2023).

⁴¹ *Podstawowe informacje*, PAA (20.01.2023).

zdarzeń radiacyjnych⁴². Działalność agencji realizowana jest we współpracy z innymi instytucjami. Do nich należą: Narodowe Centrum Badań Jądrowych, instytut zajmujący się badaniami z zakresu fizyki jądrowej, materiałów promieniotwórczych i elektroniki jądrowej oraz zarządzający jedynym czynnym w Polsce reaktorem jądrowym „Maria”⁴³, Zakład Unieszkodliwiania Odpadów Promieniotwórczych służący do ewidencji, segregacji, składowania oraz likwidacji odpadów promieniotwórczych⁴⁴ oraz autoryzowane laboratoria i instytuty zajmujące się badaniem i analizą środowiska pod kątem skażeń promieniotwórczych oraz badaniem i analizą materiałów promieniotwórczych. Jednym z nich jest Centralne Laboratorium Ochrony Radiologicznej⁴⁵. Pod kontrolą PAA znajdują się również (stan na koniec 2022 roku) 52 stacje wczesnego wykrywania skażeń PMS. Najwięcej z nich jest na granicy wschodniej Polski: 12 w województwie lubelskim, 11 w województwie podkarpackim oraz 7 w województwie podlaskim. Wspomagają je: 9 stacji wczesnego wykrywania skażeń Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej, 13 stacji ASS-500 należących do Centralnego Laboratorium Ochrony Radiologicznej, zajmujących się kontrolą zanieczyszczeń w powietrzu, oraz 13 stacji pomocowych należących do COAS⁴⁶.

W okresie III RP PAA nie musiała podejmować czynności w związku z atakiem BMR lub zagrożeniem jądrowym i promieniotwórczym na terenie Polski. Jednak cały czas monitoruje sytuację radiacyjną w Polsce i w Europie. W związku z tym musi odnosić się do różnych zdarzeń mogących przyczynić się do wzrostu promieniowania. Do takich sytuacji dochodzi w przypadku katastrof w obiektach związanych z energetyką jądrową. Jako przykład można podać pożar w ośrodku NCBJ w Świerku w 2020 roku, po którego ugaszeniu pracownicy agencji musieli zbadać, czy nie doszło do skażenia promieniotwórczego⁴⁷. Agencja kontroluje również niebezpieczne zdarzenia, do których doszło w obiektach poza Polską, zwłaszcza w państwach sąsiedzkich, takich jak Białoruś i Ukraina. To ostatnie państwo jest od lutego 2022 roku szczególnie monitorowane ze względu na toczącą się wojnę i ostrzał

⁴² *Komórki organizacyjne*, PAA (20.01.2023).

⁴³ *Krótko o NCBJ*, Narodowe Centrum Badań Jądrowych, <http://www.ncbj.gov.pl> (20.01.2023).

⁴⁴ *Witamy w ZUOP*, Zakład Unieszkodliwiania Odpadów Promieniotwórczych, <https://zuop.pl> (20.01.2023).

⁴⁵ *Autoryzowane laboratoria i organizacje eksperckie*, PAA (20.01.2023).

⁴⁶ *Rozbudowa systemu monitoringu radiacyjnego*, PAA, 3.01.2023; *Stacje ASS-500*, Centralne Laboratorium Ochrony Radiologicznej, <https://clor.waw.pl> (20.01.2023).

⁴⁷ *Komunikat PAA w związku z pożarem na terenie ośrodka Narodowego Centrum Badań Jądrowych w Świerku*, PAA, 8.05.2020 (20.01.2023).

tamtejszych elektrowni jądrowych⁴⁸. Eksperci agencji biorą również udział w kontrolach obiektów jądrowych w Polsce i poza jej granicami. Na terenie Polski istnieją dwa reaktory jądrowe w Świerku: „Maria” i „Ewa” (wyłączony z użytku w latach 1997–2002) oraz Krajowe Składowisko Odpadów Promieniotwórczych w Różanie, które podlegają okresowej kontroli pod względem zachowania bezpieczeństwa radiacyjnego⁴⁹. Poza granicami Polski PAA przeprowadzała, na podstawie współpracy dwustronnej i międzynarodowej, kontrole obiektów jądrowych m.in. na Ukrainie, w Finlandii i w Czechach⁵⁰. Stały monitoring i kontrola poziomu skażeń promieniotwórczych zapewniają bezpieczeństwo Polski i Polaków przed negatywnymi skutkami radiacyjnymi, a według raportów PAA od wielu lat poziom promieniowania nie jest szkodliwy dla ludzi i środowiska.

Sieci i systemy nadzoru epidemiologicznego i kontroli chorób zakaźnych

Działania z zakresu nadzoru epidemiologicznego nad chorobami zakaźnymi oraz zapobiegania i zwalczania chorób zakaźnych sprawowane są przez organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej (PIS), zgodnie z ustawą z 2008 roku⁵¹. PIS została założona w 1954 roku, jako wyspecjalizowana jednostka ministerstwa zdrowia, służąca wyłącznie do nadzoru bieżącego nad stanem zdrowotnym społeczeństwa oraz prowadzenia akcji zapobiegawczych przeciw zagrożeniom chorobotwórczym i zwalczających pojawiające się ogniska chorób zakaźnych. Ustawa z 1985 roku nadała PIS nowe uprawnienia, dotyczące nadzoru nad środowiskiem naturalnym i obiektami infrastruktury⁵². Umożliwiło to włączenie inspekcji w struk-

---

⁴⁸ *Nie ma zagrożenia w związku z wyłączeniem bloku nr 1 w Białoruskiej Elektrowni Jądrowej*, PAA, 13.07.2021; *Komunikat w sprawie Elektrowni Jądrowej Zaporozże*, PAA, 4.03.2022; *Požary lasu w okolicy nieczynnej elektrowni jądrowej w Czarnobylu*, PAA, 25.03.2022 (20.01.2023).

⁴⁹ *Informacja o stanie bezpieczeństwa jądrowego i ochrony radiologicznej obiektów jądrowych w 2021 r.*, PAA; *Bieżąca sytuacja składowisk odpadów promieniotwórczych*, PAA (20.01.2023).

⁵⁰ *Eksperci PAA wzięli udział w konsultacjach transgranicznych, dot. przedłużenia licencji na działalność EJ w Równem na Ukrainie*, PAA, 6.05.2021; *Przedstawicielka PAA w zespole ekspertów międzynarodowych misji IPPAS w Czechach*, PAA, 26.11.2021; *Polsko-fińska współpraca dozorowana. Wizyta PAA w STUK*, PAA, 9.06.2022 (20.01.2023).

⁵¹ Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. 2008, nr 234, poz. 157).

⁵² *Historia Państwowej Inspekcji Sanitarnej*, Główny Inspektorat Sanitarny, <https://www.gov.pl> (dalej: GIS) (20.01.2023).

tury KSWSiA jako największej instytucji realizującej zadania w zakresie zdrowia publicznego w Polsce.

Na czele PIS stoi Główny Inspektor Sanitarny, będący centralnym organem administracji rządowej. Powoływany jest przez Prezesa Rady Ministrów na wniosek ministra zdrowia, któremu jest podporządkowany. Do jego zadań należy ustalanie ogólnych kierunków działania organów inspekcji oraz koordynowanie i nadzorowanie działalności tych organów. Zarządza również systemem wymiany informacji w zakresie dotyczącym zadań PIS. Od 2020 roku obowiązki GIS pełni zastępca Głównego Inspektora Sanitarnego Krzysztof Saczka⁵³. Organami centralnymi PIS są: Główny Inspektorat Sanitarny, który obsługuje Głównego Inspektora Sanitarnego, oraz Rada Sanitarno-Epidemiologiczna, pełniąca rolę organu opiniodawczo-doradczego zwierzchnika PIS⁵⁴. Główny Inspektorat Sanitarny składa się z 11 jednostek organizacyjnych. Do najważniejszych należą: Departament Bezpieczeństwa Żywności i Żywnienia, Departament Nadzoru nad Chemikaliami, Departament Higieny Środowiska, Departament Przeciwepidemiczny i Ochrony Sanitarnej Granic oraz Departament Nadzoru i Kontroli⁵⁵. Realizacją zadań inspekcji na poziomie regionalnym i lokalnym zajmują się wojewódzkie, powiatowe i graniczne stacje sanitarno-epidemiologiczne, którymi kierują właściwi państwowi inspektorzy sanitarni⁵⁶.

Według ustawy z 1985 roku PIS jest powołana do realizacji zadań z zakresu zdrowia publicznego. W ramach tego zadania sprawuje nadzór nad warunkami:

- 1) higieny środowiska, pracy w zakładach pracy, radiacyjnej, procesów nauczania i wychowania, wypoczynku i rekreacji;
- 2) zdrowotnymi żywności, żywienia i przedmiotów użytku;
- 3) higieniczno-sanitarnymi, jakie powinien spełniać personel medyczny, sprzęt oraz pomieszczenia, w których są udzielane świadczenia zdrowotne⁵⁷.

Celem tych działań jest ochrona zdrowia ludzkiego przed niekorzystnym wpływem szkodliwości i uciążliwości środowiskowych oraz zapobieganie powstawaniu chorób, w tym chorób zakaźnych i zawodowych. Pomocnym narzędziem w działalności PIS jest System Ewidencji Państwowej Inspekcji Sanitarnej (SEPIS). Jest to system in-

---

⁵³ *Podstawowe informacje*, GIS (20.01.2023).

⁵⁴ *Ibidem*; *Rada Sanitarno-Epidemiologiczna*, GIS (20.01.2023).

⁵⁵ *Komórki organizacyjne urzędu*, GIS (20.01.2023).

⁵⁶ *Stacje sanitarno-epidemiologiczne*, GIS (20.01.2023).

⁵⁷ Ustawa z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (Dz.U. 2021, poz. 195).

formatyczny służący do obsługi działalności inspekcji poprzez integrację działań jednostek PIS na wszystkich poziomach i we wszystkich obszarach⁵⁸.

System nadzoru epizootycznego, fitosanitarnego, nadzoru nad bezpieczeństwem produktów pochodzenia zwierzęcego i paszami oraz nadzoru nad produktami rolno-spożywczymi

Ten system służy zapewnieniu bezpieczeństwa produktów pochodzenia zwierzęcego i roślinnego poprzez monitorowanie chorób zwierzęcych i roślinnych, zapobieganie im oraz zwalczanie. Jego realizacją zajmują się dwa podmioty. Nadzór epizootyczny sprawuje Inspekcja Weterynaryjna (IW), przekształcona w 2004 roku z Państwowej Inspekcji Weterynaryjnej. Oznacza to prowadzenie działań w przypadku wystąpienia choroby zakaźnej zwierząt, które polegają na:

- 1) sporządzeniu spisu wszystkich zwierząt lub zwłok zwierzęcych;
- 2) ustaleniu stanu ilościowego produktów znajdujących się w miejscu, w którym wystąpiła choroba, w zależności od jej rodzaju;
- 3) ustaleniu okresu, w którym choroba zakaźna zwierząt mogła rozwinąć się w gospodarstwie;
- 4) ustaleniu miejsca pochodzenia źródła choroby zakaźnej zwierząt wraz z ustaleniem innych gospodarstw, w których zwierzęta mogły zostać zakażone;
- 5) ustaleniu dróg przemieszczania się ludzi, zwierząt i przedmiotów, które mogły być przyczyną szerzenia się choroby zakaźnej zwierząt, do lub z gospodarstwa⁵⁹.

Nadzór fitosanitarny sprawuje Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa (PIORiN), założona w 2002 roku. Oznacza to nadzór nad systemem kontroli przestrzegania na terytorium Polski wymogów i procedur w zakresie zdrowia roślin poprzez:

- 1) przygotowywanie oceny stanu zagrożenia roślin, produktów roślinnych i przedmiotów przez organizmy szkodliwe;
- 2) opracowywanie zasad przeprowadzania kontroli roślin, produktów roślinnych i przedmiotów na obecność organizmów szkodliwych;
- 3) opracowywanie zasad zwalczania organizmów szkodliwych;
- 4) nadzór nad rejestracją i sygnalizacją organizmów szkodliwych;

⁵⁸ SEPIS, GIS (20.01.2023).

⁵⁹ *Działania powiatowego lekarza weterynarii*, Główny Inspektorat Weterynarii, <https://www.wetgiw.gov.pl> (dalej: GIW) (20.01.2023).

- 5) prowadzenie ewidencji występowania organizmów szkodliwych podlegających obowiązkowi zwalczania;
- 6) nadzór nad uprawą, wytwarzaniem i przemieszczaniem roślin i produktów roślinnych;
- 7) nadzór nad obsługą fitosanitarną eksportu i importu roślin, produktów roślinnych i przedmiotów;
- 8) nadzór nad systemem rejestracji przedsiębiorców i paszportowania roślin⁶⁰.

Na czele IW stoi Główny Lekarz Weterynarii, będący centralnym organem administracji rządowej podległym ministrowi rolnictwa. Powoływany jest przez Prezesa Rady Ministrów na wniosek ministra rolnictwa. Od 2021 roku stanowisko to pełni lekarz weterynarii Paweł Niemczuk. Organem centralnym, obsługującym GLW, jest Główny Inspektorat Weterynarii. Składa się z 9 jednostek organizacyjnych, z których najważniejsze są: Biuro Kontroli (kontrolowanie wojewódzkich i powiatowych inspektoratów w zakresie wykonywania swoich zadań), Biuro Zdrowia i Ochrony Zwierząt (monitorowanie chorób zwierzęcych i odzwierzęcych, czynników chorobotwórczych oraz zwalczanie chorób zakaźnych zwierząt), Biuro Bezpieczeństwa Żywności Pochodzenia Zwierzęcego (prowadzenie spraw związanych z bezpieczeństwem żywności pochodzenia zwierzęcego) oraz Biuro do Spraw Granic (kierowanie weterynaryjną służbą graniczną). Na poziomie regionalnym i lokalnym realizacją zadań IW zajmują się wojewódzkie, powiatowe i graniczne inspekcje weterynaryjne, kierowane przez właściwych lekarzy weterynarii⁶¹.

Zadania IW zostały zawarte w ustawie z 2004 roku⁶². Do nich zalicza się działania z zakresu ochrony zdrowia zwierząt oraz bezpieczeństwa produktów pochodzenia zwierzęcego w celu zapewnienia ochrony zdrowia publicznego. Realizacja tych działań odbywa się poprzez: zwalczanie chorób zakaźnych zwierząt i chorób odzwierzęcych, monitorowanie chorób zwierzęcych i odzwierzęcych czynników chorobotwórczych, badanie zwierząt i produktów pochodzenia zwierzęcego oraz nadzór nad dystrybucją produktów pochodzenia zwierzęcego pod kątem ich jakości, przydatności do użycia i bezpieczeństwa.

Na czele PIORiN stoi Główny Inspektor Ochrony Roślin i Nasiennictwa, będący centralnym organem administracji rządowej podległym

---

⁶⁰ *Wydział Nadzoru Fitosanitarnego*, Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa, <https://piorin.gov.pl> (dalej: PIORiN) (20.01.2023).

⁶¹ *Organizacja Inspekcji Weterynaryjnej*, GIW; *Organizacja urzędu*, GIW (20.01.2023).

⁶² Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. o Inspekcji Weterynaryjnej (Dz.U. 2010, nr 112, poz. 744).

ministrowi rolnictwa. Powoływany jest przez Prezesa Rady Ministrów na wniosek ministra rolnictwa. Od 2016 roku stanowisko to pełni Andrzej Chodkowski. Organem centralnym obsługującym głównego inspektora jest Główny Inspektorat Ochrony Roślin i Nasiennictwa. Składa się z 9 jednostek organizacyjnych, z których najważniejsze to: Wydział Nadzoru Fitosanitarnego, Wydział Ochrony Roślin i Techniki (nadzór nad produkcją i obrotem środków ochrony roślin i produktów pochodzenia roślinnego), Wydział Nasiennictwa (nadzór nad hodowlą roślin) oraz Centralne Laboratorium (analiza materiałów roślinnych). Niższym poziomem IW są wojewodowie, którzy wykonują zadania przy pomocy Wojewódzkich Inspekcji Ochrony Roślin i Nasiennictwa, kierowanych przez wojewódzkich inspektorów⁶³.

Zadania PIORiN zostały zawarte w ustawie z 2020 roku⁶⁴. Jej podstawową funkcją jest zmniejszenie zagrożenia ze strony organizmów szkodliwych oraz eliminacja negatywnych skutków ich wystąpienia. Realizuje ją poprzez: ochronę roślin przed szkodliwymi czynnikami i zwalczanie ich, zapobieganie zagrożeniem związanym z produkcją, dystrybucją i stosowaniem środków ochrony roślin, nadzór nad wytwarzaniem i obrotem materiału siewnego, kontrolę upraw oraz nadzór nad produkcją, dystrybucją i stosowaniem nawozów oraz innych środków wspomagających uprawy.

Wojewódzkie systemy wykrywania i alarmowania (SWA) oraz wojewódzkie systemy wczesnego ostrzegania o zagrożeniach (SWO)

Wojewódzkie systemy SWA i SWO zostały powołane rozporządzeniem Rady Ministrów z 2006 roku⁶⁵. Stanowią podsystem KSWSiA, a jednocześnie do kwietnia 2022 roku były elementem Obrony Cywilnej, powołanej w 1967 roku⁶⁶. Celem OC były: ochrona ludności, zakładów pracy i urzędzeń użyteczności publicznej i dóbr kultury w czasie wojny, klęsk żywiołowych i zagrożeń środowiska; ratowanie i udzielanie pomocy poszkodowanym osobom w czasie wojny, klęsk żywiołowych i zagrożeń środowiska; współdziałanie z odpowiednimi formacjami w zwal-

⁶³ *Struktura, PIORiN* (20.01.2023).

⁶⁴ Ustawa z dnia 13 lutego 2020 r. o Państwowej Inspekcji Ochrony Roślin i Nasiennictwa (Dz.U. 2020, poz. 147).

⁶⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 października...

⁶⁶ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2021, poz. 372).

czaniu klęsk żywiołowych i zagrożeń środowiska oraz usuwanie skutków wojny, klęsk żywiołowych i zagrożeń środowiska. Obroną Cywilną kierował Szef Obrony Cywilnej Kraju powoływany przez Prezesa Rady Ministrów na wniosek ministra spraw wewnętrznych. OCK stanowiła centralny organ administracji rządowej w sprawach obrony cywilnej, nadzorując prace OC województw, powiatów i gmin, kierowanych odpowiednio przez wojewodów, starostów oraz prezydentów miast, burmistrzów i wójtów. Szef OCK i szefowie OC poszczególnych struktur administracyjnych mieli za zadanie przygotowywanie projektów założeń i zasad OC, opracowywanie planów działania, koordynację przedsięwzięć i kontrolę realizacji zadań OC oraz organizowanie szkoleń z zakresu OC. Musieli również przygotowywać procedury funkcjonowania i zapewniać warunki działania SWA i SWO na obszarze swojej władzy.

Zasady funkcjonowania SWA i SWO określiły wytyczne Szefa OCK z 2010 roku⁶⁷, obowiązujące do dzisiaj pomimo likwidacji formalnych struktur Obrony Cywilnej w 2022 roku⁶⁸. SWO powołuje się w celu zapewnienia niezwłocznego uzyskiwania informacji o zdarzeniach zagrażających ludziom, ich mieniu, środowisku, utrzymania ciągłego monitorowania potencjalnych zagrożeń, szybkiego ostrzegania i alarmowania zagrożonej ludności oraz utrzymania w stałej gotowości wojewódzkiego systemu syren alarmowych. SWA jest uruchamiany i rozwijany w celu zapobieżenia skutkom katastrofy naturalnej, awarii technicznej lub działań terrorystycznych, w przypadku wprowadzenia stanu nadzwyczajnego, w szczególności stanu klęski żywiołowej, oraz podczas przeprowadzania ćwiczeń i treningów. System tworzą: wojewoda (na poziomie województwa), starosta i prezydent miasta na prawach powiatu (na poziomie powiatu) oraz wójt, burmistrz i prezydent miasta (na poziomie gmin). Oni decydują o składzie podmiotów tworzących oba systemy, jednak muszą się tam znaleźć jednostki organizacyjne administracji publicznej realizujące zadania na rzecz bezpieczeństwa, ochrony ludności i środowiska, a także służby zespolone, inspekcje i straż. Na poziomie wojewódzkim są to przedstawiciele takich podmiotów, jak: urząd wojewódzki, urząd marszałkowski, komendy wojewódzkie Państwowej Straży Pożarnej i Policji, oddziały Straży Granicznej, wojewódzki sztab wojskowy, wojewódzkie inspektoraty ochrony środowiska, sanitarny, weterynarii, farmaceutyczny, nadzoru budowlanego i transportu drogowego, regionalna dyrekcja Lasów Państwowych, regionalne zarządy gospodarki wodnej oraz wojewódzki oddział General-

⁶⁷ S. Kleszcz, *op.cit.*, s. 106.

⁶⁸ R. Horbaczewski, *Nowa obrona cywilna głównie na barkach straży pożarnej*, Prawo.pl, <https://prawo.pl>, 28.09.2022 (20.01.2023).

nej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad. Do głównych zadań tych jednostek w ramach SWO i SWA należą:

- 1) wykrywanie, rozpoznawanie i monitorowanie zagrożeń;
- 2) powiadamianie właściwych organów administracji publicznej o zagrożeniach;
- 3) ostrzeganie i alarmowanie ludności o zagrożeniach oraz informowanie o zasadach zachowania się przed i w trakcie ich wystąpienia;
- 4) zapewnienie obiegu informacji za pomocą dostępnych środków łączności;
- 5) uruchomienie działań interwencyjnych – zabezpieczających i ochronnych⁶⁹.

Struktura podmiotów wchodzących w skład SWA i SWO odpowiada generalnie strukturze podmiotów stanowiących Wojewódzki Zespół Zarządzania Kryzysowego, utworzony na podstawie ustawy z 2007 roku⁷⁰. Jest on organem pomocniczym wojewody w zakresie wykonywania zadań związanych z zarządzaniem kryzysowym. Do jego zadań należy: ocena występujących i potencjalnych zagrożeń mogących mieć wpływ na bezpieczeństwo publiczne i prognozowanie tych zagrożeń; przygotowywanie propozycji działań i przedstawianie wojewodzie wniosków dotyczących wykonania, zmiany lub zaniechania działań ujętych w wojewódzkim planie zarządzania kryzysowego oraz opiniowanie wojewódzkiego planu zarządzania kryzysowego przygotowanego przez wydział urzędu wojewódzkiego do spraw zarządzania kryzysowego. Wojewoda jest przewodniczącym WZZK, a jego zastępcą – dyrektor wydziału do spraw zarządzania kryzysowego. Wchodząc generalnie w skład SWO i SWA, członkowie WZZK mogą, na czele z wojewodą, bardziej skutecznie opracowywać i modernizować plany i procedury działania tych systemów.

Instytucją nadzorującą bieżącą działalność SWA i SWO jest Wojewódzkie Centrum Zarządzania Kryzysowego, jednostka będąca częścią wydziału do spraw zarządzania kryzysowego. Powołane zostało ustawą z 2007 roku. Pełni funkcję punktu koordynacyjnego i ośrodka łączności, scalającego w codziennej działalności służby ratownicze i komunalne,

---

⁶⁹ Na podstawie: *Zarządzenie nr 166/12 wojewody śląskiego z dnia 25 maja 2012 r. w sprawie organizacji i działania systemu wczesnego ostrzegania w województwie śląskim*, Śląski Urząd Wojewódzki, <https://www.katowice.uw.gov.pl> (dalej: ŚUW); *Zarządzenie nr 589/15 Wojewody Śląskiego – Szefa Obrony Cywilnej Województwa z dnia 25 listopada 2015 r. w sprawie organizacji i zasad działania systemu wykrywania i alarmowania*, ŚUW (20.01.2023).

⁷⁰ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2007, nr 89, poz. 590).

które biorą bezpośredni i pośredni udział w akcjach ratowniczych. Do jego zadań należy:

- 1) pełnienie całodobowego dyżuru w celu zapewnienia przepływu informacji na potrzeby zarządzania kryzysowego;
- 2) przetwarzanie, sprawdzanie i przekazywanie informacji dotyczących sytuacji nadzwyczajnych;
- 3) podejmowanie przedsięwzięć związanych z przygotowaniem Centrum do koordynacji działań w razie zdarzeń kryzysowych;
- 4) gromadzenie, aktualizowanie baz danych i innych narzędzi dla potrzeb Centrum oraz współdziałanie w tym zakresie z innymi wydziałami urzędu, administracją publiczną oraz innymi służbami, inspekcjami i organizacjami pozarządowymi;
- 5) pozyskiwanie informacji i opracowywanie dobowych meldunków o sytuacji w województwie;
- 6) realizacja zadań stałego dyżuru na potrzeby podwyższenia gotowości obronnej państwa⁷¹.

Za pomocą WCZK wojewoda i WZZK realizują zadania związane z zarządzaniem kryzysowym w województwie.

Zakończenie

System ochrony państwa polskiego przed bronią masowego rażenia, zbudowany na podstawie współpracy podmiotów wojskowych i cywilnych, ma za zadanie zapobiegać wykorzystaniu przez wroga siły broni jądrowej, radiologicznej, biologicznej i chemicznej przeciw Rzeczypospolitej Polskiej oraz chronić ludność, inne organizmy żywe oraz infrastrukturę przed negatywnymi skutkami zastosowaniu BMR. Jak dotychczas nie stwierdzono na terenie państwa polskiego prób wykorzystania żadnego rodzaju z tych broni, niemniej jednak nie oznacza to, że w przyszłości takie działania nie zostaną podjęte. Niektórzy eksperci sądzą, że zastosowanie broni chemicznej i biologicznej przeciwko Polsce jest tylko kwestią czasu, zwłaszcza w kontekście przedłużającej się wojny rosyjsko-ukraińskiej i związanej z tym eskalacji działań wojennych poza region obecnych walk⁷². Nawet jeśli te przewidywania okażą się w najbliższych latach błędne, pozostają jednak inne niebezpieczeństwa związane z czynnikami promieniotwórczymi, chemicznymi i biologicznymi, takie jak awarie reaktorów, wydostanie się materiałów radioaktywnych, epidemie chorób zakaźnych czy zatrucia wywołane nieumiejętnym za-

⁷¹ *Centra Zarządzania Kryzysowego*, CZK.pl, <https://www.czk.pl> (20.01.2023).

⁷² S. Maksymowicz, *op.cit.*

stosowaniem środków chemicznych. Z tego względu system musi być cały czas modernizowany, by mógł coraz lepiej spełniać swoją rolę w zabezpieczaniu przed szkodliwymi dla zdrowia i życia organizmów czynnikami oraz dla utrzymania istniejącej infrastruktury cywilnej i wojskowej.

Bibliografia

- XIII Ogólnopolska Szkoła Nadzwyczajnych Zagrożeń*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 13.10.2014 (20.01.2023).
- 40 lat Państwowej Agencji Atomistyki*, Państwowa Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl>, 9.03.2022 (20.01.2023).
- Akcja COVID-19*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 1.06.2020 (20.01.2023).
- Autoryzowane laboratoria i organizacje eksperckie*, Państwowa Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).
- BBC: w Syrii było co najmniej 106 przypadków użycia broni chemicznej*, Polska Agencja Prasowa, <https://www.pap.pl>, 15.10.2018 (20.01.2023).
- Bieżąca sytuacja składowisk odpadów promieniotwórczych*, Polska Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).
- Centra Zarządzania Kryzysowego, CZK.pl*, <https://www.czk.pl> (20.01.2023).
- Ćwiczenia Brave Beduin 18*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 20.04.2018 (20.01.2023).
- Ćwiczenia PATROL-18*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 19.10.2018 (20.01.2023).
- Działania powiatowego lekarza weterynarii*, Główny Inspektorat Weterynarii, <https://www.wetgiw.gov.pl> (20.01.2023).
- Eksperci PAA wzięli udział w konsultacjach transgranicznych, dot. przedłużenia licencji na działalność EJ w Równem na Ukrainie*, Polska Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl>, 6.05.2021 (20.01.2023).
- Frydrych R., *Rola Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w systemie zarządzania kryzysowego w Polsce*, „Chemik”, 2011, nr 65.
- Historia*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl> (20.01.2023).
- Historia Państwowej Inspekcji Sanitarnej*, Główny Inspektorat Sanitarny, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).
- Horbaczewski R., *Nowa obrona cywilna głównie na barkach straży pożarnej*, Prawo.pl, <https://prawo.pl>, 28.09.2022 (20.01.2023).
- Informacja o stanie bezpieczeństwa jądrowego i ochrony radiologicznej obiektów jądrowych w 2021 r.*, Polska Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).
- Kleszcz S., *Rola Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w systemie obronnym państwa w dobie aktualnych zagrożeń*, „Przegląd Nauk o Obronności”, 2017, nr 4.
- Kolejna bezka z substancją chemiczną, wydobyta z dna*, Wojsko Polskie, <https://www.wojsko-polskie.pl>, 13.12.2019 (20.01.2023).
- Kolejnie niebezpieczne znalezisko w Bornem Sulinowie*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 11.07.2015 (20.01.2023).

- Komórki organizacyjne*, Państwowa Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).
- Komórki organizacyjne urzędu*, Główny Inspektorat Sanitarny, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).
- Komunikat PAA w związku z pożarem na terenie ośrodka Narodowego Centrum Badań Jądrowych w Świerku*, Polska Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl>, 8.05.2020 (20.01.2023).
- Komunikat w sprawie Elektrowni Jądrowej Zaporże*, Polska Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl>, 4.03.2022 (20.01.2023).
- Konferencja rozliczeniowo-zadaniowa Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 9.12.2019 (20.01.2023).
- Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania – planowanie działań na przyszły rok*, Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, <https://rcb.gov.pl>, 15.12.2016 (20.01.2023).
- Krótko o NCBJ*, Narodowe Centrum Badań Jądrowych, <http://www.ncbj.gov.pl> (20.01.2023).
- Kryczka K., *Brudne bomby*, Gazeta Policyjna, 2016, nr 139, <https://gazeta.policja.pl> (20.01.2023).
- KSWSiA, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl> (20.01.2023).
- Kto ma największy arsenał jądrowy? Te kraje dysponują głowicami nuklearnymi*, Komputer Świat, <https://www.komputerswiat.pl>, 13.10.2022 (20.01.2023).
- Kubaczyk T., *Broń chemiczna i biologiczna we współczesnym świecie*, Warszawa 2016.
- Maksymowicz S., *Atak biologiczny i agroterrorystyczny na Polskę. Jakie scenariusze są prawdopodobne?*; Nowa Konfederacja, <https://nowakonfederacja.pl>, 31.05.2022 (20.01.2023).
- Michailiuk B. [i in.], *Obrona przed bronią masowego rażenia*, Warszawa 2007.
- Nie ma zagrożenia w związku z wyłączeniem bloku nr 1 w Białoruskiej Elektrowni Jądrowej*, Polska Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl>, 13.07.2021 (20.01.2023).
- Oddział Zabezpieczenia Garnizonu Stołecznego*, Jednostki wojskowe, <https://www.jednostki-wojskowe.pl> (20.01.2023).
- Organizacja Inspekcji Weterynaryjnej*, Główny Inspektorat Weterynarii, <https://www.wetgiw.gov.pl> (20.01.2023).
- Organizacja urzędu*, Główny Inspektorat Weterynarii, <https://www.wetgiw.gov.pl> (20.01.2023).
- Podstawowe informacje*, Główny Inspektorat Sanitarny, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).
- Podstawowe informacje*, Państwowa Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).
- Podsumowanie roku w Krajowym Systemie Wykrywania Skażeń i Alarmowania*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 7.12.2018 (20.01.2023).
- Polsko-fińska współpraca dozorowana. Wizyta PAA w STUK*, Polska Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl>, 9.06.2022 (20.01.2023).
- Pożary lasu w okolicy nieczynnej elektrowni jądrowej w Czarnobylu*, Polska Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl>, 25.03.2022 (20.01.2023).
- Procedury użycia sił i środków w likwidacji skażeń chemicznych i promieniotwórczych*, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Rzeszowie, <https://wios.rzeszow.pl> (20.01.2023).
- Przedstawicielka PAA w zespole ekspertów międzynarodowych misji IPPAS w Czechach*, Polska Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl>, 26.11.2021 (20.01.2023).
- Rada Sanitarno-Epidemiologiczna*, Główny Inspektorat Sanitarny, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).

- Rosja planuje użycie na Ukrainie broni radiologicznej i chemicznej? Niepokojące ćwiczenia w Naddniestrzu*, Forsal.pl, <https://forsal.pl>, 29.09.2022 (20.01.2023).
- Rozbudowa systemu monitoringu radiacyjnego*, Państwowa Agencja Atomistyki, <https://www.gov.pl>, 3.01.2023 (20.01.2023).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 października 2006 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i właściwości organów w tych sprawach (Dz.U. 2006, nr 191, poz. 1415).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 2013 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach (Dz.U. 2013, poz. 96).
- Saperzy i chemicy w akcji*, Wojsko Polskie, <https://www.wojsko-polskie.pl>, 19.10.2020 (20.01.2023).
- SEPIŚ*, Główny Inspektorat Sanitarny, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).
- Stacje ASS-500*, Centralne Laboratorium Ochrony Radiologicznej, <https://clor.waw.pl> (20.01.2023).
- Stacje sanitarno-epidemiologiczne*, Główny Inspektorat Sanitarny, <https://www.gov.pl> (20.01.2023).
- Struktura*, Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa, <https://piorin.gov.pl> (20.01.2023).
- Struniawski J., *Ochrona przed czynnikami masowego rażenia*, Szczytno 2015.
- System Wykrywania Skażeń SZ RP*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 12.03.2020 (20.01.2023).
- Szkolenie dla specjalistów Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 15.10.2016 (20.01.2023).
- Trening Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 10.11.2017 (20.01.2023).
- Udział w ćwiczeniu Brave Beduin*, Centralny Ośrodek Analizy Skażeń, <https://coas.wp.mil.pl>, 15.04.2019 (20.01.2023).
- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2021, poz. 372).
- Ustawa z dnia 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (Dz.U. 2021, poz. 195).
- Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. – Prawo atomowe (Dz.U. 2001, nr 3, poz. 1).
- Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. o Inspekcji Weterynaryjnej (Dz.U. 2010, nr 112, poz. 744).
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2007, nr 89, poz. 590).
- Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. 2008, nr 234, poz. 157).
- Ustawa z dnia 13 lutego 2020 r. o Państwowej Inspekcji Ochrony Roślin i Nasiennictwa (Dz.U. 2020, poz. 147).
- Witamy w ZUOP*, Zakład Unieszkodliwiania Odpadów Promieniotwórczych, <https://zuop.pl> (20.01.2023).
- Wojna Rosja – Ukraina. Użycie broni chemicznej w Mariupolu. USA i Wielka Brytania sprawdzają*, Polsat News, <https://www.polsatnews.pl>, 12.04.2022 (20.01.2023).
- Wydział Nadzoru Fitosanitarne*, Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa, <https://piorin.gov.pl> (20.01.2023).
- Zadania*, 4. pułk chemiczny, <https://4pchem.wp.mil.pl> (20.01.2023).
- Zadania*, 5. pułk chemiczny, <https://5pchem.wp.mil.pl> (20.01.2023).
- Zadania*, 10. Warszawski Pułk Samochodowy im. mjr. Stefana Starzyńskiego, <https://10psam.wp.mil.pl> (20.01.2023).

- Zadania, Centralny Ośrodek Analizy Skazań, <https://coas.wp.mil.pl> (20.01.2023).
- Zarychta S., *Broń jądrowa w kształtowaniu bezpieczeństwa 1945–2015*, Warszawa 2016.
- Zarządzenie nr 166/12 wojewody śląskiego z dnia 25 maja 2012 r. w sprawie organizacji i działania systemu wczesnego ostrzegania w województwie śląskim, Śląski Urząd Wojewódzki, <https://www.katowice.uw.gov.pl> (20.01.2023).
- Zarządzenie nr 589/15 Wojewody Śląskiego – Szefa Obrony Cywilnej Województwa z dnia 25 listopada 2015 r. w sprawie organizacji i zasad działania systemu wykrywania i alarmowania, Śląski Urząd Wojewódzki, <https://www.katowice.uw.gov.pl> (20.01.2023).
- Żuber M., *Broń masowego rażenia w działalności terrorystycznej*, Warszawa 2015.

Protection system of Poland against weapons of mass destruction

Abstract

The article characterises the system of protection of the population, animals, natural environment and infrastructure located in the territory of the Republic of Poland against weapons of mass destruction (WMD), which include nuclear, radiological, biological and chemical weapons. The text is divided into seven parts, which discuss the types of WMD, the WMD protection system as a whole and its five components. Each section outlines the organisational and legal structure of this system and subsystems, and the tasks assigned to each of the bodies that comprise them.

Keywords: weapons of mass destruction, National System for Detection and Alerting

Paweł Kuca*

KAPITAŁ ZAGRANICZNY NA RYNKU PRASOWYM W REGIONIE PODKARPACKIM W LATACH 1993–2021: PRÓBA BILANSU

Streszczenie

Firmy z udziałem kapitału zagranicznego funkcjonowały na rynku prasowym w regionie podkarpackim przez 28 lat. Początkowo jako udziałowcy mniejszościowi, a od 2005 r. jako jedyni właściciele wydawnictwa o kluczowej pozycji na rynku, które wydało największy dziennik regionalny *Gazetę Codzienną „Nowiny”*. Aktywność inwestorów zagranicznych w regionie podkarpackim wykraczała poza obszar prasy regionalnej. Ich obecność miała także wpływ na rynek prasy lokalnej i rozwój mediów związanych z internetem. Kapitał zagraniczny musiał się także zmierzyć w regionie z ogólnopolskimi tendencjami, takimi jak niższa sprzedaż i malejące znaczenie prasy drukowanej. Wydaje się, że w tym aspekcie, wraz z narastającym kryzysem na rynku prasy, zagraniczni inwestorzy coraz mocniej dbali o realizację interesów ekonomicznych, kosztem jakości wydawanych tytułów.

Słowa kluczowe: prasa regionalna, prasa lokalna, kapitał zagraniczny, Orkla Media, Polkapresse, Mecom

Wstęp

Zakres badawczy artykułu obejmuje funkcjonowanie inwestorów zagranicznych na rynku prasowym w regionie podkarpackim¹, który jest utożsamiany z obszarem obecnego województwa podkarpackiego, a przed reformą układu administracyjnego kraju z 1999 r. z województwami rzeszowskim, krośnieńskim, przemyskim i tarnobrzeskim. Zakres analizy obejmuje lata 1993–2021, kiedy podmioty z kapitałem zagra-

---

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: pkuca@ur.edu.pl, ORCID 0000-0001-9424-090X.

¹ Region jest tu rozumiany jako umownie wydzielony, względnie jednorodny obszar, który odróżnia się od terenów przyległych określonymi celami naturalnymi lub nabytymi, np. fizyczno-geograficznymi, etnograficznymi, gospodarczymi lub gospodarczo-administracyjnymi, zob. W. Chorążki, *Prasa regionalistyczna w okresie transformacji* [w:] *Regionalizm, lokalizm, media*, red. E. Chudziński, Bochnia–Warszawa 2001, s. 121.

nicznym były współwłaścicielami lub właścicielami jednego wydawnictwa prasowego w regionie podkarpackim, które miało jednak szczególne znaczenie, ponieważ było ono wydawcą Gazety Codziennej „Nowiny”, największego dziennika regionalnego w południowo-wschodniej Polsce. W artykule wykorzystano metodę historyczno-opisową, a także studia przypadku. Punktem wyjścia do przeprowadzonej analizy były cztery założenia badawcze:

1. Pojawienie się inwestorów zagranicznych oznaczało dostęp do kapitału i wiedzy z zakresu zarządzania mediami.
2. Kapitał zagraniczny wpłynął na rozwój różnych segmentów prasy drukowanej w regionie podkarpackim.
3. Kapitał zagraniczny wpłynął na rozwój nowych technologii na rynku prasy.
4. Gazeta Codzienna „Nowiny” utrzymała pozycję lidera rynku prasy drukowanej w regionie, ale straciła na znaczeniu jako dziennik regionalny.

Zagraniczni wydawcy prasy w regionie podkarpackim

Jak zauważa Olga Dąbrowska-Cendrowska, przedstawiciele zagranicznych grup prasowych byli zainteresowani Polską już końcem lat 80. XX w. Jednak wydawanie przez nich prasy było wtedy niemożliwe z powodu obowiązującego prawa². Pojawienie się inwestorów zagranicznych na rynku prasowym w Polsce było możliwe dzięki przemianom politycznym zapoczątkowanym w 1989 r. w czasie obrad „okrągłego stołu”, a także zmianom w prawie, które były ich konsekwencją. Zainteresowanie zagranicznych wydawców polskimi tytułami było widoczne zarówno na poziomie ogólnokrajowym, jak i regionalnym. Znowelizowane prawo prasowe pozwalało na zakładanie gazet i czasopism przez pełnoletnich obywateli polskich, ale także przez wydawców z kapitałem zagranicznym. Zbigniew Bajka stawia tezę, że ówczesny brak zapisów dotyczących dopuszczalnego poziomu zagranicznego kapitału na rynku prasy w Polsce wynikał z braku świadomości decydentów, jak duża będzie rola zagranicznych inwestorów prasowych w przyszłości. Dla polskich polityków na początku lat 90. XX w. dużo większe znaczenie miały regulacje dotyczące mediów elektronicznych³.

---

² O. Dąbrowska-Cendrowska, *Niemieckie koncerny prasowe w Polsce w latach 1989–2008. Działalność wydawnicza – upowszechnianie treści – sposoby oddziaływania na czytelników*, Warszawa 2009, s. 22.

³ Z. Bajka, *Kapitał zagraniczny w polskiej prasie – lata dziewięćdziesiąte*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1998, nr 1–2, s. 21.

Po roku 1989 na rynku prasowym w regionie podkarpackim było obecnych trzech inwestorów zagranicznych, aktywnych w sektorze prasy regionalnej w Polsce: firma Orkla z Norwegii, brytyjski fundusz Mecom, a także grupa Polskapersse, za którą stał kapitał niemiecki.

Pierwszym inwestorem zagranicznym, który pojawił się na rynku prasowym w regionie podkarpackim, był norweski koncern Orkla-Media. Firma ta zaczęła kupować udziały w dziennikach regionalnych w Polsce w roku 1991. W 1993 r. Orkla za pośrednictwem spółki-córki Orkla Press International kupiła 60 udziałów w wydawnictwie R-Press z Rzeszowa, które wydawało dziennik *Gazetę Codzienną „Nowiny”*. Swoje udziały norweskiemu inwestorowi sprzedał Jan Kopka, ówczesny wiceprezes wydawnictwa. Orkla stopniowo zwiększała swoją pozycję w spółce, odkupując udziały od innych współników (w 1993 r. odkupiła 4,25% udziałów w R-Press od Spółki Dziennikarz, którą tworzyli dziennikarze gazety, a także 6,25% udziałów od Stronnictwa Ludowo-Chrześcijańskiego). W 2001 r. Orkla odkupiła udziały od Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego, które w 1998 r. weszło w spółce w prawa Stronnictwa Ludowo-Chrześcijańskiego. W efekcie Orkla stała się współnikiem dominującym, który posiadał 65% udziałów. Pozostałe udziały posiadał Zarząd Regionu NSZZ „Solidarność” w Rzeszowie. W 2005 r. „Solidarność”, która była niezadowolona z kierunku rozwoju „Nowin”, a także ze swojej pozycji mniejszościowego udziałowca, zdecydowała się sprzedać swoje udziały Orkli. W ten sposób norweski koncern stał się jedynym właścicielem spółki R-Press⁴.

W 2006 r. w regionie podkarpackim pojawił się kolejny zagraniczny inwestor na rynku prasowym, którym był brytyjski fundusz inwestycyjny Mecom⁵. Powstał on w 2000 r. i specjalizował się w inwestycjach w sektor prasowy w Skandynawii oraz Europie Środkowej. W Polsce Mecom kupił gazety, które były wydawane przez Orklę Media⁶. W regionie podkarpackim stał się właścicielem *Gazety Codziennej „Nowiny”*.

Obecność Mecomu oznaczała zasadniczą zmianę strukturalną dla wydawcy „Nowin”, spółki R-Press. Do czasów rządów Orkli R-Press funkcjonował jako samodzielne wydawnictwo. Mecom, który wydawał w Polsce gazety w ramach grupy Media Regionalne, zdecydował się na konsolidację spółek wydających 12 różnych dzienników w jedną firmę. Po jej przeprowadzeniu prezesi dotychczasowych spółek wydających

⁴ P. Kuca, *Wizerunek polityków i ugrupowań politycznych w Gazecie Codziennej „Nowiny” w latach 1990–2005*, Rzeszów 2010, s. 38–42.

⁵ *Idem*, *Gazeta Codzienna „Nowiny”* [w:] *Dzienniki regionalne w Polsce. Stan na koniec grudnia 2013 r.*, red. P. Kuca, W. Furman, K. Wolny-Zmorzyński, Rzeszów 2014, s. 59.

⁶ T. Mielczarek, *Monopol, pluralizm, koncentracja. Środki masowego komunikowania w Polsce w latach 1989–2006*, Warszawa 2007, s. 103.

gazety funkcjonowali jako dyrektorzy zarządzający oddziałów Mediów Regionalnych⁷. Spółka R-Press została włączona jako oddział Mediów Regionalnych w kwietniu 2009 r. Od tego momentu wydawcą największego dziennika regionalnego w Podkarpackiem była spółka Media Regionalne w Warszawie⁸, a decyzje dotyczące kierunków rozwoju wynikały ze strategii całej grupy.

Fundusz Mecom był właścicielem „Nowin” przez siedem lat. W 2013 r. firma wycofała się z Polski, argumentując, że skala działalności Mediów Regionalnych jest za mała w stosunku do wyzwań, jakie stoją przed polskim rynkiem prasowym. Zasoby prasowe (m.in. 9 dzienników regionalnych), internetowe i poligraficzne spółki kupiła grupa Polskapresse, największy wówczas wydawca prasowo-internetowy na polskim rynku mediów regionalnych i lokalnych⁹. W ten sposób w regionie podkarpackim pojawił się inwestor z kapitałem niemieckim. Polskapresse była częścią niemieckiej grupy medialnej Verlagsgruppe Passau, która inwestowała w Polsce od pierwszej połowy lat 90. XX w. (w 1995 r. miała udziały w 8 tytułach regionalnych)¹⁰. Po przejęciu Mediów Regionalnych doszło do połączenia obydwu firm. W 2015 r. powstała Polska Press Grupa, która posiadała 17 oddziałów w Polsce (w tym oddział w Rzeszowie), była wydawcą 18 dzienników regionalnych, ponad 100 tygodników lokalnych oraz kilkudziesięciu portali internetowych i 8 drukarni¹¹.

W roku 2021 doszło do kolejnych zasadniczych zmian na rynku prasy regionalnej. Po ponad dwóch dekadach z Polski wycofała się niemiecka grupa Verlagsgruppe Passau, podając jako powód względy strategiczne oraz koncentrację na strategii rozwoju, zwłaszcza na rynku niemieckim¹². Zasoby Grupy Polska Press (w tym Gazetę Codzienną „Nowiny”) kupił paliwowy koncern PKN Orlen, w którym kluczową rolę odgrywa Skarb Państwa¹³. Była to praktyczna realizacja zapowiedzi

---

⁷ P. Kuca, *Prasa drukowana w regionie podkarpackim. Od czasów galicyjskich po współczesność*, Rzeszów 2021, s. 180.

⁸ D. Dziopak, *Gazeta jak dobry sąsiad*, Gazeta Codzienna „Nowiny”, wkładka „Nowiny Jubileuszowe” nr 4, „Nowiny 60 lat”, 18.09.2009, s. 6.

⁹ T. Wojtas, *Mecom: 17 mln zł za Media Regionalne na obniżenie zadłużenia*, Wirtualne Media, <https://www.wirtualnemedial.pl>, 22.03.2013 (2.01.2023).

¹⁰ R. Filas, *Od duopolu do monopolu. Dzienniki regionalne w Polsce w XXI wieku: próba bilansu*, „Rocznik Prasoznawczy”, 2017, nr 11, s. 64.

¹¹ PP, *Polska Press Grupa nową spółką po fuzji Polskapresse i Mediów Regionalnych*, Wirtualne Media, <https://www.wirtualnemedial.pl>, 3.03.2015 (2.01.2023).

¹² P. Kuca, *Prasa drukowana...*, s. 183.

¹³ Tw, *Orlen kupił Polska Press za 210 mln zł*, Wirtualne Media, <https://www.wirtualnemedial.pl>, 19.04.2021 (2.01.2023).

rządzącego od 2015 r. obozu Zjednoczonej Prawicy, dotyczącej tzw. repolonizacji mediów i zmniejszenia udziału kapitału zagranicznego na rynku medialnym w Polsce¹⁴.

Inwestorzy zagraniczni jako źródło kapitału i wiedzy

U podstaw dopuszczenia inwestorów zagranicznych na polski rynek prasowy początkiem lat 90. XX w. leżało kilka założeń. Jednym z nich było przekonanie, że kapitał, który wniosą zagraniczni inwestorzy, pozwoli na modernizację prasy w Polsce po okresie PRL. Chodziło tutaj zarówno o unowocześnienie tytułów prasowych w wymiarze technologicznym (poprawa jakości druku, przeprowadzenie komputeryzacji redakcji), ale także wykorzystanie wiedzy zagranicznych wydawców prasy w obszarze procesów organizacyjnych, które dotyczyły efektywności pracy redakcji¹⁵. Elementy te były widoczne w Rzeszowie po pojawieniu się koncernu Orkla jako mniejszościowego udziałowca „Nowin”. Z obecności kapitału zagranicznego w spółce R-Press nie byli zadowoleni inni jej udziałowcy, np. Zarząd Regionu NSZZ „Solidarność” w Rzeszowie, którego przedstawiciele nie chcieli, żeby inwestor zagraniczny wpływał na funkcjonowanie „Nowin”. „Solidarność” próbowała zahamować ekspansję Orkla w spółce. Kiedy norweski inwestor chciał odkupić udziały w Spółce Dziennikarz, związek złożył jej udziałowcom wyższą ofertę. Została ona przebita przez Orklę, która kupiła udziały od dziennikarzy¹⁶.

Warto jednak podkreślić dwa elementy, które były istotne w okresie, kiedy Orkla była mniejszościowym udziałowcem „Nowin”. Koncern postrzegał tytuł jako gazetę o charakterze pravicowym, ale generalnie nie nalegał na zmianę tej linii, podejmował raczej działania zarządcze. Jako koncern, który nie ma poglądów politycznych, akcentował kwestie rynkowe dotyczące budowania wartości spółki, utrzymania nakładu, czytelników, rynku. Polityka ta zmieniła się, kiedy Orkla stała się udziałowcem dominującym w spółce, wtedy podejmowała działania, które zmierzały do wydawania bardziej komercyjnej gazety jako produktu, który trzeba dobrze sprzedąć, co prowadziło do sporów dotyczących linii gazety z „Solidarnością” jako udziałowcem mniejszościowym i, ostatecznie, sprzedaży udziałów przez związek. Warto też dodać, że przedstawiciele „Solidarności”, którzy byli zaskoczeni kupnem udziałów

¹⁴ P. Kuca, *Prasa drukowana...*, s. 270.

¹⁵ Z. Bajka, *op.cit.*, s. 21.

¹⁶ P. Kuca, *Wizerunek dziennikarzy...*, s. 41.

i niezadowoleni z obecności norweskiego inwestora w Rzeszowie, przyznają, że kiedy udziały Orkli w spółce przekroczyły 25%, norweski inwestor zaczął odgrywać poważną rolę w R-Press, a także, że liczone się z doświadczeniem tej firmy w wydawaniu gazet¹⁷.

Wpływ kapitału zagranicznego na rozwój prasy w regionie

Jedną z cech polskiego systemu prasowego, który formował się po roku 1989, była jego lokalność. Widać to było zarówno w rozwoju segmentu dzienników regionalnych (choć trzeba zaznaczyć, że część tytułów nie przetrwała na rynku), ale także powstawaniu licznych tytułów o charakterze lokalnym i sublokalnym¹⁸. Dawało to możliwość poszerzania czytelnictwa, a także penetrowania lokalnych rynków reklamowych. Takie inicjatywy wydawnicze są widoczne w okresie funkcjonowania na rynku podkarpackim zagranicznych wydawców. Oznaczały one pojawienie się nowych tytułów w różnych segmentach prasy.

Nowe projekty dotyczyły m.in. gazet bezpłatnych, które pozwalają zarabiać wydawcom dzięki wpływom z zamieszczanych na łamach reklam towarów i usług¹⁹. W spółce R-Press prasa bezpłatna pojawiła się, kiedy jej właścicielem był koncern Mecom. W marcu 2008 r. w Rzeszowie zaczęto wydawać bezpłatny tygodnik miejski „Teraz Rzeszów”. Pierwszy numer liczył 12 stron. Redakcja zapowiadała, że chce pokazywać Rzeszów „w którym można się zakochać od pierwszego wejrzenia”²⁰. Na łamach pojawiały się tematy lokalne, teksty o sporcie, kulturze, historii Rzeszowa. Tytuł funkcjonował do końca 2014 r. Gdy na rynek podkarpacki weszła grupa Polskapresse, zaczęła ona wydawać w regionie własny bezpłatny tytuł „Nasze Miasto”, który ukazywał się w innych, dużych miastach w Polsce. Miał on charakter przewodnika po mieście, pełnił rolę informatora kulturalnego, na łamach zachęcano do aktywności na rzecz swojej miejscowości²¹. Pierwszy numer „Naszego Miasta”, w formule miejskiego tygodnika, ukazał się w Rzeszowie 4 grudnia 2014 r. Na łamach miały pojawiać się informacje lokalne, zapowiedzi wydarzeń kulturalnych, zachęcanie do aktywnego spędzania

¹⁷ *Ibidem*, s. 86–87, 262.

¹⁸ R. Filas, *Pięć lat przemian mediów masowych w Polsce: bilans wstępny*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1994, nr 1–2, s. 65.

¹⁹ I.S. Fiut, *Prasa bezpłatna w Polsce w latach 1989–2009. Nowe zjawiska rynkowe i czytelnictwo*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 2009, nr 3–4, s. 7.

²⁰ *Drodzy czytelnicy*, „Teraz Rzeszów”, 20.03.2008, nr 1, s. 2.

²¹ P. Kuca, *Prasa drukowana...*, s. 204.

czasu. Z racji tego, że „Nasze Miasto” było szerszym projektem prasowym, zapowiadano także m.in. publikacje dotyczące wydarzeń kulturalnych w innych miastach, porady i rozrywkę²². Warto dodać, że „Nasze Miasto” nie było adresowane tylko do mieszkańców Rzeszowa jako stolicy województwa. Lokalne wydania tego bezpłatnego tytułu były także dystrybuowane w innych miastach regionu, m.in. w Dębicy, Kolbuszowej, Sędziszowie Małopolskim, Strzyżowie czy Łańcucie²³.

Drugim obszarem, w którym inwestorzy zagraniczni mieli wpływ na rozwój prasy drukowanej, były tygodniki powiatowe. Pojawiły się one w regionie podkarpackim w 2015 r., kiedy obecna na Podkarpaciu była grupa Polskapresse. W kwietniu 2015 r. oddział Polska Press w Rzeszowie zaczął wydawać tygodnik „Fakty Jasielskie”, adresowany do mieszkańców Jasła i powiatu jasielskiego²⁴. Tytuł ukazywał się w piątki, był drukowany w kolorze, dokładano to niego program telewizyjny. Funkcjonował do końca 2022 r., kiedy już po przejęciu tytułów Polska Press przez PKN Orlen został zlikwidowany²⁵. W podobnej formule, ale znacznie krócej, funkcjonował drugi tygodnik powiatowy oddziału Polska Press w Rzeszowie „Fakty Mieleckie”. Periodyk pojawił się na rynku w październiku 2015 r., zniknął w 2016 r.²⁶.

Kapitał zagraniczny a rozwój nowych technologii na rynku prasy

Obszarem, który mocno się rozwinął w okresie funkcjonowania w regionie zagranicznych inwestorów prasowych, były media internetowe. „Gazeta Codzienna «Nowiny»”, jako największy dziennik regionalny na Podkarpaciu, była obecna w internecie od października 1997 r.²⁷. W kolejnych latach inwestycje w obszarze nowych technologii miały coraz większe znaczenie dla wydawcy. W roku 2000 strona www „Nowin” pojawiła się w bardziej nowoczesnej wersji, z codzienną aktualizacją informacji, a także bieżącą aktualizacją stron tematycznych. W tym okresie rozpoczął się także proces przenikania się strony internetowej dziennika i jego wersji drukowanej (na łamach zamieszczano opinie

---

²² J. Borowiec, „*Teraz Rzeszów*” to „*Nasze Miasto*”, *Nasze Miasto*, <https://nasze-miasto.pl>, nr 91, 4.12.2014, s. 2 (17.02.2023).

²³ P. Kuca, *Prasa drukowana...*, s. 204.

²⁴ I. Adamek, *Zawsze po Waszej stronie*, „*Fakty Jasielskie*”, 24.04.2015, nr 1, s. 2.

²⁵ J. Kowalski, *Kryzys wycina z rynku lokalne tygodniki. Zamyka je też Polska Press*, *Wirtualne Media*, <https://www.wirtualnemedi.pl>, 16.01.2023 (17.02.2023).

²⁶ P. Kuca, *Prasa drukowana...*, s. 192.

²⁷ *Ibidem*, s. 224.

z forum internetowego, wyniki sond)²⁸. Kolejnym istotnym momentem i poszerzeniem obecności „Nowin” w internecie był rok 2004. W serwisie internetowym gazety znalazły się sekcje dotyczące kilkunastu miast na terenie województwa. Od 2005 r. redakcja na stronie internetowej dziennika udostępniała wszystkie strony gazety z wersji papierowej. Rok później doszło do kluczowej zmiany, jeśli chodzi o politykę wydawcy „Nowin” dotyczącej internetu. Na bazie dotychczasowych stron internetowych końcem 2006 r. został uruchomiony portal www.nowiny24.pl, który był nową marką na rynku mediów. Zawierał on sekcje multimedialne, filmy, zdjęcia, miejsca do dyskusji dla odbiorców. Z jednej strony, portal miał pozwalać na promocję drukowanej wersji „Nowin”, z drugiej, dostarczać bieżących informacji o wydarzeniach w regionie, ale także w kraju i na świecie²⁹. W 2011 r. ukazała się wersja portalu dostępna na telefony komórkowe³⁰.

Warto zauważyć, że „Nowiny” na podkarpackim rynku prasy regionalnej były tytułem, który w największym stopniu przywiązywał wagę do inwestycji w media internetowe, przy jednoczesnym funkcjonowaniu wydania papierowego dziennika³¹. Było to związane z ogólną ekspansją internetu, zmianami w sposobie konsumpcji mediów przez odbiorców oraz coraz bardziej widocznymi spadkami w sprzedaży prasy drukowanej. Dobrze oddaje to stanowisko Davida Montgomery, dyrektora zarządzającego grupy Mecom – właściciela Mediów Regionalnych w Polsce, który już w 2010 r. uważał, że przyszłością wydawnictwa jest kombinacja wydań papierowych i internetowych, a przez lepszą zawartość wydania internetowego można zwiększyć sprzedaż wydania drukowanego. Dlatego też inwestycje, które dotyczą gazet, nie powinny być ograniczane do promocji adresowanych jedynie do czytelników, ale powinny także obejmować aspekty redakcyjne, m.in. procesy dotyczące przebudowywania treści, tworzenia nowych działów dla czytelników i ogłoszeniodawców, promocji nowych inicjatyw³². Portal nowiny24.pl zajął istotną pozycję na podkarpackim rynku medialnym. Warto zaznaczyć, że w I połowie 2019 r., a więc pod koniec obecności zagranicznych inwestorów w regionie podkarpackim, liczba realnych użytkowników

²⁸ Redaktorzy [www](http://www.nowiny24.pl), „Nowiny” przez 24 godziny, „Gazeta Codzienna «Nowiny»”, 18.09.2009, wkładka „Nowiny Jubileuszowe” nr 4, s. 8.

²⁹ R. Horbaczewski, *Wystartował portal Nowiny24*, Press, <https://www.press.pl>, 29.11.2006 (17.02.2023).

³⁰ Mmazur, *Mobilna wersja portalu nowiny24.pl*, Nowiny24, <https://www.nowiny24.pl>, 11.08.2011 (17.02.2023).

³¹ P. Kuca, *Prasa drukowana...*, s. 227.

³² D. Montgomery, *Lokalna społeczność potrzebuje lokalnych treści*, Nasze Miasto, https://slaskie.nasze_miasto.pl, 25.10.2010 (17.02.2023).

portalu wahała się między 1,1 a 1,4 mln miesięcznie. Liczbę odsłon na portalu w poszczególnych miesiącach szacowano w tym czasie między 15 a 19,6 mln (dane Gemius/PBI)³³.

„Gazeta Codzienna «Nowiny»” jako lider regionalnej prasy drukowanej

Jak już zaznaczono, duże znaczenie inwestorów zagranicznych na podkarpackim rynku prasowym wynikało z faktu, że byli oni właścicielami „Nowin”, największego dziennika w regionie. W tej kwestii warto zwrócić uwagę na kilka aspektów.

Zagraniczni inwestorzy na rynku prasy drukowanej w regionie podkarpackim mierzyli się z większością problemów, które dotyczyły rynku prasowego w skali ogólnopolskiej. Kluczową sprawą był coraz bardziej widoczny spadek znaczenia prasy drukowanej, co wyrażało się w malejących wynikach sprzedaży. Proces ten widać także w przypadku prasy podkarpackiej. Według danych Związku Kontroli Dystrybucji Prasy, od 2005 r., kiedy zagraniczny kapitał przejął pełną kontrolę na rozwojem „Nowin”, do roku 2020 sprzedaż egzemplarzowa wydań drukowanych dziennika spadła z 28,5 tys. do 5751 egzemplarzy, czyli o ok. 80%. Warto jednak dodać, że mimo tak znaczących spadków sprzedaży „Nowiny” utrzymały pozycję lidera, jeśli chodzi o wydania drukowane w regionie podkarpackim. W 2019 r., w kategorii rozpowszechnianie płatne dzienników w województwie podkarpackim przewaga „Nowin” nad drugim pod kątem popularności w regionie, ogólnokrajowym tabloidem „Fakt”, wyniosła nieco ponad 1,6 tys. egz., a nad trzecim w takim zestawieniu „Super Expressem” ponad 4,5 tys. egz.

Jednak malejąca sprzedaż wydań drukowanych gazet powodowała reakcje wydawców, które wpływały na zawartość tytułów. Miały one charakter oszczędnościowy i konsolidacyjny³⁴. Jako przykład można podać działania z 2011 r., kiedy w dziennikach należących do grupy Mecom zaczęto redagować wspólne kolumny dla wszystkich tytułów wydawanych w grupie. W „Nowinach” redagowano wydanie magazynowe i publikacje o zdrowiu. Ale już ciekawostki, humor, rebusy i krzyżówki przygotowywała redakcja „Dziennika Wschodniego” z Lublina, wspólne strony depešzowe opracowywali dziennikarze „Głosu Szczecińskiego”, a kolumny poradnikowe „Gazeta Lubuska”. Docelowo we wszystkich dziennikach grupy miało pojawiać się od 5 do 7 wspólnych

³³ P. Kuca, *Prasa drukowana...*, s. 228.

³⁴ T. Mielczarek, *Raport o śmierci polskich gazet*, Warszawa 2012, s. 152.

kolumn³⁵. Działania te wpływały na pracę dziennikarzy, miały też negatywny wpływ na zawartość „Nowin” jako dziennika regionalnego.

Drugim obszarem, który był konsekwencją malejącego znaczenia wydania drukowanego przy jednoczesnych inwestycjach w rozwój mediów internetowych, były procesy związane z metamorfozą dziennikarstwa³⁶. W ich konsekwencji zespoły dziennikarskie muszą przygotowywać treści, które są dostępne w różny sposób, np. zarówno w prasie drukowanej, jak i w mediach internetowych. Wymaga to nie tylko zdobycia nowych umiejętności technicznych, ale także zmiany sposobu myślenia o pracy (tekstu w wydaniu papierowym nie można poprawić, materiał w portalu internetowym można rozbudowywać, wzbogacać o pliki dźwiękowe i filmy). Widać to było także w przypadku dziennikarzy „Nowin”. Uruchomienie rozbudowanego multimedialnie portalu nowiny24.pl oznaczało dla dziennikarzy gazety udział w szkoleniach dotyczących przygotowywania filmów, fotogalerii, plików dźwiękowych³⁷.

Zakończenie

Obecność zagranicznych inwestorów prasowych na rynku prasowym w regionie podkarpackim można oceniać z różnych perspektyw. W szerszej skali kapitał zagraniczny wpłynął na rozwój prasy w kategoriach ilościowych – na rynku pojawiły nowe tytuły w różnych segmentach prasy, nie tylko o charakterze regionalnym. Widać było także duże przywiązanie do inwestycji związanych z rozwojem mediów internetowych, które odgrywają dziś ważną rolę na rynku regionalnym. Rozwój nowych technologii medialnych, przy jednoczesnym spadku znaczenia prasy drukowanej, wpływał na sposób wykonywania pracy przez dziennikarzy, zmiany w sposobie funkcjonowania redakcji medialnych, a także coraz bardziej widoczne przenikanie się prasy tradycyjnej i nowych technologii. Jak zaznaczono w artykule, zagraniczni inwestorzy prasowi odegrali na rynku podkarpackim duże znaczenie, ponieważ byli właścicielami największego dziennika regionalnego. W tym kontekście warto zauważyć, że w „Nowinach” pod zarządem kapitału zagranicznego można było dostrzec postępującą komercjalizację. Ważnym aspektem, zwłaszcza przy postępującym spadku znaczenia prasy drukowanej, były

---

³⁵ RH, *Kolejne wspólne strony w dziennikach Mediów Regionalnych*, Press, <https://www.press.pl>, 5.12.2011 (19.02.2023).

³⁶ Z. Bauer, *Dziennikarstwo wobec nowych mediów. Historia, teoria, praktyka*, Kraków 2009, s. 286.

³⁷ P. Kuca, *Prasa – jak było i jak jest obecnie?* [w:] *Gatunki dziennikarskie w erze cyfryzacji. Teoria, etyka, prawo, praktyka*, red. K. Wolny-Zmorzyński, Toruń 2021, s. 114.

procesy oszczędnościowe i konsolidacyjne, jak np. redagowanie wspólnych kolumn dla różnych tytułów skupionych w danej grupie prasowej. Odbijało się to negatywnie na pozycji „Nowin” jako dziennika regionalnego. Można odnieść wrażenie, że wraz ze spadkiem sprzedaży prasy troska o wskaźniki ekonomiczne stawała się istotniejsza niż kwestie jakościowe dotyczące zawartości tytułu.

Bibliografia

- Adamek I., *Zawsze po Waszej stronie*, „Fakty Jasielskie”, 24.04.2015, nr 1.
- Bajka Z., *Kapitał zagraniczny w polskiej prasie – lata dziewięćdziesiąte*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1998, nr 1–2.
- Bauer Z., *Dziennikarstwo wobec nowych mediów. Historia, teoria, praktyka*, Kraków 2009.
- Borowiec J., „Teraz Rzeszów” to „Nasze Miasto”, *Nasze Miasto*, <https://naszemiasto.pl>, nr 91, 4.12.2014 (17.02.2023).
- Chorążki W., *Prasa regionalistyczna w okresie transformacji* [w:] *Regionalizm, lokalizm, media*, red. E. Chudziński, Bochnia–Warszawa 2001.
- Dąbrowska-Cendrowska O., *Niemieckie koncerny prasowe w Polsce w latach 1989–2008. Działalność wydawnicza – upowszechnianie treści – sposoby oddziaływania na czytelników*, Warszawa 2009.
- Drodzy czytelnicy, „Teraz Rzeszów”, 20.03.2008, nr 1.
- Dziopak D., *Gazeta jak dobry sąsiad*, *Gazeta Codzienna „Nowiny”*, wkładka „Nowiny Jubileuszowe” nr 4, „Nowiny 60 lat”, 18.09.2009.
- Filas R., *Od duopolu do monopolu. Dzienniki regionalne w Polsce w XXI wieku: próba bilansu*, „Rocznik Prasoznawczy”, 2017, nr 11.
- Filas R., *Pięć lat przemian mediów masowych w Polsce: bilans wstępny*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1994, nr 1–2.
- Fiut I.S., *Prasa bezpłatna w Polsce w latach 1989–2009. Nowe zjawiska rynkowe i czytelnicze*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 2009, nr 3–4.
- Horbaczewski R., *Wystartował portal Nowiny24*, *Press*, <https://www.press.pl>, 29.11.2006 (17.02.2023).
- Kowalski J., *Kryzys wycina z rynku lokalne tygodniki. Zamyka je też Polska Press*, *Wirtualne Media*, <https://www.wirtualnemedial.pl>, 16.01.2023 (17.02.2023).
- Kuca P., *Gazeta Codzienna „Nowiny”* [w:] *Dzienniki regionalne w Polsce. Stan na koniec grudnia 2013 r.*, red. P. Kuca, W. Furman, K. Wolny-Zmorzyński, Rzeszów 2014.
- Kuca P., *Prasa – jak było i jak jest obecnie?* [w:] *Gatunki dziennikarskie w erze cyfryzacji. Teoria, etyka, prawo, praktyka*, red. K. Wolny-Zmorzyński, Toruń 2021.
- Kuca P., *Prasa drukowana w regionie podkarpackim. Od czasów galicyjskich po współczesność*, Rzeszów 2021.
- Kuca P., *Wizerunek polityków i ugrupowań politycznych w Gazecie Codziennej „Nowiny” w latach 1990–2005*, Rzeszów 2010.
- Mielczarek T., *Monopol, pluralizm, koncentracja. Środki masowego komunikowania w Polsce w latach 1989–2006*, Warszawa 2007.
- Mielczarek T., *Raport o śmierci polskich gazet*, Warszawa 2012.
- Mmazur, *Mobilna wersja portalu nowiny24.pl*, *Nowiny24*, <https://www.nowiny24.pl>, 11.08.2011 (17.02.2023).

- Montgomery D., *Lokalna społeczność potrzebuje lokalnych treści*, Nasze Miasto, <https://slaskie.naszemiasto.pl> (17.02.2023).
- PP, *Polska Press Grupa nową spółką po fuzji Polskapresse i Mediów Regionalnych*, Wirtualne Media, <https://www.wirtualnemedia.pl>, 3.03.2015 (2.01.2023).
- Redaktorzy www, *„Nowiny” przez 24 godziny*, Gazeta Codzienna „Nowiny”, 18.09.2009, wkładka „Nowiny Jubileuszowe” nr 4.
- RH, *Kolejne wspólne strony w dziennikach Mediów Regionalnych*, Press, <https://www.press.pl>, 5.12.2011 (19.02.2023).
- Tw, *Orlen kupił Polska Press za 210 mln zł*, Wirtualne Media, <https://www.wirtualnemedia.pl>, 19.04.2021 (2.01.2023).
- Wojtas T., *Mecom: 17 mln zł za Media Regionalne na obniżenie zadłużenia*, Wirtualne Media, <https://www.wirtualnemedia.pl>, 22.03.2013 (2.01.2023).

Foreign capital on the press market in the Podkarpackie region in 1993-2021: an attempt at a balance sheet

Abstract

Companies with foreign capital have been operating on the press market in the Podkarpackie region for 28 years. Initially as minor shareholders, and since 2005 as the sole owners of a publishing house with a key position on the regional market, which published the largest daily Newspaper – Gazeta Codzienna "Nowiny". Foreign investor activity, in the Podkarpackie region went beyond the area of the regional press. The presence of foreign investors also had an impact on the local press market and the development of Internet-related media. Foreign capital also had to face the nationwide trends which were present in region, such as lower sales and the declining importance of the printed press. It seems that in this aspect, along with the growing crisis on the press market, foreign investors instead of taking care of the expense of the quality of published titles, were rather more interested in pursuing their own economic interests.

Keywords: regional press, local press, foreign capital, Orkla Media, Polskapress, Mecom

Joanna Kulpińska*

FORMY MANIFESTACJI TOŻSAMOŚCI LOKALNEJ MIESZKAŃCÓW PODKARPACIA W STANACH ZJEDNOCZONYCH

Streszczenie

Celem prezentowanego tekstu jest analiza form manifestacji tożsamości lokalnej migrantów z województwa podkarpackiego w Stanach Zjednoczonych na przykładzie wybranych miejscowości tego regionu. Badania oparte zostały na danych zastanych (głównie spisy powszechne, dokumenty osobiste, prasa, dane pasażerów statków z Archiwum Ellis Island) oraz wywołanych (wywiady pogłębione). Eksploracja objęła dwa sąsiednie powiaty: strzyżowski (dziewiętnaście miejscowości) oraz rzeszowski (przede wszystkim Rzeszów i Harta). Przykłady różnych sposobów demonstrowania tożsamości lokalnej w kontekście migracji, zaprezentowane w niniejszym tekście, jednoznacznie potwierdzają, jak ważnym aspektem pozostaje ona dla imigranta oraz jak istotną rolę pełni w procesie rekonstrukcji identyfikacji w kraju docelowym.

Słowa kluczowe: transatlantyckie migracje, migracje z polskiej wsi, tożsamość lokalna, Ellis Island, migracje z Podkarpacia

Wstęp

Według danych statystycznych województwo podkarpackie stanowi źródło jednego z największych strumieni migracyjnych płynących z Polski po 2004 roku¹. Region ten zajmował także wysoką pozycję w zakresie liczby wysyłanych emigrantów w okresie przedakcesyjnym, mając niezwykle bogatą i długą historię wychodźstwa, której największe nasilenie sięga przełomu XIX i XX wieku. W tym okresie ziemie obecnego województwa administracyjnie przynależały do prowincji monarchii Habsburgów – Galicji. W latach 1891–1910 według austriackiego spisu

---

* Uniwersytet Jagielloński, email: joanna.kulpinska@uj.edu.pl, ORCID: 0000-0001-7923-2426

¹ *Bank Danych Lokalnych*, Główny Urząd Statystyczny, <http://stat.gov.pl> (24.11.2022).

ludności z Galicji poza granicę Austro-Węgier wyjechało 686 tys. osób. Największy wówczas odpływ ludności to migracje zaoceaniczne, głównie do Ameryki Północnej. Masowe migracje zamorskie z Galicji rozpoczęły się w latach 70. XIX wieku, zatem później niż z pozostałych prowincji Austro-Węgier, z których przodującą pozycję pod względem liczby wychodźców w latach 1881–1910 zajmowała Kraina, na końcu natomiast plasowała się Bukowina. Galicja jednak szybko zaczęła nadrabiać straty, a transatlantyckie migracje weszły na długo do kanonu zwyczajów mieszkańców tego regionu².

Nasilone ruchy wychodźcze z tego obszaru z początku poprzedniego stulecia spotkały się z dużym zainteresowaniem ówczesnych badaczy, co z kolei znalazło odzwierciedlenie w licznie powstających publikacjach. Wymienić należy tu chociażby dzieła Franciszka Bujaka³, Józefa Chałasińskiego⁴ czy Krystyny Dudy-Dziewierz⁵. Ta ostatnia badaczka jest autorką pracy uważanej za jedną z najlepszych publikacji na temat migracji z ziem polskich, analizującą wychodźstwo z podrzeszowskiej wsi Babica. Socjolożka, prowadząc swe badania w latach 30. XX wieku, uzyskała informacje o niemalże każdym gospodarstwie domowym, starając się znaleźć odpowiedź na pytanie o wpływ emigracji na organizację społeczną wiejskiej wspólnoty lokalnej. Fascynujące wnioski zawarte w dziele Dudy-Dziewierz skłoniły autorkę niniejszego tekstu do kontynuacji jej badań w tym regionie.

Koncepcje teoretyczne

Celem prezentowanego artykułu jest analiza form manifestacji tożsamości lokalnej migrantów z województwa podkarpackiego na przykładzie wybranych miejscowości tego regionu. Rozpocznę od zdefiniowania podstawowych pojęć, którymi posługiwać się będę, badając wskazane zjawisko.

Podkreślić należy, że migracja jest procesem niezwykle złożonym i interdyscyplinarnym w swej naturze, co niesie ze sobą problem mnogo-

---

² *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych*, red. A. Pilch, Warszawa 1984.

³ F. Bujak, *Galicja*, Lwów–Warszawa 1908; *idem*, *Maszkienice: wieś powiatu brzeskiego. Rozwój od R. 1900 do R. 1911*, Kraków 1914; *idem*, *Wieś zachodnio-galiczyjska u schyłku XIX wieku*, Lwów 1905; *idem*, *Żmięca: wieś powiatu limanowskiego*, Kraków 1903.

⁴ J. Chałasiński, *Emigracja jako zjawisko społeczne*, „Przegląd Socjologiczny”, 1936, t. IV, s. 495–501; *idem*, *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa 1938; *idem*, *Parafia i szkoła parafialna wśród emigracji polskiej w Ameryce*, „Przegląd Socjologiczny”, 1935, t. III, s. 633–711.

⁵ K. Duda-Dziewierz, *Wieś małopolska a emigracja amerykańska. Studium wsi Babica powiatu rzeszowskiego*, Warszawa 1938.

ści definicji i koncepcji teoretycznych, proponujących kolejne interpretacje tego zjawiska. Nie można bowiem tak kompleksowego fenomenu uchwycić z perspektywy jednej wybranej dziedziny naukowej. Terminem często analizowanym w kontekście ruchów wychodzących są kwestie związane z identyfikacją wyjeżdżających⁶. Tożsamość, podobnie jak sama migracja, jest procesem dynamicznym, w ramach którego jest ona nieustannie konstruowana i podlega przeobrażeniom. Nie jest stanem czy też stałą częścią struktury, jak twierdził między innymi Erik Erikson⁷. Zmiany nieustannie zachodzące w jej otoczeniu wymagają bowiem od niej ciągłego dostosowywania się do nowych realiów. Podkreślić należy zatem relacyjny i kontekstualny wymiar tożsamości. W związku z tym nie sposób postrzegać tego zjawiska jako swego rodzaju bytu, który został raz ukształtowany i nie poddaje się następnie żadnym modyfikacjom, jak gdyby istniał w izolacji od reszty społecznego świata. Jak stwierdza Zygmunt Bauman, tożsamość, która byłaby zbyt mocno osadzona w danej jednostce, niepoddająca się zmianom, stanowiłaby dla niej przeszkodę w poruszaniu się po płynnie zmieniającej się rzeczywistości⁸.

Anthony Giddens w celu określenia dynamiki kształtowania samoidentyfikacji jednostki przedstawia koncepcję tożsamości jako projektu. Socjolog ten analizuje tożsamość jako swego rodzaju narrację jednostki o samej sobie. Dana osoba stara się jednocześnie zachować biograficzną ciągłość oraz spójność samoidentyfikacji, za sprawą czego „«ja» tworzy trajektorię rozwoju od przeszłości do antycypowanej przyszłości”⁹. Giddens jednocześnie stwierdza, iż tożsamość nie jest przypisaną cechą danej osoby czy też czymś, co ona może posiadać, ale raczej pewnym sposobem jej myślenia o sobie. To samopozostawanie zmienia się pod względem czasu oraz przeobrażeń zachodzących w otoczeniu jednostki. Jest to proces, w obrębie którego tożsamość jest nieprzerwanie konstruowana, nie mając zarazem wyznaczonego ostatecznego punktu docelowego. Giddens wskazuje dwie podstawy, na których budowana jest ta samoidentyfikacyjna narracja:

⁶ Przykładowo: D. Mostwin, *Trzecia wartość. Wykorzenienie i tożsamość*, Lublin 1995; K.A. Cerulo, *Identity construction: New issues, new directions*, „Annual Review of Sociology”, 1997, nr 23, s. 385–409; R. Brubaker, F. Cooper, *Beyond “identity”*, „Theory and Society”, 2000, nr 29, s. 1–47; *Identity processes and dynamics in multi-ethnic Europe*, eds. C. Westin [et. al.], Amsterdam 2010; A. Grzymała-Kazłowska, *Od tożsamości i integracji do społecznego zakotwiczenia – propozycja nowej koncepcji teoretycznej*, „CMR Working Papers”, maj 2013, nr 64.

⁷ E. Erikson, *Identity and the Life Cycle*, „Psychological Issues”, 1959, vol. 1, no. 1, s. 120–131; *idem, Identity and Identity Diffusion* [w:] *The Self in Social Interaction*, red. C. Gordon, K.J. Gergen, New York 1968, s. 299–308.

⁸ Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000.

⁹ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa 2001, s. 105.

- 1) wyobrażenia na temat samego siebie w chwili obecnej na podstawie przeszłych i teraźniejszych aspektów otaczającej rzeczywistości;
- 2) wyobrażenia na temat tego, kim chce się być, tworzenie trajektorii antycypowanej przyszłości¹⁰.

Szczególnym typem tożsamości z perspektywy problematyki analizowanej w prezentowanym tekście jest samoidentyfikacja powiązana z lokalnością, pewnym konkretnym regionem, jak również w kontekście badań migracyjnych – translokalność. Tożsamość lokalną czy też regionalną można określić jako identyfikację, zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowym, z pewnym określonym regionem, społecznością go zamieszkującą i funkcjonującą na tym obszarze kulturą. Odwołując się do terminologii Stanisława Ossowskiego, jest to więc z „ojczyzną prywatną”¹¹ czy też „małą ojczyzną”. Według Marka Szczepańskiego „oparta na tradycji regionalnej/lokalnej tożsamość regionalna/lokalna, odnosi się do wyraźnie zdefiniowanego i delimitowanego terytorium, regionu/miejsca, jego specyficznych cech społecznych, kulturowych (symbolicznych), gospodarczych czy nawet topograficznych, wyróżniających go spośród innych regionów/miejsc”¹². Wskazuje na dwa typy tożsamości: emocjonalną i funkcjonalną. Pierwsza odnosi się i opiera na codziennych doświadczeniach jednostki wynikających z bezpośrednich relacji ze społecznością lokalną i regionalną. Druga natomiast określa nasze rzeczywiste funkcjonowanie w danej zbiorowości i obszarze, przyjmując formę materialno-bytową¹³.

Istotną kategorią pojęciową w kontekście analizowania tożsamości lokalnej czy też regionalnej są koncepcje definiujące miejsce. W ramach omawiania prezentowanej problematyki odnosić się będą głównie do terminu miejsca antropologicznego. Status pojęciowy miejsca antropologicznego jest niejednoznaczny. Według Marca Augé miejsce antropologiczne „jest tylko wyobrażeniem, częściowo zmaterializowanym, które tworzą ludzie je zamieszkujący na temat swojej relacji do terytorium, do swoich bliskich i do innych. Idea ta może być cząstkowa lub zmitologizowana. Zmienia się wraz z zajmowanym przez każdego miejscem i punktem widzenia”¹⁴. Według cytowanego autora miejsce antropolo-

¹⁰ *Ibidem*, s. 80–82.

¹¹ S. Ossowski, *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*, Łódź 1946.

¹² M.S. Szczepański, *Od identyfikacji do tożsamości. Dynamika śląskiej tożsamości – prolegomena* [w:] *Dynamika śląskiej tożsamości*, red. J. Janeczek, M.S. Szczepański, Katowice 2006, s. 21–22.

¹³ M.A. Szczepański, A. Śliz, *Kim jestem? Identyfikacje i tożsamości społeczne. Przypadek Górnego Śląska*, „Nauka”, 2018, nr 1, s. 129–142.

¹⁴ M. Augé, *Nie-miejsca: wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*, Warszawa 2010, s. 34.

giczne jest tożsamościowe, znajome i historyczne. W kontekście migracji taka przestrzeń jest nieustannie na nowo definiowana przez wychodźców. Zmieniają się relacje łączące migrantów z określoną przestrzenią. Kolejne punkty zyskują na ważności jako istotne nowe miejsca odniesienia, inne tracą. Ma to również duży związek z nieustannym procesem rekonstruowania tożsamości w warunkach migracji.

Ta ciągła zmiana wynikająca z funkcjonowania w dwóch światach – relacji z krajem pochodzenia i przyjmującym – to istota translokacyjności. Pojęcie to zostało wprowadzone przez Ajruna Appadurai i Ulfa Hannerza w odpowiedzi na potrzebę określenia płynności procesów tworzących się w globalizującym się świecie: granic, tożsamości czy też przestrzeni mobilności, jak również deterioracji¹⁵. Migracji bowiem nie można postrzegać jako pojedynczego wydarzenia, ale jako proces, który łączy miejsca i ludzi w różnych miejscowościach poza dystansami geograficznymi i granicami politycznymi. Istnieje wiele procesów i przepływów w i pomiędzy miejscami pochodzenia i miejscowościami, do których udają się migranci, aby żyć, pracować, uczyć się itp. To właśnie te połączenia kształtują translokacyjność. Translokacyjność nie jest po prostu naukowym pojęciem, które ma na celu stworzenie ram dla nowego rozumienia miejsca, przestrzeni i lokalności. Translokacyjność jest tworzona, przeżywana i doświadczana przez miliony ludzi w codziennym życiu.

Omówione wyżej zagadnienia stanowią podstawę teoretyczną do analizy procesów związanych z podtrzymywaniem, odtwarzaniem i rekonstruowaniem tożsamości lokalnej migrantów wywodzących się z województwa podkarpackiego w Stanach Zjednoczonych. W jej ramach przedstawione zostaną formy manifestowania relacji łączących wychodźców ze społecznością pochodzenia i osiedlenia.

Metody

Badania, na których bazuje niniejszy artykuł, przeprowadzone zostały w wybranych miejscowościach województwa podkarpackiego w dwóch jego powiatach: strzyżowskim i rzeszowskim (tabela 1).

---

¹⁵ A. Appadurai, *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, Kraków 2005; U. Hannerz, *Being there... and there... and there! Reflection on multi-site ethnography*, „Ethnography”, 2003, t. 4, nr 2, s. 201–206.; U. Hannerz, *Transnational Research* [w:] *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, red. H.R. Bernard, Walnut Creek 1988, s. 235–256.

Tabela 1. Miejscowości województwa podkarpackiego, w których prowadzone były badania w latach 2013–2022

Powiat	Miejscowość
Strzyżowski	Babica
	Blizianka
	Bonarówka
	Cieszyna
	Czudec
	Dobrzechów
	Fryszak
	Godowa
	Gwoździanka
	Lubenia
	Niebylec
	Oparówka
	Pstrągowa
Różanka	
Strzyżów	
Szufnarowa	
Wyżne	
Żarnowa	
Żyznów	
Rzeszowski	Błazowa
	Harta
	Rzeszów

Źródło: opracowanie własne.

Realizacja badań składała się z kilku etapów. Początkowo eksploracja dotyczyła wspomnianej powyżej wsi Babica, która zainspirowana została studiami przeprowadzonymi przez Krystynę Dudę-Dziewierz. Następnie rozszerzono perspektywę o wybrane miejscowości powiatu strzyżowskiego w celu uzyskania materiału porównawczego, opublikowanego w 2019 roku¹⁶. Obecnie natomiast w ramach grantu realizowanego z funduszy Narodowego Centrum Nauki *Poles in Seattle 1880–2020. An unimagined community* studia prowadzone są w miejscowościach sąsiedniego powiatu – głównie w Harcie i Błazowej. Badania dotyczące Rzeszowa zostały zrealizowane w latach 2021–2022 w ramach programu *Inicjatywa Doskonałości Uniwersytetu Jagiellońskiego – POB Heritage*.

¹⁶ J. Kulpińska, *Transatlantyckie trendy migracyjne na przestrzeni stulecia. Studium przypadku wychodźstwa z powiatu strzyżowskiego*, Kraków 2019.

Analiza prowadzona jest z perspektywy diachronicznej i synchronicznej. Strategia badawcza oparta została zarówno na danych zastanych (dokumenty, prasa, książki jubileuszowe, korespondencja), jak i wywołanych. W zakresie tych pierwszych sięgnięto między innymi po dane pochodzące z list pasażerów statków z Archiwum Ellis Island. Na podstawie tej bogatej bazy, w której zgromadzono informacje o imigrantach przybyłych ze wschodniego kontynentu w latach 1892–1954, udało się uzyskać informacje łącznie o ponad 6 tys. wychodźców, którzy przybyli ze wskazanych miejscowości dzisiejszego województwa podkarpackiego do Stanów Zjednoczonych w okresie 1873–1924.

Dane dotyczące współczesnych migracji były gromadzone za pomocą nieustrukturyzowanych wywiadów pogłębionych. Badania jakościowe są obecnie wciąż kontynuowane głównie w odniesieniu do migrantów pochodzących z obszaru powiatu rzeszowskiego.

Formy manifestacji tożsamości lokalnej mieszkańców Podkarpacia w USA

Historia migracyjna województwa podkarpackiego jest długa i różnorodna. Przyglądając się bardziej szczegółowo temu obszarowi, dostrzec można ogromne zróżnicowanie i mnogość strumieni migracyjnych płynących w wielu kierunkach. W tej heterogeniczności wyjazdów z badanego obszaru zauważyć można także pewną wspólną cechę odwołującą się do stwierdzenia Doroty Osipowicz na temat podlaskich Moniek o tym, że społeczności zamieszkujące ten region włączyły migrację do kanonu zwyczajów praktykowanych przez kolejne pokolenia i dziesięciolecia¹⁷.

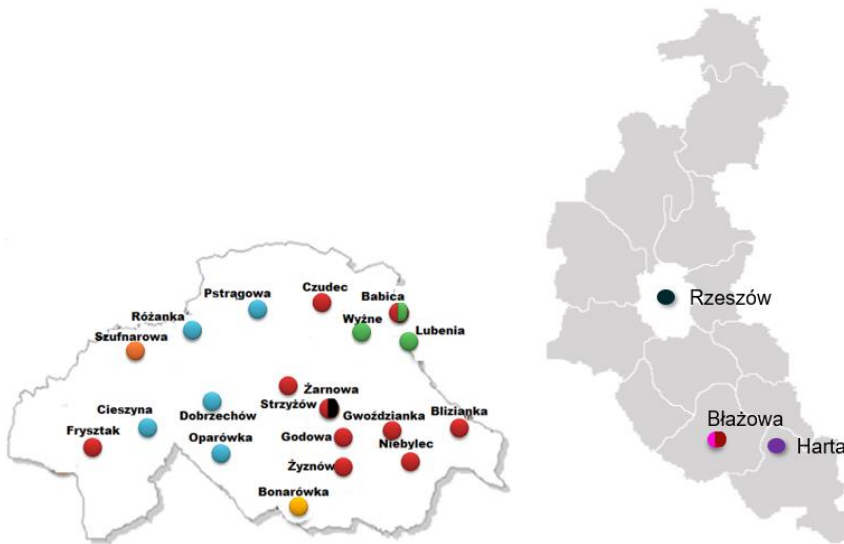
Obecność mieszkańców Podkarpacia zauważyć można na każdym etapie historii migracyjnej ziem polskich. Zmierzali oni do różnych miejsc docelowych, reagując na zmiany społeczne zachodzące zarówno w naszym kraju, jak i za granicą. Ze względu na problematykę przedstawioną w tytule tego tekstu uwaga skupiona zostanie jedynie na migracjach mieszkańców tego obszaru do Stanów Zjednoczonych.

Na podstawie badań przeprowadzonych we wskazanych wyżej miejscowościach województwa podkarpackiego zauważyć można duże zróżnicowanie transatlantyckich strumieni migracyjnych płynących z tego regionu, odnoszące się zarówno do składu i struktury strumienia, jak i natężenia czy też miejsca osiedlenia w USA. Owo zróżnicowanie było

---

¹⁷ D. Osipowicz, *Rola sieci i kapitału społecznego w migracjach zarobkowych. Przykład Moniek*, Warszawa 2002, s. 7.

widoczne nie tylko w odniesieniu do poszczególnych części tego regionu, ale występowało także na obszarze pojedynczych miejscowości. Odnosiło się przykładowo do płci wychodźców, kiedy to poszczególne wsie odznaczały się wyższym bądź też niższym udziałem kobiet w wyjazdach, czy też do obieranych kierunków wyjazdów. W analizowanym regionie odnaleźć można szeroką gamę miejsc docelowych w Stanach Zjednoczonych, zarówno te bardziej „tradycyjnie” wybierane przez polskich przybyszy, jak stany New Jersey, Michigan, Connecticut czy Nowy Jork, a także te mniej oczywiste, jak stan Waszyngton. Ten ostatni cieszył się szczególnym zainteresowaniem wśród mieszkańców Harty i – co ciekawe – wyjazdy do tego regionu Stanów Zjednoczonych praktycznie nie wystąpiły w żadnej z pozostałych eksplorowanych miejscowości.

Mapy 1 i 2. Dominujące kierunki migracji z badanych miejscowości do Stanów Zjednoczonych w latach 1900–1924

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Archiwum Ellis Island.

Należy podkreślić, że te wskazane odmienności, które umykają uwadze badań prowadzonych na dużą skalę, są możliwe do dostrzeżenia dopiero po przejściu z poziomu makro- do mezo- czy nawet mikroanalizy. Wspomniane zróżnicowanie było zdecydowanie większe na przełomie XIX i XX wieku, czyli w okresie pionierskich wyjazdów w tym kierunku, co związane było między innymi ze słabiej ustrukturyzowaną siecią migracyjną i oczywiście gęstością strumieni w tamtym czasie.

Wraz z kolejnymi dekadami zakres relacji łączących członków poszczególnych łańcuchów migracyjnych był coraz bardziej ograniczany do bliższych więzi. Współcześnie zatem sieci tworzone są głównie w obrębie rodziny, w przeciwieństwie do czasów pionierskich wyjazdów, kiedy to sieci migracyjne oparte były również na słabszych więziach sąsiedzkich czy koleżeńskich.

Relacje te obejmują oczywiście nie tylko migrantów, ale rozciągają się w poprzek granic państwowych, tworząc i funkcjonując w transnarodowych przestrzeniach. Takie trwanie wychodźców w co najmniej dwóch światach ma oczywiście istotny wpływ na ich identyfikację zarówno na poziomie przynależności narodowej czy też etnicznej, jak również regionalnej czy lokalnej. W niniejszym artykule uwaga skupiona zostanie na tych dwóch ostatnich typach, analizując formy manifestacji przynależności migrantów do swej społeczności lokalnej w kraju pochodzenia, jak również jej rekonstruowania w kontekście wychodźstwa.

Trwanie migrantów we wspomnianych transnarodowych przestrzeniach sprzyja podtrzymywaniu więzi z rodziną, społecznością, a także konkretnym miejscem pozostawionym w kraju pochodzenia. Relacje te mogą przybierać różne formy i manifestować się w odmiennych wymiarach: od bardziej zmaterializowanych (przykładowo dom, przedmioty codziennego użytku, inwestycje), po bardziej symboliczne (jak więź ze wspólnotą pochodzenia, poczucie przynależności do niej). Najczęściej jednak stanowią one złożoną mieszankę tychże czynników, tworzącą subiektywny sposób rekonstruowania tożsamości lokalnej i regionalnej indywidualny dla poszczególnych jednostek.

Formami manifestacji więzi z miejscem pochodzenia migrantów, dającymi się w łatwy sposób wychwycić zewnętrznemu obserwatorowi, są zazwyczaj te mające wyraźny wymiar kulturowy lub społeczny, jak przykładowo różne akcje podejmowane na rzecz społeczności, z której przybyli, organizacje czy też kluby zrzeszające wychodźców z pewnego konkretnego regionu czy też miejscowości, święta i wydarzenia odnoszące się do zwyczajów przywiezionych ze starego kraju, kultywowanie elementów lokalnego folkloru (zespoły ludowe) czy kultury wyższej (muzyka, teatr, literatura). Mieszkańcy Podkarpacia osiadli w Stanach Zjednoczonych nie są tu oczywiście wyjątkiem i podobnie jak wielu wychodźców przybyłych z innych regionów ziem polskich demonstrują przynależność do swej małej ojczyzny. Przykładowo, w Stanach Zjednoczonych działa wiele klubów polskich tworzonych przez mieszkańców tego regionu. Wymienić należy tu chociażby Klub Przyjaciół Ziemi Ropczyckiej, Klub Błażowian i Okolic, Klub Borek Wielki, Klub Powiatu Mielec, Klub Stalowa Wola i Okolice czy Klub Ziemi Rzeszowskiej.

Najstarszym z wymienionych jest Klub Błażowian i Okolic, który powstał już w 1939 roku, „kiedy to grupa przyjaciół polskiego pochodzenia z inicjatywy Kazimierza Groszka podjęła decyzję o utworzeniu stowarzyszenia, w ramach którego mogliby się spotykać i podejmować rozmaite działania służące Polakom na emigracji i w Ojczyźnie”¹⁸. Na kolejnym miejscu pod względem długości funkcjonowania plasuje się Klub Borek Wielki, utworzony w 1945 roku, aby wspomóc rodaków z rodzimej wsi w odbudowie po II wojnie światowej. Pozostałe ukształtowały się formalnie znacznie później – na przełomie lat 80. i 90. poprzedniego stulecia. Celem, który przyświecał tym organizacjom, było przede wszystkim podtrzymanie więzi z ich małą ojczyzną i działalność charytatywna na rzecz społeczności pozostawionych w kraju pochodzenia i rozwoju rodzimych miejscowości, a także możliwość spotkań i niejako odtwarzania wspólnoty z Polski w Stanach Zjednoczonych. W ich ramach tworzona była zatem przestrzeń do zachowywania i rekonstruowania swej tożsamości lokalnej i regionalnej.

Znaczącą aktywnością klubów jest wspomniana działalność charytatywna na rzecz miejscowości pochodzenia. Klub Przyjaciół Ziemi Ropczyckiej w ciągu ponad dwóch dekad swojego istnienia zebrał i przekazał do Polski kwotę ponad 200 tys. dolarów. Pomoc od chicagowskich ropczyczan trafia od wielu lat do ośrodka dla dzieci niepełnosprawnych w Lubzinie koło Ropczyc, podopiecznych szkoły specjalnej w Ropczycach oraz do osób indywidualnych. Organizowane były także, jak to jest praktykowane w zasadzie w przypadku każdego klubu, liczne zbiórki na projekty remontowe rodzimej parafii. Podobnie Klub Stalowa Wola i Okolice deklaruje, iż ich celem jest przede wszystkim pomoc dzieciom z domu dziecka z ich rodzimej miejscowości.

Długą listę udzielonego wsparcia finansowego można przytoczyć także w przypadku jednego z najstarszych klubów z badanego regionu, czyli migrantów wywodzących się z Błażowej i sąsiednich miejscowości. Zawiera ona między innymi pomoc wysłaną do Błażowej, Kąkolówki, Lecki i Białki po zakończeniu II wojny światowej w postaci: „skrzyń pełnych przyborów szkolnych, 250 funtów skóry na obuwie dla nauczycieli, 500 par innego obuwia i mnóstwo artykułów spożywczych i przemysłowych. Wysyłano też pieniądze do parafii w Błażowej, Kąkolówce i wówczas utworzonej parafii w Leckiej. Pomoc zza oceanu napływała i w kolejnych dziesięcioleciach. Polonia chicagowska przekazała pieniądze na zakup organów do kościoła w Kąkolówce, wsparła prace ratujące kościół w Błażowej, gdzie także ufundowano tabernakulum, zakupiono naczynia liturgiczne, wspomagano budowę kościołów w Białce i w Piąt-

¹⁸ M. Kutrzeba, *Klub Błażowian w Chicago*, „Kurier Błażowski”, 2013, nr 135, s. 29.

kowej oraz zakup sprzętu medycznego dla szpitala w Błażowej czy Dom Spokojnej Starości Caritas im. Św. Jana z Dukli w Kąkolówce. Wspierano organizacje harcerskie i sportowe. Pomoc kierowano nie tylko do Błażowej i okolicznych wsi, skąd wyemigrowali członkowie klubu lub ich rodzice. Hojnie wspierano inne ważne przedsięwzięcia, jak budowa Szkoły Podstawowej im. gen. Wł. Sikorskiego w Hyżnem i muzeum jego imienia, funkcjonowanie Zakładu dla Dzieci Ociemniałych w Laskach i Towarzystwa Przyjaciół Dzieci Kalek w Rzeszowie, budowę Domu Spokojnej Starości w Kąkolówce czy Mikołaja Kopernika w Chicago i dziesiątki innych przedsięwzięć¹⁹.

Identyfikacja ze stronami rodzinnymi wykraczała zatem szerzej poza granice miejscowości, obejmując cały region. Przejawiała się nie tylko w formie materialnej, ale także symbolicznej. Przykładem mogą być tu chociażby sztandary klubów, które z jednej strony, zawierały emblematy odnoszące się do szerszej polskiej symboliki narodowej (przykładowo przedstawiały bohaterów narodowych czy znaki religijne), z drugiej natomiast, symbole reprezentujące ich małą ojczyznę. Dumą błażowian jest sztandar klubowy, który został ufundowany i poświęcony z okazji 50-lecia Klubu. Sztandar zaprojektował Bruno Panek, a wykonał go w Błażowej Bronisław Pysz. Po przywiezieniu do Chicago jego osadzeniem na drzewcu zajął się Zdzisław Kośmider. Jedna strona sztandaru przedstawia św. Marcina, patrona parafii w Błażowej, i herb miasta, a z drugiej strony widnieje orzeł w koronie z Matką Boską Częstochowską na piersiach oraz hasło „Bóg, honor i Ojczyzna”. Uroczystość poświęcenia sztandaru w styczniu 1989 roku miała miejsce w parafii św. Trójcy. Stała się wielkim świętem chicagowskiej Polonii i zgromadziła rzesze rodaków z USA i Kanady. Mszy świętej koncelebrowanej przewodniczył biskup Mateusz Ustrzycki z diecezji Hamilton, w prowincji Ontario w Kanadzie²⁰.

Więzi z lokalnymi społecznościami były i wciąż są podtrzymywane w formie wizyt. Zarówno migranci przyjeżdżają w swe strony rodzinne, jak również przedstawiciele z kraju pochodzenia odwiedzają ich w Stanach Zjednoczonych. Jednym z gości przybyłych do swych rodaków w USA był ordynariusz diecezji rzeszowskiej ksiądz biskup Jan Wątroba, który spędził w Chicago prawie dwa tygodnie i wziął udział m.in. w obchodach 20-lecia Klubu Przyjaciół Ziemi Ropczyckiej oraz paradzie 3-majowej. W koncelebrze związanej z rocznicą funkcjonowania wspomnianego klubu, zorganizowanej w 2015 roku, uczestniczył także biskup pomocniczy diecezji Chicago Andrzej Wypych, a gośćmi honorowymi

¹⁹ *Ibidem*, s. 29.

²⁰ *Ibidem*, s. 30.

uroczystości byli proboszcz z Ropczyc ksiądz Stanisław Mazur oraz radni Stanisław Marć i Zenon Charchut²¹.

Zrzeszaniu się w kluby sprzyjały gęste sieci migracyjne łączące migrantów wywodzących się z poszczególnych miejscowości, którzy funkcjonując w danym networku, zazwyczaj zmierzali w tym samym kierunku, często nawet osiedlając się w Stanach Zjednoczonych w swym sąsiedztwie, zajmując te same dzielnice, ulice, a nawet budynki wielorodzinne. Nie każda wspólnota odtwarzana na emigracji sformalizowała swój status. W przypadku większości badanych miejscowości ich przedstawiciele nie stworzyli klubu lub innej oficjalnej organizacji, co nie jest oczywiście jednoznaczne z brakiem działań na rzecz lokalnej społeczności z kraju pochodzenia. Za przykład posłużyć może wspomniana wcześniej Babica. Pomimo funkcjonowania w obrębie rodzimej wspólnoty w nowym otoczeniu, osiedlania się w swym sąsiedztwie, pomagania sobie nawzajem czy też wspólnie obchodzonych świąt, babiccy migranci nie byli jednak tak dobrze zorganizowani jak wiele innych galicyjskich wsi. Według Dudy-Dziewierz: „Dla wsi jako całości nic migranci babiccy dotąd nie zrobili. Ich kontakty ze wsią nie są zorganizowane, nie ma instytucji ogólnowiejskiej, którą by się interesowali i opiekowali. Nie posiadają oni również swego klubu w Ameryce na wzór innych wsi małopolskich, których emigranci zorganizowali się w tego rodzaju instytucjach, mających na celu utrzymywanie związku ze wsią rodzinną. Jedyną akcją emigrantów na rzecz całej wsi była składka, jaką emigranci babiccy zorganizowali w 1929 roku w Ameryce na rzecz orkiestry strażackiej w Babicy. Składka przyniosła około 80 dolarów”²².

O braku zorganizowania i integracji współczesnych babickich wychodźców świadczyć mogą inicjatywy podejmowane na rzecz rodzimej wsi. Były to przedsięwzięcia kameralne i organizowane głównie przez jednostki, które przybierały formę zbiórki przeznaczanej na konkretny cel, w tych przypadkach na kościół (ufundowanie witraży i organów, wspomaganie materialne księży). Próby organizacji większych akcji kończyły się niepowodzeniem, podobnie jak stulecie wcześniej.

W zbiórki na rzecz stron rodzinnych włączali się migranci z pozostałych miejscowości powiatu strzyżowskiego, czyniąc to zazwyczaj w mniej formalny sposób niż wspomniane kluby. Podstawowymi celami kwest były tradycyjnie kościół oraz szpital. Czynny udział w zbiórkach brali również ich organizatorzy z Polski, którzy jechali w tym celu do Stanów Zjednoczo-

---

²¹ S. Budzik, *Rzeszowski biskup Jan Wątroba jest pod wrażeniem pobytu w Chicago*. „Nie wiem jak opowiem to w Polsce”, Deon24, <https://deon24.com>, 19.05.2015 (21.12.2022).

²² K. Duda-Dziewierz, *op.cit.*, s. 68.

nych. W ten sposób zbierali fundusze na kościół w latach 90. i początku XXI wieku proboszczowie ze strzyżowskiej parafii. Wyjeżdżali oni do Linden, najbardziej popularnego ówczesnie i współcześnie miejsca docelowego wśród wychodźców z tego obszaru. Odbywały się wówczas specjalne spotkania, datki zbierane były także przez lokalny kościół polonijny.

W latach 80. i 90. odbyły się również dwie duże kwesty na rzecz szpitala w Strzyżowie, który do tej pory jest jedynym szpitalem w powiecie. W celu wsparcia zbiórki funduszy na laparoskop w 1986 roku do Linden przyjechał na zaproszenie „strzyżowskiej Polonii” ówczesny ordynator oddziału chirurgicznego. „Były organizowane zabawy dochodowe oraz indywidualne składki 270 ofiarodawców, którzy deklarowali różne kwoty od 2\$ - 2.000\$. Do zbiórki funduszy aktywnie włączyły się również władze miasta Linden i Koło Młodzieży Polskiej w tym mieście”²³.

Zaznaczyć należy jednak, że do każdego rodzaju działalności trzeba przekroczyć pewnego rodzaju masę krytyczną. Od lat powojennych do obecnego stulecia znaczne rozproszenie przestrzenne imigrantów z poszczególnych miejscowości w Stanach Zjednoczonych, jak również dużo mniejsza liczba wychodźców nie sprzyjały zawiązaniu się formalnej instytucji, jak klub lub stowarzyszenie, działającej na rzecz rodzimej wsi. Czynniki te utrudniają zatem integrację grupy w nowym otoczeniu.

Przyczyną tej sytuacji była zapewne indywidualizacja życia wychodźcy, skupiona przede wszystkim na zaspokajaniu potrzeb ekonomicznych swej rodziny. Dodatkowym powodem mogło być także to, iż część imigrantów, zaznawszy życia na wyższym standardzie w nowym miejscu, celowo odsuwała się od rodzimej wsi, w której nie istniały dla nich żadne perspektywy na przyszłość. „Tutaj [w Hamtramck – J.K.] miejsce na sprowadzenie was bardzo mi się podoba – pisze dalej w tym samym liście – bo wszędzie język Polski usłyszysz czy to w tramwaju czy w sądzie czy na ulicy i praca w ..... jest stała. Słowem że mi się tutaj podoba miejsce na założenie gniazda. A Babice niech piorun spali ale jak ty już tu będziesz ze synkiem”²⁴.

Przywiązanie i identyfikacja ze stronami rodzinnymi przejawiała się również w próbach osvajania nowego miejsca, co robiono przykładowo poprzez odnajdywanie w nim cech zbliżonych do tych ze stron rodzinnych.

„Pensylwania jest jakby to powiedzieć, podobna do naszego Podkarpacia. Jest i dużo gór, rzeczek, dolin i łąk, i takich płaskowyży, gdzie człowiek się tam odnajduje”. [K. 42]

„Powiem Pani, że w Nowym Jorku jest taka dzielnica, polska dzielnica Greenpoint, na której tam się czuję jak u siebie w Rzeszowie, czy

²³ S. Urbanik, *Dar serca darem życia*, „Waga i Miecz”, 1992, nr 6/16, s. 4.

²⁴ K. Duda-Dziewierz, *op.cit.*, s. 60.

w Krakowie. Jest bardzo swojsko, na każdym kroku jest polski... Polak”. [K. 48]

Strumienie migracyjne płynące z badanego obszaru Podkarpacia, szczególnie te z przełomu XIX i XX wieku, odznaczały się dużym zróżnicowaniem, również ze względu na miejsca osiedlenia w Stanach Zjednoczonych. W przypadku powiatu strzyżowskiego wskazać można jednak, przede wszystkim w odniesieniu do wyjazdów ze „stolicy” powiatu i sąsiadujących z nią bezpośrednio miejscowości, na kontynuację wyjazdów w jednym kierunku niemalże nieprzerwanie przez całe stulecie. Migranci z tego obszaru wyruszyli głównie do stanu New Jersey, w tym przede wszystkim do dwóch miast – Linden i Elizabeth. Ta wskazana ciągłość wyjazdów sprawiła, iż obserwować możemy stosunkowo duże osadzenie kolejnych pokoleń migrantów w jednym miejscu, które zaczęło być tym samym postrzegane jako odpowiednik małej ojczyzny z kraju pochodzenia w Stanach Zjednoczonych. Wśród strzyżowskich mieszkańców Linden bardzo wyraźnie rysuje się silna tożsamość lokalna: z jednej strony ta związana z rodzimą miejscowością w kraju pochodzenia, z drugiej strony – z nowym miejscem osiedlenia.

„Pojechałem do Linden. Linden no to tam jadą wszyscy strzyżowiaczy”. [M. 45]

Jako przykład utożsamiania się ze społecznością lokalną z ojczystego kraju świadczyć może kilka przykładów. Odwiedzając domy bądź też mieszkania strzyżowiaków w Linden i okolicznych miejscowościach, jednym z pierwszych pytań, jakie otrzymywałam, było pytanie o to, jak teraz wygląda Strzyżów, co się zmieniło (zaznaczyć należy, że pochodzę ze Strzyżowa). Moja odpowiedź budziła zazwyczaj ogromne wzruszenie. Trzeba tu podkreślić, iż większość moich rozmówców spędziła w USA kilkanaście bądź nawet kilkadziesiąt lat, często nie odwiedzając Polski w tym czasie. Zauważyć można było także symbole tejże lokalnej tożsamości, w postaci m.in. przedmiotów związanych z rodzimą miejscowością, przykładowo obraz zawieszony na ścianie z – można powiedzieć – symbolem Strzyżowa, tzw. Kapliczką pod Krzywą Sosną, która według lokalnej legendy została wzniesiona w podzięce Matce Boskiej, która podczas ataku Tatarów na miasto sprowadziła krwawy deszcz, powodując tym samym odwrót najeźdźców. Symbolicznym wydarzeniem było także zawieszenie transparentu na dachu domu położonego przy jednym z większych placów w centrum Linden z napisem: „Rynek Strzyżowski”, jako gest solidarności z mieszkańcami rodzimego miasteczka w walce o niewycinanie stuletnich dębów, które rosły właśnie na rynku. Akcja niestety zakończyła się niepowodzeniem, transparent natomiast dość długo jeszcze powiewał w centrum tego amerykańskiego miasta.

Kolejną przestrzenią stworzoną przez migrantów, mającą stanowić niejako skrawek ich ziemi ojczystej w nowym miejscu, były domy polskie. Tego typu miejsca znaleźć można niemalże w każdym amerykańskim mieście, gdzie Polacy stanowią lub też stanowili większą skoncentrowaną przestrzennie grupę. Oprócz tych „tradycyjnych” ośrodków osiedlania się Polaków na wschodzie i północnym wschodzie Stanów Zjednoczonych, domy polskie możemy znaleźć również w tych mniej oczywistych lokalizacjach docelowych badanej grupy. Ciekawym obszarem jest tu zachodnie wybrzeże, w tym wciąż mało zbadany region stanu Waszyngton, gdzie na przełomie XIX i XX wieku wyjechała spora grupa ze współcześnie podkarpackiej wsi – Harty. Migranci, którzy licznie wyruszyli z tej wioski, osiedlali się głównie w małych miejscowościach pod Seattle, jak Pe Ell, Chehalis, Walville czy Raymond. Ciekawa jest historia związana z domem polskim w ostatnim z wymienionych miasteczek. Wraz ze stopniowym upadkiem bądź też automatyzacją przemysłu na tym obszarze, szczególnie drzewnego, gdzie pracę znalazło wielu polskich wychodźców z początku poprzedniego stulecia, Polacy zaczęli przenosić się za zarobkiem do innych amerykańskich ośrodków. Wraz z emigracją tej grupy budynek, w którym zorganizowano Dom Polski w Raymond, został zamieniony przez lokalną społeczność w teatr. W okresie tym zaczęły powstawać legendy na temat tego obiektu. Twierdzono, że straszy w nim duch jednego z polskich robotników, który zginął przy jego budowie. Wciąż funkcjonujące domy polskie w tym regionie można znaleźć m.in. w Tacomie i Aberdeen. Utrzymują się one głównie ze składek członkowskich, organizowanych zabaw okolicznościowych i wynajmu przestrzeni osobom spoza polskiej społeczności.

Pamięć o migrantach z Harty na tym obszarze została uwieczniona na nagrobkach znajdujących się na polskim cmentarzu w Pe Ell, w stanie Waszyngton. Przechadzając się pomiędzy płytami nagrobnymi, odnaleźć można ponad 70 nazwisk imigrantów pochodzących z Harty z pierwszego bądź kolejnych pokoleń. Co istotne, nagrobki tych osób kształtem przypominają te polskie. Jest to trwały symbol obecności tej grupy na zachodzie Stanów Zjednoczonych.

Wśród potomków przybyszów z tej podkarpackiej wsi nadal żywa jest legenda związana z historią migracji tej grupy do stanu Waszyngton. Na przełomie XIX i XX wieku, w przeciwieństwie do pozostałych ówczesnych strumieni migracyjnych płynących z badanego obszaru, te kierujące się z Harty na zachodnie wybrzeże USA były zdecydowanie zdominowane przez mężczyzn (92%). Wynikało to głównie ze specyfiki rynku pracy w tym regionie, dającej szansę zatrudnienia przede wszystkim przy pracach fizycznych, tradycyjnie postrzeganych jako typowo męskie. Z tą zmaskulinizowaną migracją wiąże się wspomniany mit, przekazywany

z pokolenia na pokolenie wśród potomków tej grupy. Mówi on o tym, że harcianie, którzy przybyli do Pe Ell na początku XX wieku, służyli wspólnie w wojsku austriackim i to właśnie ta grupa po odbyciu służby wyruszyła wspólnie do USA, rozpoczynając tym samym migrację na zachodnie wybrzeże tego kraju. Źródła historyczne nie potwierdzają jednak w pełni tej wersji wydarzeń.

Formy manifestacji swej tożsamości lokalnej i narodowej znajdują odzwierciedlenie w wielu innych działaniach, jak zespoły ludowe, hufce harcerskie czy grupy muzyczne, których nie sposób szerzej omówić ze względu na ograniczenia tego tekstu. Z pewnością zasługują one jednak na odrębne studia.

Zakończenie

Podkreślić należy, iż zagadnienia związane z tożsamością lokalną i regionalną badanych migrantów z Podkarpacia były często samoistnie wysuwane przez rozmówców. Ślady tej silnej identyfikacji z rodzimą wsią wychodźców – tych współczesnych i tych sprzed stu lat – wciąż są wyraźnie widoczne w wielu regionach Stanów Zjednoczonych. Należy zaznaczyć, że wśród badanych związek z miejscem pochodzenia był bardzo silny i manifestowany w różny sposób: począwszy od form materialno-bytowych, jak przedmioty upamiętniające strony rodzinne, czy działalność i tworzenie klubów łączących migrantów przybyłych z jednego miejsca w Polsce, po bardziej symboliczne, jak osvajanie nowych lokalizacji emblematami charakterystycznymi dla rodzimej wioski czy miasteczka. Zaobserwować można jednocześnie tworzącą się więź i identyfikację z miejscem osiedlenia, choć obu tym obszarom nadawane są nieco inne cechy i pełnią one odmienne funkcje w procesie formowania i rekonstrukcji tożsamości lokalnej.

Zgodnie z definicją Augé miejsce antropologiczne jest pewnym wyobrażeniem więzi, jaką posiadamy w odniesieniu do pewnej przestrzeni. Powiązanie to ma zarówno aspekt materialny (przywiązanie do konkretnych przedmiotów jak budynek oraz/lub przedmioty w nim się znajdujące, roślinność, krajobraz), jak i duchowym (wspomnienia, wydarzenia czy emocje łączące się z daną przestrzenią). Relacja z miejscem pochodzenia w opowieściach o nim badanych jest oparta na sentymencie i tęsknocie zarówno za bliskimi, jak i przedmiotami mającymi przede wszystkim wartość emocjonalną.

„Ale [mama – J. K.] ogromnie tęskni, bo pyta się zawsze o drzewo, jak drzewo będzie ścięte, to ona też umrze. Ona jest jednak bardzo przywiązana. Ona widzi wszystko co tu jest”. [K. 38]

Związek z rodzinną miejscowością wydaje się priorytetyzowany na skali ważności w kontekście identyfikacji badanych. Jest również mocno idealizowany, bazując na pozytywnych wspomnieniach, urastających niekiedy do postaci niemalże mitycznej.

„Robert tęskni [za Polską – J.K.]. On chce do kolegów i on myśli, że jak wróci to wszystko będzie tak jak przed wyjazdem. A przecież ci ludzie już nie są tacy sami, przecież się zmienili, nic już nie jest takie jak było”. [K. 42]

Ten proces idealizowania zachodzi szczególnie w zestawieniu z emocjami związanymi z nowym miejscem. Początki na emigracji są zazwyczaj trudne. Adaptacja do nowej kultury, społeczeństwa czy krajobrazu wymaga czasu i często wiąże się z dużym stresem (choćby w postaci towarzyszącego szoku kulturowego). W związku z tym relacja z miejscem osiedlenia budowana jest powoli, początkowo niejednokrotnie jednak wiąże się z trudnymi przeżyciami, dopiero z czasem zyskując coraz więcej pozytywnych konotacji.

Rodzime miasteczko lub wioska są zatem tym stałym elementem w procesie zmian, dającym poczucie pewnego osadzenia w konkretnym miejscu, nawet jeśli przestrzeń, w której żyjemy na co dzień, znajduje się tysiące kilometrów od tego miejsca. Nowa lokalizacja stopniowo jest oswojona. Tworzone są na nowo codzienne szlaki, po których się poruszamy, oparte znów na stałych punktach odniesienia (dom, praca, sklep, szkoła itp.), wokół których skupia się nasza codzienność, podobnie jak w kraju pochodzenia. Identyfikacja z miejscem osiedlenia w przypadku części badanych ma również wymiar praktyczny. Pojawia się potrzeba oswojenia tej przestrzeni, w której się znaleźli, aby móc w jej ramach realizować swą migracyjną strategię, i którą z czasem poprzez te działania zaczynają nazywać „domem”.

Zatem podsumowując, wychodźcy z badanego obszaru funkcjonują w przestrzeniach translokalnych, z jednej strony podtrzymując więź z miejscem pochodzenia, z drugiej budując nowe relacje w kraju osiedlenia. Na grunt amerykański przenoszą ze sobą i odtwarzają na nowo „lokalność” rodzimej społeczności. Ze względu na mniejszą koncentrację współczesnych migrantów na obszarze Stanów Zjednoczonych, w porównaniu do sytuacji z początku poprzedniego stulecia, ten proces odtwarzania jest bardziej skomplikowany i wymagający. Przykłady zaprezentowane w niniejszym tekście jednoznacznie potwierdzają jednak, że ta potrzeba łączności, choć symbolicznej, z rodzimą miejscowością jest wciąż silna w tym zatowiszonym i zglobalizowanym świecie, jako istotny aspekt i niejako stała cecha w procesie rekonstrukcji naszej tożsamości w kontekście migracji.

Bibliografia

- Appadurai A., *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, Kraków 2005.
- Augé M., *Nie-miejsca: wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*, Warszawa 2010.
- Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl> (24.11.2022).
- Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000.
- Bujak F., *Galicja*, Lwów–Warszawa 1908.
- Bujak F., *Maszkienice: wieś powiatu brzeskiego. Rozwój od R. 1900 do R. 1911*, Kraków 1914.
- Bujak F., *Wieś zachodnio-galiczyjska u schyłku XIX wieku*, Lwów 1905.
- Bujak F., *Żmija: wieś powiatu limanowskiego*, Kraków 1903.
- Budzik S., *Rzeszowski biskup Jan Wątroba jest pod wrażeniem pobytu w Chicago*. „Nie wiem jak opowiem to w Polsce”, Deon24, <https://deon24.com> 19.05.2015 (21.12.2022).
- Brubaker R., Cooper F., *Beyond “identity”*, “Theory and Society”, 2000, nr 29.
- Chałasiński J., *Emigracja jako zjawisko społeczne*, „Przegląd Socjologiczny”, 1936, t. IV.
- Chałasiński J., *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa 1938.
- Chałasiński J., *Parafia i szkoła parafialna wśród emigracji polskiej w Ameryce*, „Przegląd Socjologiczny”, 1935, t. III.
- Cerulo K.A., *Identity construction: New issues, new directions*, „Annual Review of Sociology”, 1997, nr 23.
- Duda-Dziewierz K., *Wieś małopolska a emigracja amerykańska. Studium wsi Babica powiatu rzeszowskiego*, Poznań–Warszawa 1938.
- Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych*, red. A. Pilch, Warszawa 1984.
- Erikson E., *Identity and the Life Cycle*, „Psychological Issues”, 1959, vol. 1, no. 1.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa 2001.
- Grzymała-Kazłowska A., *Od tożsamości i integracji do społecznego zakotwiczenia – propozycja nowej koncepcji teoretycznej*, „CMR Working Papers”, maj 2013, nr 64/122.
- Hannerz U., *Being there... and there... and there! Reflection on multi-site ethnography*, „Ethnography”, 2003, t. 4, nr 2.
- Hannerz U., *Transnational Research [w:] Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, red. H.R. Bernard, Walnut Creek 1988.
- Identity processes and dynamics in multi-ethnic Europe*, eds. C. Westin [et. al.], Amsterdam 2010.
- Kulpińska J., *Transatlantyckie trendy migracyjne na przestrzeni stulecia. Studium przypadku wychodźstwa z powiatu strzyżowskiego*, Kraków 2019.
- Kutrzeba M., *Klub Błażowian w Chicago*, „Kurier Błażowski”, 2013, nr 135.
- Mostwin D., *Trzecia wartość. Wykorzenienie i tożsamość*, Lublin 1995.
- Osipowicz D., *Rola sieci i kapitału społecznego w migracjach zarobkowych. Przykład Moniek*, Warszawa 2002.
- Ossowski S., *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*, Łódź 1946.
- Szczepański M.S., *Od identyfikacji do tożsamości. Dynamika śląskiej tożsamości – prolegomena*, [w:] *Dynamika śląskiej tożsamości* red. J. Janeczek, M.S. Szczepański, Katowice 2006.
- Szczepański M., Śliz A., *Kim jestem? Identyfikacje i tożsamości społeczne. Przypadek Górnej Śląska*, „Nauka”, 2018, nr 11.
- Urbanik S., *Dar serca darem życia*, „Waga i Miecz”, 1992, nr 6/16.

**Forms in which Podkarpacie residents manifest their local identity
in the United States**

Abstract

The purpose of the presented text is to analyze the forms of manifestation of local identity of migrants from the Podkarpacie region in the United States, using selected localities of the region as an example. The research was based on existing data (mainly censuses, personal documents, newspapers, passenger arrival records from the Ellis Island Archives) and elicited data (in-depth interviews). The exploration covered two neighboring counties: Strzyżow (nineteen villages) and Rzeszow (primarily Rzeszow and Harta). Examples of different ways of demonstrating local identity in the context of migration, presented in this text, clearly confirm how important an aspect it remains for the immigrant, and how crucial role it plays in the process of reconstructing identification in the destination country.

Keywords: Transatlantic migration, migration from a Polish village, local identity, Ellis Island, migration from Podkarpacie

Dariusz Latosiewicz*, **Bartosz Kozicki****,
Marek Magniszewski***, **Maciej Tolwiński******

THE IMPACT OF CRISES IN THE 21ST CENTURY ON THE RAILWAY TRANSPORT SECTOR IN POLAND IN TERMS OF ECONOMIC SECURITY

Abstract

The article presents research on the impact of the financial crisis between 2007-2009 and the COVID-19 pandemic in 2020 on the freight and passenger rail transport sector. Multidimensional comparative analyses were used in the study. The data obtained for the research were grouped. They were, then, compiled on categorized line and bar charts. The research shows that during the financial crisis between 2007-2009, a decrease in the number of transported goods by 48 488 thousand tons was observed. During the COVID-19 pandemic between 2019 and 2020, a decrease in the number of goods was also visible - by 15,363 tones. However, when considering the number of passengers transported, during the financial crisis between 2007-2009 in Poland there was an increase by 1,928 people and in the period of impact of COVID-19 in 2020 compared to 2019 a decrease by 130,270 passengers. When examining the rail passenger transport sector in Poland, a decrease in the number of employees by 385 was observed in the years 2003-2021. During the financial crisis between 2007-2009, the number of employees increased by 5,745 people, while during the COVID-19 pandemic in 2020, compared to 2019, it decreased by 109. In the case of the rail passenger transport sector in Poland, the number of employees oscillated around the arithmetic mean of 23,914 employees. Between 2003-2007, a downward trend can be observed, followed by a visible increase in 2008 and a downward trend in subsequent years.

Keywords: transport, rail transport, COVID-19, financial crisis, multidimensional data analysis

---

* Ministerstwo Obrony Narodowej, email: dlatosiewicz@mon.gov.pl, ORCID: 0000-0002-7108-2491.

** Wojskowa Akademia Techniczna, email: bartosz.kozicki@wat.edu.pl, ORCID: 0000-0001-6089-952x.

*** Politechnika Rzeszowska im. I. Łukasiewicza, email: magniszewski@prz.edu.pl, ORCID: 0000-0002-9088-8159.

**** Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, email: maciej.tolwinski@uph.edu.pl, ORCID: 0000-0002-6655-1476.

Introduction

The article focuses on the following research problem: to what extent have the crises of the 21st century affected the functioning of the rail transport sector in Poland and what changes have they caused? This made it possible to outline the purpose of the work: to conduct a multidimensional comparative analysis of the number of transported goods, passengers and workers employed in the freight and passenger rail sector dynamically.

For the research problem and the purpose of the work, a research thesis was presented: the financial crisis and the COVID-19 pandemic led to fluctuations in the number of transported goods and passengers and influenced the change in the number of employees in both considered sectors.

Multidimensional data analyses were used in the study - the considered dependent variables were outlined on categorized line and bar charts dynamically. This, as a result, made it possible to observe trends, detect similarities and differences in fluctuations of the considered dependent variables in the identical time slots adopted for the study.

Analysis of the literature on the research subject

In the literature, transport is related to activities attributable to supply chain management and paid provision of services in the following fields: movement, storage, packaging¹. One of the types of transport is rail, considered a safe way to transport loads which include both passengers and goods. It is the second most important branch of transport in Poland after road transport². It includes rolling stock: locomotives, traction vehicles and wagons, as well as: railway lines, platforms, ramps, bridges, culverts, tunnels, railway crossings, railway surface, safety, signaling and communication devices, access roads, pedestrian tracks, lighting, energy processing devices, as well as buildings and structures³.

There are many parameters by which transport networks can be compared, including the length of railway lines and the density of railway lines per 100 km². In 2021, in the Republic of Poland, there were 19,326 electrified railway lines, about 9,000 double-track and 12,000 railway crossings. The length of railway lines in 2021 compared to 2020

---

¹ M. Stajniak [et.al.], *Transport i spedycja*, Poznań 2008, p. 8.

² *Transport kolejowy w Polsce – charakterystyka, wady i zalety*. – *Geografia*, portal eSzkola, <https://eszkola.pl> (21.01.2023).

³ *Transport kolejowy*, Zintegrowana Platforma Edukacyjna, <https://zpe.gov.pl> (21.01.2023).

decreased by 135 km. On the other hand, the length of electrified lines increased by 108 km⁴. Of the approximately 12,000 km of electrified lines, one-third was single-track and the other two-thirds were double-track. Single-track lines in Poland account for 53.8% of all operating lines. This is significant in terms of rail capacity and accessibility for passengers and freight operators. The lack of a second track hinders modernization works which most often result in a complete closure of the line for train traffic. The average density of the railway network in Poland is 6.2 km per 100 km² and on 46% of railway lines it is possible to travel at a maximum speed of up to 120 km/h, and on 15% of lines up to 160 km/h⁵.

Poland is the second largest European country in terms of freight transport by weight⁶. Undoubtedly, rail transport in the 21st century in Poland was influenced by two crisis situations: the financial crisis between 2007-2009 and the COVID-19 pandemic in 2020. The financial crisis between 2007-2009 was triggered in the United States by granting mortgage loans of the lowest subprime standard⁷. Eventually, the real estate market collapsed, leading to the rapid growth of the mortgage bubble. This was the beginning of a huge financial crisis that affected most countries in the world, including Poland⁸.

On the other hand, the COVID-19 pandemic was announced on March 11, 2020 by the World Health Organization⁹. It caused an increase in the number of human deaths in the world¹⁰ and stopped the air transport sector around the world, including Poland. It also led to the largest ever increase in the unemployment rate in the world economy leader, the United States, in April 2020¹¹. It also caused large

---

⁴ *Linie kolejowe w Polsce – podstawowe parametry*, Urząd Transportu Kolejowego, <https://utk.gov.pl> (21.01.2023).

⁵ *Linie kolejowe w Polsce – podstawowe parametry*, Urząd Transportu Kolejowego, <https://utk.gov.pl> (21.01.2023).

⁶ *Polski transport kolejowy*, SHIPHUB. <https://www.shiphub.pl> (21.01.2023).

⁷ S. Owsiak, *Finanse*, Warszawa 2015, p. 372.

⁸ B. Kozicki, *Model planowania potrzeb Sił Zbrojnych RP wobec aktualnych wyzwań bezpieczeństwa narodowego XXI wieku*, Warszawa 2022, pp. 30-31.

⁹ E. Satomi [et.al.], *Alocação justa de recursos de saúde escassos diante da pandemia de COVID-19 Considerações éticas*, „Einstein”, 2020, no 18(2), pp. 1-5, DOI: 10.31744/Einstein_Journal/2020AE5775.

¹⁰ B. Kozicki, S. Mitkow, *Analysis of Human Deaths in Regard to Covid-19 Pandemic in European Countries*, „European Research Studies Journal”, 2020, vol. XXIII, pp. 213-227, DOI: 10.35808/ersj/1878.

¹¹ B. Kozicki, M. Gornikiewicz, *Unemployment Rate in Poland and USA during COVID-19 Pandemic: A Case Study*, „European Research Studies Journal”, 2020, Vol. XXIII, Special Issue 3, pp. 187-200.

fluctuations in exchange rates, including the dollar, euro, franc, pound, zloty¹².

The repercussions of the crises had an influence on the level of economic security of many sectors of the economy, including freight and passenger rail transport¹³. Security in the literature is interpreted in a variety of ways. According to Pokruszyński, it is a state and process of striving, survival and development¹⁴. It is also considered a theory and practice to ensure the existence (survival) of a given entity in an uncertain environment while maintaining the freedom to pursue its own interests¹⁵. According to Kitler, it is the primary, existential need of individuals, social groups, and finally states¹⁶. It is considered one of the basic needs, such as health, freedom or dignity, it has also become one of the universal goods, such as truth or justice, a kind of universal law, a universal human value.

One of the types of security is the economic security¹⁷. According to Nurzyńska, it is the lack of threats, including access to the market, financial resources, natural resources that ensure the economic development of countries and their appropriate position on the international arena¹⁸. The impact of the financial crisis between 2007-2009 and the COVID-19 pandemic affected the level of economic security through strong fluctuations in the number of transported loads, an increase in inflation and unemployment.

In the article, with the use of multidimensional data analyses, the authors decided to present¹⁹ fluctuations of dependent variables such as the number of goods transported by rail in Poland, passengers or employees

---

¹² M. Jurgilewicz [et.al.], *Contemporary challenges for the economic security of enterprises in Poland*, "Journal of Security and Sustainability", 2022, Issues 12, pp. 71-80, <https://doi.org/10.47459/jssi.2022.12.6>

¹³ *Wpływ pandemii na rynek kolejowy w Polsce i w Europie*, Urząd Transportu Kolejowego, <https://utk.gov.pl> (21.01.2023).

¹⁴ W. Pokruszyński, *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka*, Józefów 2012, p. 57.

¹⁵ S. Koziej, *Podstawy bezpieczeństwa*, Warszawa 2009, p. 6.

¹⁶ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania*. System, Warszawa 2011, p. 23.

¹⁷ B. Kozicki, *A New Method for Planning Needs in Terms of Security*, [in:] 35th International Business Information Management Conference (IBIMA), 1-2 April 2020, Seville, Spain, pp. 16819-16829, ISBN: 978-0-9998551-4-0.

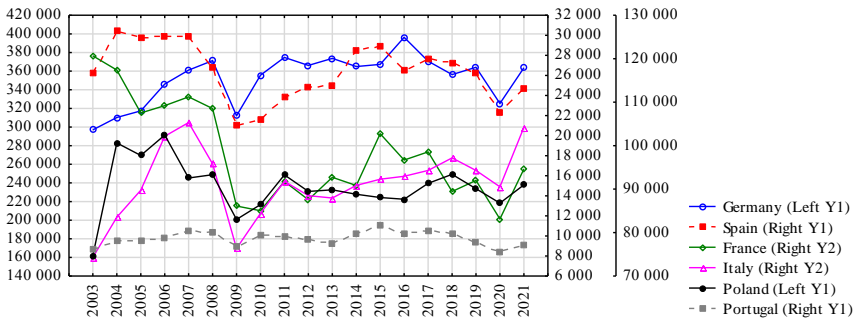
¹⁸ A. Nurzyńska, *Bezpieczeństwo usług w międzynarodowym transporcie lotniczym przewoźników pasażerskich*, Katowice 2016, p. 22.

¹⁹ M. Łuniewska, W. Tarczyński, *Metody wielowymiarowej analizy porównawczej na rynku kapitałowym*, Warszawa 2006, pp. 9-10; K. Nermend, *Metody analizy wielokryterialnej i wielowymiarowej we wspomaganii decyzji*, Warszawa 2017, pp. 55-56.

in dynamically during the impact of crises in the 21st century. The following indices were used: dynamic indices with a fixed base, arithmetic mean or median²⁰.

Multidimensional comparative analysis of the rail transport sector in Poland between 2004-2021

The research began with the presentation in Figure 1 of the number of goods transported by rail in thousands of tons in six European countries between 2003-2021. The observed large disparity between the obtained results as the sum of the transported goods became a premise for the selection of three scale values.

Fig. 1. Categorized line chart of the number of goods transported by rail in thousands of tons in six European countries between 2003-2021 (scale values: Germany - left Y axis; Spain, Poland, Portugal - right first Y axis; France, Italy - second right axis Y axis)

Source: own study based on data obtained from the website: <https://ec.europa.eu/> (21.01.2023).

Observation of the data in Figure 1 shows that most goods were transported in Germany: 6,330,516 tons. Poland was in the second place: 4,245,064 tons of transported goods. The following places were taken by: France (1,771,226 tons); Italy (1,632,313 tons); Spain (476,778 tons) and Portugal (176,737 tons). This made it possible to observe the fluctuations of respective dependent variables dynamically. These fluctuations are visible during the impact of two global crises: the financial crisis between 2007-2009 and the COVID-19 infectious disease pandemic in 2020.

²⁰ J. Górnaiak, J. Wachnicki, *Pierwsze kroki w analizie danych*, Kraków 2013, pp. 99-113.

Analyzing the financial crisis from the beginning of the 21st century, decreases in the number of goods transported by rail were observed in each of the six European countries under consideration between 2007 and 2009. The decrease ranking from highest to lowest is as follows:

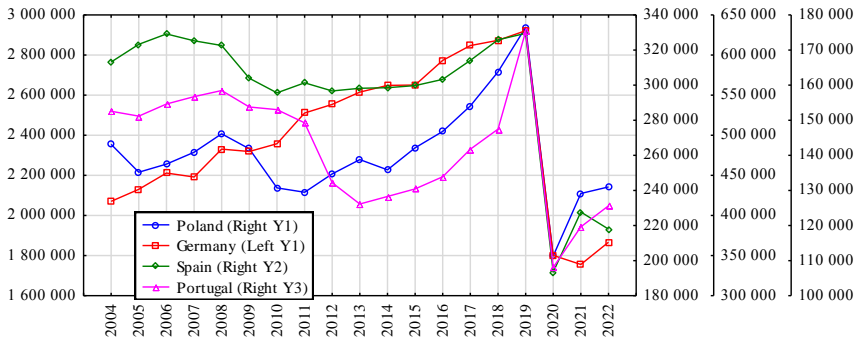
1. Germany (decrease by 49,029 tons, i.e. by 13.916% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021);
2. Poland (decrease by 44,488 tons, i.e. 18.855% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021);
3. Italy (decrease by 28,978 tons, i.e. 31.706% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021);
4. France (decrease by 25,088 tons, i.e. 25.547% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021);
5. Spain (decrease by 8,831 tons, i.e. 33.458% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021);
6. Portugal (decrease by 1,609 tons, i.e. 16.454% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021).

In the case of the COVID-19 pandemic in 2020, compared to 2019, a decrease in the number of goods transported by rail was also recorded in selected European countries. The decrease ranking is shown below:

1. Germany (decrease by 38,817 tons, i.e. 11.017% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021);
2. Poland (decrease by 15,363 tons, i.e. 6.511% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021);
3. France (decrease by 8,854 tons, i.e. 9.016% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021);
4. Spain (decrease by 4,014 tons, i.e. 15.208% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021);
5. Italy (decrease by 3,766 tons, i.e. 4.121% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021);
6. Portugal (decrease by 939 tons, i.e. 9.603% of the arithmetic mean of goods transported between 2003-2021).

The data shows that the leaders in the study of decreases in the number of transported goods are in both cases Germany, followed by Poland. The subsequent places in the ranking from third to fifth change when we compare two periods: 2007-2009 and 2020. In both cases, the ranking is closed by Portugal with the lowest recorded decrease in the number of transported goods dynamically.

The next stage of the research was the analysis of the number of passengers transported by rail in four European countries between 2004-2021.

Fig. 2. Categorized line chart of the number of passengers transported by rail in four European countries between 2004-2021 (scale values: Germany - left Y axis; Poland - right first Y axis; Spain - right second Y axis; Portugal - right third Y axis)

Source: own study based on data obtained from the website: <https://ec.europa.eu> (21.01.2023)

The data in Figure 2 shows that during the financial crisis between 2007-2009 there was a decrease in the number of passengers in two of the four countries considered:

1. Spain (decrease by 46,593, or 8.422% of the arithmetic mean of the number of passengers transported between 2004-2022);
2. Portugal (decrease by 2,923, i.e. 2.058% of the arithmetic mean of the number of passengers transported between 2004-2022).

The other two countries recorded an increase in the number of passengers transported. The leader in the increase ranking was Germany. Between 2007-2009, there was an increase by 127,236 passengers, i.e. by 5.321% of the arithmetic mean of the number of passengers transported between 2004-2022. In the period under consideration, Poland recorded an increase of 1928 passengers, i.e. 0.739% of the arithmetic mean of the number of passengers transported between 2004-2022.

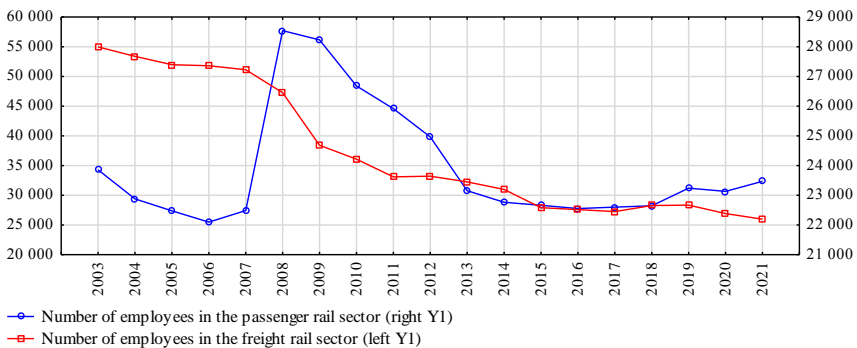
Comparing 2020 to 2019, it was observed that, as in the case of the freight rail transport sector, there was a decrease in the number of transported loads - in this case, passengers. It should be emphasized that the number of passengers during the COVID-19 pandemic was much higher than in the case of goods. The arithmetic mean of the decreases in the four countries under consideration from 2019 to 2020 is about 49%.

The ranking of decreases in the number of passengers transported between 2019 and 2020 was as follows:

1. Germany - decrease by 1,120,519 passengers, i.e. by 47% of the arithmetic mean of passengers transported between 2004-2022;

2. Spain - decrease by 297,629 passengers, i.e. by 54% of the arithmetic mean of passengers transported between 2004-2022;
3. Poland - decrease by 130,270 passengers, i.e. by 50% of the arithmetic mean of passengers transported between 2004-2022;
4. Portugal - decrease by 67,294 passengers, i.e. by 47% of the arithmetic mean of passengers transported between 2004-2022.

The next stage of the research was the analysis of the number of workers employed in the rail transport sectors (passenger and freight) between 2003-2021.

Fig. 3. Categorized line chart of the number of employees in the rail transport sector (passenger and freight) between 2003-2021 (scale values: number of employees in the freight transport sector - left Y axis; number of employees in the passenger transport sector - right Y axis)

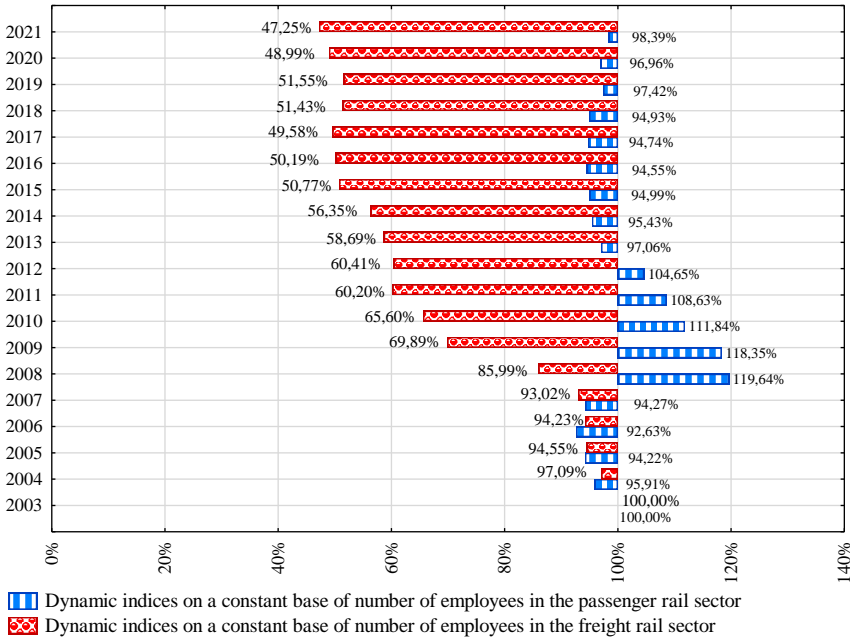
Source: own study based on data obtained from the websites: *Zatrudnienie w sektorze pasażerskim*, Urząd Transportu Kolejowego, <https://utk.gov.pl> (21.01.2023).

The data in Figure 3 indicate that in the rail freight transport sector between 2003-2021 there is a visible decreasing trend in the number of employees. From 2003 to 2021, the number of employees decreased by 29,000 people. The biggest decreases were between 2007 and 2009: 12,713 employees. On the other hand, during the impact of the COVID-19 pandemic, a decrease of 1,411 employees was recorded.

Considering the rail passenger transport sector, a decrease in the number of employees by 385 was observed between 2003-2021. During the financial crisis of 2007-2009, the number of employees increased by 5,745 people, while during the COVID-19 pandemic in 2020, the number decreased by 109.

Next, for illustrative purposes, Figure 4 presents data on dynamics indices with a constant base of employees in the rail transport sectors: passenger and freight between 2003-2021.

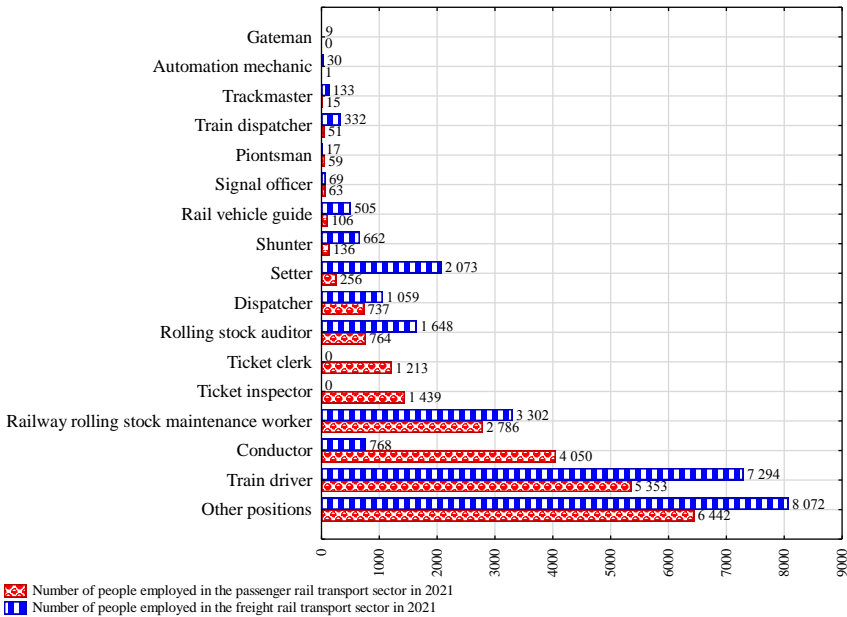
Fig. 4. Categorized bar chart of dynamics indices on a constant base of the number of workers employed in the rail transport sectors (passenger and freight) between 2003-2021 (constant value - the number of employees in the individual railway transport sectors under consideration in 2003)

Source: own study based on data obtained from the websites: *Zatrudnienie w sektorze pasażerskim*, Urząd Transportu Kolejowego, <https://utk.gov.pl> (21.01.2023).

Observation of the information presented in Figure 4 confirms the strong downward trend in the number of employees in the rail freight transport sector between 2003-2021 and the largest decrease in the number of employees between 2007-2009. Then, the decline was 23.13%.

In the case of the rail passenger transport sector, the number of employees oscillated around the arithmetic mean of 23,914 employees. Between 2003-2007, a downward trend can be observed. Then, in 2008 an increase, and between 2008-2014 – a decrease. The period of 2014-2021 marks a similar level of the number of employees with a slight upward trend, broken by a slight decrease in 2020 caused by the COVID-19 pandemic.

For illustrative and research purposes, Figure 5 presents a comparative analysis of the number of employees in respective positions in both sectors in 2021.

Fig. 5. Categorized bar chart of the number of workers employed in positions in respective sectors of rail transport (passenger and freight) in 2021.

Source: own study based on data obtained from the websites: *Zatrudnienie w sektorze pasażerskim*, Urząd Transportu Kolejowego, <https://utk.gov.pl> (21.01.2023).

The largest number of employees in both sectors is in the group of positions including other positions: 8,072 people in the freight rail sector and 6,442 in the passenger rail sector. In the second place in the ranking is the train driver position with 7,294 people employed in the freight sector and 5,353 in the passenger sector. On the other hand, in the third place in the case of the rail freight transport sector is the position called railway rolling stock maintenance worker with the number of employees in 2021 amounting to 3,302 people and, in the case of the passenger sector, the conductor with the number of employees 4,050.

There are two jobs in passenger rail transport that are not found in the freight sector: ticket inspector (1,439 employees) and ticket clerk (1,213 employees). On the other hand, in the passenger sector, there were no records of people employed in the position of a gateman. In the freight rail sector, 9 workers were employed in this position in 2021.

The arithmetic mean of the difference in the number of employees in respective positions in the two analyzed sectors is 850 while the median is 516.

Conclusions

Between 2003-2021, the largest number of goods from the six analyzed European countries was transported by rail in Germany: 6,330,516 tons. The second place was taken by Poland: 4,245,064 tons. The third place - France: 1,771,226 tons. Portugal was ranked last: 176,737,000 tons of transported goods.

The conducted research shows that in the ranking of decreases in the number of transported goods during the financial crisis between 2007-2009, Germany ranks first with a score of 49,029 tons. The second one is Poland with a decrease of 48,488 tons of goods and the third place is Italy. There was a decrease here by 28,978 tons. The smallest decrease in the number of transported goods during the financial crisis was recorded in Portugal (a decrease of 1,609 tons).

The COVID-19 pandemic also caused decreases in the number of transported goods in four European countries under consideration. The leader in the classification of the largest decreases during the pandemic (between 2019 and 2020) is Germany: 38,817 tons. The second place was taken by Poland: a decrease of 15,363 tons. On the other hand, France was in the third place where a decrease of 8,854 tons was recorded. The slightest decreases were recorded in Portugal - 939 tons.

Analyzes show that the leaders in the decrease in the number of transported goods in both analyzed crises are Germany followed by Poland. The subsequent places in the ranking from the third to the fifth position change when we compare the periods: 2007-2009 and 2020.

During the impact of the financial crisis between 2007-2009, there was a decrease in the number of passengers transported in two of the four countries considered. The largest decreases were recorded in Spain and Portugal. The leader in the passenger increase ranking was Germany. The second place was taken by Poland.

However, the leader in the ranking of decreases in the number of passengers transported between 2019 and 2020 was Germany. The second place was taken by Spain and the third one by Poland.

The analyzes show that in the freight rail transport sector in Poland between 2003-2021, a decreasing trend in the number of employees is visible. From 2003 to 2021, the number of employees decreased by 29,000 people. The largest decreases (12,713 employees) were between 2007-2009. On the other hand, during the impact of the COVID-19 pandemic, a decrease in employment was recorded at the level of 1,411 employees.

Considering the passenger rail transport sector in Poland, a decrease in the number of employees by 385 was observed between 2003-2021.

During the financial crisis of 2007-2009, the number of employees increased by 5,745 people whereas, during the COVID-19 pandemic in 2020, the number decreased by 109 employees.

This was also confirmed by the dynamics indices with the constant base outlined in the categorized bar chart, where a strong downward trend in the number of employees between 2003-2021 was observed in the freight rail transport sector in Poland, as well as a strong decrease in the number of employees between 2007-2009 amounting to 23.13%. In the case of the passenger rail transport sector in Poland, the number of employees oscillated around the arithmetic mean of 23,914 employees. Between 2003-2007, a downward trend can be observed. Then, in 2008 an increase and from 2009 a decreasing trend in the number of employees. The most employees in both sectors are in the group of positions called other positions: 8,072 in the freight rail sector and 6,442 in the passenger rail sector. The second place in the ranking was the train driver position: 7,294 employed in the freight sector and 5,353 in the passenger sector. On the other hand, the third place in the case of the freight rail transport sector was the position called railway rolling stock maintenance worker with the number of employees in 2021 amounting to 3,302 people and, in the case of the passenger sector, the conductor with the number of 4,050 employees.

The above analyzes confirmed the research thesis adopted at the beginning that the financial crisis and the COVID-19 pandemic led to fluctuations in the number of transported goods and passengers and influenced changes in the number of employees in both considered sectors of rail transport in Poland. The decrease in the number of transported loads in Poland led to a decrease in the revenues of respective rolling stock management companies and forced changes in the rail freight transport sector related to the dismissal of employees, especially between 2007-2009. One of the ways of handling crises was the introduction of numerous regulations at the level of the European Union and within respective countries concerning, among other things, the payment of partial financial compensation related to the losses incurred.

Bibliography

- Górnjak J., Wachnicki J., *Pierwsze kroki w analizie danych*, Kraków 2013.
- Jurgilewicz M. [et.al.], *Contemporary challenges for the economic security of enterprises in Poland*, "Journal of Security and Sustainability", 2022, Issues 12, <https://doi.org/10.47459/jssi.2022.12.6>
- Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011.

- Kozicki B., *A New Method for Planning Needs in Terms of Security*, [in:] 35th International Business Information Management Conference (IBIMA), 1-2 April 2020, Seville, Spain, ISBN: 978-0-9998551-4-0.
- Kozicki B., *Model planowania potrzeb Sił Zbrojnych RP wobec aktualnych wyzwań bezpieczeństwa narodowego XXI wieku*, Warszawa 2022.
- Kozicki B., Górniewicz M., *Unemployment Rate in Poland and USA during COVID-19 Pandemic: A Case Study*, "European Research Studies Journal", 2020, Vol. XXIII, Special Issue 3.
- Kozicki B., Miłkow S., *Analysis of Human Deaths in Regard to Covid-19 Pandemic in European Countries*, „European Research Studies Journal”, 2020, vol. XXIII, DOI: 10.35808/ersj/1878.
- Koziej S., *Podstawy bezpieczeństwa*, Warszawa 2009.
- Linie kolejowe w Polsce – podstawowe parametry*, Urząd Transportu Kolejowego [Office of Rail Transport], <https://utk.gov.pl> (21.01.2023).
- Luniewska M., Tarczyński W., *Metody wielowymiarowej analizy porównawczej na rynku kapitałowym*, Warszawa 2006.
- Nermend K., *Metody analizy wielokryterialnej i wielowymiarowej we wspomaganiu decyzji*, Warszawa 2017.
- Nurzyńska A., *Bezpieczeństwo usług w międzynarodowym transporcie lotniczym przewoźców pasażerskich*, Katowice 2016.
- Owsiak S., *Finanse*, Warszawa 2015.
- Pokruszyński W., *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka*, Józefów 2012.
- Polski transport kolejowy*, SHIPHUB. <https://www.shiphub.pl> (21.01.2023).
- Satomi E. [et.al.], *Alocação justa de recursos de saúde escassos diante da pandemia de COVID-19 Considerações éticas*, „Einstein”, 2020, no. 18(2), DOI: 10.31744/Einstein_Journal/2020AE5775.
- Stajniak M. [et.al.], *Transport i spedycja*, Poznań 2008.
- Transport kolejowy*, Zintegrowana Platforma Edukacyjna, <https://zpe.gov.pl> (21.01.2023).
- Transport kolejowy w Polsce – charakterystyka, wady i zalety. – Geografia*, portal eSzkola, <https://eszkoła.pl> (21.01.2023).
- Wpływ pandemii na rynek kolejowy w Polsce i w Europie*, Urząd Transportu Kolejowego, <https://utk.gov.pl> (21.01.2023).
- Zatrudnienie w sektorze pasażerskim*, Urząd Transportu Kolejowego, <https://utk.gov.pl> (21.01.2023).

Wpływ kryzysów w XXI wieku na sektor transportu kolejowego w Polsce w aspekcie zachowania bezpieczeństwa ekonomicznego

Streszczenie

W artykule przeprowadzono badania dotyczące wpływu kryzysu finansowego w latach 2007-2009 oraz pandemii COVID-19 w 2020 roku na sektor transportu kolejowego towarowego i pasażerskiego. W opracowaniu zastosowano wielowymiarowe analizy porównawcze. Pozyskane do badań dane poddano grupowaniu. Następnie zestawiano je na skategoryzowanych wykresach liniowych i słupkowych. Z przeprowadzonych badań wynika, że w czasie kryzysu finansowego pomiędzy 2007 a 2009 rokiem zaobserwowano spadek liczby przewiezionych towarów o 48 488 tys. ton. W okresie pandemii CO-

COVID-19 pomiędzy 2019 i 2020 rokiem również widoczny był spadek liczby towarów – o 15 363 tys. ton. Natomiast rozpatrując liczbę przewiezionych pasażerów, w czasie kryzysu finansowego pomiędzy 2007 a 2009 rokiem w Polsce nastąpił wzrost o 1928 osób, a w okresie oddziaływania COVID-19 w 2020 w porównaniu do 2019 roku spadek o 130 270 pasażerów. Badając sektor pasażerskiego transportu kolejowego w Polsce, zaobserwowano w latach 2003-2021 spadek liczby zatrudnionych o 385 pracowników. W czasie kryzysu finansowego pomiędzy 2007 a 2009 rokiem odnotowano wzrost liczby zatrudnionych o 5745 osób, natomiast w czasie pandemii COVID-19 w 2020 roku w porównaniu do 2019 roku spadek o 109. W przypadku sektora pasażerskiego transportu kolejowego w Polsce liczba zatrudnionych oscylowała wokół średniej arytmetycznej 23 914 pracowników. W latach 2003-2007 zaobserwować można trend malejący, a następnie w 2008 roku silny wzrost i w kolejnych latach tendencję malejącą.

Słowa kluczowe: transport, transport kolejowy, COVID-19, kryzys finansowy, wielowymiarowa analiza danych

Piotr Narloch*, Tomasz Skrzyński**

METHANE EMISSIONS FROM ELEMENTS OF GAS DISTRIBUTION NETWORKS AND THE ENERGY SECURITY OF EU COUNTRIES IN TIME OF GAS WARS

Abstract

The scale of methane emissions from gas distribution systems has serious consequences for energy security, ensuring the security of natural gas transmission and reducing gas losses in transport. That is why it is important to determine the scale of such emissions from individual elements of the infrastructure. It has been confirmed that such emissions have a significant effect on the military security of EU countries. The emission factor (EF) is affected by many other causes. The best method of calculating the EF is one that takes into account the most variables. A theoretical method of determining the EF has been developed, taking into consideration the age of the equipment as well as pressure, temperature and speed. When comparing the methods in the literature to date, one has to bear in mind that none of them describes the variables that affect the magnitude of the EF. To map an actual emission, it is crucial to have data that describe the gas infrastructure component under analysis, along with the most precise information available to characterise the operating conditions.

Keywords: energy security, military security, methane emission factors, gas distribution network, natural gas

Introduction

The 21st century has seen a growing significance of the energy dimension of war activities, including the dependence of military operations on the civilian energy infrastructure. From the military point of view, the flexibility of energy supply chains to units in combat is crucial.

---

* Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie, e-mail: piotr.narloch@psgaz.pl, ORCID: 0000-0002-3464-2883.

** Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, e-mail: tomasz.skrzynski@up.krakow.pl, ORCID 0000-0003-2063-4396.

Armed forces strive for energy supply chains to be able to be moved quickly as required by operational needs¹.

This article deals with the military significance of methane emissions from the distribution network in the territory of the EU as well as theoretical aspects of attempts at determining the emission factor (EF) from the gas distribution infrastructure. According to a definition applicable in Poland since September 1, the gas security of the state is a condition allowing covering Polish consumers' demand for that commodity "in a specific amount and time, in an economically and technically justified manner, at a level allowing proper functioning of the economy"². Under the above-mentioned definition, methane is in practice used as a synonym of natural gas. However, many EU countries use a broader definition, which encompasses not only natural gas, but also biogas, LNG, synthetic gas, etc. In Western Europe, the term "natural gas" includes not only natural gas, but also methane obtained from other sources. Also taken into account is the quality and parameters (physiochemical properties) of transmitted gas.

An attack on a distribution or transmission infrastructure increases risks to the supply of gas and (in winter in particular) electricity for the military. This affects the ability to move as well as the logistics of military units on the front line.

At the same time, it is very important to ensure the continuity of supply of specific volumes to plants and facilities crucial for ensuring the defence of a state. Thus, it is not surprising that states are increasingly often sponsoring cyber attacks on distribution systems transmitting energy or energy raw materials in the territory of countries deemed hostile or competitive³.

In the EU, it is particularly relevant in terms of natural gas. With volumes of gas production in the EU decreasing for decades, specialists estimate that in the medium term the EU will remain the world's largest importer of natural gas⁴. At the same time, the current international conflict significantly increases the probability of a serious and imminent

---

¹ J. Gryz [et al.], *Mobile Nuclear-Hydrogen Synergy in NATO Operations „Energies”*, 2021, no 14, 7955. doi.org/10.3390/en14237955.

² Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu wzmocnienia bezpieczeństwa gazowego państwa w związku z sytuacją na rynku gazu (Dz.U. 2022, poz. 1723).

³ *Recommendations on the importance of critical energy infrastructure (CEI) stakeholder engagement, coordination and understanding of responsibilities in order to improve security EXECUTIVE SUMMARY*, Vilnius 2018, p. 10.

⁴ M. Kôrts, *Liquefied Natural Gas (LNG) as an alternative propellant in the naval field*, Vilnius 2021, p. 41.

armed conflict unfolding in the EU, in which the armed forces of EU states will be directly involved.

On 20 July, the European Commission published guidelines on securing natural gas for EU member states. It estimates that due to the aggressive foreign and energy policy of the Russian Federation as well as its invasion of Ukraine, the shortage of this commodity in the upcoming winter period may reach from 30 to 45 billion m³, and gas storage facilities may be emptied by March 2023. The situation will be even more hazardous in extremely low temperatures in the 2022/23 heating season or in case of particularly high demand for gas in other parts of the world. This would result in a 1% drop in the EU's GDP. Possible solutions include, among others, reducing the consumption of gas and updating national contingency plans in the scope of the security of gas supplies.

The challenges connected with methane emissions caused by activities taken as part of hybrid warfare in the territory of the EU have been addressed multiple times in the publications of NATO Energy Security Centre Of Excellence. Among Polish researchers, certain aspects have been raised by e.g. Mariusz Ruszel⁵.

Russia's aggression against Ukraine has created an entirely new situation in this respect, which requires an analysis regarding distribution networks⁶. Even more so, as the existing literature concerning military issues has been wrongly treating distribution networks as clearly secondary issues and always in conjunction with other energy networks.

The determination of CH emission values in peaceful conditions has been the topic of a larger number of publications. It has already been analysed mainly in relation to the places of extraction and storage of gas as well as gas transmission pipelines⁷.

---

⁵ M. Ruszel, *Bezpieczeństwo energetyczne w kontekście współczesnych wyzwań wywołanych wojną w Ukrainie w 2022 roku*, [in:] *Bezpieczeństwo Wybrane zagadnienia*, ed. A. Wiącek, M. Ruszel, J. Stec-Rusiecka, Rzeszów 2022; *idem, NATO and energy security in European Union*, [in:] *A Transatlantic or European Perspective of World Affairs: NATO and the European Union Towards Problems of International Security in the 21st Century*, ed. A. Podraza; Madrid 2018.

⁶ More on the significance of its gas pipelines, e.g.: M. Ruszel, *Znaczenie gazociągów tranzytowych Ukrainy dla bezpieczeństwa energetycznego Europy*, [in:] *Energetyka w czasach politycznej niestabilności*, ed. P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski, Poznań 2015, pp. 583-592.

⁷ A.M. Robertson [et al.], *Variation in methane emission rates from well pads in four oil and gas basins with contrasting production volumes and compositions*, "Environmental Science & Technology", 2017, t. 51. DOI: 10.1021/acs.est.7b00571; I.M. Boothroyd [et al.], *Assessing fugitive emissions of CH₄ from high-pressure gas pipelines in the UK*. "Science of the Total Environment", 2018, no 631-632, pp. 1638-1648. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2018.02.240; D.R. Lyon [et al.], *Aerial surveys of elevated hydrocar-*

Methods of practical measurements in the scope of gas pipelines have been determined in relation to Norway and Poland⁸. A geochemical characteristic of methane emissions from the distribution network as well as their distribution on land in the United Kingdom has been presented⁹. A number of valuable remarks can be found in a work on the Italian distribution network¹⁰.

Our deliberations will focus on the less studied theoretical aspects of a more accurate determination of the values of CH₄ emissions from the infrastructure of the distribution network. They vary significantly more in terms of used pipes, materials and diameters, and thus the data set will be much smaller than in the case of distribution networks.

It is difficult to find analyses in the literature that address the impact of external factors on the magnitude/change of the emissivity factor for a component. Research is usually limited to the analysis of a set of data (measurements).

The scale of methane emissions and their consequences

Methane is classified as the second most potent greenhouse gas. Its potential to generate the greenhouse effect is 28-36 times greater than that of CO₂. Compared to carbon dioxide, it remains in the atmosphere

---

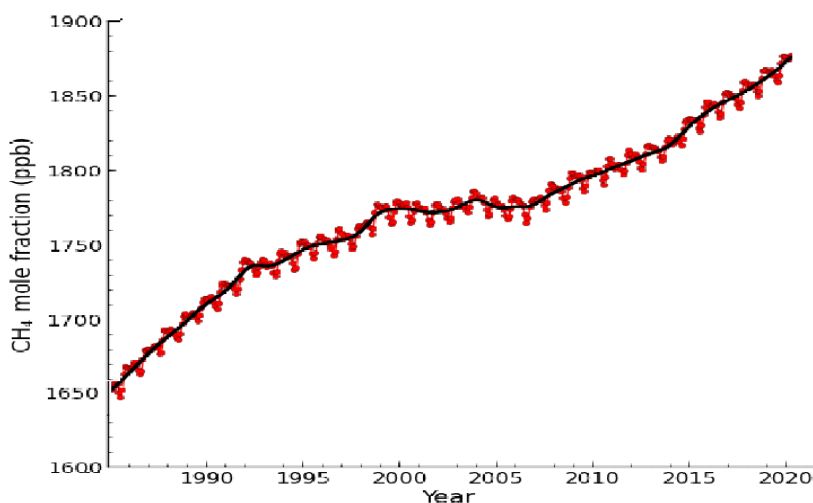
bon emissions from oil and gas production sites. "Environmental Science & Technology", 2016, v. 50, pp. 4877–4886. DOI: 10.1021/acs.est.6b00705; E. Dyakowska, A. Przybył, *Metody wykrywania i pomiaru wielkości nieorganizowanej emisji metanu z elementów infrastruktury przesyłowej – wyniki projektu GERG Detection and Measurement of Fugitive Emissions of Natural Gas from the Transmission Systems*, "Nafta-Gaz", 2021, v. 2; B. Uliasz-Misiak, J. Lewandowska-Śmierczalska, R. Matuła, *Emisja ditlenku węgla i metanu związana z poszukiwaniem i wydobywaniem węglowodorów w Polsce*, "Przemysł Chemiczny", 2019, no 98; E. Dyakowska, M. Pęgielska, *Porównanie dokładności dwóch metod pomiaru emisji lotnych – według normy EN 15446 oraz z zastosowaniem urządzenia Hi Flow Sampler – wyniki projektu GERG (The European Gas Research Group)*, „Nafta-Gaz”, 2016, v. 72. DOI: 10.18668/NG.2016.08.11.

⁸ T. Log, W.B. Pedersen, *A Common Risk Classification Concept for Safety Related Gas Leaks and Fugitive Emissions?*, "Energies", 2019, v. 12, 4063. DOI: 10.3390/en12214063; J. Holewa-Rataj, E. Kukulska-Zajac, *Przegląd metod pomiaru emisji metanu wraz z analizą możliwości ich zastosowania do pomiaru emisji metanu z gazociągów*, "NAFTA-GAZ", 2018, 74, pp. 37-43 DOI: 10.18668/NG.2018.01.04.

⁹ D. Lowry [et al.], *Fugitive methane emissions from UK onshore gas distribution: geochemical characterization and inventory verification*, Harvard University, <https://ui.adsabs.harvard.edu> (14.07.2022).

¹⁰ M. Dell'isola, G. Ficco, F. Zuena, *Analisi del delta in-out nelle reti di distribuzione del gas naturale in Italia*, [researchgate.net/publication/353644728](https://www.researchgate.net/publication/353644728). DOI: 10.13140/RG.2.2.13943.96164 08.2021 (15.08.2022).

for a relatively short time. The emission of CH_4 together with other greenhouse gases leads to an increase of the global average surface temperature on Earth by 3-4°C by the year 2100¹¹. The process of emission results in a significant increase of methane concentration in the atmosphere (fig. 1).

Fig. 1. Estimated increase of global concentration of CH_4 in the Earth's atmosphere in the years 1985-2020

Source: *Global Methane Budget shows methane emissions heading in the wrong direction with fossil fuel and agriculture sources leading the way*, Climate & Clean Air Coalition, <https://www.ccacoalition.org>, 15.07.2020 (20.08.2022).

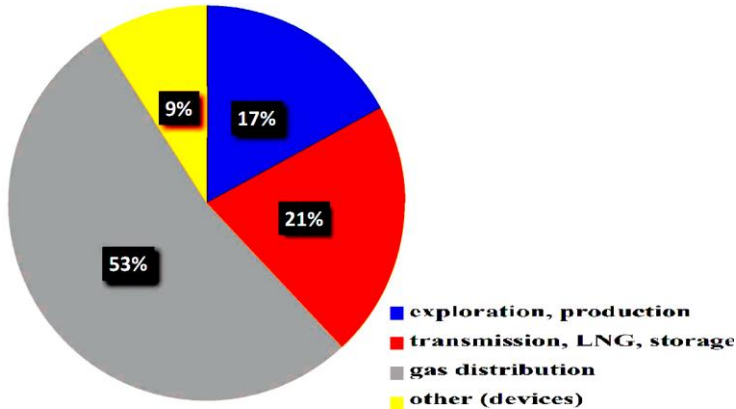
The oil and natural gas industry accounts for approx. 1/7 of the overall emissions of CH_4 world-wide. Globally, methane emissions alone are estimated at 0.2%-10% of all CH_4 produced¹². In 2015 in the USA, they were estimated at 2.3% of the gross gas production¹³.

High losses often occur in the distribution system. There is a view that e.g. in the EU they make up over a half of the overall natural gas losses from the chain of supply of this commodity (Fig. 2).

¹¹ *Global Methane Budget shows methane emissions heading in the wrong direction with fossil fuel and agriculture sources leading the way*, Climate & Clean Air Coalition, <https://www.ccacoalition.org>, 15.07.2020 (20.08.2022).

¹² P. Balcombe [et al.], *The Natural Gas Supply Chain: The Importance of Methane and Carbon Dioxide Emissions*, "ACS Sustainable Chemistry & Engineering", 2017, no. 5, pp. 3–20. DOI: 10.1021/acssuschemeng.6b00144.

¹³ R.A. Alvarez [et al.], *Assessment of methane emissions from the U.S. oil and gas supply chain*, "Science", 2018, no 361, pp. 186-188. DOI: 10.1126/science.aar7204.

Fig. 2. Methane emissions in Europe from the natural gas supply chain in 2016

Source: E. Dyakowska, A. Przybył, *Metody wykrywania i pomiaru wielkości niezorganizowanej emisji metanu z elementów infrastruktury przesyłowej – wyniki projektu GERG Detection and Measurement of Fugitive Emissions of Natural Gas from the Transmission Systems*, „Nafta-Gaz”, 2021, v. 2, p. 119.

In a gas distribution network, gas emissions pertain to infrastructure elements, such as valve stations, elements of gas stations, gas pipelines or output connections.

The UN Framework Convention on Climate Change officially states that it is possible to reduce CH₄ emissions by 45% in the coming decade. Considering this aspect from the military perspective, the consequences of climate change may lower the energy resilience of countries that rely on importing natural gas for industrial purposes¹⁴. One of the reasons are uncontrolled methane emissions connected with natural disasters, especially in the process of extraction and transmission of this commodity. Their scale is affected by transformations –connected with climate changes –of some factors increasing methane emissions from distribution networks.

The scale of losses of the commodity and the repair time is affected by corrosion and related leakages. Their occurrence is intensified by decisions made during peace times to extend the period use of facilities. The intensification of corrosion and leakages is also affected by the di-

¹⁴ *Web conferences on Climate change and Energy Security for NATO Nations 8 April – 22 April – 6 May – 27 May 2021*, 8 April – 22 April – 6 May – 27 May 2021: Climate Change and Energy Security for NATO Nations, NATO OTAN, <https://ensecco.org>, pp. 20-21 (5.08.2022).

rections of gas transmission, rate of transmission, pressure changes and composition of transmitted gas.

In the 21st century, the amount of fuel and energy used in military operations has been markedly increasing. Currently, the armed forces in the EU deem energy "a system-wide strategic leverage"¹⁵. It satisfies the needs of the permanent military infrastructure and field operational activities¹⁶. It is no coincidence that for over 10 years most EU countries have been striving for reducing the amounts of energy consumed by their armed forces¹⁷.

Attacks on the gas sector are intended to contribute to creating military as well as socio-economic conditions favourable to the aggressor. Intentional attacks e.g. on distribution networks are no exception here. The tools used for this purpose in the case of this part of the gas sector will include, among others:

- disruption or interruption of supply to civilian elements of the infrastructure used by the military directly or indirectly (including individual plants with strategic significance for the armed forces);
- using a cascade effect to hinder or prevent the functioning of other infrastructure facilities crucial not only in the part of the state that has been attacked¹⁸;
- disrupting or interrupting supply meant for municipal consumers.

The failure rate of the distribution infrastructure caused by attacks allows the aggressor to stimulate citizens' discontent with state authorities in the affected area. In extreme cases, this can lead to a political and economic chaos. The use of cyber attacks for this purpose is facilitated by difficulties in proving that the country ordering such attacks is actually responsible for them.

As illustrated by Russia's hybrid war against Ukraine in 2014-2017¹⁹, the said feature of cyber-attacks makes it easier for the aggressor

---

¹⁵ W.J. Nuttall, C. Samaras, M. Bazilian, *Energy and the Military: Convergence of Security, Economic, and Environmental Decision-Making*, Cambridge Working Paper in Economics 2019, 1752, University of Cambridge, <https://www.eprg.group.cam.ac.uk> (15.07.2022).

¹⁶ J. Gryz [et al.], *op.cit.*, p. 2.

¹⁷ V. Keršiusis, *Strategy Options For Installation of Modern Energy Technologies into Military Bases Vytautas Keršiusis*, „Energy Security: Operational Highlights”, 2013, v 2, p. 8; J. Grubliauskas, M. Rühle, *Energy security: a critical concern for Allies and partners*, NATO, <https://www.nato.int>, 26.07.2018 (10.06.2022).

¹⁸ V. Butrimas [et al.], *op.cit.*, pp. 29-31.

¹⁹ More on the topic: *Ibidem*, p. 23. In a full context on Russia's hybrid war waged at that time: O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, Kraków 2017.

to carry out information campaigns. They are meant to convince the citizens of the defending country that it is their government, not the other country, that is to blame for the lack of a stable gas distribution system. In the scope of the above-mentioned disinformation campaigns, the attacking country can make use of some rights to which the citizens of democratic EU countries are entitled. A wide-spread attack on a gas infrastructure may also be used as a demonstration of the aggressor's devastating potential in order to exert pressure or undermine the credibility of the state as a country acting as an intermediary in gas transmission, being a hub or having gas storage facilities in its territory.

As is well known, preventing or limiting the volumes of gas supply is not the only factor helping the aggressor achieve the above-mentioned goals. Also important is the threat of significant methane emissions or causing a threat of methane emissions on a scale posing a serious danger to citizens, adjacent infrastructure and –in case the gas supply is not shut off and damage is not repaired –significant and definite losses of the commodity.

Therefore, military planning and preparations for negotiations with the enemy should take into account threats for the distribution network. One example is readiness to carry out similar attacks on the enemy's infrastructure, which has a deterring effect. It is worth considering placing additional security measures or improved monitoring in key points along the distribution network.

Due to the EU's dependence on imports, creating an infrastructure that would ensure swift and significant production increase is unrealistic. At the same time, an aggressor, as part of hybrid warfare, may target gas transmission pipelines, gas storage facilities and extraction installations; in the case of a few EU countries, port blockades could also be possible. Thus, in order for gas to be able to reach the distribution network in some EU countries, it will be necessary to continue expanding a diversified import infrastructure of an appropriate size that would allow gas transmission of required volumes between EU countries. An extreme example are the meagre capabilities of gas transmission by land between Spain and France.

Attacks on the natural gas distribution network can be divided into:

–collateral damage alongside main military activity (e.g. through the use of conventional weapons) as well as attacks aimed at damaging, destroying or temporary shut-down of distribution networks in an entire country or its part. Attacks aimed at distribution networks are intended to force the defending country to incur significant costs connected with regaining control, securing and repairing the damaged and often leaking

infrastructure, thus indirectly limiting financial resources which the country could directly allocate to military activities.

As Russo–Ukrainian conflict, lasting since 2014 has shown, deliberate attacks on distribution networks can be subdivided. The most important sub-groups are: efficient external interference in monitoring and control systems of distribution network (cyberattacks), physical taking-over of facilities (e.g. gas compressor stations), deliberate destruction of said networks during hostilities, blowing-up of particular facilities, particularly pipelines, gas stations or massive-scale dismantle of gas infrastructure. Russian actions against the Turkmenistan gas pipeline as well as the latest, luckily unsuccessful, action against the gas pipeline at the border with Ukraine expose the risk caused by deliberate actions (e.g. by means of cyberattack) directed at raising the pressure in the pipeline to excessive levels which results in destruction of the pipeline and likely damages caused by uncontrollable emissions of methane from the infrastructure.

In hybrid warfare complexity of the distribution network makes it impossible to decide which damages were done on purpose. That would require a meticulous study of the attacker's secret military documents at different decision levels which would provide an in-sight into expectations of political and military decision-makers.

Better efficiency can be achieved by the attacker by coordinating of the a/m means of attack aimed at the distribution network. E.g. blowing-up of a gas-pipeline and the considerable methane emission involved can be unnoticeable for supervisors of the given part of the network because of the parallel successful cyberattack aimed at the network monitoring system together with the psychological pressure at the local personnel of the gas company and its forced relocation. Key issues for safe operation of EU distribution system are provision of counterpart delivery, closing ring networks, options to connect alternative sources of energy, identification and getting-rid of the so called "bottle necks". If the attacking country applies strategy involving occupying or damaging the important elements of the distribution network, it can easier obtain a better strategic and negotiating position. Considerable level of informatization of natural gas providers as well as the large number of their pipelines are responsible for the amount of destruction resulted in this way.

The scale of methane emissions caused by the attacks will substantially increase the scope of repairs at the time of hostilities. Damaged installations cannot be used largely because of the scale of destruction inflicting substantial losses in the raw material being transported as well as extra emissions of methane and the danger of explosion involved

which would result in further damage of infrastructure, casualties among locals as well as workers and the loss of gas. When there is no spare workforce and alternative pipeline connections, repairs of facilities increase the likelihood of gas supply cuts for industry which plays a key role in national defense system.

Time needed for repairs will be extended not only because damaged supply lines or the ordering, delivery and assembly of damaged (or stolen) parts. Russia's actions during its hybrid war with Ukraine before 2018²⁰ indicate the possibility of blocking access to damaged installations or shelling repair teams by the attacker's men. In contrary to Poland, the lion's share of the Ukraine's distribution network is above the ground, which makes it even more exposed to damages resulted by shelling or sabotage activities.

Considerable industrial activity of military importance may occur in the EU region which is under attack. In such case, because of the interdependence of different economic entities, an accurate hit would enable the attacker to temporary stop e.g. the total manufacturing of tanks. It is worth noting that some EU countries are the most important armament manufacturers in the world (France, Germany and Italy). It is therefore important to provide alternative delivery sources of gas for such plants. (e.g. LNG).

It should be added that assaults of anti-government or terrorist groups on delivery and distribution infrastructure may occur in the EU too (e.g. in 2012 in Tatarstan which is in European Russia). As LNG terminal rise in number and importance, these may be targeted too. The likelihood of such attack is rather small for the EU. Other targets, resulting in many more casualties among civilians are considerably more attractive for terrorists than targeting gas infrastructure²¹. But killing hundreds of people, however tragic, will not influence the economy or the security of the country as much as the paralysis of a gas terminal or key gas pumping stations.

The extent of the distribution network, a well-developed ring system and the amount of alternative and spare connections can minimise the efficiency of possible targets. Such reserves are achievable in the run-up period before the war or when the economy and individual consumers considerably reduce their demand on gas.

In future, an attack or even a threat of an attack on a gas distribution network will have a negative effect on the level of use of gas

---

²⁰ V. Butrimas [et al.], *op.cit.*, p. 35.

²¹ H. Jakson [et al.], *Energy in Irregular Warfare*, „Energy and Conflict Series”, 2017, v. 2, pp. 31-32.

infrastructure for the transmission of gas blended with e.g. hydrogen or other gases obtained through renewable energy sources. In case a EU member state takes part in a war, hydrogen's broad ignition limits may force undertaking additional remedial measures or even reducing the distribution of pure hydrogen in a gas network. The scale of damage to gas pipelines connected with hydrogen explosions will threaten to destroy gas infrastructure and a part of enterprises connected with the defence industry for which the gas mixture would be dedicated. This issue is by no means of marginal importance, considering the scale of the EU's investments in planned use of hydrogen for energy purposes.

Emission factor

Efforts aimed at ensuring the security of transport and transport infrastructure in the scope of natural gas as well as creating its strategic reserves is strictly linked with non-military preparations of state defences²². During a NATO summit in Brussels in 2018, the leaders of the alliance, who include leaders from major EU countries, emphasised that stable and reliable supply of energy was most of all the responsibility of the authorities of individual countries. It was agreed that such supply is of crucial importance as it strengthens the resilience of NATO member states against political and economic pressures²³.

In preparing EU states for a potential conflict, it is vital to determine the values of losses of natural gas in the distribution network. This allows estimating the real amount of gas that must be available in a given state to cover the needs of the economy and the citizens during a potential armed conflict. A vast majority of EU member states recognises NATO's doctrine as their own. The doctrine provides for increasing energy security by, among others, strengthening the existing infrastructure and using it in a more efficient way; expanding distribution and other network connections; and ongoing monitoring of possibilities of using civilian parts of gas distribution networks for military purposes²⁴.

---

²² M. Kuliczkowski, *Dziedziny, zakres i zasady pozamilitarnych przygotowań obronnych w Polsce*, „Wiedza Obronna”, 2021, no 2, pp. 29-42.

²³ A.C. Dupuy [et al.], *Bezpieczeństwo energetyczne w czasach wojny hybrydowej*, „NATO Review”, <https://www.nato.int>, 13.01.2021 (5.08.2022).

²⁴ *Energy security*, [in:] *NATO 2030: United for a New Era Analysis and Recommendations of the Reflection Group Appointed by the NATO Secretary General*, NATO, <https://www.nato.int>, 25.11.2020 (9.08.2022).

The implementation of the EU's plans (and of the proposals of the NATO Energy Security Centre of Excellence²⁵ in the scope of increasing the resilience of the energy system by replacing gas within the economy by renewable energy sources requires time and vast investments. The fulfilment of both these conditions is hindered by the consequences of Russia's invasion of Ukraine.

A significant rise of gas price prices additionally increases the need for accurate calculation and elimination of methane emissions from distribution systems in the EU. At the same time, methane emissions cause gas undertakings to incur financial and image losses in relation to their business partners. Considering the diversity of use of natural gas in the economy, its appropriate quality and transmission capacity affects the preparedness of the defense industry particularly in the winter season, when gas consumption by the economy in many EU countries is a few times higher than in summer months.

Thus, when planning future activities, enterprises have always taken into consideration care for the tightness of the components of distribution networks. However, in some EU countries there have been significant differences in including such considerations in annual and multi-annual plans. They resulted, among others, from giving priority to the urgency of investment plans or obtaining higher profits. Sometimes, they were policy-driven.

From the military point of view, determining the scale of methane emissions from a network may facilitate forecasting gas reserves required in case of war, setting the directions of necessary investments to prevent shortages in times of crisis or armed conflict. Due to the high costs of investments in this sector of the economy, it is necessary to complete them before any military activities begin. Once a country is faced with a serious crisis, any actions taken to limit emissions can be postponed. There is also one other problem. Carrying out large-scale investments in gas infrastructure during military operations is time-consuming and easy to detect by enemy forces. Therefore, it entails a high risk of counteractions on the part of enemy units.

The determination of the optimal volume of gas reserves and minimal volumes to satisfy the needs of the army is hindered by:

- versatile use of natural gas in the economy;
- lack of possibility to predict the average temperature in individual months in upcoming winter;

---

²⁵ J. Lauf, R. Zimmermann, *Connecting production facilities and transport infrastructure for creating robust and carbon-neutral sector-integrated energy systems*, NATO Energy Security Centre of Excellence, <https://enseccoe.org>, 15.11.2020 (5.08.2022).

- possible increased demand for natural gas in the economy caused by a negative effect of weather conditions on the amount of energy obtained through renewable energy sources;
- necessity to take into account the economy's increased demand for natural gas, also considering switching the industry to serve military purposes and giving priority to military production.

In the face of the stance of state authorities, technical associations and enterprises dealing with the distribution of gas fuel in EU countries and in North America have established cooperation in the scope of, among others, measuring methane emissions from individual components of the gas transmission and distribution infrastructure. Studies on the determination of methane emissions and ways to measure them are conducted, among others, by the United States Environmental Protection Agency, Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC; Switzerland), Oil and Gas Institute – National Research Institute (Poland), Technical Association of the European Gas Industry (Marcogaz)²⁶, International Energy Agency.

From the military point of view (and from other perspectives), the estimation of distribution network emission rates during times of peace requires stepping beyond the general system of classification of CH emissions from distribution networks, which takes into account explosion risks and consequences for the climate²⁷. It is crucial to determine which types of infrastructure elements produce the highest emissions and what affects them. Emissions from a given type of gas system component are equal to the product of the activity factor (AF), which defines the population size of a given emission source, and the emission factor (EF), i.e. the amount of CH₄ emitted from a given type of emission source.

AF is the number of equipment under consideration; for example, in the case of determining CH₄ emissions for main cocks, it is their number in the analysed gas system. EFs determine to what degree a given infrastructure element affects gas emissions from a given gas system. The results are averaged values from as many data as possible. They are collected from all available measurement samples of acceptable quality and

---

²⁶ MARCOGAZ is an international association representing European gas industry. It represents interests of the EU countries. The association cooperates closely with gas industry and EU agencies.

²⁷ M.F. Hendrick [et al.], *Fugitive methane emissions from leak-prone natural gas distribution infrastructure in urban environments*, „Environmental Pollution”, 2016, no 213, pp. 710–716. DOI: 10.1016/j.envpol.2016.01.094.

are generally adopted for representative, long-term averaging of all objects in a source category, the so-called average population. If collected data is representative for a given category of facilities in a given area, then it is possible to quickly generate theoretical estimates of emission rates of distribution networks. A more accurate determination of EFs is facilitated by procedure systems used to identify and repair leaking elements in order to minimise methane emissions from single elements or groups of elements. The calculation of the values of methane emissions is significantly complicated and slowed down by the number of variables on which the EF depends.

The major ones include:

- equipment age;
- equipment operating pressure;
- type of infrastructure element (main cock, gas pipeline, gas station, etc.);
- workmanship quality;
- atmospheric and geological conditions affecting the degradation of materials, permeability and, consequently, tightness of gas pipelines.

Also important is the material from which infrastructure elements are made. Gas pipelines made from plastic have much higher emission rates than pipelines made from steel and cast iron. Assuming that EFs determined by the American Gas Association are accurate and representative, it can be concluded that steel gas pipelines with anti-corrosion protection generate five times less methane emissions than polyethylene gas pipelines. Due to attractive prices and a number of advantages resulting from the operation of such gas pipelines, in many European countries the number of gas pipelines made from plastic is much higher than the number of steel gas pipelines, which also affects the end result of CH₄ emissions.

The temperature-pressure relationship also affects the increase in equipment emissions. It is not only about the location of the equipment in relation to sea level. The dependence of gas density on temperature, change in gas volume and some properties of its particles (e.g. viscosity) make the amount of lost CH₄ higher in rising ambient temperature. On the other hand, however, low temperatures have an adverse effect on the failure rate of e.g. fragments of distribution networks dedicated for the defence industry in the territory of the EU.

This is further complicated by the fact that pressure and temperature are not constant over time. The amount of methane emissions determined in the part of gas installation being analysed is also affected to a high degree by the varying sensitivity of measuring devices. It is one of the

reasons for which differences between locally applied emission factors for the same facility can be very high, sometimes over ten-fold²⁸.

Many EFs have been introduced into the scientific literature so far. However, it is very difficult to determine them empirically and unify them.

In the 21st century, the task of EF unification was taken on by organisations operating within the European Commission, e.g. Marcogaz, as well as organisations cooperating with the European Commission, such as IPCC.

In 2005, Marcogaz developed and published a methodology for harmonising the EF using the experience of EU gas infrastructure operators. This was to be the starting point for establishing a common EU methodology in this field. A common methodology would enable a harmonised approach to estimating methane emissions from individual infrastructures for Member States with different transmission systems and different experience in determining CH₄ emissions from operating gas infrastructure. Using the above-mentioned guidelines, in 2007 the first determination of the scope of emission factors for the transmission and distribution of gas was made. In 2014, the documentation was updated in an attempt to estimate overall CH₄ emissions from the natural gas industry in the EU.

The problem would only partly be solved by implementing plans to average existing EFs and to conditionally assign a single EF to a given device operating under specific conditions. In 2020, Marcogaz has set its sights on an absolute reduction of CH₄ emissions within the EU. The organisation specified an absolute reduction target of 67% by 2025 compared to 2016 and a reduction of specific emissions, such as from distribution networks, of 33% by 2025 compared to 2012, i.e. 1/3 of all CH₄ emissions²⁹ (There are ideas to reduce emissions even further (even to a level of 45%).

Measurement data will be collected³⁰. All EFs are the effect of work of the industry, scientific or academic institutions. The members of Marcogaz are most of all people working in transmission and distribution companies, all of which will be forced to calculate emissions. The number of measurements is not laid down. It depends on the enterprise. Each company operating in the scope in question in the EU is to make every effort and undertake research works to determine factors or calcu-

---

²⁸ J. Holewa-Rataj, E. Kukulska-Zajęc, *Przegląd współczynników emisji metanu dla gazociągów*, „Gaz, Woda I Technika Sanitarna”, 2017, no 7. DOI: 10.15199/17.2017.7.1

²⁹ *Guidelines methane emissions target setting*, Marcogaz, <https://www.marcogaz.org>, 10.04.2020 (16.08.2022).

³⁰ More about methods of emission measurements: J. Holewa-Rataj, E. Kukulska-Zajęc, *Przegląd metod pomiaru emisji metanu wraz z analizą możliwości ich zastosowania do pomiaru emisji metanu z gazociągów*, „NAFTA-GAZ”, 2018, v. 74, no 1. DOI: 10.18668/NG.2018.01.04, pp. 37-43.

late emissions; however, the way they do it is not specified as long as their results are reliable and backed by scientific works. LDAR (Leak, Detection and Repair) is the most comprehensive solution setting the direction for research and tests. In Poland, the Chamber of the Natural Gas Industry is preparing a technical standard entitled "Methods of determining the amount of methane emissions from the gas network," which should be published this year.

The use of LDAR-type programmes for CH₄ emissions will soon be imposed³¹. Due to the vast extent of the infrastructure in question, it is impossible to maintain ongoing emission detection directly on the infrastructure; that is why, it will be necessary to use theoretical calculations, which will obviously be generalised to some degree, but it will be otherwise impossible to determine infrastructure emission rates (to make it economically justifiable as well), and consequently take actions aimed at reducing emissions.

As part of the programme, Marcogaz plans to develop guidelines to monitor, control and report leakages in extraction (upstream), transmission, storage (midstream) and distribution (downstream) installations used for the production, transport and storage of natural gas. For this purpose, sniffers (computer programs or devices designed to capture and analyse data for gas emissions) and specialised soap sprays as well as Optical Gas Imaging are used. Key elements of the programme include methods to verify its performance. The calculations will be based on the EFs defined by Marcogaz and AF, so that once the emission sources are identified, they will be quantified.

"For the state and the society to be better prepared for potential external threats"³²

Methods for determining emission from distribution networks

In the EU, the literature mentions four methods of determining emissions. The first method consists in calculating the total sectoral emissions on the basis of the volumes of gas distributed and received by end users. An advantage here is the small amount of information needed to deter-

---

³¹ R. Kowalski, *Obniżanie emisji metanu z sieci gazowych z wykorzystaniem programu LDAR*, [in:] *Konferencja naukowowo-techniczna Forgaz 2022: Techniki i technologie dla gazownictwa*, Kraków 2022.

³² K. Janik, *Działania Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego, w warunkach zewnętrznego zagrożenia państwa i w czasie wojny: wybrane problemy*, „Wiedza Obronna”, 2021, no 2, p. 71.

mine gas losses. The method is not applied in practice due to the scale of differences between the data obtained with it and the actual values measured using specialised instruments. The second method, more detailed, consists in determining the factor individually for each group of objects³³, such as gas stations, gas pipelines and connections. This method is more precise compared to the one discussed above. However, it has been developed for given or e.g. normal environmental conditions³⁴, and therefore, may give different results when applied to a different location. It also includes only some of the relevant variables affecting the EF determined. In the third method, several EFs are determined for each group of objects. They take into account the characteristics of each group, which, due to their diversity, such as operation under given weather conditions or physical parameters of the device, can be divided into subgroups including the year of construction, operating pressure, and material.

In the example below, the second and third methods are presented together, because with certain data, including AF and EF, the calculations are performed in the same way. The difference will be in the EF values due to the accuracy of their determination. The example below presents the calculations of emissions from a gas pipeline with a total length of 35,000 m and with 3,500 main cocks. For instance, the EF value adopted for the main valve is 0.04 m³/item/year and 568 for a gas pipeline.

$$Emission = \sum(AF * EF)$$

$$Emission_{gas\ pipeline} = 35000 * 568 = 19880000 \frac{m^3}{year} CH_4$$

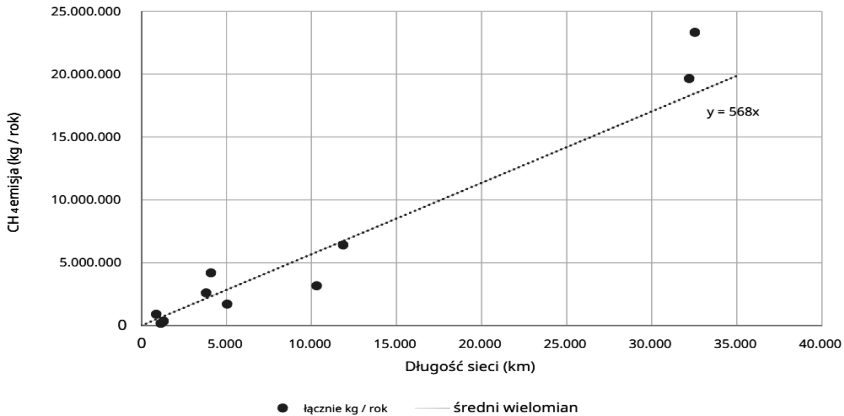
$$Emission_{main\ cocks} = 3500 * 0.04 = 140 \frac{m^3}{year} CH_4$$

The calculation result is a theoretical value of methane emission from the pipeline and main cocks during one year of operation. In the third method, in order to bring these values closer to the actual ones, the analysed gas pipeline is divided into smaller fragments, taking into account the differences resulting from e.g. the material, age of construction, and other factors affecting the pipeline integrity. The calculation procedure remains the same as presented above.

³³ J. Holewa-Rataj, E. Kukulska-Zajac, M. Pegielska, *Emisja metanu z zespolow zaporowo-upustowych*, "Nafta-Gaz", 2016, no 72, p. 536. DOI: 10.18668/NG.2016. 07.06.

³⁴ Normal conditions for gases are: normal pressure: 101 325 Pa = 1 atm; normal temperature: 273,15 K = 0 °C.

The determination of the EF for a gas pipeline using the fourth method developed by Marcogaz is done by using a factor with the most approximate correlation between the emissions and the length of the pipe based on the biggest possible amount of measurement data (Fig. 3). This explains the larger number of sample tests conducted on real operating conditions of the system.

Fig. 3. Example of emission-gas pipeline length correlation according to Marcogaz

Source: *Urvey Methane Emissions For Gas Transmission In Europe Update 2017*, Marcogaz <https://marcogaz.org> (15.08.2022).

Since the emission value is not constant in time, it must be narrowed to a certain period, $\frac{kg}{year}$. The method requires determining a trend line, i.g. averaging results to an approximate value.

A linear graph is obtained and there must be determined the correlation between the domain and the set of values of the linear function $y = ax + b$, where the set of values is the CH₄ emission and the domain is the length of the gas pipeline. The "b" coefficient is omitted. This is because in no case will the y-axis be intersected at a point other than 0. The correlation formula is simplified to $y = ax$, where x – the gas pipeline length [km], y – methane emission [kg/year], coefficient "a" – EF.

It follows that EF, i.e. the correlation between the network length and emissions over time, can be written as:

$$EF = \frac{Emission_{CH_4/year}}{pipeline\ length}$$

$$EF = \frac{19880000 \frac{CH_4}{year}}{35 \frac{km}{CH_4}}$$

$$EF = 568 \frac{km * year}{CH_4}$$

The analysis of all the methods showed that the third method is the most accessible. Each of the four methods differs in the type of variables used in the calculation. Also important is the level of accuracy of the result averaging and the precision of measuring instruments. Another effect comes from the variations in the "park" of measuring devices and related sensitivity of applied measuring methods to cyber-attacks. It is necessary to consider the practical aspect: not only the existing regulations, but also the significant differences in internal regulations in gas industry enterprises in different countries in the scope of network operation and observance of safety norms.

Theoretical determination of the emission factor

The author's own approach to calculating the EF is outlined below. An EF representing the emissivity of a given component, a gas infrastructure facility, should be determined. Its determination may be laboratory-based or by experiment through repeated emission measurements using dedicated equipment³⁵. Determining the number of variables affecting the emissivity factor is a difficult, expensive, and time-consuming challenge requiring numerous measurements that must be properly executed.

To determine the EF, the theoretical number of variables affecting the emission change for a given site must be provided; the greater the number, the more accurate the calculation results. Such variables for gas stations may be the age of the apparatus, operating pressure, ambient temperature, humidity and more. For gas pipelines, the ground conditions of the pipeline alignment are also crucial. In mining areas, they are particularly vulnerable to stresses that can cause extra leaks and increased emissions at pipeline connections.

A new factor – the *age factor* (AGF) – should also be considered, which, as the age of an apparatus or pipelines increases, adversely affects

---

³⁵ The measuring equipment sensitivity should be adjusted to the expected measurement results. The best and, at the same time, most expensive ones provide a wide field of activity as they transmit aggregated data on emissions, location as well as the infrastructure where the leaks are found.

the magnitude of the emissivity factor (EF), thereby leading to an increase in emissions. Determining the AGF involves a number of laboratory tests and a vast database. The derived factor shall improve the accuracy of the emission scale calculations.

Conclusions

Methane emissions have a significant effect from the point of view of ensuring an optimal level continuity of energy supply to military infrastructure and industrial plants which are important from the perspective of state defence. As it has been proven, attacks aimed at gas distribution networks as part of hybrid warfare will be used in different ways to weaken political, economic and military capabilities of the attacked country. By exploiting damage to gas distribution networks caused by the enemy as well as resulting methane emissions and related threats, the enemy deals a blow to the reliability and efficiency of the network in a large part of the country. Thus, the claim of a significant effect of methane emissions from gas distribution networks on the military security of EU states has been confirmed.

Distribution networks need to play an important role in the process of assessing reliability and efficiency risks and threats connected with states' critical energy infrastructure. It allows states to more effectively predict threats to their functioning and to more accurately respond to challenges brought by hybrid warfare in the scope contemplated in this article.

It is important to ensure proper care for gas distribution networks in the defence policies of EU states. In a period prior to a conflict, it is important to increase the attention of armed forces to ensuring energy security in this scope. Particularly important will be the intensification of monitoring and careful updating of detailed action plans in case of cyber attacks as well as diversion and sabotage activities.

The estimation of the scale of emission rates of a part of a gas distribution network in conjunction with a list of connections to such network that are important from the point of view of military security allows identifying and determining the order of investments in a given gas network that is favourable from the military point of view. It is also possible to use the analytic hierarchic process (AHP), currently used both for energy and military purposes³⁶. A practical application of the EF will

---

³⁶ More about it: W. Grządzielski, T.M. Mróz, *Planowanie zrównoważonego rozwoju systemu gazowego*, Lublin 2017, pp. 47-50, 63-166; W. Grządzielski, M. Dziado-

facilitate determining to what degree losses are caused by emission factors caused by intentional acts of the enemy.

The article outlines a new concept which, on the one hand, standardises and, on the other hand, increases the accuracy of emissivity factors from a gas grid. It is worth emphasising that the innovative nature of the methodology outlined in this text addresses all the most significant variables, such as the proportionality factor of diffusion, pressure, weight density or velocity of the transferred liquid. As a result, a theoretical model can be developed that allows a very accurate representation of actual emissions, provided that accurate input data is available.

The best EF calculation method is one that incorporates as many variables as possible. Comparing the methods existing in the literature to date, it should be acknowledged that none of them is optimal. This applies even to method 3, where several factors are determined for each group of objects, taking into account the characteristics of each of them. The main disadvantage of this method is of key importance here: change of a given parameter, e.g. pressure, causes the emission value to vary. In the present state of research, the most optimal method used in the EU is the fourth method presented in the study by Marcogaz (LDAR). The methodology outlined is easily imagined in relation to the determination of heat influx with characteristic numbers. With tabulated numerical values as well as ambient and material physical properties, we are able to determine the heat flux or other properties, such as the heat transfer coefficient.

Thus, it is relatively uncomplicated to perform the required calculations by altering or updating only the values of the individual variables. The presented method of determining the EF facilitates an analysis of infrastructure durability and resistance in relation to potential acts of war. An analysis of the above-mentioned dependencies also points to a possibility of calculating to what degree the emission scale results from the level of corrosion/deformation of gas installations. This factor, which depends on state policies, increases the scale of emissions caused intentionally by enemy activities during war activity. EFs will be developed and specified more precisely over some years, while the implementation of artificial intelligence will allow improved detection, prediction and making more accurate decisions concerning the replacement of defective infrastructure.

Bibliography

- Alvarez R.A. [et al.], *Assessment of methane emissions from the U.S. oil and gas supply chain*, "Science", 2018, no 361. DOI: 10.1126/science.aar7204.
- Balcombe P. [et al.], *The Natural Gas Supply Chain: The Importance of Methane and Carbon Dioxide Emissions*, "ACS Sustainable Chemistry & Engineering", 2017, z. 5. DOI: 10.1021/acssuschemeng.6b00144.
- Boothroyd I.M. [et al.], *Assessing fugitive emissions of CH₄ from high-pressure gas pipelines in the UK*. "Science of the Total Environment", 2018, no 631-632. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2018.02.240.
- Dell'isola M., Ficco G., Zuena F., *Analisi del delta in-out nelle reti di distribuzione del gas naturale in Italia*, 2021, researchgate.net/publication/353644728. DOI: 10.13140/RG.2.2.13943.96164.
- Dupuy A.C. [et al.], *Bezpieczeństwo energetyczne w czasach wojny hybrydowej*, „NATO Review”, NATO, <https://www.nato.int>, 31.01.2021 (5.08.2022).
- Dyakowska E., Przybył A., *Metody wykrywania i pomiaru wielkości niezorganizowanej emisji metanu z elementów infrastruktury przesyłowej – wyniki projektu GERG Detection and Measurement of Fugitive Emissions of Natural Gas from the Transmission Systems*, „Nafta-Gaz”, 2021, no 2.
- Dyakowska E., Pegielska M., *Porównanie dokładności dwóch metod pomiaru emisji lotnych – według normy EN 15446 oraz z zastosowaniem urządzenia Hi Flow Sampler – wyniki projektu GERG (The European Gas Research Group)*, „Nafta-Gaz”, 2016, no 72. DOI: 10.18668/NG.2016.08.11.
- Energy security*, [in:] *NATO 2030: United for a New Era Analysis and Recommendations of the Reflection Group Appointed by the NATO Secretary General*, NATO, <https://www.nato.int>, 25.11.2020 (9.08.2022).
- Global Methane Budget shows methane emissions heading in the wrong direction with fossil fuel and agriculture sources leading the way* Climate & Clean Air Coalition, <https://www.ccacoalition.org>, 15.07.2020 (20.08.2022).
- Grubliauskas J., M. Rühle, *Energy security: a critical concern for Allies and partners*, NATO, <https://www.nato.int>, 26.07.2018 (10.06.2022).
- Gryz J. [et al.], *Mobile Nuclear-Hydrogen Synergy in NATO Operations „Energies”*, 2021, no 14, 7955. doi.org/10.3390/en14237955.
- Grządzielski W., Mróz T.M., *Planowanie zrównoważonego rozwoju systemu gazowego*, Lublin 2017.
- Grządzielski W., Dziadowiec M., *Uwarunkowania rozwoju dystrybucyjnej sieci gazowej zasilanej skroplonym gazem ziemnym lub biogazem/biometanem*, Lublin 2019.
- Guidelines methane emissions target setting*, Marcogaz, <https://www.marcogaz.org>, 10.04.2020 (15.08.2022).
- Hendrick M.F. [et al.], *Fugitive methane emissions from leak-prone natural gas distribution infrastructure in urban environments*. „Environmental Pollution”, 2016, no 213. DOI: 10.1016/j.envpol.2016.01.094.
- Holewa-Rataj J., Kukulska-Zajac E., *Przegląd współczynników emisji metanu dla gazociągów*, „Gaz, Woda i Technika Sanitarna”, 2017, no 7. DOI: 10.15199/17.2017.7.1.

- Holewa-Rataj J., Kukulska-Zajęc E., Pęgielska M., Emisja metanu z zespołów zaporo-
wo-upustowych, „Nafta-Gaz”, 2016, no 72. DOI: 10.18668/NG.2016.07.06.
- Holewa-Rataj J., Kukulska-Zajęc E., Przegląd metod pomiaru emisji metanu wraz
z analizą możliwości ich zastosowania do pomiaru emisji metanu z gazociągów,
„Nafta-Gaz”, 2018, no 74. DOI: 10.18668/NG.2018.01.04.
- Janik K., Działania Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji na rzecz zapewnienia
bezpieczeństwa i porządku publicznego, w warunkach zewnętrznego zagrożenia
państwa i w czasie wojny: wybrane problemy, „Wiedza Obronna”, 2021, no 2.
- Keršūlis V., *Strategy Options For Installation of Modern Energy Technologies into
Military Bases* Vytautas Keršūlis, „Energy Security: Operational Highlights”, 2013,
no 2.
- Körts M., *Liquefied Natural Gas (LNG) as an alternative propellant in the naval field*,
Vilnius 2021.
- Kowalski R., *Obniżanie emisji metanu z sieci gazowych z wykorzystaniem programu
LDAR*, [in:] *Konferencja naukowowo-techniczna Forgaz 2022: Techniki i technolo-
gie dla gazownictwa*, Kraków 2022.
- Kuliczkowski M., *Dziedziny, zakres i zasady pozamilitarnych przygotowań obronnych
w Polsce*, „Wiedza Obronna”, 2021, no 2.
- Lauf J., Zimmermann R., *Connecting production facilities and transport infrastructure
for creating robust and carbon-neutral sector-integrated energy systems*, NATO
Energy Security Centre of Excellence, <https://enseccoe.org>, 15.11.2020 (5.08.2022).
- Log T., Pedersen W.B., *A Common Risk Classification Concept for Safety Related Gas
Leaks and Fugitive Emissions?* “Energies”, 2019, no 12, 4063. DOI: 10.3390/en
12214063.
- Lowry D. [et al.], *Fugitive methane emissions from UK onshore gas distribution: geo-
chemical characterization and inventory verification*, Harvard University, [https://
ui.adsabs.harvard.edu](https://ui.adsabs.harvard.edu) (14.07.2022).
- Nuttall W.J., Samaras C., Bazilian M., *Energy and the Military: Convergence of Security,
Economic, and Environmental Decision-Making*, Cambridge Working Paper in
Economics 2019, 1752, University of Cambridge, <https://www.eprg.group.cam.ac.uk>
(11.08.2022).
- Recommendations on the importance of critical energy infrastructure (CEI) stakeholder
engagement, coordination and understanding of responsibilities in order to improve
security executive summary*, Vilnius 2018.
- Robertson A.M. [et al.] *Variation in methane emission rates from well pads in four oil
and gas basins with contrasting production volumes and compositions*. “Environ-
mental Science & Technology”, 2017, t. 51. DOI: 10.1021/acs.est.7b00571.
- Ruszel M., *Bezpieczeństwo energetyczne w kontekście współczesnych wyzwań wywoła-
nych wojną w Ukrainie w 2022 roku*, [in:] *Bezpieczeństwo Wybrane zagadnienia*,
ed. A. Wiącek, M. Ruszel, J. Stec-Rusiecka, Rzeszów 2022.
- Ruszel M., *NATO and energy security in European Union*, [in:] *A Transatlantic or Euro-
pean Perspective of World Affairs: NATO and the European Union Towards Prob-
lems of International Security in the 21st Century*, ed. A. Podraza, Madrid 2018.
- Ruszel M., *Znaczenie gazociągów tranzytowych Ukrainy dla bezpieczeństwa energetycz-
nego Europy*, [in:] *Energetyka w czasach politycznej niestabilności*, ed. P. Kwiat-
kiewicz, R. Szczerbowski, Poznań 2015.

- Uliasz-Misiak B., Lewandowska-Śmierchalska J., Matula R. Emisja ditlenku węgla i metanu związana z poszukiwaniem i wydobywaniem węglowodorów w Polsce, "Przemysł Chemiczny", 2019, no 95.
- Urvey methane emissions for gas transmission in Europe Update 2017, Marcogaz, <https://marcogaz.org>, 8.08.2018 (15.08.2022).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu wzmocnienia bezpieczeństwa gazowego państwa w związku z sytuacją na rynku gazu (Dz.U. 2022, poz. 1723).
- Wasiuta O., Wasiuta S., *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, Kraków 2017.

Emisje metanu z elementów dystrybucyjnej sieci gazowej a bezpieczeństwo energetyczne państw UE w dobie wojen gazowych

Streszczenie

Poważne konsekwencje dla bezpieczeństwa energetycznego; zapewnienia bezpieczeństwa przesyłu gazu ziemnego i ograniczenia strat gazu w trakcie transportu ma skala emisji metanu z systemu gazowniczego. Dlatego istotne jest określenie skali tej emisji z poszczególnych elementów infrastruktury. Potwierdzono tezę o znacznym wpływie tych emisji na bezpieczeństwo militarne państw UE. Współczynnik emisyjności (EF) zależy od wielu innych czynników. Najlepszą metodą obliczenia EF będzie ta, która uwzględnia jak najwięcej zmiennych. Opracowano od strony teoretycznej metodę wyznaczania EF uwzględniającą wiek aparatury oraz ciśnienie, temperaturę i prędkość. Porównując funkcjonujące dotąd w literaturze metody, należy mieć na uwadze, że żadna z nich nie charakteryzuje zmiennych, które wpływają na wielkość współczynnika emisyjności. Aby móc odwzorować rzeczywistą emisję, kluczowe jest posiadanie danych opisujących analizowany element infrastruktury gazowej, wraz z jak najbardziej precyzyjnymi informacjami opisującymi warunki pracy.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo energetyczne, bezpieczeństwo militarne, współczynniki emisyjności metanu, dystrybucyjna sieć gazowa, gaz ziemny

Agnieszka Pazderska*

TOLERANCJA ZACHOWAŃ ZWIĄZANYCH Z SZERZENIEM NIENAWIŚCI W INTERNECIE W GRUPIE MŁODYCH DOROSŁYCH: ANALIZA EMPIRYCZNA

Streszczenie

Dostępność do internetu związana jest z wieloma zagrożeniami dla młodych ludzi, w tym kontaktem z mową nienawiści czy hejtem. Powszechność tego typu wypowiedzi może obniżać wrażliwość młodych użytkowników sieci na wspomniany problem. Zdarza się, że młodzi ludzie wobec nienawiści w internecie wyrażają obojętność, a czasami nawet uznają ją za zabawną bądź atrakcyjną. Celem artykułu było wskazanie poziomu tolerancji zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w grupie młodych dorosłych. Hipotezą badawczą było założenie, że młodzi dorośli, pomimo częstego spotykania się z hejtem oraz mową nienawiści, cechują się niskim poziomem tolerancji zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w internecie. Weryfikując hipotezę, przeprowadzone zostały badania sondażowe. Badania empiryczne potwierdzają hipotezę. Młodzi dorośli nie tolerują aktywności, których celem jest zniewaga, zastraszanie czy obrażanie innych internautów.

Słowa kluczowe: mowa nienawiści, hejt, młodzi dorośli, internet, tolerancja

Wstęp

Termin „nowe media” w latach 80. XX wieku był odpowiedzią na gwałtowne zmiany zachodzące w świecie mediów i komunikowania się. Konwersje dotyczyły wszystkich rodzajów mediów, tj. druku, fotografii, telewizji oraz telekomunikacji. Nowe media, wraz z wymienionymi powyżej zmianami, są elementem rewolucji technologicznej, która obecnie zdominowała życie codzienne człowieka¹. Już w latach 80. XX wieku pojawiły się opinie, iż środki masowej komunikacji „zanieczyszczają” środowisko społeczne. Jednakże w latach 90. XX wieku wspomniane

---

* Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, e-mail: agnieszka.pazderska@ukw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-7412-4474.

¹ M. Lister [i in.], *Nowe media. Wprowadzenie*, Kraków 2009, s. 17–18.

dystopijne wizje zostały zastąpione przez wizje utopijne, w których innowacyjne technologie były postrzegane jako możliwość poprawy jakości życia i usprawnienie komunikacji międzyludzkiej. Jak wskazuje Jan van Dijk, po latach doświadczeń, od początku XXI wieku można już mówić o syntopijnej i wyważonej wizji rozwoju nowych mediów. Z jednej strony, istnieje wiele zagrożeń związanych z pojawieniem się nowych technologii, natomiast z drugiej, stanowią one istotny czynnik wspomagający rozwój społeczeństw². Do tych zagrożeń zaliczają się przede wszystkim różnego rodzaju kłótnie internetowe, trollowanie, a także cyberprzemoc, mowa nienawiści i hejt.

Celem artykułu jest ukazanie poziomu tolerancji zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w internecie w grupie młodych dorosłych. Postawiono hipotezę badawczą, że młodzi dorośli pomimo częstego spotykania się z mową nienawiści i hejtem cechują się niskim poziomem tolerancji zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w internecie i nie akceptują takich zachowań, jak zastraszanie, obrażanie czy znieważanie innych ludzi.

Zagrożenie występujące w internecie

Pomimo wielu pozytywnych stron nowych technologii komunikacyjnych i informacyjnych korzystanie z sieci internetowej niesie ze sobą wiele zagrożeń. Paul Levinson wyróżnił kilka z nich. Pierwszą negatywną konsekwencją są kłótnie internetowe, przemoc i trolle. Nie jest to przemoc *stricte* fizyczna, ale przemoc psychiczna, która często prowadzi do depresji, a w najgorszych przypadkach również do samobójstw. Przykładem tego typu zachowania jest *trolling*, który najczęściej odbywa się anonimowo. Zaangażowany *troll* pisze określone komentarze i posty w mediach społecznościowych w celu rozzłoszczenia swoich oponentów. Kolejną negatywną konsekwencją pojawienia się nowych mediów jest plotkowanie w sieci i cyberprzemoc. Cyberprzemoc zazwyczaj zaczyna się od kłótni internetowych czy plotek, które mają na celu ośmieszenie i upokorzenie danej osoby. W przypadku, gdy obraźliwe komentarze w stronę ofiary kieruje więcej niż jedna osoba, nie można mówić o plotkowaniu *online*, ale już o cyberprzemocy³. Wspomniane zjawisko to nic innego jak anonimowe nękanie przy pomocy telefonów komórkowych czy internetu⁴.

² J. Dijk, *Spoleczne aspekty nowych mediów: analiza społeczeństwa sieci*, Warszawa 2010, s. 11.

³ P. Levinson, *Nowe nowe media*, Kraków 2010, s. 257–263.

⁴ A. Belcer, *Modelowanie relacji młodzieży w środowisku cyberprzestrzeni* [w:] *Dzieci i młodzież w świecie technologii cyfrowej*, red. E. Janicka-Olejnik, K. Klimek, Łódź 2016, s. 9.

Ta forma przemocy może przekształcić się w *cyberstalking*, o którym mówi P. Levinson, wymieniając kolejną destrukcyjną cechę nowych mediów. *Cyberstalking* to prześladowanie konkretnej osoby w sieci. Jest to nieustanne kontaktowanie się z konkretną osobą w sieci, które spowodowane jest zazwyczaj obsesją lub szaleństwem⁵.

Wraz z rozwojem Web 2.0 portale społecznościowe stały się także przestrzenią do szerzenia nienawiści w internecie. W miarę jak *social media* zaczęły dominować w krajobrazie społeczno-politycznym w niemal każdym zakątku świata, praktyki rasistowskie pojawiały się w serwisach społecznościowych. Mowa nienawiści przejawia się poprzez memy i wykorzystywanie fałszywych tożsamości do podżegania do nienawiści⁶. Pomimo że historycznie najczęściej uwagi przyciągały kwestie związane z rasą i religią, to w XXI wieku zainteresowanie wzbudza także mowa nienawiści skierowana na orientację seksualną i płeć. Jest to jednak źródło zróżnicowanej debaty, gdyż te ostatnie kategorie tożsamości nie są objęte taką samą ochroną prawną, jak rasa i religia. Opinia publiczna w tych kwestiach jest podzielona. Grupy religijne wskazują, że rozszerzenie ochrony antydyskryminacyjnej może mieć negatywny wpływ na prawa człowieka, ponieważ kwestie seksualne naruszają ich wolność religijną⁷. Warto też wspomnieć o nagonkach na określone grupy społeczne, zawodowe czy poszczególne osoby. Są to kampanie nienawiści wobec np. LGBT+, nauczycieli, lekarzy czy sędziów. To skoordynowane działania, także o zabarwieniu politycznym, które prowadzone są w ramach dyskredytacji osób często niewygodnych dla władzy. Zjawisko to występuje w Polsce od lat i jest coraz bardziej nasilone.

W potocznym rozumieniu mowa nienawiści i hejting zazwyczaj traktowane są jako synonimy, jednakże jest to błąd. Mowa nienawiści ma mniejszy zakres użycia. Wywodzi się z języka angielskiego – *hate speech*. Według Raphaela Cohen-Almogora definiowana jest jako „motywowana uprzedzeniami, wroga i złośliwa wypowiedź skierowana do osoby lub grupy osób ze względu na niektóre z ich rzeczywistych, lub postrzeganych cech wrodzonych. Wyraża ona dyskryminujące, zagrażające, dezaprobuujące, antagonistyczne i uprzedzające postawy wobec tych cech, które obejmują płeć, rasę, religię, pochodzenie etniczne, kolor skóry, pochodzenie narodowe, niepełnosprawność lub orientację

⁵ P. Levinson, *op.cit.*, s. 264.

⁶ A. Matamoros-Fernandez, J. Farkas, *Racism, Hate Speech, and Social Media: A Systematic Review and Critique*, „Television & New Media”, 2021, nr 22, s. 206.

⁷ C.V. Bell, *Hate Speech, Online and Social Media* [w:] *Encyclopedia of Social Media and Politics*, red. K. Harvey, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington 2014, s. 622.

seksualną. Ma ona na celu zranienie, nękanie, zastraszenie, dehumanizację, poniżenie i represjonowanie grupy docelowej oraz wzbudzenie niechęci i brutalności wobec nich”⁸. Jak można dostrzec w przytoczonej definicji, mowa nienawiści jest nieodłącznie związana z wolnością wypowiedzi, prawami jednostek, grup i mniejszości oraz z koncepcjami godności, wolności i równości. Odnosi się do wyrażań, które propagują podżeganie do krzywdy, w szczególności do dyskryminacji, przemocy czy wrogości⁹.

Z kolei hejt określanymi jest jako skutek uboczny powstania internetu, w szczególności Web 2.0, dzięki któremu bierni odbiorcy stali się także twórcami treści. Słowo hejt pochodzi od angielskiego słowa *to hate*, które oznacza nienawidzić. Hejterzy to osoby, które wyrażają negatywne opinie, z reguły pozbawione merytorycznego sensu i uzasadnienia. Pomimo że badania statystyczne wskazują, iż tylko 2,5% wypowiedzi w internecie ma obraźliwy i agresywny ton, ich siła oddziaływania jest duża, co prowadzi do postrzegania medium jako nieprzyjemnej przestrzeni. Według Aliny Naruszewicz-Duchlińskiej przyczyną tego może być tzw. inklinacja pozytywna występująca w zachowaniach społecznych, która wskazuje, że neutralne i pozytywne komunikaty postrzegane są jako normalne, niezastługujące na zbytne zainteresowanie, natomiast główna uwaga koncentruje się na informacjach pejoratywnych¹⁰.

Według badań SW Research przeprowadzonych w 2015 roku ponad połowa badanych (53,4%) przynajmniej raz spotkała się z hejtem w internecie, natomiast 51,1% twierdzi, że fala nienawiści ma na celu skrzywdzenie lub ośmieszenie innej osoby¹¹. Jedne z najbardziej kompleksowych analiz na temat hejtu oraz mowy nienawiści zostały przeprowadzone w 2014 roku przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami Uniwersytetu Warszawskiego. Respondenci deklarowali częsty kontakt z mową nienawiści, gdyż 66% z nich twierdziło, że styka się w internecie z antyromską narracją, 70% z rasistowskimi wypowiedziami, a 77% z homofobiczną mową nienawiści¹². Podobnie jest w badaniach prze-

⁸ R. Cohen-Almagor, *Freedom of Expression v. Social Responsibility: Holocaust Denial in Canada*, „Journal of Mass Media Ethics”, 2013, nr 28, s. 43.

⁹ I. Gagliardone [i in.], *Countering online hate speech*, Paris 2015, s. 10.

¹⁰ A. Naruszewicz-Duchlińska, *Nienawiść w czasach internetu*, Gdynia 2015, s. 7–8.

¹¹ *Hejt w sieci – wyniki badania SW Research (infografika)*, Marketing przy kawie, <https://marketingprzykawie.pl>, 3.08.2015 (5.09.2022).

¹² A. Stefaniak, M. Bilewicz, *Polska: wyzwania. Mowa nienawiści jako studium przypadku* [w:] *Polska w ruchu. Eksperti i młodzi liderzy o wielokulturowości, transformacji i aktywności*, red. M. Mazur-Rafał, M. Szarota, Warszawa 2014, s. 79.

prowadzonych w 2015 roku przez Monikę Czaplicką. Według tych badań 64% ankietowanych doświadczyło hejtu, natomiast 68% badanych przyznało się do hejtowania innych w sieci¹³. Z kolei z Polskich Badań EU KIDS Online 2018 wynika, że prawie co trzeci nastolatek spotkał się z mową nienawiści w internecie, a 8,7% doświadczyło jej osobiście¹⁴. Warto przytoczyć również badania przeprowadzone w 2014 roku przez Joannę Włodarczyk. Według ankietowanych mowa nienawiści nie jest głównym problemem w korzystaniu z sieci. Najczęściej badana grupa spotykała się z mową nienawiści skierowaną wobec Żydów, osób homoseksualnych oraz czarnoskórych. Według młodych ludzi biorących udział w badaniu obrażanie jest nierozzerwalnie związane z internetem, dlatego, ich zdaniem, nie należy się tym przejmować, a także nie należy reagować na tego typu działania. Taka postawa może wynikać z różnych czynników, m.in. obojętności, bezsilności, ale także z braku wiedzy na temat narzędzi do reagowania¹⁵. Powyższe wyniki wyraźnie wskazują, że hejt oraz mowa nienawiści jest poważnym zagrożeniem podczas korzystania z internetu. Z pozoru mało znaczące nienawistne komentarze mogą przyczynić się do poważnego niebezpieczeństwa w realnym życiu. Z badań Biura RPO i biura ODIHR/OBWE wynika, że rzeczywista skala przestępstw z nienawiści (ang. *hate crime*) w Polsce jest bardzo niedoszacowana, ponieważ jedynie 5% z nich jest zgłaszana na policję. Według tych badań ofiary takich przestępstw bardzo często zmieniają swoje codzienne nawyki – np. społeczność ukraińska rezygnuje z publicznego używania ojczystego języka, a muzułmanie unikają ubiorów kojarzących się z ich religią¹⁶.

Z tej przyczyny autorka niniejszego artykułu zdecydowała się zbadać zjawisko tolerancji w grupie młodych dorosłych odnośnie do zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w internecie. Młodzi dorośli to osoby pomiędzy 18–20 a 30–35 rokiem życia. Należy zaznaczyć, że granica ta jest umowna i zależna od indywidualnego momentu rozpoczęcia ważnych procesów rozwojowych. Dolny próg

---

¹³ M. Czaplicka, *Hejt w internecie. Raport ilościowy*, Recepta na hejt – kampania społeczna ZnanyLekarz.pl i Wobuzza, <https://prowly-uploads.s3.amazonaws.com,1.09.2015> (5.09.2022).

¹⁴ Ł. Tomczyk, *Mowa nienawiści w internecie* [w:] *Polskie badanie EU KIDS Online 2018*, red. J. Pyżalski [i in.], Poznań 2019, s. 123–128.

¹⁵ J. Włodarczyk, *Mowa nienawiści w internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2014, nr 13, s. 155–156.

¹⁶ Ł. Starzewski, *Jak mierzyć przestępstwa z nienawiści – seminarium o innowacyjnej metodologii badań przeprowadzonych przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE i Rzecznika Praw Obywatelskich*, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl,20.03.2019> (12.01.2023).

wieku związany jest z przyznaniem jednostce określonych przywilejów oraz praw i obowiązków obywatelskich, natomiast górny jest bardziej umowny i wyznacza zazwyczaj czas osiągnięcia stabilizacji życia zawodowego i rodzinnego¹⁷. Celem tej części badań empirycznych jest wskazanie poziomu tolerancji zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w grupie młodych dorosłych. Gromadzenie i analiza materiału empirycznego zostały podporządkowane poszukiwaniu odpowiedzi na pytania o to, jaki jest poziom tolerancji zachowań związanych z szerzeniem nienawiści wśród młodych dorosłych, czy jest on zróżnicowany ze względu na wiek, płeć, poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania, czas spędzony w internecie, zainteresowanie polityką, poglądy polityczne oraz udział w ostatnich wyborach parlamentarnych¹⁸, jeśli tak, to w jakim zakresie. Hipotezą badawczą jest założenie, że młodzi dorośli pomimo częstego spotykania się z hejtem oraz mową nienawiści cechują się niskim poziomem tolerancji zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w internecie. Jednocześnie, w celu uzupełnienia badań, autorka przeprowadziła analizę wybranych pytań, które były najbardziej istotne z punktu widzenia niniejszego artykułu. Weryfikując hipotezę, przeprowadzone zostały badania sondażowe.

Metodologia badań

Problematyka dotycząca tolerancji zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w internecie wśród młodych dorosłych to jedynie część projektu badawczego realizowanego w ramach badań, których efektem było sporządzenie pracy doktorskiej. Prezentowane dane zebrano w okresie od maja do października 2019 r. na grupie 608 osób w wieku od 18 do 34 roku życia. Objęci badaniem młodzi dorośli zostali dobrani kwotowo ze względu na wiek, płeć, miejsce zamieszkania oraz poziom wykształcenia – adekwatnie do obecnej struktury demograficzno-ludnościowej województwa kujawsko-pomorskiego.

Pomiary zostały zrealizowane przez autorkę samodzielnie. 68% zgromadzonych kwestionariuszy ankiet przeprowadzono w formie elektronicznej, w szczególności wykorzystując media społecznościowe. Link do kwestionariusza ankiety udostępniany był na licznych grupach dedykowanych mieszkańcom województwa kujawsko-pomorskiego. Jeśli

---

¹⁷ E. Gurba, *Wczesna dorosłość [w:] Psychologia rozwoju człowieka: podręcznik akademicki*, Warszawa 2011, s. 287.

¹⁸ Badania empiryczne były przeprowadzone w 2019 r., co oznacza, że ostatnie wybory parlamentarne dla respondentów odbyły się w 2015 r.

chodzi natomiast o kwestionariusze papierowe, były one kompletowane przede wszystkim w licznych zakładach pracy, na uczelniach wyższych oraz w domach parafialnych.

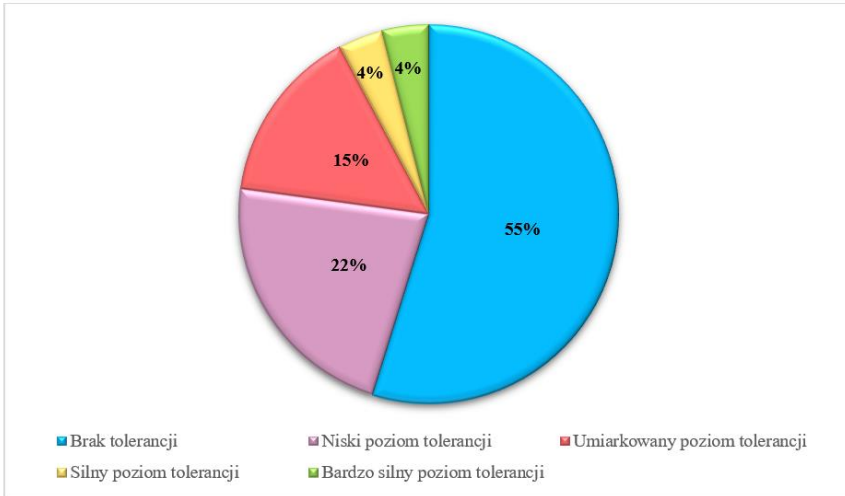
Badania dotyczące tolerancji nienawiści opierały się na skali modelu likertowskiego. Respondenci zostali poproszeni o ustosunkowanie się do 10 twierdzeń, gdzie musieli wybrać jeden z czterech wariantów odpowiedzi: „zdecydowanie się zgadzam”, „raczej się zgadzam”, „raczej się nie zgadzam”, „zdecydowanie się nie zgadzam”. Każda odpowiedź była punktowana od 1 – „zdecydowanie się zgadzam” do 4 – „zdecydowanie się nie zgadzam”. Autorka badań świadomie zdecydowała się na rekodowanie na systemowy brak odpowiedzi, czyli odrzucenie odpowiedzi „nie mam zdania” oraz niepunktowanie jej ze względu na próbę uzyskania bardziej wyrazistych wyników odpowiedzi. Z przeprowadzanych przez badaczy wcześniejszych badań wynika, iż respondenci w przypadku, gdy jedną z odpowiedzi jest „nie mam zdania”, często nie potrafią ustosunkować się do treści pozytywnej lub negatywnej, wybierając tę najbardziej uśrednioną, co jednocześnie zniekształca uzyskane wyniki. Odpowiedzi były punktowane, natomiast uzyskane przez ankietowanych średnie wartości stanowiły wskaźnik ich tolerancji w odniesieniu do nienawiści w sieci internetowej. W celu udzielenia odpowiedzi na pytanie wykonano analizy regresji w ujęciu Bayesowskim za pomocą pakietu brms.

W pierwszej kolejności wyliczono średni poziom tolerancji, osobno dla każdego respondenta, co poskutkowało otrzymaniem zmiennej z zakresu 1–4. Punkty z zakresu 3,4–4 przypisano do poziomu brak tolerancji, punkty z zakresu 2,8–3,3 do poziomu niskiego, punkty z zakresu 2,2–2,7 do poziomu średniego, punkty z zakresu 1,6–2,1 do poziomu wysokiego, natomiast punkty 1–1,5 do poziomu bardzo wysokiego. Należy zaznaczyć, że wspomniane poziomy tolerancji zostały ustalone proporcjonalnie do uzyskanych punktów. Kolejnym krokiem było wykonanie przekształcenia liniowego, za pomocą którego zmapowano oryginalne wartości wskaźnika na zakres 0–1 w celu zamodelowania go za pomocą rozkładu beta. Wartość zero oznacza najwyższy poziom tolerancji nienawiści, a wartość jeden to możliwie najniższy poziom tolerancji nienawiści.

Wyniki badań empirycznych

Jak można zobaczyć na wykresie 1, ponad połowa ankietowanych (55%) cechowała się brakiem tolerancji w kwestii internetowej nienawiści. Jednocześnie 22% badanych wyróżniało się niskim poziomem,

a 15% umiarkowanym poziomem tolerancji. Najmniej licznymi grupami byli respondenci, którzy uplasowali się na wysokim oraz bardzo wysokim poziomie tolerancji (po 4%).

Wykres 1. Tolerancja zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w internecie

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wskaźnika tolerancji nienawiści w internecie

Tolerancja nienawiści w internecie	M	SD	Me	IQR	min	max	Sk.
	0.75	0.24	0.83	0.33	0	1	-1.07

Źródło: opracowanie własne.

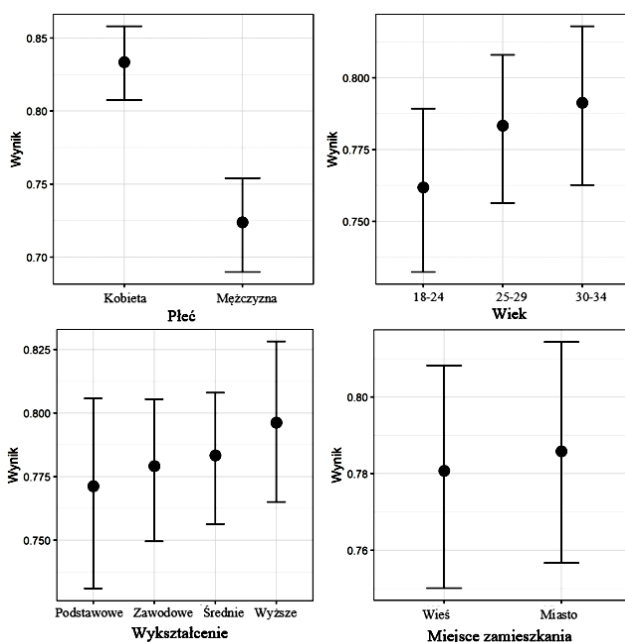
Współczynniki regresji dla modelu ze wszystkimi predyktorami oraz wartości $\log[\text{BF}]$ dla poszczególnych modeli w kolejności, w jakiej wprowadzano je do modelu, prezentuje tabela 2. Oszacowane średnie brzegowe przedstawiono na wykresie 2. Odnotowano silny i statystycznie wiarygodny efekt zmiennych demograficznych ($\log[\text{BF}] = 39,18$). Analiza współczynników regresji wskazała, że wiarygodnie statystycznie efekty występowały dla płci oraz wieku. Odnotowano, że mężczyźni charakteryzowali się większą tolerancją na nienawiść niż kobiety oraz że tolerancja malała wraz z wiekiem.

Tabela 2. Rezultaty analizy regresji beta dla poziomu tolerancji nienawiści w internecie

Tolerancja nienawiści	M	SE	LI	UI	log[BF]
Stała	0.44	0.16	0.13	0.75	
Płeć	0.36	0.04	0.27	0.44	39.18
Miejsce zamieszkania	-0.02	0.04	-0.1	0.06	
Wiek	0.09	0.05	0	0.18	
Wykształcenie	0.06	0.05	-0.04	0.15	
Godziny w sieci	0.19	0.04	0.12	0.27	9.35
Zainteresowanie polityką	-0.1	0.04	-0.18	-0.02	0.86
Poglądy polit. [1]	-0.17	0.07	-0.32	-0.03	
Poglądy polit. [2]	-0.01	0.07	-0.15	0.12	2.23
Poglądy polit. [3]	0.25	0.07	0.1	0.39	
phi	4.79	0.3	4.24	5.39	
zoi	0.2	0.02	0.17	0.24	
coi	0.98	0.01	0.94	1	

Nota: phi, zoi i coi to parametry rozkładu beta, kolejno: odchylenie standardowe reszt, prawdopodobieństwo na obserwację zera lub jedynki oraz warunkowe prawdopodobieństwo na obserwację jedynki; M, SE, LI i UI to średnia, błąd standardowy oraz dolny i górny 95% przedział wiarygodności rozkładu *a posteriori* współczynników regresji.

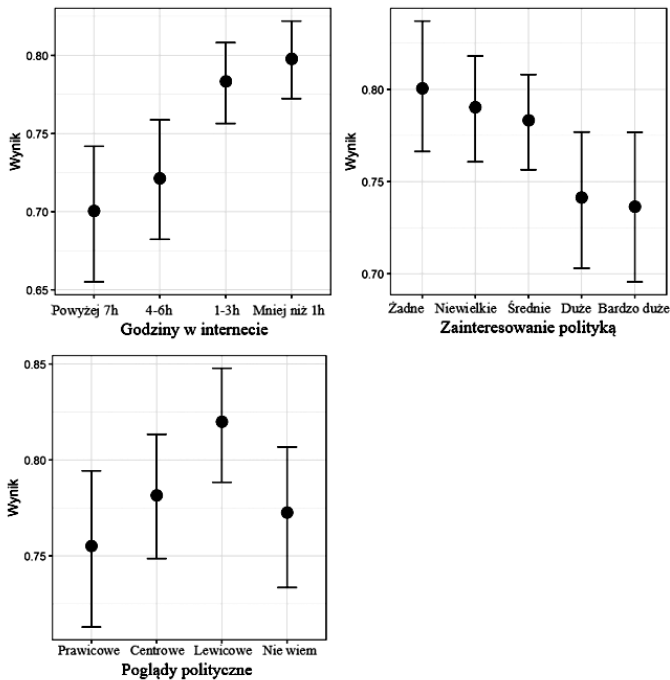
Źródło: opracowanie własne.

Wykres 2. Oszacowane średnie brzegowe dla predyktorów tolerancji nienawiści w internecie – zmienne demograficzne

Źródło: opracowanie własne.

Godziny spędzone w sieci również okazały się wiarygodnym i ekstremalnie silnym predyktorem dla poziomu tolerancji nienawiści w internecie ($\log[\text{BF}] = 9,35$). Odnotowano, że wraz ze wzrostem czasu spędzanego w sieci rosła również tolerancja nienawiści ($\log[\text{BF}] = 9,0$). Poziom zainteresowania polityką nie był w sposób statystycznie wiarygodny ($\log[\text{BF}] = 0,86$). Natomiast poglądy polityczne okazały się wiarygodnym, umiarkowanie silnym predyktorem tolerancji nienawiści ($\log[\text{BF}] = 2,23$). Odnotowano, że najmniejszy średni poziom tolerancji miały osoby o poglądach lewicowych, natomiast największy o poglądach prawicowych (wykres 3).

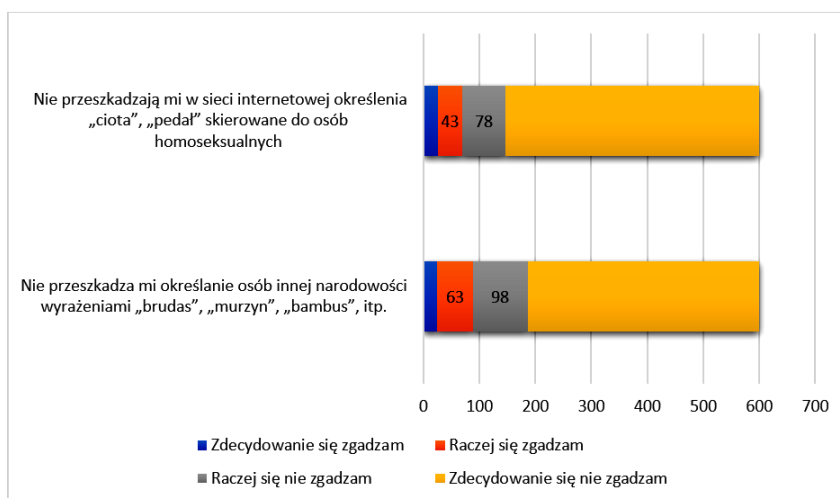
Wykres 3. Oszacowane średnie brzegowe dla predyktorów tolerancji nienawiści w internecie – dodatkowe zmienne

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym etapie badań dotyczących tolerancji nienawiści w internecie przeprowadzono analizę odpowiedzi na pytania, które są najbardziej istotne z punktu widzenia niniejszego artykułu. Jak można zauważyć na wykresie 4, większość respondentów zdecydowanie nie zgadza się z twierdzeniem wskazującym, że nie przeszkadzają im w sieci internetowej określenia typu „ciota”, „pedał” skierowane do osób homoseks-

sualnych. Dokonując podziału ankietowanych ze względu na płeć, dostrzeżono, że mężczyźni częściej niż płeć przeciwna wskazywali, że zdecydowanie zgadzają się z tym twierdzeniem (0% kobiet oraz 8% mężczyzn) oraz że raczej się z nim zgadzają (3% kobiet i 11% mężczyzn). Kobiety natomiast częściej zaznaczały odpowiedź „zdecydowanie się nie zgadzam” (88% kobiet oraz 62% mężczyzn). Podobnie jest przy podziale badanych ze względu na wiek. Najmłodszy ankietowany (18–24 lata) częściej niż pozostałe grupy deklarowały, że zdecydowanie zgadzają się z tym twierdzeniem (9% respondentów od 18 do 24 roku życia, 2% respondentów od 25 do 29 roku życia oraz 1% respondentów od 30 do 34 roku życia), natomiast najstarsi (30–34 lata) częściej zaznaczyli odpowiedź „zdecydowanie się nie zgadzam” (67% respondentów od 18 do 24 roku życia, 75% respondentów od 25 do 29 roku życia oraz 81% respondentów od 30 do 34 roku życia).

Wykres 4. Tolerancja zachowań dotyczących mowy nienawiści w internecie

Źródło: opracowanie własne.

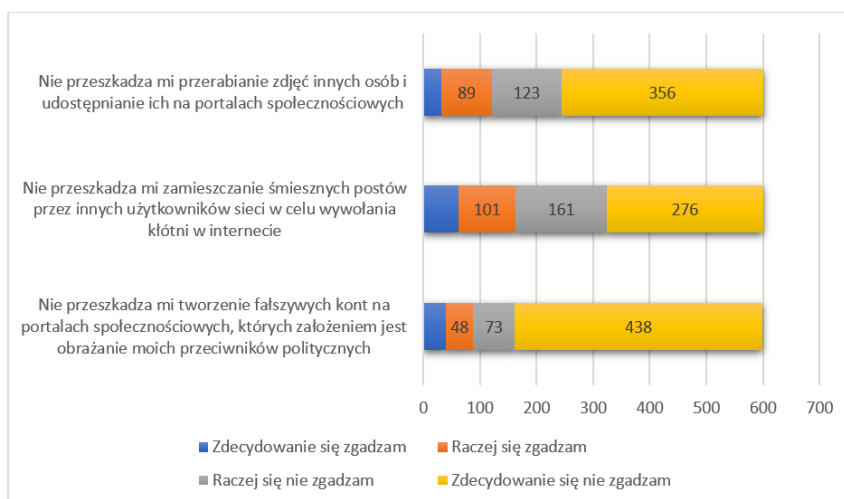
Kolejne twierdzenie związane ze stosowaniem mowy nienawiści w internecie dotyczyło akceptacji opisywania w sieci osób innej narodowości określeniami „brudas”, „murzyn”, „bambus”. Podobnie jak w poprzednim twierdzeniu, respondenci najczęściej wskazywali, że zdecydowanie nie zgadzają się z tym sformułowaniem (68%). Dostrzeżono niewielkie różnice w podziale badanych ze względu na płeć. Mężczyźni częściej niż płeć przeciwna wskazywali, że zdecydowanie się zgadzają (0% kobiet oraz 8% mężczyzn), natomiast kobiety, że zdecydowanie się

nie zgadzają (85% kobiet oraz 54% mężczyzn). W rozróżnieniu ankietowanych ze względu na wiek można zauważyć jedynie, że najmłodszy badani częściej niż pozostali respondenci wskazywali, że zdecydowanie zgadzają się z twierdzeniem, że nie przeszkadza im określanie osób innej narodowości wyrażeniami „brudas”, „murzyn” czy „bambus” (8% respondentów od 18 do 24 roku życia, 3% respondentów od 25 do 29 roku życia oraz 1% respondentów od 30 do 34 roku życia).

Podczas analizy badań zaobserwowano, że na twierdzenie dotyczące przerabiania zdjęć innych osób i udostępniania ich na portalach społecznościowych większość ankietowanych nie zadeklarowała akceptacji tego typu czynności, gdyż najwięcej z nich zaznaczyło odpowiedzi „zdecydowanie się nie zgadzam” (59%) oraz „raczej się nie zgadzam” (20%). Dostrzeżono różnice w podziale badanych ze względu na płeć i wiek. Mężczyźni oraz najmłodszy użytkownicy sieci częściej niż pozostali zaznaczali odpowiedź „zdecydowanie się zgadzam” (1% kobiet, 10% mężczyzn, 12% respondentów od 18 do 24 roku życia, 2% respondentów od 25 do 29 roku życia oraz 1% respondentów od 30 do 34 roku życia), natomiast kobiety i najstarsi respondenci deklarowali, że zdecydowanie nie zgadzają się z tym twierdzeniem (73% kobiet, 44% mężczyzn, 12% respondentów od 18 do 24 roku życia, 2% respondentów od 25 do 29 roku życia oraz 1% respondentów od 30 do 34 roku życia) – wykres 5.

Na podstawie wyników badań dostrzeżono, że respondenci są najbardziej tolerancyjni w kwestii zamieszczania śmiesznych postów przez użytkowników sieci w celu wywołania kłótni w internecie. Prawie połowa ankietowanych (46%) wskazała, że zdecydowanie nie zgadza się z tym twierdzeniem, a 26%, że raczej się nie zgadza. Jednakże, pomimo że większość nie zadeklarowała akceptowania tego typu czynności, to wśród badanej grupy było to pytanie, na które respondenci najczęściej udzielali pozytywnej odpowiedzi. W tym przypadku również mężczyźni częściej akceptowali takie zachowania aniżeli kobiety, gdyż ci pierwsi częściej niż płeć przeciwna zaznaczali odpowiedź „zdecydowanie się zgadzam” (2% kobiet oraz 18% mężczyzn), natomiast kobiety „zdecydowanie się nie zgadzam” (58% kobiet oraz 33% mężczyzn). W podziale ankietowanych ze względu na wiek zaobserwowano, że najmłodszy częściej niż pozostałe grupy wskazywały, że zdecydowanie zgadzają się z tym twierdzeniem (20% respondentów od 18 do 24 roku życia, 6% respondentów od 25 do 29 roku życia oraz 6% respondentów od 30 do 34 roku życia), natomiast najstarsi deklarowali najczęściej, że zdecydowanie nie zgadzają się z tym (32% respondentów od 18 do 24 roku życia, 48% respondentów od 25 do 29 roku życia oraz 56% respondentów od 30 do 34 roku życia).

Na twierdzenie, że „nie przeszkadza mi tworzenie fałszywych kont na portalach społecznościowych, których założeniem jest obrażanie moich przeciwników politycznych”, niemal wszyscy ankietowani wskazali, że zdecydowanie się z tym nie zgadzają (72%) lub prawie się z tym nie zgadzają (16%). Podobnie jak w poprzednich pytaniach, również tutaj dostrzeżono niewielkie różnice pomiędzy kobietami i mężczyznami. Mężczyźni częściej niż kobiety zaznaczali odpowiedź „zdecydowanie się zgadzam” (1% kobiet oraz 12% mężczyzn), natomiast kobiety „zdecydowanie się nie zgadzam” (87% kobiet oraz 57% mężczyzn). Nie zaobserwowano natomiast zbyt dużych różnic w podziale badanych ze względu na wiek.

Wykres 5. Tolerancja zachowań dotyczących hejtu w internecie

Źródło: opracowanie własne.

Zakończenie

Hejt oraz mowa nienawiści są istotnym zagrożeniem w internecie. Badania empiryczne potwierdzają hipotezę. Internauci używający hejtu i mowy nienawiści lub będący ich obserwatorami (niekiedy również ofiarami) jednocześnie nie tolerują tego rodzaju szkodliwych społecznie zachowań. Odpowiadając na pytania badawcze zawarte we wstępie, badania empiryczne unaocznily, że większość ankietowanych uplasowała się na poziomie braku tolerancji (55%) oraz niskim poziomie tolerancji (22%), co oznacza, że badana grupa nie toleruje tego typu zachowań. Poziom tolerancji wśród

badanej grupy był zróżnicowany jedynie ze względu na płeć, wiek, poglądy polityczne oraz czas spędzony w internecie. Zarówno mężczyźni, jak i najmłodszy respondenci wykazywali się wyższym poziomem tolerancji niż kobiety oraz starsi ankietowani. Oznaczać to może, że agresywne komentarze czy obraźliwe określenia w stosunku do innych osób nie zawsze są dla nich czymś złym i nieetycznym. Odnotowano także, że najmniejszy średni poziom tolerancji miały osoby o poglądach lewicowych, natomiast największy o poglądach prawicowych. Godziny spędzone w sieci również okazały się ciekawym predyktorem, gdyż wraz ze wzrostem czasu spędzonego w sieci rosła także tolerancja nienawiści. Osoby, które spędzają mniej czasu w internecie, były bardziej niechętne w stosunku do nienawiści w sieci niż osoby, które deklarowały, że w internecie spędzają więcej czasu. Potwierdza to tezę, że częsty kontakt z tego typu informacjami obniżać może wrażliwość na wspomniane treści. Patrząc na to, że coraz więcej osób korzysta z internetu, stanowi to istotny problem, z którym należy się zmierzyć już teraz. Młodzi internauci często uważają, że hejt jest nierozdzielnie związany z internetem, dlatego nie należy się tym zbytnio przejmować, a także nie należy reagować na tego typu działania. Postawa taka może być powodowana różnymi czynnikami, do których można zaliczyć przede wszystkim obojętność, bezsilność, ale przede wszystkim brak wiedzy na temat narzędzi niezbędnych do reagowania na problem. To natomiast powoduje konieczność zwrócenia szczególnej uwagi na analizę poziomu edukacji szkolnej, przekazu medialnego czy poziomu kultury. Co jednak ciekawe, pomimo że hejt i mowa nienawiści są nieodłącznym elementem podczas korzystania z internetu, to jednak badana grupa zdecydowanie nie tolerowała tego typu zachowań. Oznacza to, że również dla respondentów jest to zjawisko, które nie powinno być akceptowane. Z tej przyczyny należy w większym stopniu rozpowszechnić wiedzę na temat sposobów reagowania na tego typu wypowiedzi. Niereagowanie na nienawiść w internecie nie rozwiązuje problemu, a w konsekwencji może doprowadzić do zagrożenia życia i zdrowia wielu osób, szczególnie młodych ludzi, którzy internet traktują jako część naturalnego środowiska.

Bibliografia

- Belcer A., *Modelowanie relacji młodzieży w środowisku cyberprzestrzeni* [w:] *Dzieci i młodzież w świecie technologii cyfrowej*, red. E. Janicka-Olejnik, K. Klimek, Łódź 2016.
- Bell C.V., *Hate Speech, Online and Social Media* [w:] *Encyclopedia of Social Media and Politics*, red. K. Harvey, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington 2014.

- Cohen-Almagor R., *Freedom of Expression v. Social Responsibility: Holocaust Denial in Canada*, „Journal of Mass Media Ethics”, 2013, nr 28.
- Czaplicka M., *Hejt w internecie. Raport ilościowy*, Recepta na hejt – kampania społeczna ZnanyLekarz.pl i Wobuzza, <https://prowly-uploads.s3.amazonaws.com>, 1.09.2015 (5.09.2022).
- Dijk J., *Spoleczne aspekty nowych mediów: analiza społeczeństwa sieci*, Warszawa 2010.
- Gagliardone I. [i in.], *Countering online hate speech*, Paris 2015.
- Gurba E., *Wczesna dorosłość* [w:] *Psychologia rozwoju człowieka: podręcznik akademicki*, Warszawa 2011.
- Hejt w sieci – wyniki badania SW Research (infografika)*, Marketing przy kawie, <https://marketingprzykawie.pl>, 3.08.2015 (5.09.2022).
- Levinson P., *Nowe nowe media*, Kraków 2010.
- Lister M. [i in.], *Nowe media. Wprowadzenie*, Kraków 2009.
- Matamoros-Fernandez A., Farkas J., *Racism, Hate Speech, and Social Media: A Systematic Review and Critique*, „Television & New Media”, 2021, nr 22.
- Naruszewicz-Duchlińska A., *Nienawiść w czasach internetu*, Gdynia 2015.
- Starzewski Ł., *Jak mierzyć przestępstwa z nienawiści – seminarium o innowacyjnej metodologii badań przeprowadzonych przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE i Rzecznika Praw Obywatelskich*, Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl>, 20.03.2019 (12.01.2023).
- Stefaniak A., Bilewicz M., *Polska: wyzwania. Mowa nienawiści jako studium przypadku* [w:] *Polska w ruchu. Eksperti i młodzi liderzy o wielokulturowości, transformacji i aktywizmie*, red. M. Mazur-Rafał, M. Szarota, Warszawa 2014.
- Tomczyk Ł., *Mowa nienawiści w internecie* [w:] *Polskie badanie EU KIDS Online 2018*, red. J. Pyżalski [i in.], Poznań 2019.
- Włodarczyk J., *Mowa nienawiści w internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2014, nr 13.

Tolerance of online hate behaviour among young adults: an empirical analysis

Abstract

Access to the Internet is associated with many risks for young people, including exposure to hate speech or haterade. The prevalence of this type of speech may reduce the sensitivity of young online users to this problem. Sometimes young people express indifference towards hate speech on the internet, and sometimes even find it funny or attractive. The aim of this article was to indicate the level of tolerance of hate behaviour among young adults. The research hypothesis was that young adults, despite frequent encounters with haterade and hate speech, are characterised by a low level of tolerance of online hate behaviour. Survey research was conducted to verify the hypothesis. The empirical research confirms the hypothesis. Young adults do not tolerate activities aimed at insulting, intimidating or offending other Internet users.

Keywords: hate speech, haterade, young adults, internet, tolerance

Wiesława Piątkowska-Stepaniak*

POLONIJA, AMERYKAŃSKA MISJA BRACI KSIĘDZA WINCENTEGO I JANA BARZYŃSKICH

Streszczenie

Artykuł ma zwrócić uwagę czytelnika na dokonania jednostek, którym przyszło żyć podczas jednej z największych fal migracyjnych z ziem polskich do Ameryki. Przykład działalności księdza Wincentego Barzyńskiego i jego brata Jana wskazuje na fenomen zaangażowania się w pomoc tysiącom rodaków w zaadoptowaniu się w Nowym Świecie. Obaj okazjonalnie i planowo pozyskiwali spore pieniądze. Jan Barzyński stał się człowiekiem zamożnym. Ksiądz Wincenty Barzyński – jeden z filarów zakonu zmartwychwstańców, dysponując sporymi finansami, z czasem miał też coraz większe możliwości organizacyjne, m.in. prowadzenie parafii i szkół, z wyższymi włącznie. Misja Barzyńskich miała wartość nie do przecenienia. Stworzyła podwaliny służące zjednoczeniu Polonii, zbudowaniu dobrze prosperującej organizacji samopomocowej Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie. Jednocześnie ich działalność rozpoczęła niezwykłą historię prasy polskiej w Ameryce i wpisała do wspólnej historii obu narodów – Amerykanów i Polaków – szczególne wartości, poprzez znaczne rozpowszechnienie na terytorium USA polskich parafii i wyznania katolickiego. Pieniądze, które w wyniku swej działalności zarobili, posłużyły budowaniu nowych struktur organizacyjnych i społecznych polsko-amerykańskiej diaspory.

Słowa kluczowe: Polonia amerykańska, zmartwychwstańcy, pisma polonijne, akcje werbunkowe, imigranci w Nebrasce

Wstęp

Sytuacja polityczna, ekonomiczna i zapaść społeczna bezwzględnie i często w sposób dramatyczny narzuciły emigracyjne kierunki milionom ludzi. Jakie mieli oczekiwania i marzenia? Czego się spodziewali? Co ostatecznie zastali w docelowym miejscu? Literatura przedmiotu odpowiedziała już w większości na te pytania, ale wciąż są obszary badawcze mało odkryte. I choć nazwiska Wincentego i Jana Barzyńskich pojawiają się na stronach naukowych publikacji, to jednak umieszczenie ich wśród

---

* Uniwersytet Opolski, e-mail: wpwies@wp.pl, ORCID: 0000-0003-3878-7075.

zagadnień związanych z emigracją Polaków do Nebraski zmienia nieco optykę istniejących już ocen. Zasadniczymi czynnikami, które ukierunkowały osadnictwo imigrantów polskich w wybranych obszarach Stanów Zjednoczonych Ameryki, były m.in.: umiejscowienie nowo przybyłych na obszarach, gdzie już wcześniej znaleźli się ich krewni, znajomi lub osoby z tych samych lub pobliskich miejsc pochodzenia; możliwości zatrudnienia niewykwalifikowanych imigrantów; aktywnie działający agenci i agencje zajmujące się logistyką przybywających do USA¹.

Działalność Jana Barzyńskiego jako agenta wskazuje m.in., że mieliśmy w tym czasie przynajmniej dwie tendencje: tych, którzy prowadzili szeroką akcję promującą wyjazdy do USA, dobrze przy tym zarabiając, oraz drugą – powstrzymującą masową emigrację za chlebem. Ci drudzy przekonywali, że wyjazdy do „Nowego Świata” – w sytuacji, kiedy należy pozbyć się niekiedy dorobku całego życia, by móc opłacić podróż – narażają emigrujących na poniewierkę, niepewność jutra, że wymarzony kraj „mlekiem i miodem płynący” daleko odbiegać może od ich wyobrażeń i oczekiwań. Jako przykłady podawali niewyobrażalne jednostkowe przeżycia i tragedie ludzi, których spotkały susze, robactwo, lokalni oszuści wyłudżający ostatni grosz, żądając m.in. wysokich opłat za „wolną” ziemię i za inne socjalno-bytowe sprawy.

Ci pierwsi natomiast, otaczając imigrujących opieką, pozyskiwali przy tej okazji spore pieniądze wynikające z polityki Stanów Zjednoczonych wchodzących na nową drogę budowania przyszłego imperium terytorialnego i przemysłowego. Sprzyjała tym dążeniom potężna tzw. gorączka imigracyjna. Wynikała ona m.in. z poszukiwania małej wolności – wolności od biedy, od klęsk żywiołowych, od uzależnienia od pana. Głównym jednak czynnikiem decydującym o emigracji była nędza. Słowa agenta, że za oceanem czeka na nich za darmo ziemia lub ziemia za małe pieniądze, w dobrym ciepłym klimacie, że nie będzie powołań do służby wojskowej, że nie będzie uzależnień od dworu, trafiały na podatny grunt. Nadzieja na lepsze życie i możliwość szybkiego dorobienia się pchała setki, tysiące, aż wreszcie miliony za ocean.

Misja Barzyńskich miała wartość nie do przecenienia. Stworzyła podwaliny służące zjednoczeniu Polonii, zbudowaniu dobrze prosperującej finansowo organizacji samopomocowej Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie. Jednocześnie ich działalność rozpoczęła niezwykłą historię prasy polskiej w USA i wpisała do wspólnej historii obu narodów,

---

¹ Por. J. Velikonja, *Geograficzne rozmieszczenie Polaków w Stanach Zjednoczonych Ameryki – determinanty historyczne i współczesna dynamika* [w:] *Polonia amerykańska. Przeszłość i współczesność*, red. H. Kubiak, E. Kusielewicz, T. Gromada, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 87.

Amerykanów i Polaków, szczególne wartości, poprzez znaczne rozposzechnienie na terytorium amerykańskim polskich parafii i religii rzymskokatolickiej. Pieniądze, które w wyniku swej działalności zarobiły, posłużyły budowaniu nowych struktur organizacyjnych i społecznych polsko-amerykańskiej diaspory.

Artykuł niniejszy wskazuje na dokonania jednostek, którym przyszło żyć podczas jednej z największych fal migracyjnych z ziem polskich do Stanów Zjednoczonych Ameryki. Publikacja stanowi studium z polityki historycznej. Celem artykułu, wynikającym z przyjętego założenia metodologicznego, są kwestie indywidualne, składające się na zbiorowe losy polskiej grupy społeczeństwa amerykańskiego końca XIX wieku, ale również przybliżenie ówczesnych postaw społecznych reprezentowanych przez Polonię. Za narzędzia badawcze posłużyły m.in. metody: historyczna, analizy zawartości prasy, w tym szczególnie prasy polonijnej. Tematyka szczególnie wymagała podejścia problemowego, ale zarazem chronologicznego, dokumentującego społeczne procesy bezpośrednio związane z przyczynami wielkiej emigracji.

Ksiądz Wincenty Barzyński, zmartwychwstaniec z wizją

Nazwisko Barzyński jest znane badaczom Polonii amerykańskiej. Z trzech synów Józefa i Marii z domu Sroczyńskiej najstarszy z nich, ksiądz Wincenty Barzyński (1838–1899), uczestnik powstania styczniowego – zmartwychwstaniec, był jednym z tych działaczy polonijnych, który wywarł decydujący wpływ na ukształtowanie się ruchu polonijnego w USA².

Księża W. Barzyński i Adolf Bakanowski oraz kleryk Feliks Zwiardowski rozpoczęli kilkudziesięcioletnią misję zmartwychwstańców (*Congregatio a Resurrectione Domini Nostri Jesu Christi*), których praca wśród skupisk polskich za granicą legła u podstaw ich misji³, znaczonej

² Zob. więcej: A. Brożek, *Polish Americans 1854–1939*, Warsaw 1985, s. 45 i n.

³ Był to zakon polski założony w 1835 roku przez Bolesława Jańskiego, chociaż to jego uczniowie: Piotr Semenenko i Hieronim Kajsiewicz zaliczani są do właściwych twórców tego zakonu. Na uwagę zasługuje fakt, że zakon powstał z inspiracji m.in. Adama Mickiewicza. Zmartwychwstańcy związali się z konserwatywnymi kręgami emigracji popowstaniowej, odrzucając koncepcję walki narodowo-wyzwoleńczej. Idea ta dała się z czasem dość mocno odczuć na gruncie amerykańskim w środowiskach polonijnych, gdzie spośród wyodrębniających się trzech głównych obozów – radykalnego (socjaliści ze Związkiem Socjalistów Polskich i Polskim Narodowym Kościołem Katolickim), narodowego (Związek Narodowy Polski) i katolickiego (Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie i sympatyzujące z nim organizacje) – ten ostatni reprezentował

nie tylko posługą duchową, ale także – w miarę pozyskiwania środków finansowych – zakładaniem i rozwijaniem organizacji polonijnych, szkolnictwa, wydawnictw i czasopism. Na początku drogi w Nowym Świecie zmartwychwstańcy otrzymali od biskupa galvestońskiego wyłączne prawo zajmowania istniejących już parafii polskich oraz wszystkich, jakie kiedykolwiek powstaną. Biskup zastrzegł sobie jednak, że zakon dostarczy potrzebną liczbę księży⁴. Zdobyte określonych uprawnień pozwalało zmartwychwstańcom zabiegać o uzyskanie jurysdykcji nad całością duszpasterstwa polonijnego. To oczywiście prowadziło do konfliktów z klerem diecezjalnym oraz działaczami świeckimi⁵, czego efektem był rosnący, mimo zabiegów zjednoczeniowych, podział ruchu polonijnego. Ale jednocześnie działania zmartwychwstańców zaowocowały tworzeniem kilkudziesięciu polskich parafii, budujących potęgę zakonu, ale też – a może przede wszystkim – kształtujących w USA polską grupę etniczną. Księża zmartwychwstańcy prowadzili m.in. kilkanaście znanych parafii w Chicago oraz kilka w stanie Illinois (Lemont, Posen, Harvey, Blue Island, Downer's Grove), a także w innych stanach, takich jak: Kentucky (New Hope, St. Mary, St. Joseph, Louisville), Massachusetts (Fall River), Missouri (St. Louis), Nebraska (New Posen) i Wisconsin (Pine Creek, Manitowoc, Elm Grove, Menasha)⁶.

Do największych parafii w Chicago należała – i należy do dziś – parafia św. Jacka. Założył ją ksiądz Wincenty Barzyński w 1894 roku. W 1920 roku kościół skupiał 2000 rodzin. Złoty okres parafii i kościoła przypadła na lata 40. do 60. XX wieku. W tym także czasie powstał kościół misyjny Matki Boskiej z Lourdes (1956), który przyjął też wielki napływ wiernych do kościoła św. Jacka⁷.

Z kolei do najwspanialszych budowli w stylu rzymskiego renesansu należy kościół Najświętszej Marii Panny Anielskiej (Matki Bożej Aniel-

---

ideologię zmartwychwstańców, którzy go współtworzyli, a następnie głęboko weszli w struktury ZPRK. Szerzej: D. Piątkowska, *Duchowieństwo polskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki wobec rekrutacji ochotników do Armii Polskiej we Francji (1917–1919)* [w:] *Niepodległość*, red. W. Piątkowska-Stepaniak, L. Rubisz, Opole 1999, s. 125 i n.; W. Piątkowska-Stepaniak, *Zmartwychwstańcy na rzecz jedności Polonii amerykańskiej* [w:] *Polonijna panorama*, red. W. Piątkowska-Stepaniak, M. Masnyk, Opole 2008, s. 163 i n.

⁴ *Relacje Stefana Nesterowicza z pobytu w najstarszych osadach polskich w Teksasie w początkach naszego stulecia* [w:] A. Brożek, *Ślązacy w Teksasie*, Warszawa–Wrocław 1972, s. 152.

⁵ *Idem*, *Polonia amerykańska 1854–1939*, Warszawa 1977, s. 49.

⁶ *Ibidem*, s. 49.

⁷ J. Kociołek, *Kościół w Chicago – miejsca modlitwy Polonii*, tekst ks. Stefan Filipowicz SI, Warszawa 2002, s. 31.

skiej). Fundatorami kościoła w polonijnej parafii założonej w 1899 roku byli księża zmartwychwstańcy: Wincenty Barzyński i przybyły z Polski Franciszek Gordon. W latach 20. XX wieku na terenie parafii mieszkało około 60 tys. ludzi, w ogromnej większości polskich imigrantów. Kościół Matki Bożej Anielskiej był jedną z sześciu polonijnych parafii założonych i kierowanych przez polskich zmartwychwstańców na północy Chicago. Pięc z nich to było dzieło księdza Barzyńskiego.

Niżej zacytowane listy księdza Barzyńskiego stanowią zaledwie skromną ilustrację działalności tego wybitnego duchownego i działacza. W lutym 1870 roku pisał z San Antonio (Teksas) do redakcji „Zwiastuna Górnośląskiego”: „Szanowny i wielebny Księżę Redaktorze! Z przyczyn prac misjonarskich nie mogłem prędzej napisać obecnego listu. Oto zaledwie dokończyłem budować pierwszy polski kościół w San Antonio, kiedy musiałem dokończyć budowę innego polskiego kościoła, o mil 18 angielskich oddzielonego ode mnie, w osadzie polskiej zwanej Martinez. [...] Pragnę, aby kochany «Zwiastun» był tą złotą nicią duchowego pokrewieństwa, że tak mówię; bo ludek tutejszy prawie wszystek idzie nie tylko z Górnego Śląska, ale jeszcze z tych miejsc św. cudami Piekar, św. Anny i Częstochowy słynącej. [...] Otóż, choć ludek ten roztrzęsiony tak strasznie na 300 milach angielskich, jednak nie upadł, chociaż się zachwiać musiał w okropnym braku swoich prawych kapłanów. Misja bowiem nasza zaczęła się od 1867 roku, a chociaż nie ma nas więcej obecnie niż trzech w tej przestrzeni, ale to szczęście ludu, żeśmy z jednego zgromadzenia, i to czysto katolickiego, bo z Kongregacji a *Resurrectione D[omi]ni N[o]stri J[esu] C[hristi]*, które ma swój dom główny w Rzymie, w oczach i przy boku św. naszego Ojca, całego katolicytwa stróża nieomylnego”⁸. List wymienia najstarsze polskie osady w Nowym Świecie, m.in. św. Jadwigi (St. Hedwig), do której należeli Polacy z Carpenter, Adkins, Martinez, Lavernia i Sandy Hills położonej nieopodal miasta San Antonio.

„Kiedy przybyliśmy gromadnie do San Antonio – relacjonował jeden z pierwszych osadników Tomasz Kozub – większa część gromady ruszyła dalej do Panny Marii w hrabstwie Karnes, nieco na południe od San Antonio⁹ gdzie już rok wcześniej osiadła spora garstka naszych

⁸ List ks. W. Barzyńskiego do redakcji „Zwiastuna Górnośląskiego” z 1 lutego 1870 r. [w:] *Korespondencja z Ameryki w prasie polskiej na Śląsku 1868–1900*, wybór i oprac. D. Piątkowska, wstęp A. Brożek, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 22–24. Zob. także: W. Piątkowska-Stepaniak, *op.cit.*, s. 163 i n.

⁹ Pierwsza osada Panna Maria – jednocześnie najstarsza polska parafia na kontynencie amerykańskim – powstała w 1854 roku w stanie Teksas. Początek osadnictwa w Ameryce i początek masowej emigracji z ziem polskich do USA rozpoczęła 150-osobowa grupa Ślązaków z Płużnicy koło Strzelec Opolskich, którą do Panna Maria

Górnoślązaków [z Płużnicy Strzeleckiej koło Strzelec Opolskich – przyp. W.P.-S.], my w liczbie 13 rodzin osiedliliśmy się tutaj, dając początek kolonii Św. Jadwigi. [...] W roku 1857 przystąpiliśmy do budowy kościoła, na którą obszarnik pozwolił nam zrząbać potrzebną ilość dębów. [...] Niewielki kościół stanął prędko. Zbudowaliśmy go sami, bez niczyjej pomocy”¹⁰. Ksiądz Wincenty Barzyński w cytowanym powyżej liście od redakcji „Zwiastuna” napisał o okresie dziesięć lat późniejszym, kiedy to z inicjatywy zmartwychwstańców pierwotny drewniany kościół został rozebrany, a na jego miejsce postawiono nowy z kamienia. Zmartwychwstańcy zarządzali parafią przez kolejnych 20 lat. Parafia wcześniej nie miała stałego księdza.

Pierwsi polscy osadnicy, przybywszy do Teksasu, zakładali również swoje parafie w San Antonio, Banderze, Floresville, Falls City, Częstochowie, Kościuszko, Yorktown. Najstarsza polska parafia na kontynencie amerykańskim powstała w Panna Maria w 1854 roku w stanie Teksas. Rok ten zapisał się w historii Polonii jako początek osadnictwa w Ameryce i początek masowej emigracji z ziem polskich do USA¹¹.

Ogromne zasługi księdza Wincentego Barzyńskiego, rzecznika idei zjednoczeniowej Polonii, dotyczące zarówno organizacji społecznych, jak i duchowieństwa (z inspiracji jego i księdza Leopolda Moczygęby założone zostało Towarzystwo Księży Rzymsko-Katolickich Polskich związane ze Zjednoczeniem Polskim Rzymsko-Katolickim; był też inicjatorem utworzenia Ligi Polskiej w Ameryce¹²) inspirują do pogłębienia badań odnoszących się do pozostałych członków rodziny Barzyńskich.

---

przywiódł ksiądz Leopold Moczygęba (1824–1891). Grupa Ślązaków z Płużnicy zakładająca pierwszą polską osadę w USA rozpoczęła olbrzymią i długotrwałą falę emigracji. Rok 1854 zapisał się też na Śląsku jako tzw. gorączka teksańska. Ogarniała ona setki osób rocznie. Od połowy XIX wieku do II wojny światowej ze Śląska wyemigrowało ponad milion osób, w tym z rejencji opolskiej ponad 400 tys. Dane wskazują, że do I wojny światowej z rejencji opolskiej (z powiatów: opolskiego, oleskiego, bytomskiego, pszczyńskiego, raciborskiego, głubczyckiego, kluczborskiego, grodkowskiego, kozielskiego, łoświeckiego, niemodlińskiego, prudnickiego, nyskiego) wyemigrowało 200 tys. Ślązaków. To nic, że rzeczywistość na amerykańskiej ziemi daleko odbiegała od wyobrażeń i oczekiwań pierwszych emigrantów – susze, robactwo, lokalni oszuści, którzy wyłudzały opłaty za ziemię, która do 1890 roku jako tzw. wolna ziemia była bezpłatna. Gorączka teksańska nie ustawała. Emigracja zmieniła jedynie natężenie i kierunek. Początkowo emigranci ciągnęli do „swoich” w Teksasie i tam zakładali nowe osady, m.in.: Bandera, Częstochowa, Święta Jadwiga (St. Hedwig)-Martinez. Z czasem zaczęli osiedlać się w stanie Wisconsin. Zob. bliżej: A. Brożek, *Ślązacy...*, s. 16 i n.

¹⁰ *Ibidem*, s. 138.

¹¹ Więcej na temat zmartwychwstańców zob. W. Piątkowska-Stepaniak, *op.cit.*, s. 163 i n.

¹² A. Brożek, *Polonia amerykańska...*, s. 60, 65, 72, 98, 209.

Śledząc dzieje tej rodziny, dochodzimy do wniosku, że równie ciekawą i zasłużoną dla Polonii postacią był najmłodszy brat księdza, Jan (1848–1886). Historiografia Polonii nie poświęca mu jednak wystarczająco wiele uwagi, pora zatem, by to uczynić.

Jan Barzyński – rzecznik nowego Polaka w Ameryce

Rodzice Józef¹³ i Maria Barzyńscy zadbali o edukację swoich trzech synów. Starsi bracia – Wincenty oraz Józef – otrzymali wykształcenie duchowne, natomiast najmłodszy z braci, Jan, ukończył Szkołę Główną w Warszawie – kuźnię polskiego pozytywizmu, i prawdopodobnie w 1870 roku wyjechał do Teksasu, gdzie od 1866 roku w miejscowości Panna Maria przebywali już jego bracia. Tam podjął się pracy nauczyciela w najstarszej polskiej szkole. Przez krótki czas pracował jako superintendent w szkole parafialnej w San Antonio, skąd w 1872 roku wyjechał do Union w stanie Missouri. Akurat wtedy przestał się tam ukazywać „Orzeł Polski” (1870–1872)¹⁴ – dwutygodnik wydawany przez Aleksandra Szczepankiewicza (pseudonim: dr Sacconi) kolejno w Waszyngtonie, Krakowie i Union (Missouri). Małe, czterostronicowe pismo o nakładzie około 500 egzemplarzy ukazujące się w USA zamieszczało przede wszystkim informacje o polskich środowiskach osadniczych, otworzyło też łamy dla wymiany poglądów rywalizujących parafii, przykładowo między zmartwychwstańcami a Gminą Polską, powstała w 1866 roku i skupiającą społeczność postępowo-liberalną. W styczniu 1872 roku wydawca nawiązał współpracę z przybyłym do Union Janem Barzyńskim. Ten, mając poparcie zmartwychwstańców, których liderem był jego brat ksiądz Wincenty Barzyński, zaczął w tej samej drukarni, z której wychodził „Orzeł”, wydawać drugie pismo pt. „Pielgrzym”¹⁵.

W praktyce moment ukazania się „Pielgrzyma” stanowił swoistą reaktywację „Orła Polskiego”, który w 1872 roku zamknął swoją edycję.

¹³ Józef Barzyński (ojciec) pochodził z Sandomierskiego. Wraz z synem, księdzem W. Barzyńskim, znalazł się w pierwszej grupie zmartwychwstańców udających się do Teksasu. Zob. więcj: *idem, Ślązacy...*, s. 103.

¹⁴ „Orzeł Polski” powstał z inicjatywy jednego z najbardziej znanych jezuitów w USA księdza Aleksandra Matouszka, vel Mathoszek. Jezuici przybyli do USA wcześniej od zmartwychwstańców, co w tym miejscu warto zaznaczyć. Dwutygodnik należał do dwóch, po wychodzącym w Nowym Jorku „Echu z Polski” (1863–1864), najstarszych pism, rozpoczynających historię prasy polskiej w Ameryce. Szerzej na ten temat: A. Paczkowski, *Prasa polonijna w latach 1870–1939, Zarys problematyki*, Warszawa 1977, s. 29; A. Brożek, *Polonia amerykańska ...*, s. 49, 61, 153, 218.

¹⁵ *Ibidem*, s. 30.

„Pielgrzym” stał się organem nowo powstałej Organizacji Polskiej w Ameryce (przekształconej w 1874 roku w Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie – ZPRK). W 1874 roku Jan przeniósł redakcję pisma do Detroit, jednego z dużych skupisk polonijnych, a następnie do Chicago. Chcąc, aby tytuł gazety korespondował z charakterem macierzystej organizacji, zmienił go na „Gazetę Katolicką”, a następnie na „Gazetę Polską Katolicką”¹⁶.

W czasie, gdy Jan Barzyński przybył do Chicago, które stawało się stolicą Polonii, był tam już jego brat, ksiądz Wincenty Barzyński, który po wyjeździe z Teksasu został proboszczem pierwszej, i wkrótce największej w USA, parafii i kościoła polonijnego św. Stanisława Kostki¹⁷. Niedługo potem do Chicago przybył też ich brat, Józef Barzyński, ksiądz diecezjalny, by objąć probostwo dużej parafii – św. Jadwigi¹⁸.

Pismo prowadzone przez Jana Barzyńskiego odgrywało nadzwyczaj istotną rolę. Sformułowany przez niego program asymilacyjny dla polskich imigrantów był rozpowszechniany na jego łamach, co w efekcie przyczyniło się do stworzenia zrębów idei zjednoczeniowej. W pierwszej kolejności doprowadziło to do zbudowania Organizacji Polskiej w Ameryce, do której akces zgłosiło szereg towarzystw z całych Stanów Zjednoczonych, a następnie przekształcenia jej na Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie. Jan Barzyński, publikując swój ideowy program zjednoczeniowy, pisał m.in.: „Chcemy stworzyć nowy typ Polaka: Polaka-Amerykanina, który nie będzie tym samym czym Polak Europejski; chcemy, aby był katolikiem, mówił po polsku, chcemy go zapoznać z tradycjami i historią Polski – co do reszty, to powinien być Jankesem”¹⁹. Jan Barzyński, współtworząc zręby tej organizacji w 1873 roku jeszcze w Detroit, pewnie nie przypuszczał, że stanie się ona dość szybko jedną z największych samopomocowych organizacji polonijnych, jednoczących Polonię, ale też, a może przede wszystkim, aspirującą do sprawowania rządu dusz całej amerykańskiej Polonii i do

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Parafia św. Stanisława Kostki pod koniec 90. lat XIX wieku stała się największą polską parafią w USA. Na przełomie XIX i XX wieku liczyła około 50 tys. wiernych. D. Piątkowska, *Polskie kościoły w Nowym Jorku*, Nowy Jork–Opole 2002, s. 20. Do największych parafii w Chicago należała także parafia św. Jacka założona przez księdza W. Barzyńskiego w 1894 roku. Zob. J. Kociołek, *op.cit.*, s. 98.

¹⁸ Parafie i ich szczególnie w tamtym czasie oddziaływanie na społeczność polonijną sprawiły, że dzielnice, na terenie których prowadziły swoją misję, przejęły od nich nazwy, m.in.: od św. Jacka – Jackowo, od św. Trójcy – Trójcowo, od św. Jadwigi – Jadwigowo. Wiele z tych dzielnic i ich nazw pozostało do dziś.

¹⁹ A. Paczkowski, *op.cit.*, s. 30; E. Olszyk, *The Polish Press in America*, Milwaukee 1940, s. 53.

dominacji kleru w tym zakresie. Chodziło tu głównie o zmartwychwstańców, którzy mieli na nią coraz większy wpływ dzięki obejmowanym przez nich polskim parafiom²⁰.

Na Dzikim Zachodzie, w Nebrasce

Ta niezwykła działalność na rzecz Polonii amerykańskiej Jana Barzyńskiego miała swój początek na tzw. Dzikim Zachodzie, w Nebrasce. Polonia w Nebrasce to mało znany, wręcz prawie pominięty w literaturze przedmiotu obszar badawczy. A przecież również do Nebraski ciągnęli imigranci z Europy, w tym Polacy z wszystkich zaborów, licząc na lepsze życie w „Nowym Świecie”.

Warto w tym miejscu nadmienić, że w masie „emigracji zarobkowej”, tzn. tej, która przybywała do Stanów Zjednoczonych od końca lat 70. XIX wieku głównie z krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej, imigracja z ziem polskich zaliczała się do najliczniejszych (1871–1880: 120 770 osób, 1881–1890: 342 106 osób)²¹. Emigrujący z ziem polskich to przede wszystkim chłopci szukający wolnej lub mało kosztownej ziemi.

Nebraska kuszyła skutecznie dzięki reklamom rozdawanym przez agentów wynajętych przez kompanię kolejową Burlington and Missouri River Railroad Company (B&M), która w latach 70. XIX wieku otrzymała od rządu federalnego ziemię do sprzedaży. Każda ze stron miała w tym swój interes. Włączenie do amerykańskiej federacji 37. stanu, którym w 1867 roku stała się Nebraska, stanowiło dla rządu spore wyzwanie. Należało jak najszybciej wcielić ją do struktur ekonomicznych

---

²⁰ Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce (*Polish Roman Catholic Union of America*) założone w Detroit w 1874 roku jest najstarszą i drugą co do wielkości organizacją polonijną w USA. Powstało z utworzonej rok wcześniej Organizacji Polskiej. Centrum ruchu przeniesiono w latach 1874–1875 do Chicago, co pozwoliło zwiększyć wpływ zmartwychwstańców na tę organizację. Samo bowiem powołanie ZPRK wynikało z tendencji do objęcia przez kler kierownictwa nad rozwijającym się ruchem lokalnych organizacji polonijnych. Jak podkreśla A. Brożek: „Do czasu powołania Związku Narodowego Polskiego ZPRK rozwijało działalność na mniejszą skalę. W dążeniu do hegemonii w ruchu polonijnym ZPRK nie obierało drogi bezpośredniego podporządkowania i wchłonięcia organizacji, lecz drogę pośrednią, podejmując próby tworzenia federacji organizacji polonijnych o profilu katolickim”. Zob.: M.J. Owens, *John Barzynski, Land Agent*, „Nebraska History”, 1955, no 36, s. 81–91; także: A. Brożek, *Polonia amerykańska...*, s. 208–209; J. Kociołek, *op.cit.*, s. 35–38, 98–102; W. Piątkowska-Stepaniak, *op.cit.*, s. 163 i n.

²¹ A. Pilch, *Emigracja z ziem polskich do Stanów Zjednoczonych Ameryki od lat pięćdziesiątych XIX w. do r. 1918* [w:] *Polonia amerykańska...*, s. 37 i n.

kraju i zbudować na jej terytorium sieć kolejową w celu ułatwienia komunikacji z resztą kraju, co z powodzeniem realizowała kompania B&M. Kompania ta była zainteresowana zasiedleniem ziemi, przez którą przebiegała kolej, gdyż wraz ze wzrostem liczby mieszkańców stanu zwiększał się tam popyt na przewóz ludzi i towarów, a to zapewniało wzrost dochodów i w konsekwencji powiększenie kapitału. Z tego powodu ziemia w Nebrasce była tania. Osadnik płacił za nią dopiero po spieniężeniu pierwszych plonów, a gdy te nie dopisały, należność mógł uiścić w ratach po kolejnych zbiorach. Warunki zakupu ziemi były więc bardzo atrakcyjne i korzystne, co przyciągało osadników do Nebraski²².

Wprawdzie zarówno w Nebrasce, jak i w Kansas czy obu Dakotach, Montanie oraz w Wyoming istniała jeszcze możliwość otrzymania ziemi bezpłatnie – na mocy ustawy o domostwach (tzw. *Homestead Act*) z 1862 roku, ale pod warunkiem, że się ją zagospodaruje i będzie uprawiać przez co najmniej pięć lat. Ponadto trzeba było mieć 21 lat i amerykańskie obywatelstwo, a gdy się tego obywatelstwa nie miało, trzeba było złożyć wniosek o naturalizację. W taki sposób można było zostać posiadaczem 160 akrów, czyli 65 hektarów. W latach 1870–1880 tysiące imigrantów skorzystało z tej możliwości, ale wiedziały o niej na ogół osoby już mieszkające w Ameryce, a nie dopiero co przybyłe. Ci ostatni byli poddawani intensywnej presji ze strony agentów i agencji promujących możliwości pozyskania na korzystnych warunkach ziemi w poszczególnych stanach. Aktywne, powszechne akcje agentów, którzy kierowali jednostki i grupy imigrantów do danych miejscowości i stanów, prowadzone były w Europie, bezpośrednio w miejscach zaokrętoowania bądź na tych terenach, z których emigrowały te wielkie rzesze ludności. Działalność różnych agencji miała też miejsce na terenie Stanów Zjednoczonych, kiedy imigranci po odbytej kwarantannie ruszali w dalszą drogę w głąb kraju²³.

Można przyjąć z dużą dozą prawdopodobieństwa, że pierwsi przybysze do Nebraski uwierzyli w działającą na wyobraźnię opowieść agenta i w to, co napisano w dostarczonych przez niego ulotkach. Każdej zwerbowanej w ten sposób osobie agent zapewniał opiekę podczas całej podróży – od punktu, z którego ona wyruszyła, aż do miejsca docelowego. Współpracował z przewoźnikiem zarówno morskim, jak i kolejo-

---

²² Zob.: F.C. Luebke, *Ethnic Group Settlement on the Great Plains*, Lincoln 1977, s. 405–430, University of Nebraska, <http://www.unl.edu> (30.05.2021). Dane przygotowane przez Danutę Piątkowską. Zob. D. Piątkowska, W. Piątkowska-Stepaniak, *Polski akcent w American Expeditionary Forces. Historie prawdziwe, fascynujące i prawie zapomniane*, Opole 2022, s. 300 i n.

²³ J. Velikonja, *op.cit.*; także D. Piątkowska, W. Piątkowska-Stepaniak, *op.cit.*, s. 300 i n.

wym, by podróżnik bezpiecznie dotarł do celu. Wręczane przez niego emigrantom tzw. cetelki biur podróży nie miały wprawdzie żadnej wartości materialnej, ale zapewniały rozpoznanie osób przez agentów na każdym etapie wyprawy. Małe karteczki z nazwą biura podróży zatykano za wstążkę na kapeluszu lub przyczepiano do ubrania tak, żeby były widoczne z daleka. Pilnowano, by ich nie zgubić²⁴. Na porzucenie galicyjskiej biedy i podróż do Nebraski decydowały się osoby odważne, a może raczej desperaci. Po dotarciu na miejsce sprowadzały one tam swoich bliskich i sąsiadów. Mechanizm był podobny jak w przypadku emigracji Ślązaków do Teksasu w 1854 roku i w latach późniejszych – ten, kto przybywał jako pierwszy, namawiał w listach do wyjazdu za ocean znajomych i krewnych. Niewykluczone, że sprowadzeni przez agenta imigranci do Nebraski skorzystali z dobrodziejstwa ustawy o domostwach i zgodzili się na jej warunki. Siła perswazji agentów bywała niekiedy przeogromna. Aktywność i znajomość amerykańskich realiów agentów decydowała o pomyślnym zaludnianiu dziewiczych ziem, decydowała też o pozyskiwaniu dla siebie niemałych środków finansowych, które były pomocne w budowaniu prestiżu i społecznego znaczenia w Nowym Świecie.

Jan Barzyński – jako człowiek wykształcony, z wizją i temperamentem, znakomicie odnalazł się w tej nowej rzeczywistości. W 1877 roku, gdy odpowiedział na ogłoszenie Burlington and Missouri River Railroad Company i uzgadniał z nią warunki kontraktu, miał już szerokie kontakty w polonijnych środowiskach, orientował się w ich sytuacji, rozeznawał się w realiach amerykańskich, wiedział, co chce osiągnąć i ile może zarabiać. W 1878 roku doszedł do porozumienia z B&M i został agentem tej kompanii sprzedającym ziemię w hrabstwach centralnej Nebraski, takich jak: Howard, Greeley, Valley i Sherman. Była to ziemia urodzajna, a bliskość rzek jeszcze podnosiła jej atrakcyjność, więc sprzedawała się ona błyskawicznie. Barzyński docierał do potencjalnego nabywcy, reklamując się w „Gazecie Polskiej Katolickiej” w Chicago, a także poprzez sieć prężnie rozwijającego się Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego, które sam współtworzył. Jeździł na spotkania z członkami tej organizacji i zachęcał ich do kolonizacji Nebraski. Możliwe, że w interesie korzystnym dla dwóch stron – Barzyński miał 10 centów zarobku od sprzedaży każdego akra ziemi i zwrot wszystkich kosztów podróży w związku z transakcjami, a osadnicy korzystnie nabywali ziemię. W tej pracy pomagali mu bracia. Nietrudno sobie wyobrazić, że ksiądz Wincenty Barzyński, proboszcz największej parafii św.

---

²⁴ D. Piątkowska, *Droga bez powrotu. Emigracyjny szlak Tomasza Drewniaka*, Nowy Jork–Opole 2013, s. 25–29.

Stanisława Kostki w Chicago, pomagał w rozpowszechnianiu informacji o możliwości zakupu ziemi w Nebrasce. Parafianie, w większości chłopci, którzy w Chicago z konieczności podjęli się pracy w potężnych wówczas chicagowskich rzeźniach i zmuszeni okolicznościami do pracy nadzwyczaj ciężkiej i niskopłatnej, marzyli jednak o tym, by znów pracować na roli.

Nadzwyczaj aktywna działalność Jana Barzyńskiego jako agenta sprawiła, że w ciągu zaledwie dwóch lat (1878–1880) osiedlił 400 polskich rodzin w hrabstwach Howard, Greeley, Valley i Sherman. Co ciekawe, do Sherman County przeniosło się kilka rodzin (nie znamy dokładnej liczby) z Panna Maria w Teksasie. W sprawozdaniu sporządzonym dla kompanii kolejowej B&M w 1878 roku Jan Barzyński napisał, że sprzedał 20 465 akrów ziemi (8281 ha) w hrabstwach Sherman i Howard. Część ziemi sprzedawanej Polakom w Sherman County rozparcelował z myślą o założeniu tam miasta o nazwie Krakow, ale pomysł ten upadł. Ziścił się natomiast plan założenia miejscowości New Posen (Nowy Poznań) w Howard County, przemianowanej później na Posen. Obecnie nosi ona nazwę Farwell. Jest to wieś licząca 122 mieszkańców, w której w datowanym na 1920 rok szczytowym momencie jej rozkwitu żyło 387 osób. Współczesną nazwę wieś zawdzięcza duńskim imigrantom, którzy z czasem zaczęli stanowić tam większość, ale do dzisiaj ponad 35% jej mieszkańców deklaruje polskie pochodzenie i stoi w niej wybudowany przez Polaków najstarszy kościół rzymskokatolicki w Nebrasce. Powierzili go oni opiece św. Antoniego. *Nota bene* budowla ta w 1929 roku została przeniesiona w całości ze swojego pierwotnego miejsca do centrum wsi z uwagi na wygodę parafian²⁵.

Jan Barzyński, gdy po jakimś czasie sam osiadł w Nebrasce, był już dzięki sprzedaży ziemi człowiekiem majątnym. Doceniając walory tego stanu, mieszkał w St. Paul wraz z żoną i trójką dzieci wiele lat. W 1884 roku przeniósł się do Chicago, gdzie dwa lata później zmarł. Zrezygnował po latach z pracy agenta, a tym samym przestał zajmować się sprzedażą ziemi. Powodem rezygnacji z tak intratnego zajęcia mogło być wiele przyczyn, a jedną z nich najpewniej rosnąca konkurencja w biznesie. Agenci kompanii kolejowej B&M, aby znaleźć chętnych do zakupu ziemi i osiedlenia się w Nebrasce, ruszali do Niemiec, Irlandii, Szkocji, Walii, Czech i do krajów skandynawskich. Bywało, że jeden agent namówił do wyjazdu za ocean dziesięciu, a inny nawet kilkuset chłopów „głodnych” ziemi. Jednocześnie działały na tym polu różne etnograficz-

²⁵ Zob.: M.J. Owens, *op.cit.*, s. 81–91; A. Brożek, *Polonia amerykańska...*, s. 59, 61 i 153; J. Kociołek, *op.cit.*, s. 35–38, 98–102; D. Piątkowska, W. Piątkowska-Stepaniak, *op.cit.*, s. 301 i n.

no-religijne towarzystwa, jak na przykład Irlandzkie Katolickie Towarzystwo Kolonizacyjne czy Szwedzka Kompania Rolnicza.

Wśród osadników przybyłych wtedy do Nebraski najwięcej było Niemców, którzy w 1900 roku, licząc ich pierwszą i drugą generację, stanowili 18% ludności tego stanu. Ich obecność odnotowano również w innych stanach zaliczanych do obszaru Wielkich Równin. Co ciekawe, w znakomitej części byli to Niemcy urodzeni w Rosji, Besarabii, okolicach Morza Czarnego i w dorzeczu Wołgi, dokąd około 100 lat wcześniej przybyli ich przodkowie. Nie dziwi zatem nazwa Petersburg w Nebrasce. Drugą pod względem wielkości grupą etniczną w Nebrasce są Irlandczycy (najbardziej znane ich skupisko istnieje w O'Neill), Walijczycy, Szkoci i angielscy Kanadyjczycy, licząc ich łącznie. Za nimi plasują się Skandynawowie ze Szwedami na czele, którzy Nebraskę upodobałi sobie szczególnie. Norwegowie wybierali raczej Północną Dakotę, co wcale nie znaczy, że w Nebrasce ich nie ma. Na koniec należy wymienić Duńczyków, których jest najwięcej w Dannebrog w hrabstwie Howard i w wiejskim hrabstwie Kearney.

Do istniejących w Nebrasce grup etnicznych słowiańskiego pochodzenia zaliczają się Czesi, których koncentracja jest tu największa, jeśli ją porównać z tą w pozostałych amerykańskich stanach, oraz Polacy przybyli tu szczególnie w tzw. drugiej fali emigracyjnej w znacznej liczbie. Czesi osiedlali się głównie w pięciu hrabstwach leżących na wschód od Wielkich Równin, czyli w Douglas, Saunders, Butler, Colfax i Saline, a także tam, gdzie byli Polacy – między innymi w hrabstwach Howard i Valley. Polacy sprowadzeni do Nebraski przez agentów, w tym przez Jana Barzyńskiego, bądź namówieni do przyjazdu do tego stanu przez osiadłych w nim krewnych i znajomych wpisywali się w model świadomości narodowej naszych rodaków żyjących w Ameryce, scharakteryzowany przez Barzyńskiego w następujący sposób: „My tu taką Polskę zbudujemy: Polak, który się na amerykańskiej ziemi urodził, nie będzie nigdy tym europejskim Polakiem; ale my chcemy, niech on wierzy po katolicku, niech mówi po polsku, niech zna tradycję i historię Polski – a z resztą niech sobie będzie Yankesem”²⁶.

Zakończenie

Polacy, a dzisiaj Amerykanie polskiego pochodzenia, żyją w ponad czterystu wsiach i miastach czy raczej miasteczkach Nebraski. W kilku miejscowościach (na przykład w Cushing i Ames) stanowią nawet 57%

²⁶ A. Brożek, *Polonia amerykańska...*, s. 174.

mieszkańców, a w kilkudziesięciu odsetek ludności polskiego pochodzenia mieści się w przedziale od 10 do 40%. W konkluzji można stwierdzić, że są oni obecni w całej Nebrasce. Dobry początek polskiemu osadnictwu w Nebrasce dał Jan Barzyński. W lansowanym przez niego modelu funkcjonowania polskiej grupy etnicznej w USA religia katolicka miała znaczenie pierwszoplanowe. Toteż polscy imigranci zaczęli organizować swoje życie w Nebrasce tak samo, jak w każdym innym amerykańskim stanie, czyli od wzniesienia własnego kościoła. W czasie, gdy go jeszcze nie mieli, gromadzili się na msze święte na otwartej przestrzeni albo w prywatnych domach, dokąd przybywał ksiądz, pokonując drogę nawet stu kilometrów. Jak podawał jeden z ówczesnych księży: „Polakom spieszo było na Zachód do ich nowego rajy w dziewiczej Nebrasce. Po przybyciu klękali, całowali ziemię i wołali: «Nebraska to Boża Łaska»”. Według innych relacji wielu Polaków, ujrawszy niekończące się prerie Nebraski, płakało i wołało: „Panie zmiłuj się nad nami”²⁷. Wszyscy oni zgodnie stawiali kościoły.

Dziś istnieje co najmniej dziewięć kościołów zbudowanych przez polskich osadników, co – po weryfikacji – może okazać się zaniżoną liczbą, skoro na pewno wiemy, że w Omaha są aż trzy (św. Franciszka, Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Stanisława), i po jednym w Columbus (św. Antoniego), w Ashton (św. Franciszka), Paplinie (Góry Karmel), Loup City (św. Jozafata), Farwell (św. Antoniego) i w Tarnowie (św. Michała). Szczegółowe badania w tym zakresie należy przeprowadzić jak najszybciej, ponieważ kościoły są zamykane i nie wszystkie da się ochronić przed zniszczeniem poprzez wpisanie ich na listę Narodowych Zabytków Historycznych (*The National Register of Historical Places*) z uwagi na ich wartość kulturową, jak to się stało 28 listopada 1990 roku w przypadku tarnowskiego kościoła św. Michała i całego kompleksu kościelno-muzealnego. O ten unikatowy zespół zabytkowych obiektów z urzekająco pięknym kościołem dba obecnie Towarzystwo Historyczne św. Michała (*St. Michael's Historical Society*)²⁸.

Dziedzictwo kulturowe, na które w USA składają się m.in. polskie kościoły i parafie, pisma i organizacje polonijne, bezsprzecznie zaświad-

---

²⁷ L. Molczyk, *Początki polskiego osadnictwa w centralnej Nebrasce*, „Nasze Korzenie” 2012, nr 3, s. 84–87. Autor tego artykułu jest prezesem Centrum Dziedzictwa Polskiego w Ashton w Nebrasce. Urodził się w 1952 roku w Grand Island – miejscowości leżącej w tym stanie. Jego przodkowie przybyli z Wierchosławic koło Tarnowa. Powyższy fragment tekstu zamieszczony został również w publikacji: D. Piątkowska, W. Piątkowska-Stepaniak, *op.cit.*, s. 325–326.

²⁸ Szerzej zob.: *St. Michael's Historical Society. St. Michael's Complex*, Nebraska, <http://www.visitnebraska.com> (30.04.2021). Zob. więcej: D. Piątkowska, W. Piątkowska-Stepaniak, *op. cit.*, s. 327.

cza również o misji Wincentego i Jana Barzyńskich. Misji, której wykazanie stanowiło główny cel niniejszego tekstu. Można, jak wynika z powyższych danych, stwierdzić jednoznacznie, że miała ona wartość nie do przecenienia. Stworzyła podwaliny służące zjednoczeniu Polonii. I choć z perspektywy czasu można stwierdzić, że nie udało się im zrealizować do końca tych wizjonerskich idei, to jednak sama myśl zjednoczeniowa trwała i w wielu momentach przybierała rzeczywiste kształty, jak na przykład łączenie się organizacji polonijnych. Wielkim sukcesem było zbudowanie dobrze prosperującej finansowo organizacji samopomocowej Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie. Jednocześnie ich działalność rozpoczęła niezwykłą historię prasy polskiej w Ameryce i wpisała się do wspólnej historii obu narodów: Amerykanów i Polaków.

Bibliografia

- Brożek A., *Polish Americans 1854–1939*, Warsaw 1985.
- Brożek A., *Polonia amerykańska 1854–1939*, Warszawa 1977.
- Brożek A., *Ślązacy w Teksasie*, Warszawa–Wrocław 1972.
- Kociołek J., *Kościół w Chicago – miejsca modlitwy Polonii*, tekst ks. Stefan Filipowicz SI, Warszawa 2002.
- Korespondencja z Ameryki w prasie polskiej na Śląsku 1868–1900*, wybór i oprac. D. Piątkowska, wstęp A. Brożek, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Luebke F.C., *Ethnic Group Settlement on the Great Plains*, Lincoln 1977, University of Nebraska, <http://www.unl.edu> (20.10.2021).
- Molczyk L., *Początki polskiego osadnictwa w centralnej Nebrasce*, „Nasze Korzenie”, 2012, nr 3.
- Owens M.J., *John Barzynski, Land Agent*, „Nebraska History”, 1955, no. 36.
- Paczkowski A., *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977.
- Piątkowska D., *Droga bez powrotu. Emigracyjny szlak Tomasza Drewniaka*, Nowy Jork–Opole 2013.
- Piątkowska D., *Duchowieństwo polskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki wobec rekrutacji ochotników do Armii Polskiej we Francji (1917–1919)* [w:] *Niepodległość*, red. W. Piątkowska-Stepaniak, L. Rubisz, Opole 1999.
- Piątkowska D., Piątkowska-Stepaniak W., *Polski akcent w American Expeditionary Forces. Historie prawdziwe, fascynujące i prawie zapomniane*, Opole 2022.
- Piątkowska-Stepaniak W., *Zmartwychwstańcy na rzecz jedności Polonii amerykańskiej* [w:] *Polonijna panorama*, red. W. Piątkowska-Stepaniak, M. Masnyk, Opole 2008.
- Pilch A., *Emigracja z ziem polskich do Stanów Zjednoczonych Ameryki od lat pięćdziesiątych XIX w. do r. 1918* [w:] *Polonia amerykańska. Przeszłość i współczesność*, red. H. Kubiak, E. Kusielewicz, T. Gromada, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- Relacje Stefana Nesterowicza z pobytu w najstarszych osadach polskich w Teksasie w początkach naszego stulecia* [w:] A. Brożek, *Ślązacy w Teksasie*, Warszawa–Wrocław 1972.

St. Michael's Historical Society. St. Michael's Complex, Nebraska, <http://www.visitnebraska.com> (30.04.2021).

Velikonja J., *Geograficzne rozmieszczenie Polaków w Stanach Zjednoczonych Ameryki – determinanty historyczne i współczesna dynamika [w:] Polonia amerykańska. Przeszłość i współczesność*, red. H. Kubiak, E. Kusielewicz, T. Gromada, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.

The Polish-American mission of brothers priest Wincenty and Jan Barzyński

Abstract

The paper's objective is to draw the reader's attention to the achievements of individuals who lived during one of the largest waves of migration from the Polish lands to America. The example of the activities of Rev. Wincenty Barzyński and his brother Jan illustrates the phenomenon of their involvement in helping thousands of compatriots to adjust to the conditions of the New World. They both raised a lot of money, occasionally and on schedule. Jan Barzyński became a wealthy man, while Rev. Wincenty Barzyński, one of the pillars of the Order of Resurrectionists, having at his disposal considerable amounts of money, with time also had more and more organizational possibilities, including the establishment and management of parishes and schools (also schools of higher education). The Barzyński brothers' mission was of inestimable value. It laid the foundation for the unification of the Polish community, building the Polish Roman Catholic Union, a thriving self-assistance organization. At the same time, their activities initiated the remarkable story of the Polish press in America and introduced special values into the joint history of Americans and Poles. They also played a major role in the establishment of many Polish Catholic parishes in the US territories. The money they earned as a result of their activities served to build new organizational and social structures of the Polish-American diaspora.

Keywords: Polish-American community, the Resurrectionists, Polish-American periodicals, recruitment campaigns, immigrants in Nebraska

Ewa Pogorzala*

**STATUS DYSCYPLINY
„NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE” A WYZWANIA
NAUCZANIA PRZEDMIOTÓW
METODOLOGICZNYCH
– WSTĘPNY ZARYS PROBLEMU**

Streszczenie

W opracowaniu podjęto próbę wskazania i zdiagnozowania wyzwań związanych z nauczaniem przedmiotów metodologicznych na kierunkach studiów przypisanych do dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie” i odpowiedź na pytanie, czy ukształtował się kanon nauczania przedmiotów metodologicznych. Opracowanie ma charakter przyczynkarski, zawiera wstępną diagnozę problemu, aczkolwiek może stać się punktem wyjścia do zaplanowania i opracowania systematycznych badań w tym zakresie. Substrat źródłowy dostarczyły m.in. dane zawarte w systemie RAD-on oraz dostępna on-line dokumentacja studiów, jak również opracowania naukowe i podręczniki odnoszące się do teorii i metodologii nauk o bezpieczeństwie oraz statusu dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie”. Główna teza artykułu zakłada, iż na zakres i zawartość przedmiotów metodologicznych wpływ ma kilka wstępnie zidentyfikowanych czynników: ogólne (związane z genezą dyscypliny, jej rozwojem w Polsce i na świecie, stopień absorpcji dorobku anglosaskiego, opracowanie i dostępność podręczników) oraz lokalne (geneza kierunku, przypisanie danego kierunku do dyscyplin, wykształcenie kadry, profil studiów).

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, nauki o bezpieczeństwie, metodologia badań bezpieczeństwa, dydaktyka

Wstęp

W opracowaniu podjęto próbę wskazania i zdiagnozowania wyzwań związanych z nauczaniem przedmiotów metodologicznych na kierunkach studiów przypisanych do dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie”, w tym przede wszystkim jako dyscypliny wiodącej, i odpowiedź na pytanie, czy ukształtował się kanon nauczania przedmiotów metodologicz-

---

* Akademia Zamojska, e-mail: ewapogorzala@interia.pl, ORCID: 0000-0003-4655-4415.

nych, w szczególności na kierunkach studiów o nazwie „Bezpieczeństwo narodowe”, i „Bezpieczeństwo wewnętrzne”. Jednym z zasadniczych wyzwań, z jednej strony, jest ogromne zróżnicowanie kierunków studiów zawierających w nazwie „bezpieczeństwo” w zakresie przypisania do dyscyplin naukowych, a także, z drugiej strony, wielość kierunków przypisanych do dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie”, niekoniecznie już w samej nazwie kierunku studiów zawierających słowo „bezpieczeństwo”.

Opracowanie ma charakter przyczynkarski, zawiera wstępną diagnozę problemu, aczkolwiek może stać się punktem wyjścia do zaplanowania i opracowania systematycznych badań w tym zakresie. Substratu źródłowego dostarczyły m.in. dane zawarte w systemie RAD-on oraz dostępna *on-line* dokumentacja studiów, jak również opracowania naukowe i podręczniki odnoszące się do teorii i metodologii nauk o bezpieczeństwie oraz statusu dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie”.

Główna teza artykułu zakłada, iż na zakres i zawartość przedmiotów metodologicznych wpływ ma kilka wstępnie zidentyfikowanych czynników: ogólne (związane z genezą dyscypliny, jej rozwojem w Polsce i na świecie, stopień absorpcji dorobku anglosaskiego, opracowanie i dostępność podręczników) oraz lokalne (geneza kierunku, przypisanie danego kierunku do dyscyplin, wykształcenie kadry, profil studiów).

Nauki o bezpieczeństwie jako dyscyplina nauki

Podniesiony w tytule opracowania problem statusu dyscypliny odnosi się do kwestii statusu formalnego *versus* faktycznego stanu danego obszaru naukowej eksploracji, a więc innymi słowy, kto decyduje i na podstawie jakich kryteriów o wyodrębnieniu danej dyscypliny nauki i jej usytuowaniu względem pozostałych. W literaturze przedmiotu w odniesieniu do stanu czy statusu dyscypliny używa się takich określeń, jak: *in statu nascendi*, interdyscyplinary, multi- czy nawet transdyscyplinary.

Według L. Chojnowskiego interdyscyplinarne podejście do badań multidyscyplinarnego bezpieczeństwa wymaga usystematyzowania wiedzy wyjaśniającej ten obszar rzeczywistości, czyli wypracowania teorii bezpieczeństwa. Każda dziedzina nauki ma bowiem swój komponent teoretyczny. Mówienie jednak o teorii bezpieczeństwa jest jeszcze jego zdaniem przedwczesne, gdyż ten stosunkowo nowy odrębny obszar nauki, najczęściej nazywany studiami nad bezpieczeństwem, nie jest usystematyzowany do tego stopnia, aby określić go mianem teorii. Wprawdzie podejmowane są próby budowy kompleksowej, zintegrowanej teorii bezpieczeństwa opartej na dorobku innych dyscyplin naukowych, jednak należy je traktować raczej jako ujęcia teoretyczne niż teorię bezpieczeń-

stwa¹. W literaturze trwa również dyskusja odnośnie do metod badawczych². Podejmując próbę oceny statusu dyscypliny, odwołać można się również do dorobku organizacyjno-dydaktycznego. T. Pawłuszko, analizując tradycje kształcenia akademickiego w naukach o bezpieczeństwie w Polsce, wyróżnił 3 grupy uczelni realizujących kierunki studiów związane bezpośrednio lub pośrednio z bezpieczeństwem, tj. uczelnie pod nadzorem MON, MSWiA i MNiSW (zob. tabela 1)³.

Tabela 1. Tradycje kształcenia akademickiego w naukach o bezpieczeństwie w Polsce w ujęciu T. Pawłuszko

	Uczelnie pod nadzorem MON	Uczelnie pod nadzorem MSWiA	Uczelnie pod nadzorem MNiSW
Tematyka	studia wojskowe o różnych specjalnościach, inżynieria wojskowa	studia prawnicze, wywiadowcze, inżynierii pożarnictwa, policyjne i administracji bezpieczeństwa	studia w dziedzinie prawa, zarządzania, politologii
Profil kształcenia	szkolenie kadry oficerskiej różnych rodzajów wojsk	szkolenie kadr policji, służb specjalnych, straży pożarnej	szkolenie w obszarach niemilitarnych systemów bezpieczeństwa państwa

Źródło: T. Pawłuszko, *Nauki o bezpieczeństwie. Budowanie szkoły naukowej*, Kraków 2021, s. 142.

Z kolei pod względem formalnym nauki o bezpieczeństwie wyodrębnione zostały rozporządzeniem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych jako jedna z dyscyplin w dziedzinie nauk społecznych⁴. W literaturze przedmiotu

¹ L. Chojnowski, *Bezpieczeństwo. Zarys teorii*, Słupsk 2015, s. 6.

² Zob. np.: A. Glen, *Model procesu poznania w naukach o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON”, 2014, nr 4, s. 144–160; A. Wawrzusiszyn, *Metodologiczne konteksty badań bezpieczeństwa [w:] Bezpieczeństwo i edukacja w zmieniającej się rzeczywistości*, red. A. Wawrzusiszyn, J. Grzyb, Elk 2015, s. 78–91; J. Buczyński, *Teoria bezpieczeństwa: procedury i metody badawcze*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa”, 2011, nr 2, s. 53–63.

³ T. Pawłuszko, *Nauki o bezpieczeństwie. Budowanie szkoły naukowej*, Kraków 2021, s. 142.

⁴ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (Dz.U. 2011, poz. 1065).

uznawano, że nauki o bezpieczeństwie stanowią w głównej mierze spuściznę nauk wojskowych oraz nauki o stosunkach międzynarodowych, ale podnoszono także problem, czy powinna to być dyscyplina czy raczej dziedzina naukowa grupująca nauki o bezpieczeństwie i jako taka powinna być wyodrębniona jako osobna dziedzina obok nauk społecznych, nie zaś jedna z dyscyplin w ramach nauk społecznych⁵. Zmiany te spowodowały intensywną dyskusję w środowisku naukowym dotyczącą statusu dyscypliny i zasadności wprowadzonych modyfikacji⁶. Istotna okazała się również kwestia stosunku do zachodnich studiów bezpieczeństwa (*security studies*)⁷, a w kontekście polskim także usytuowanie względem nauk o polityce (zob. tabela 2)⁸.

Tabela 2. Zależności między nową klasyfikacją dziedzin i dyscyplin a wcześniej obowiązującym wykazem i systematyką OECD

Nowe dziedziny i dyscypliny	Zakres nowych dyscyplin w odniesieniu do dotychczasowych dyscyplin (oraz dziedzin, w których nie wyodrębniono dyscyplin)	Dyscypliny w klasyfikacji OECD
1	2	3
Dziedzina nauk społecznych		
nauki o bezpieczeństwie	nauki o bezpieczeństwie, nauki o obronności	nauki polityczne (w zakresie nauk o bezpieczeństwie)

⁵ W. Kitler, T. Kośmider, *Wstęp* [w:] *Metodologiczne i dydaktyczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*, red. W. Kitler, T. Kośmider, Warszawa 2015, s. 7–8.

⁶ Zob. np.: *W poszukiwaniu tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, red. J. Piwowarski, J. Gierszewski, Warszawa 2018; A. Misiuk, *Nauki o bezpieczeństwie – geneza, istota i perspektywy*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza”, 2018, vol. 50, nr 2, s. 16–26; M. Lutościński, *Idea wyodrębnienia dyscypliny naukowej „nauki o bezpieczeństwie” i jej konsekwencje*, „Historia i Polityka”, 2018, nr 25, s. 9–22, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/HiP.2018.019>; T. Pawłuszko, *op.cit.*; W. Kitler, *Transdyscyplinarność badań w naukach o bezpieczeństwie i w naukach o obronności* [w:] *Metodologiczne i dydaktyczne aspekty bezpieczeństwa...*, s. 159–177.

⁷ R. Wróblewski, *Od nauk wojskowych do nauk o bezpieczeństwie* [w:] *Metodologiczne i dydaktyczne aspekty bezpieczeństwa...*, s. 17 i nast. Przegląd perspektyw, teorii i koncepcji itd. w zakresie studiów bezpieczeństwa, zob. w szczególności: *Studia bezpieczeństwa*, red. P.D. Williams, Kraków 2012; także: J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012; E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2015, rozdział 2: *Bezpieczeństwo narodowe w teoriach stosunków międzynarodowych*, s. 26–38.

⁸ Zob. np.: A. Sekściński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w ujęciu teoretycznym. Geneza i współczesne rozumienie w naukach politycznych*, „Kwartalnik Naukowy OAP UW e-Politikon”, 2013, nr 6, s. 42–79.

1	2	3
nauki o polityce i administracji	nauki o polityce, nauki o polityce publicznej, nauki o administracji (z wyłączeniem zakresu dotyczącego prawa administracyjnego), nauki o zarządzaniu (dziedzina nauk humanistycznych)	nauki o polityce (z wyłączeniem nauk o bezpieczeństwie)

Źródło: *Zależności między nową klasyfikacją dziedzin i dyscyplin a wcześniej obowiązującym wykazem i systematyką OECD*, Konstytucja dla Nauki, <https://konstytucjadlanauki.gov.pl> (15.11.2022).

A. Nyzio w opracowaniu dotyczącym nauk o bezpieczeństwie na polskich uniwersytetach publicznych przeanalizował specyfikę przekazywania treści z zakresu nauk o bezpieczeństwie jako dyscypliny naukowej *in statu nascendi*, aspirującej do bycia odpowiednikiem zachodnich *security studies*. Postawił on hipotezę, iż jedną z głównych barier rozwoju nauk o bezpieczeństwie w Polsce było anachroniczne definiowanie podstawowego przedmiotu ich zainteresowania, czyli bezpieczeństwa, i ujmowania go w sposób „wąski”. Zdaniem autora powstaniu kierunków studiów przekazujących treści z zakresu nauk o bezpieczeństwie nie towarzyszyła odpowiednio szeroka refleksja merytoryczna. W związku z tym miały one być może najmniej wyrazistą tożsamość spośród najpopularniejszych kierunków z dziedziny nauk społecznych. Z kolei postępująca instytucjonalizacja nauk o bezpieczeństwie, proces nazywany sekurytyzacją i swoista moda intelektualna stanowiły wielką szansę dla rozwoju tej dyscypliny, ale jednocześnie oznaczały szereg poważnych wyzwań, w tym przede wszystkim związanych z metodologią. Środowiska naukowe zajmujące się zagadnieniem bezpieczeństwa powinny były rozstrzygnąć kilka istotnych kwestii. Po pierwsze, konieczne było określenie, jak nauki o bezpieczeństwie sytuują się względem innych dyscyplin z dziedziny nauk społecznych. Po drugie, należało wprowadzić klarowną specyfikację treści przekazywanych w ramach kierunków bezpieczeństwo narodowe (BN) i bezpieczeństwo wewnętrzne (BW), rozstrzygając, czy koncentrować będą się na myśli politycznej, teorii bezpieczeństwa, filozofii, zagadnieniach normatywnych, czy też raczej na procedurach, służbach mundurowych i zarządzaniu kryzysowym⁹.

⁹ A. Nyzio, *Nauki o bezpieczeństwie na polskich uniwersytetach publicznych. Rys historyczny i wybrane problemy metodologiczne* [w:] *Paradygmaty badań nad bezpie-*

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 8 sierpnia 2011 r. straciło moc 1 października 2018 r. Zastąpiło je rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych. Nauki o bezpieczeństwie wymienione zostały w dziedzinie nauk społecznych jako jedna z 11 dyscyplin¹⁰. Natomiast na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z 11 października 2022 r. dwunastą dyscypliną w dziedzinie nauk społecznych stały się stosunki międzynarodowe¹¹. Można zaryzykować tezę, iż takie rozwiązanie formalne pogłębi problemy z określeniem tożsamości dyscypliny nauki o bezpieczeństwie i jeszcze bardziej zróżnicuje kierunki studiów związane z bezpieczeństwem.

Kierunki studiów przypisane do dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie”

Na dzień 31 stycznia 2022 r. z zestawienia z bazy RAD-on (źródło raportów, analiz i danych o szkolnictwie wyższym i nauce w Polsce) do zapytania o kierunki studiów przypisane do dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie” wygenerowano 494 pozycje, w tym 455 o statusie prowadzone (pozostałe to zlikwidowane lub wygaszane), w tym osobno wykazywane są studia licencjackie/magisterskie, stacjonarne/niestacjonarne, profil ogólnoakademicki/praktyczny, nawet jeśli prowadzone są przez tę samą jednostkę¹². Po ograniczeniu wyników do kierunku studiów Bezpieczeństwo narodowe baza wykazywała 99 wpisów, w tym 38 profil

---

czeństwem, Infrastruktura krytyczna w procesie zarządzania w sytuacjach kryzysowych, t. 3, red. A. Gałęcki, A. Kurkiewicz, S. Mikołajczak, Poznań 2014, s. 25.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych (Dz.U. 2018, poz. 1818). Do nauk społecznych zaliczono następujące dyscypliny: 1) ekonomia i finanse, 2) geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna, 3) nauki o bezpieczeństwie, 4) nauki o komunikacji społecznej i mediach, 5) nauki o polityce i administracji, 6) nauki o zarządzaniu i jakości, 7) nauki prawne, 8) nauki socjologiczne, 9) pedagogika, 10) prawo kanoniczne, 11) psychologia.

¹¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 października 2022 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych (Dz.U. 2022, poz. 2202).

¹² *Studia prowadzone na określonym kierunku*, RAD-ON, <https://radon.nauka.gov.pl> (31.01.2022). Wykaz zawiera publiczne dane kierunków studiów prowadzonych przez instytucje systemu szkolnictwa wyższego i nauki w Polsce. Dane pochodzą ze zintegrowanej sieci informacji o nauce i szkolnictwie wyższym POL-on i są aktualizowane raz dziennie (w nocy) – prezentowany jest stan danych POL-on z dnia poprzedniego. Podstawa prawna: Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2021, poz. 478).

ogólnoakademicki oraz 63 – profil praktyczny. Z kolei po wskazaniu kierunku Bezpieczeństwo wewnętrzne – analogicznie – 129 ogółem, profil ogólnoakademicki – 33 i profil praktyczny – 96. Interesującą wydaje się kwestia, czy wszystkie kierunki studiów o nazwie Bezpieczeństwo narodowe czy Bezpieczeństwo wewnętrzne zostały przypisane do dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie” jako dyscypliny wiodącej, a także, jakie są wartości wskaźnika procentowego wskazywanego przy tej dyscyplinie. Należy bowiem mieć na względzie, że dany kierunek studiów może być przypisany: 1) do jednej dyscypliny lub 2) do kilku dyscyplin ze wskazaniem dyscypliny wiodącej. Przypisanie do dyscypliny naukowej określane jest w procentach i może się wahać od 100% do 1%. „Nauki o bezpieczeństwie” wskazane mogą być jako wiodąca lub dodatkowa/jedna z dodatkowych dyscyplin obok innej dyscypliny wiodącej. Uzyskanie danych dotyczących procentowego przypisania poszczególnych kierunków studiów wymagałoby dalszych szczegółowych analiz, w tym, czy wszystkie kierunki studiów zawierające w nazwie „bezpieczeństwo” przypisane są do dyscypliny wiodącej „nauki o bezpieczeństwie”, a jeśli nie – to do jakiej.

Tabela 3. Kierunki studiów ze wskazaniem „nauk o bezpieczeństwie” jako wiodącej dyscypliny lub jednej z dyscyplin (z udziałem od 100% do 1%) według bazy ROD-on na dzień 31.01.2022 r. (układ alfabetyczny wg nazwy kierunku studiów)

Nazwa kierunku studiów	Liczba*	Nazwa kierunku studiów	Liczba*	Nazwa kierunku studiów	Liczba*
1	2	3	4	5	6
Administracja	16	Energetyka	1	Pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna	2
Administracja i bezpieczeństwo wewnętrzne	2	European studies	1	Penitencjarystyka	1
Amerikanistyka	1	Europeistyka	5	Politologia	5
Analityka bezpieczeństwa	1	Europeistyka – studia europejskie	1	Prawo	2
Analityka i zarządzanie publiczne	1	Geografia wojskowa i zarządzanie kryzysowe	1	Psychologia	7
Analityka kryminalistyczna i sądowa	1	Geopolityka i studia strategiczne	2	Ratownictwo medyczne	1
Automatyka i robotyka	1	Gospodarka i administracja publiczna	1	Resocjalizacja	1
Bezpieczeństwo	1	Gospodarka i zarządzanie publiczne	2	Socjologia	1

1	2	3	4	5	6
Bezpieczeństwo i higiena pracy	9	Graduate programme in international relations	1	Socjologia grup dyspozycyjnych	2
Bezpieczeństwo informacyjne	3	Historia	1	Stosunki międzynarodowe	12
Bezpieczeństwo informacyjne i cyberbezpieczeństwo	2	Humanitarian action	1	Stosunki transgraniczne	1
Bezpieczeństwo i prawo	2	Informatyka	3	Studia azjatyckie	2
Bezpieczeństwo i systemy ochrony	1	Interdyscyplinarne studia strategiczne	1	Studia euroazjatyckie	1
Bezpieczeństwo międzynarodowe	2	International politics and diplomacy	1	Studia nad wojną i wojskowością	2
Bezpieczeństwo międzynarodowe i dyplomacja	2	Inżynieria bezpieczeństwa	17	Studia skandynawskie	1
Bezpieczeństwo morskie	1	Inżynieria cyberprzestrzeni	1	Studia wschodnie	1
Bezpieczeństwo morskie państw	1	Komunikacja cyfrowa	1	Systemy informacyjne w bezpieczeństwie	3
Bezpieczeństwo narodowe	99	Kryminalistyka i systemy bezpieczeństwa	1	Taniec	1
Bezpieczeństwo państwa	4	Kryminalistyka z kryminologią	1	Technologie kosmiczne i satelitarne	1
Bezpieczeństwo publiczne	2	Kryminologia	19	Transport	1
Bezpieczeństwo transgraniczne	1	Kryminologia stosowana	1	Turystyka i rekreacja	1
Bezpieczeństwo w biznesie	1	Logistyka	9	Undergraduate programme in international relations	1
Bezpieczeństwo w biznesie i administracji	1	Logistyka ekonomiczna	1	Wojskoznawstwo	3
Bezpieczeństwo wewnętrzne	129	Logistyka w biznesie	1	Zarządzanie	6
Bezpieczeństwo wewnętrzne z administracją publiczną	1	Mechanika i budowa maszyn	1	Zarządzanie bezpieczeństwem narodowym	1
Bezpieczeństwo w transporcie, spedycji i logistyce	1	Mechatronika	1	Zarządzanie i dowodzenie	1

1	2	3	4	5	6
Bezpieczeństwo zdrowotne	5	Mikrobiologia	1	Zarządzanie kryzysowe w środowisku	1
Biologia	1	Nauka o policji	1	Zarządzanie w służbach społecznych	1
Biologia kryminalistyczna	1	Nowe media w komunikacji	1	Zarządzenie w turystyce i sporcie	1
Dowodzenie	2	Obronność	2	Zdrowie publiczne	1
Dziennikarstwo i komunikacja społeczna	1	Obronność i bezpieczeństwo narodowe	1	Zintegrowany system bezpieczeństwa narodowego	1
Edukacja techniczno-informatyczna	1	Obronność państwa	2	Ogółem	455
Ekonomia menedżerska	1	Pedagogika	7		

* odrębnie liczone studia pierwszego i drugiego stopnia oraz odrębnie profil praktyczny i profil ogólnoakademicki, nawet jeśli prowadzone są w tej samej jednostce

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Studia prowadzone na określonym kierunku*, RAD-ON, <https://radon.nauka.gov.pl> (31.01.2022).

Przedmioty metodologiczne

Głównym celem opracowania jest próba identyfikacji głównych wyzwań związanych z nauczaniem przedmiotów metodologicznych na kierunkach studiów przypisanych do dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie”. Przy czym wskaźnik ten wahać się może od 100% do zaledwie kilku procent, jeśli jest to dyscyplina dodatkowa. Zasadne i uprawnione wydaje się więc podjęcie refleksji nad tym, na jakich kierunkach, w jakim zakresie i jakie zagadnienia programowe dotyczą metodologii nauk o bezpieczeństwie. Czy w przypadku kierunków studiów zawierających w nazwie „bezpieczeństwo” nauki o bezpieczeństwie są dyscypliną wiodącą i czy w związku z tym przedmioty metodologiczne *expressis verbis* odnoszą się do metodologii tej dyscypliny czy wiodących podręczników. Podejmując próbę wstępnej diagnozy czynników warunkujących i wpływających na dobór treści programowych oraz sposoby realizacji przedmiotów, które na potrzeby opracowania określono mianem przedmiotów metodologicznych, wskazać można m.in. na formalne regulacje dotyczące dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie” oraz genezę i stan rozwoju tej dyscypliny w Polsce, ale także lokalne – związane z danym kierunkiem studiów na konkretnej uczelni (okoliczności utworzenia kierunku, w ramach jakiej jednostki, poprzednie lub współistniejące kierunki studiów, profil naukowy i dydaktyczny kadry, poziom i profil studiów – I czy II stopnia, profil ogólnoakademicki czy praktyczny itp.). Nie został bowiem ustalo-

ny kanon w postaci treści programowych jako wytyczna odgórna do realizacji w zakresie metodologii badań na wzór wcześniejszych standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków studiów. W tabeli 4 zaprezentowano fragment z załącznika do rozporządzenia z 2007 r. w odniesieniu do kierunków studiów odpowiednio – Bezpieczeństwo narodowe i Bezpieczeństwo wewnętrzne. Zwraca uwagę rozróżnienie na: metodologia badań bezpieczeństwa – w przypadku kierunku Bezpieczeństwo narodowe, oraz metodologia badań nad bezpieczeństwem – w przypadku kierunku Bezpieczeństwo wewnętrzne.

Tabela 4. Porównanie standardów kształcenia dla kierunków studiów Bezpieczeństwo narodowe i Bezpieczeństwo wewnętrzne według rozporządzenia z 2007 r.

ZAŁĄCZNIK nr 10 Standardy kształcenia dla kierunku studiów: Bezpieczeństwo narodowe STUDIA DRUGIEGO STOPNIA 3. TREŚCI I EFEKTY KSZTAŁCENIA B. GRUPA TREŚCI KIERUNKOWYCH	ZAŁĄCZNIK nr 11 Standardy kształcenia dla kierunku studiów: Bezpieczeństwo wewnętrzne STUDIA DRUGIEGO STOPNIA 3. TREŚCI I EFEKTY KSZTAŁCENIA B. GRUPA TREŚCI KIERUNKOWYCH
6. Kształcenie w zakresie metodologii badań bezpieczeństwa Treści kształcenia: Nauka i wiedza naukowa. Prawa nauki i teorie naukowe. Podstawy badań naukowych. Problemy badawcze i cele badań. Teren badań. Założenia i ograniczenia badawcze. Bezpieczeństwo jako dziedzina badań naukowych. Metodologiczne uwarunkowania badań nad bezpieczeństwem. Metody politologiczne i socjologiczne w badaniach nad bezpieczeństwem. Metody z zakresu organizacji i zarządzania w badaniach nad bezpieczeństwem. Metody historyczne i ekonomiczne w badaniach nad bezpieczeństwem. Metody empiryczne i formalne w badaniach nad bezpieczeństwem. Złożoność i wielowymiarowość badań nad bezpieczeństwem. Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: poszukiwania, opisywania i opracowywania źródeł w procesie badania bezpieczeństwa; korzystania z modeli i metod badań nad bezpieczeństwem; kształtowania i rozwijania własnego warsztatu badawczego.	8. Kształcenie w zakresie metodologii badań nad bezpieczeństwem Treści kształcenia: Nauka a wiedza. Prawa i teorie naukowe. Założenia i ograniczenia badawcze. Bezpieczeństwo jako dziedzina badań naukowych. Metodologiczne uwarunkowania badań nad bezpieczeństwem. Metody badań. Złożoność i wielowymiarowość badań nad bezpieczeństwem. Opracowywanie i wykorzystywanie wyników badań. Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: rozumienia bezpieczeństwa jako wieloaspektowego obszaru badawczego; poszukiwania, opisywania i opracowywania źródeł w procesie badań nad bezpieczeństwem; korzystania z modeli i metod badań nad bezpieczeństwem; kształtowania i rozwijania własnego warsztatu badawczego.

Źródło: Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lipca 2007 r. w sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia, by prowadzić studia międzykierunkowe oraz makrokierunki (Dz.U. 2017, nr 164 poz. 1166). ZAŁĄCZNIK nr 10: Standardy kształcenia dla kierunku studiów: Bezpieczeństwo narodowe; ZAŁĄCZNIK nr 11: Standardy kształcenia dla kierunku studiów: Bezpieczeństwo wewnętrzne.

W ramach planowanej reformy nauki i szkolnictwa wyższego projekt ustawy z 2010 r. przewidywał zwiększenie autonomii programowej uczelni. Rozporządzenie o standardach kształcenia, w którym to minister definiował proces kształcenia dla zamkniętej listy kierunków studiów, utracić miało moc obowiązującą. Podstawowe jednostki organizacyjne uczelni miały określać nowe kierunki studiów. Kierunek studiów miał być zdefiniowany przez program kształcenia, który miał zawierać opis założonych efektów kształcenia oraz opis procesu kształcenia prowadzącego do osiągnięcia tych efektów. Efekty kształcenia dla danego kierunku studiów powinny być zgodne z opisem efektów kształcenia dla odpowiednich obszarów kształcenia, wydanych w drodze rozporządzenia ministra. Zamierzano także opracować wzorcowe opisy efektów kształcenia dla kierunków studiów, które uczelnia, przygotowując program studiów, mogła wykorzystać albo musiała sporządzić autorski opis efektów. Opis efektów kształcenia musiał być zgodny z ogólnymi zasadami wynikającymi z krajowych ram kwalifikacji, a te zgodne z europejskimi ramami kwalifikacji, czyli systemem wzajemnego odnoszenia do siebie kwalifikacji pozyskiwanych w systemach edukacji i szkoleń krajów członkowskich Unii Europejskiej¹³. Nowe zasady i zmiany wprowadzane w kolejnych latach, w tym przede wszystkim podział na profil ogólnoakademicki i praktyczny studiów, wymagały od uczelni podjęcia szeregu działań koncepcyjno-programowych związanych z programami kształcenia, dokumentacją, określeniem treści kształcenia itd.¹⁴ Zmiany te skutkują obecnie ogromnym zróżnicowaniem w zakresie nazw i treści programowych poszczególnych przedmiotów na kierunkach studiów Bezpieczeństwo narodowe czy Bezpieczeństwo wewnętrzne, czy z drugiej strony patrząc – przypisanych do dyscypliny „nauki o bezpieczeństwie” jako dyscypliny wiodącej.

Przegląd dostępnych w Internecie kart przedmiotu wskazuje, że przedmioty metodologiczne o charakterze propedeutycznym nosić mogą nazwy: Wstęp do badań społecznych, Wstęp do badań bezpieczeństwa narodowego, Wstęp do badań bezpieczeństwa. Natomiast pełne kursy metodologiczne to przedmioty o nazwie: Metodologia badań bezpie-

---

¹³ *Odpowiedź ministra nauki i szkolnictwa wyższego – z upoważnienia prezesa Rady Ministrów – na interpelację nr 18774 w sprawie standardów kształcenia na kierunku: bezpieczeństwo wewnętrzne*, Minister Barbara Kudrycka, Warszawa, dnia 10 listopada 2010 r., Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl> (15.11.2022); A. Kraśniewski, *Jak przygotowywać programy kształcenia zgodnie z wymaganiami Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego?*, Warszawa 2011.

¹⁴ Por. np.: H. Chałupczak, *Bezpieczeństwo narodowe jako kierunek studiów (na przykładzie Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Zamościu)*, „Facta Simonidis”, 2016, nr 1, s. 91–107.

czeństwa, Metodologia badań nad bezpieczeństwem, Metodologia badań nauk o bezpieczeństwie. Wskazać należy także przedmioty o charakterze komplementarnym, w tym przede wszystkim: Teoria bezpieczeństwa, Teorie bezpieczeństwa, Teorie w naukach o bezpieczeństwie, Teorie w badaniach nad bezpieczeństwem, Teorie w badaniach bezpieczeństwa. Z kolei struktura treści nauczania może obejmować zagadnienia z zakresu ogólnej metodologii nauk, filozofii nauki, metod i technik badawczych, etapów postępowania badawczego itd. Analogicznie proponowane podręczniki to ogólne opracowania z zakresu metodologii i filozofii nauki, metod ilościowych i jakościowych, *stricte* odnoszące się do metodologii nauk o bezpieczeństwie, ogólnie nauk społecznych czy innych dyscyplin nauk społecznych. Jednak przegląd dostępnych podręczników czy opracowań¹⁵, których tytuły zawierają odniesienia do metodologii bezpieczeństwa czy metod i technik badania bezpieczeństwa wskazują, że proporcjonalnie w zakresie treści dotyczą przede wszystkim ujęć definicyjnych samego bezpieczeństwa, czy też typologii i klasyfikacji bezpieczeństwa lub zagrożeń bezpieczeństwa, aniżeli *stricte* instrumentarium prowadzenia badań i konkretnych metod. W ostatnich latach obserwujemy w wydawanych podręcznikach więcej odniesień do metod badawczych, z podziałem na metody ilościowe i jakościowe, i tym samym recepcję na gruncie nauk o bezpieczeństwie metod badań społecznych.

Zakończenie

W 2021 r. minęło 10 lat od zaliczenia nauk o bezpieczeństwie do dziedziny nauk społecznych zgodnie z klasyfikacją ministerialną. Już ponad dekada doświadczeń pozwala na podsumowania i wyciąganie wniosków oraz podejmowanie analiz i refleksji dotyczących statusu metodologicznego czy dorobku badawczego tej dyscypliny w Polsce¹⁶. Analiza danych z bazy RAD-on pozwala stwierdzić, iż w roku akademickim 2021/22 były to najczęściej kierunki o nazwie Bezpieczeństwo

---

¹⁵ Zob. np.: T. Jemioło, A. Dawidczyk, *Wprowadzenie do metodologii badań bezpieczeństwa*, Warszawa 2008; B. Kuc, Z. Ściborek, *Zarys metodologii nauk o bezpieczeństwie*, Toruń 2018; A. Dawidczyk, J. Jurczak, P. Łuka, *Metody – techniki – narzędzia nauk o bezpieczeństwie*, Warszawa 2019; J. Gierszewski, A. Pieczywok, *Metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa*, Warszawa 2020; B. Wiśniewski, *Praktyczne aspekty badań bezpieczeństwa*, Warszawa 2020; A. Dawidczyk, J. Jurczak, *Metodologia bezpieczeństwa w przykładach i zastosowaniach. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2022.

¹⁶ Por. np.: E. Pogorzała, *Międzynarodowa konferencja naukowa „Nauki o Bezpieczeństwie – dekada doświadczeń”*, *Akademia Sztuki Wojennej*, Warszawa, 9–10 listopada 2021 r., „Facta Simonidis”, 2021, nr 1, s. 317–322.

narodowe oraz Bezpieczeństwo wewnętrzne. W zakresie problemu podjętego w opracowaniu należy przyjąć, że nie dysponujemy jeszcze ugruntowanym kanonem nauczania przedmiotów metodologicznych z zakresu nauk o bezpieczeństwie realizowanych na kierunkach studiów przypisanych do tej dyscypliny jako wiodącej. Dalszych pogłębionych analiz ilościowych i jakościowych wymagałaby próba oceny spójności przypisania danego kierunku do dyscypliny nauki o bezpieczeństwie jako dyscypliny wiodącej i w dalszym etapie – efektów kształcenia i treści realizowanych w ramach przedmiotów metodologicznych, jak również stanu opracowania i zawartości podręczników do metodologii wykorzystywanych w ramach realizacji tych przedmiotów.

Bibliografia

- Buczyński J., *Teoria bezpieczeństwa: procedury i metody badawcze*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa”, 2011, nr 2.
- Chałupczak H., *Bezpieczeństwo narodowe jako kierunek studiów (na przykładzie Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Zamościu)*, „Facta Simonidis”, 2016, nr 1.
- Chojnowski L., *Bezpieczeństwo. Zarys teorii*, Słupsk 2015.
- Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012.
- Glen A., *Model procesu poznania w naukach o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON”, 2014, nr 4.
- Kitler W., *Transdyscyplinarność badań w naukach o bezpieczeństwie i w naukach o obronności* [w]: *Metodologiczne i dydaktyczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*, red. W. Kitler, T. Kośmider, Warszawa 2015, s. 159–177.
- Lutostański M., *Idea wyodrębnienia dyscypliny naukowej „nauki o bezpieczeństwie” i jej konsekwencje*, „Historia i Polityka”, 2018, nr 25.
- Metodologiczne i dydaktyczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*, red. W. Kitler, T. Kośmider, Warszawa 2015.
- Misiuk A., *Nauki o bezpieczeństwie – geneza, istota i perspektywy*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza”, 2018, vol. 50, nr 2.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2015.
- Nyzio A., *Nauki o bezpieczeństwie na polskich uniwersytetach publicznych. Rys historyczny i wybrane problemy metodologiczne* [w]: *Paradygmaty badań nad bezpieczeństwem, Infrastruktura krytyczna w procesie zarządzania w sytuacjach kryzysowych*, t. 3, red. A. Gałeccki, A. Kurkiewicz, S. Mikołajczak, Poznań 2014.
- Pawłuszko T., *Nauki o bezpieczeństwie. Budowanie szkoły naukowej*, Kraków 2021.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (Dz.U. 2011, poz. 1065).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych (Dz.U. 2018, poz. 1818).

- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 października 2022 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych (Dz.U. 2022, poz. 2202).
- Sekściński A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w ujęciu teoretycznym. Geneza i współczesne rozumienie w naukach politycznych*, „Kwartalnik Naukowy OAP UW e-Politikon”, 2013, nr 6.
- Sienkiewicz P., *Bariery metodologiczne w badaniach nad bezpieczeństwem narodowym* [w:] *Metodologiczne i dydaktyczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*, red. W. Kitler, T. Kośmider, Warszawa 2015.
- Stańczyk J., *Istota współczesnego pojmowania bezpieczeństwa – zasadnicze tendencje*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2010/2011.
- Studia bezpieczeństwa*, red. P.D. Williams, Kraków 2012.
- W poszukiwaniu tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, red. J. Piwowarski, J. Gierszewski, Warszawa 2018.
- Wawrzusiszyn A., *Metodologiczne konteksty badań bezpieczeństwa* [w:] *Bezpieczeństwo i edukacja w zmieniającej się rzeczywistości*, red. A. Wawrzusiszyn, J. Grzyb, Elk 2015.
- Wróblewski R., *Od nauk wojskowych do nauk o bezpieczeństwie* [w:] *Metodologiczne i dydaktyczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*, red. W. Kitler, T. Kośmider, Warszawa 2015.

The status of the discipline of "security sciences" and the challenges of teaching methodological subjects – a preliminary overview of the problem

Abstract

The study attempts to identify and diagnose the challenges of teaching methodological subjects in the fields of study assigned to the discipline "security science" and to answer the question whether a canon of teaching methodological subjects has been formed. The study is of a contributory nature and contains a preliminary diagnosis of the problem, although it may become a starting point for planning and developing systematic research in this area. The source substrate was provided, inter alia, by data contained in the RAD-on system and available on-line documentation of studies, as well as scientific studies and textbooks relating to the theory and methodology of security sciences and the status of the discipline 'security sciences'. The main thesis of the article assumes that the scope and content of the methodological subjects are influenced by several pre-identified factors: general (related to the genesis of the discipline, its development in Poland and worldwide, the degree of absorption of Anglosphere output, the development and availability of textbooks) and local (i.e. the genesis of the field of study, the assignment of a given field of study to disciplines, the education of staff, the profile of studies).

Keywords: security, security sciences, methodology of security research, didactics

Agnieszka Sikorska*

KRAJOWY SYSTEM RATOWNICZO-GAŚNICZY W POLSCE JAKO INTEGRALNA CZĘŚĆ ORGANIZACJI BEZPIECZEŃSTWA WEWNĘTRZNEGO PAŃSTWA – PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA ORGANIZACJI I FUNKCJONOWANIA

Streszczenie

Zapewnienie poziomu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa wymaga systemowych rozwiązań prawnych ukierunkowanych na ochronę tej wartości. Odnosi się również do ochrony innych dóbr, które mogą być zagrożone bądź w wyniku zdarzeń będących efektem zagrożeń wynikających z praw przyrody lub rozwoju cywilizacyjnego stać się przedmiotem naruszeń. Na gruncie legislacyjnym zabezpieczenie realizacji tego celu równoznaczne jest więc z obowiązkiem państwa stanowienia i stosowania prawa w obszarze organizacji systemu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, a w jego ramach zintegrowanego systemu ratowniczego zobowiązanego do ochrony tychże wartości i dóbr. Podejmowane rozważania mają w związku z tym na podstawie przepisów prawa wykazać podstawowe z punktu widzenia trójstopniowego podziału terytorialnego państwa założenia organizacji i funkcjonowania krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego jako jednego z elementów owej organizacji bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i systemu ratowniczego. W powyższym zakresie pomocna staje się także ocena statusu organów publicznych wyposażonych w kompetencje i zadania, odpowiedzialnych za krajowy system ratowniczo-gaśniczy na poszczególnych poziomach, jak również jednostek systemu za działania ratownicze, skierowane na wspomnianą ochronę.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo państwa, krajowy system ratowniczo-gaśniczy, założenia organizacji i funkcjonowania, podmioty systemu, zadania i kompetencje

Wstęp

Słusznie argumentuje się, iż z uwagi na konieczność realizacji zasady demokratycznego państwa prawnego¹, którego powinnością jest

---

* Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: asikorska@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0001-9907-949X.

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 2 (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.).

ochrona obywateli, system ratowniczy stanowi część bezpieczeństwa publicznego i porządku w państwie². Z tą jednak uwagą, iż z zasady tej należałoby wyinterpretować raczej powinność ochrony wobec osób pozostających na terytorium państwa polskiego podległych jego jurysdykcji, a więc nie tylko obywateli. Nie ulega natomiast wątpliwości, że zapewnienie skutecznej i sprawnej pomocy w ramach zintegrowanego systemu ratowniczego wymaga określenia przez ustawodawcę wspólnych do stopnia zagrożenia lub naruszenia bezpieczeństwa, jak również innych dóbr, zasad organizacji i funkcjonowania oraz kompetencji i zadań jego podmiotów. Podstaw zapewnienia i ochrony bezpieczeństwa, ale także innych wartości, upatrywać należy w postanowieniach konstytucyjnych, a szczególnie w art. 5 Konstytucji RP. Przepis ten określa bowiem funkcje państwa, a więc kierunki i cele jego działalności skierowane na osiągnięcie bezpieczeństwa obywateli oraz wolności i praw. Z funkcji tych, na co słusznie zwraca się też uwagę, wynikają konkretne kompetencje i zadania organów państwa w ogóle, a szczególnie tych, które powołuje sama konstytucja³. Celem działania państwa będzie zatem także zagwarantowanie ich realizacji i ochrona, również na płaszczyźnie ustawowej, poprzez skuteczne eliminowanie potencjalnych zagrożeń bądź negatywnych skutków powstałych zdarzeń. Wynika to z założenia, iż deklarowane konstytucyjnie zapewnienie bezpieczeństwa obywateli nie jest jedynie konsekwencją normy programowej, a związane jest również z prawem do bezpieczeństwa, jako naturalnym, zobowiązującym państwo do jego poszanowania i ochrony, którego może domagać się każdy.

W sferze legislacyjnej realizacja powyższego celu wymaga zatem od państwa, a ściślej od właściwych jego organów, podejmowania działań, które będą ukierunkowane na zapewnienie organizacji bezpieczeństwa nie tylko obywateli, ale państwa⁴, a poprzez to ochrony praw i wolności,

² J.J. Skoczylas, *Prawo ratownicze*, Warszawa 2007, s. 38.

³ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 19–20. Podobnie: P. Sarnecki, *Artykuł 5 [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej. Komentarz. Wstęp Art. 1–29*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, s. 231; odnośnie do funkcji jako kierunków i celów szerzej: M. Florczak-Wątor, *Art. 5 [w:] Konstytucja RP. Tom I. Komentarz art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 283.

⁴ Niektórzy autorzy uznają, iż zawarte w art. 5 Konstytucji pojęcie bezpieczeństwa obywateli ma znacznie szerszy kontekst znaczeniowy i pod względem podmiotowym jest tożsamym pojęciem z bezpieczeństwem narodu w sensie politycznym, obejmującym wszystkich obywateli RP. W. Lis, *Bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny jako sfera działania administracji publicznej*, Lublin 2015, s. 126. Na pewien dysonans konstytucyjny pomiędzy zapewnieniem bezpieczeństwa obywateli a wolności i praw z punktu widzenia kryterium obywatelstwa wskazuje natomiast D. Dudek, *Bezpieczeństwo Rzeczypospolitej jako wartość konstytucyjna [w:] Bezpieczeństwo Polski. Historia i współczesność*, red. L. Antonowicz, T. Guz, M.R. Pałubska, Lublin 2010, s. 169.

wśród których miejsce szczególne jako dobra prawnie chronione zajmują życie i zdrowie człowieka. Z tym, że owo zapewnienie i ochrona dotyczy także dóbr mających fundamentalne znaczenie i równie ważnych z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa, jak środowisko naturalne, mienie, *etc.* Pełniąc funkcję gwaranta, organy władzy publicznej, wypełniając ową konstytucyjną deklarację, w ramach organizacji bezpieczeństwa państwa w ustawowym wymiarze usankcjonowały więc system ratowniczy. Z kolei zdaniem ustawodawcy, zgodnie z ustawą o ochronie przeciwpożarowej⁵, jednym z tych elementów systemu ratowniczego, który wpisuje się w integralną część organizacji bezpieczeństwa wewnętrznego państwa wyposażonego w urządzenia prawne, organizacyjne i techniczne, które mają na celu zapewnienie i ochronę wspomnianych wartości i dóbr, jest krajowy system ratowniczo-gaśniczy⁶. Wskazuje na to przepis art. 2 pkt 4 u.o.p. wprowadzający definicję legalną krajowego systemu, który należy odczytywać w związku z art. 14, a także art. 2 pkt 2 tej ustawy. Z regulacji tych można, po pierwsze, wyinterpretować kontekst funkcjonalny (przedmiotowy) działania krajowego systemu jako wszelkich działań (czynności) prewencyjnych i ratowniczych podejmowanych w ramach dziedzin ratownictwa⁷ w obszarze prognozowania, rozpoznawania i zwalczania pożarów, klęsk żywiołowych lub innych miejscowych zagrożeń, których celem jest zabezpieczenie i ochrona wartości i dóbr prawnie chronionych, po drugie, kontekst instytucjonalny (podmiotowy). W tym ujęciu są to więc organy administracji rządowej – właściwy minister, wojewoda, Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej, oraz samorządowej – starosta, wójt (burmistrz, prezydent miasta), odpowiedzialne za planowanie, koordynację, kierowanie, kontrolę i nadzór nad krajowym systemem w przypisanym im ustawą zakresie. Mając na uwadze ów podmiotowy zakres wynikający wprost z definicji legalnej, w swej strukturze system ma także skupione w nim jednostki ochrony przeciwpożarowej⁸, inne służby, straże, inspekcje oraz podmioty współdzia-

⁵ Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz.U. 2021, poz. 869 ze zm.) (dalej – u.o.p.).

⁶ Dalej – krajowy system. Należy podkreślić, iż jest on podstawowym systemem ratowniczym, ale nie jedynym. Istotną rolę należy też przypisać np. systemowi Państwowego Ratownictwa Medycznego, którego podstaw działania trzeba jednak upatrywać w art. 68 Konstytucji, czy systemowi powiadamiania ratunkowego spajającego poszczególne systemy ratownicze.

⁷ Obejmuje to walkę z pożarami, innymi klęskami żywiołowymi, ratownictwo: techniczne, ekologiczne, chemiczne, medyczne.

⁸ Według art. 15 u.o.p. to jednostki organizacyjne Państwowej Straży Pożarnej, jednostki organizacyjne Wojskowej Ochrony Przeciwpożarowej, zakładowa straż pożarna,

łające w akcjach ratowniczych, jak organizacje społeczne, komercyjne, wyposażone w środki materialne i rzeczowe niezbędne do tego rodzaju działań. Co więcej, z literalnego brzmienia przepisu ustawy wynika, iż krajowy system zobowiązany jest do współpracy z jednostkami systemu Państwowego Ratownictwa Medycznego⁹ w zakresie ochrony życia i zdrowia oraz systemem powiadamiania ratunkowego¹⁰, a zatem także z podmiotami skupionymi w tym systemie. Ustawodawca wymaga również współpracy z właściwymi organami i podmiotami w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożenia czynnikiem biologicznym¹¹, zdarzeń o charakterze terrorystycznym czy radiacyjnym¹².

Z uwagi natomiast na realizację celu ochrony poszczególnych dóbr, potrzebę zapewnienia optymalnej skuteczności całokształtu przedsięwzięć ratowniczych w krajowym systemie wypełnia szereg aktów wykonawczych, a także wewnętrznych. Z perspektywy przedmiotowego zagadnienia zasadnicze znaczenie przypisać należy wydanemu w drodze delegacji ustawowej rozporządzeniu w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu¹³. Co charakterystyczne, przepisy rzezonego rozporządzenia jego organizację i funkcjonowanie regulują z perspektywy trójstopniowego podziału terytorialnego państwa na poziomie kraju, województwa i powiatu. Wsparte przepisami ustawy kompetencyjnej

---

zakładowa służba ratownicza, gminna zawodowa straż pożarna, powiatowa (miejska) zawodowa straż pożarna, terenowa służba ratownicza, ochotnicza straż pożarna, związek ochotniczych straży pożarnych i inne jednostki.

⁹ Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (Dz.U. 2022, poz. 1720 ze zm.).

¹⁰ Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o systemie powiadamiania ratunkowego (Dz.U. 2021, poz. 268).

¹¹ Szerzej na temat organizacyjnych i prawnych aspektów dotyczących przygotowania Państwowej Straży Pożarnej do działań w sytuacji zagrożenia niebezpiecznym czynnikiem biologicznym, epidemiologicznym zob. G. Bugaj, *Przygotowanie PSP do działań w sytuacji zagrożenia niebezpiecznym czynnikiem biologicznym w kontekście pandemii COVID-19*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Służby Pożarnej”, 2021, nr 2, s. 89–107; B. Kogut, *Działania Państwowej Straży Pożarnej wobec zagrożeń epidemiologicznych* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, t. 7, red. B. Wiśniewski, R. Gwardyński, T. Zwęgliński, Warszawa 2021, s. 46–58.

¹² Szerzej: P. Sowizdraniuk, *Zdarzenia radiacyjne w świetle nowych rozwiązań prawnych i możliwości ich implementacji* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, t. 6, red. B. Wiśniewski, A. Czupryński, M. Gikiewicz, Warszawa 2020, s. 77–90.

¹³ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 września 2021 r. w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego (Dz.U. 2021, poz. 1736) (dalej – r.o.k.s.r.g.).

o Państwowej Straży Pożarnej¹⁴ przepisy rozporządzenia wyznaczają zakres planowania, koordynacji oraz kierowania krajowym systemem na poszczególnych poziomach terytorialnych państwa przez komendantów – głównego, wojewódzkiego i powiatowego PSP.

Jak można zauważyć, już z pobieżnego przeglądu przepisów statuujących o krajowym systemie należy wnioskować, iż zarówno od wspomnianej strony podmiotowej, jak i przedmiotowej, podlegać będą one dość szerokiej interpretacji¹⁵. Podejmowane w artykule rozważania dotyczą nie tyle szczegółowych zasad organizacji i funkcjonowania krajowego systemu, stanowiącego element organizacji bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i systemu ratowniczego, co podstawowych w tym zakresie założeń. Z uwagi na fakt, że organizacja i funkcjonowanie krajowego systemu, a więc i planowanie, koordynacja, nadzór i kontrola nad nim ma miejsce na poszczególnych poziomach terytorialnych państwa, oceny przedmiotowych założeń dokonano na podstawie ustalenia charakteru ustrojowego organów odpowiedzialnych za system i wynikających stąd zależności w obszarze struktury, kompetencji i zadań. Stanowiąc istotny element dla całości podejmowanych rozważań, ustalenia te przekładają się bowiem na założenia funkcjonowania krajowego systemu na zasadzie bieżącego reagowania na zdarzenia przez własne siły i środki oraz wsparcia na wypadek nieadekwatnych do rodzaju zdarzenia sił i środków. Stanowią też warunek wspomnianej współpracy z zintegrowanymi systemami Państwowego Ratownictwa Medycznego oraz powiadamiania ratunkowego, jak również z innymi organami i podmio-

---

¹⁴ Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U. 2021, poz. 1940 ze zm.) (dalej – u.p.s.p.).

¹⁵ Na zakres organizacji i funkcjonowania krajowego systemu we współpracy z innymi systemami ratowniczymi, służbami, na tle przepisów ustaw, szeregu rozporządzeń oraz aktów wewnętrznych poszczególnych służb ratowniczych (zarządzeń, zasad, *etc.*) wskazują w opracowaniu m.in. M. Biniak-Pieróg, Z. Zamiar, *Organizacja systemów ratownictwa*, Wrocław 2013; R. Radkowski, *Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy jako element organizacji ratownictwa i ochrony ludności w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej Witelona w Legnicy”, 2015, nr 14, s. 37–47; A. Konieczny, *Organizacja działań ratowniczych podczas zdarzeń drogowych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji CVI”, 2016, nr 106, s. 319–330; S.J. Rysz, A. Sikorska, *System ratowniczy jako element zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego* [w:] *Rola i zadania administracji publicznej w zarządzaniu bezpieczeństwem w Polsce*, red. J. Kisielnicki [i in.], Rzeszów 2017, s. 269–282; B. Kogut, *Doskonalenie współpracy państwowej straży pożarnej z centrami powiadamiania ratunkowego* [w:] *Racjonalizacja zarządzania...*, t. 6, s. 105–118; A. Sikorska, S.J. Rysz, *System ratownictwa wobec zdarzeń w ruchu drogowym*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Państwowej im. Jana Grodka w Sanoku”, 2021, nr 12, s. 271–281.

tami w związku z wystąpieniem zdarzeń nadzwyczajnych. Współpracy, która nie we wszystkich jej aspektach od strony legislacyjnej i praktycznego działania jest wystarczająca.

Podstawowe założenia organizacji i funkcjonowania krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego – uprzedni stan prawny

Realizacja celu krajowego systemu wynika z podstawowego założenia Państwowej Straży Pożarnej – jego twórców, które zakłada stworzenie jednolitego i spójnego układu skupiającego powiązane ze sobą różne podmioty ratownicze, tak by można było podjąć skutecznie każde działanie ratownicze¹⁶. Nie ma więc wątpliwości, iż priorytetem jest sprawna organizacja funkcjonowania krajowego systemu, w tym odpowiedzialność jego podmiotów wykonujących kompetencje i zadania. W kontekście postawionego we wstępie problemu należy podnieść, iż organizowanie krajowego systemu powierzono Państwowej Straży Pożarnej wskutek reorganizacji systemu ratowniczego i struktur ochrony przeciwpożarowej, jaki kształtował się na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku. Zbiegło się to z momentem wejścia w życie ustawy tworzącej tę formację oraz ustawy o ochronie przeciwpożarowej, wspartych aktami wykonawczymi¹⁷. Wynikało z nich zobowiązanie Państwowej Straży Pożarnej do realizacji zadań organizowania i prowadzenia akcji ratowniczych w czasie walki z pożarami oraz likwidacji miejscowych zagrożeń, pomocy w czynnościach ratowniczych innym służbom ratowniczym, rozpoznawania zagrożeń, szkolenia kadr na potrzeby straży i ochrony przeciwpożarowej oraz podejmowania działań organizacyjnych i technicznych w obszarze alarmowania i współdziałania z innymi służbami. Tym samym ustawy te w sposób zasadniczy dokonały zmian w systemie ochrony przeciwpożarowej, w konsekwencji zmian w systemie ratowniczym, jego organizacji i funkcjonowaniu, jak i jednostek ochrony przeciwpożarowej, pomimo braku wskazania pierwotnie ustawą struktury organizacyjnej krajowego systemu. Głównym powodem wiodącej pozycji straży w systemie była w znacznym stopniu rozproszona struktura

¹⁶ *Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy – etapy realizacji*, Warszawa 1994, s. 95.

¹⁷ Obie ustawy z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U. 1991, nr 88, poz. 400) oraz o ochronie przeciwpożarowej (Dz.U. 1991, nr. 81, poz. 351) zapoczątkowały tworzenie systemu, który ostatecznie wdrożono 1 stycznia 1995 roku, i w tym też zakresie formacja ta realizowała zgodnie z tymi ustawami zadania i kompetencje, przy uwzględnieniu wprowadzonych aktów wykonawczych w zakresie szczegółowych zasad organizacji systemu oraz włączenia do niego jednostek ochrony przeciwpożarowej.

służb ratowniczych realizujących działania ratownicze w sposób nieskoordynowany oraz przy braku spójnego kierownictwa organów administracji.

Warto zauważyć, iż dopiero wdrożenie reformy ustrojowej w obszarze zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa¹⁸ skutkowało dalszymi zmianami i modyfikacją obowiązujących wówczas przepisów w kierunku poprawy organizacji i funkcjonowania krajowego systemu, w tym Państwowej Straży Pożarnej, jej organów oraz zadań i kompetencji. Za zasadniczą zmianę wobec Państwowej Straży Pożarnej realizującej zadania krajowego systemu, związaną z trójpodziałem, uznać należy zmianę statusu prawnego tej formacji, której struktura z faktu istnienia uprzednio branżowego układu usytuowana była w pozycji organu administracji specjalnej o hierarchicznym podporządkowaniu. Terenowe jej organy jako komendy wojewódzkie podporządkowane były bowiem bezpośrednio Komendantowi Głównemu Państwowej Straży Pożarnej jako organowi centralnemu, zaś komendy rejonowe komendantom wojewódzkim jako organom wojewódzkim. Resortowy układ powodował więc całkowite podporządkowanie tych komend jako organów niższego rzędu poprzez uzależnienie służbowe i osobowe, w tym w kwestii kierowania ich pracą, wydawania poleceń, wytycznych i dyrektywnego nadzorowania oraz wkraczania w ich działalność czy decydowania w sprawach kadrowych. Jednocześnie na organy sprawujące terytorialną władzę administracji ogólnej na szczeblu wojewódzkim, głównie wojewodów działających w imieniu państwa, nie nakładał odpowiedzialności za skutki (rezultat) działania organów administracji specjalnej (czyli za stan przestrzegania prawa na danym terenie). Wynikało to z faktu, iż na szczeblu wojewódzkim terenowe organy tej administracji były bezpośrednio podporządkowane ministrom lub organom centralnym, zaś organy stopnia rejonowego organom wojewódzkim tej administracji. Nadto organy działające w imieniu państwa nie podlegały zwierzchnictwu organów sprawujących terytorialną władzę administracji ogólnej, co też powodowało niemożność ponoszenia przez te organy odpowiedzialności¹⁹. Nad całością spraw z zakresu ochrony przeciwpożarowej zwierzchni nadzór sprawował zatem minister do spraw wewnętrznych, odpowiadając za realizację polityki w tym zakresie oraz nadzorując krajowy system. Z kolei za realizację zadań z zakresu tej ochrony oraz organizację systemu odpowiadał Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej jako centralny organ administracji państwowej w tych sprawach.

¹⁸ Ustawa z 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa (Dz.U. 1998, nr 96, poz. 603 ze zm.).

¹⁹ Szerzej: J.J. Skoczylas, *op.cit.*, s. 148–173.

Podstawowe założenia organizacji i funkcjonowania krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego zapewniającego bezpieczeństwo państwa – aktualny stan prawny

Na zasady zorganizowania i działania samej formacji, tj. Państwowej Straży Pożarnej w krajowym systemie, jak i funkcjonowania jej jednostek główny wpływ miały wobec powyższego zmiany w systemie władz publicznych poprzez ustanowienie samorządu terytorialnego na wszystkich jego poziomach oraz zmiany w strukturze organów administracji rządowej wykonujących funkcje z zakresu administracji publicznej²⁰. Trzeba zaznaczyć, iż w zakresie organizacji działania krajowego systemu, jak i nadzoru i kontroli nad nim oraz w obszarze ochrony przeciwpożarowej Państwowa Straż Pożarna, a ściślej jej organy, realizują te funkcje jako organy administracji rządowej. Kompetencje i zadania wynikające z ustaw regulujących krajowy system wykonują w imieniu Rady Ministrów na poziomie kraju oraz wojewodów na poziomie województwa zgodnie z organizacyjnym i kompetencyjnym aspektem zespolenia. Przemawiać za tym może także struktura organizacyjna organów kierowniczych straży – komendantów Państwowej Straży Pożarnej jako reprezentantów administracji rządowej wynikająca z podległości i układu zależności osobowej²¹ wobec naczelnych organów tej administracji – premiera oraz właściwego ministra.

Na co również warto zwrócić uwagę, to z perspektywy zespolenia, jak wynika z obowiązujących ustaw regulujących ten obszar, straże pozyskały niezależność kompetencyjną w zakresie wykonywania zadań, w tym operacyjnych z zakresu ratownictwa, aczkolwiek w kwestiach organizacyjnych związanych przykładem z regulaminami komend straży, w pewnym stopniu ograniczoną. Należy ocenić, iż z punktu widzenia obecnej niezależności działania Państwowej Straży Pożarnej w woje-

---

²⁰ Wychodząc od funkcji wewnętrznej państwa w znaczeniu *sensu stricto* w obszarze zapewnienia bezpieczeństwa i ochrony poszczególnych dóbr. W szczególności mowa o funkcji wykonawczej, organizacyjnej, kierowniczej, planistycznej, nadzorczo-kontrolnej, porządkowo-reglamentacyjnej, w tym prawodawczej oraz świadczącej. Co do znaczenia funkcji wewnętrznej, jej podziału i wynikających z niej innych funkcji warto przywołać: A. Korybski, *Funkcje państwa [w:] Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Lublin 2010, s. 107; E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 2006, s. 140–151; A. Łopatka, *Prawoznawstwo*, Warszawa 2005, s. 68; W. Lis, *Wprowadzenie do nauki o państwie i organach władzy państwowej. Pojęcie państwa i jego funkcje [w:] Konstytucyjny system organów państwa*, red. D. Dudek [i in.], Warszawa 2013, s. 6–7.

²¹ Dotyczy głównie procedury powoływania i odwoływania Komendanta Głównego Państwowej Straży Pożarnej i komendanta wojewódzkiego PSP.

wództwie i powiecie wprowadzone zmiany pozwoliły na właściwe sprawowanie funkcji i zadań w obszarze ochrony przeciwpożarowej oraz krajowego systemu, jak również właściwe rozłożenie odpowiedzialności za ich realizację. Niewątpliwie decyduje o tym zespolenie tych służb oraz zwierzchnictwo ogólne (nie służbowe)²² przypisane wojewodom – organom terenowej administracji rządowej w województwie, i starostom – organom administracji samorządowej w powiecie, odpowiednio – nad wojewódzkimi i powiatowymi komendantami Państwowej Straży Pożarnej jako organami administracji zespolonej mającymi status organów administracji rządowej, wykonującymi określone w ustawach zadania w imieniu wojewody lub we własnym imieniu.

Podstawą działania krajowego systemu na podstawie aktualnego ustawodawstwa na każdym jego administracyjnym poziomie będą więc uwarunkowania strukturalno-organizacyjne organów administracji rządowej i samorządowej odpowiedzialnej za jego funkcjonowanie, a więc za wykonanie nałożonych przepisami kompetencji i zadań. Wspomniany przepis art. 14 u.o.p. zobowiązuje, zgodnie z właściwością terytorialną na terenie kraju, województwa i powiatu, adekwatnie Komendanta Głównego Państwowej Straży Pożarnej, wojewodę oraz starostę (prezydenta miasta na prawach powiatu) do określenia zadań krajowego systemu i kontroli ich wykonania, koordynacji jego funkcjonowania, a w sytuacjach nadzwyczajnych zagrożeń życia, zdrowia, środowiska do kierowania nim. Na obszarze gminy w zakresie ustalonym przez wojewodę zgodnie z ust. 5 powołanego przepisu koordynacja funkcjonowania krajowego systemu stanowi zadanie wójta (burmistrza, prezydenta miasta). Mając z kolei na uwadze nadrzędną pozycję ministra do spraw wewnętrznych i administracji kierującego działem administracji rządowej w obszarze spraw związanych z ochroną przeciwpożarową i ratownictwem, ustawodawca, zgodnie z przepisem art. 12 u.o.p., zobowiązał go do nadzoru nad całością funkcjonowania krajowego systemu, słusznie ograniczając wpływ jego uprawnień odnośnie do kompetencji kierowania krajowym systemem przez Komendanta Głównego Państwowej Straży Pożarnej. W obszarze kompetencji prawodawczej nałożył zaś obowiązek stanowienia przez ministra szeregu aktów wykonawczych zarówno w ramach delegacji z ustawy o ochronie przeciwpożarowej, jak

---

²² To wynika z faktu, iż wojewoda, jako organ administracji rządowej, nie jest przeznaczonym służbowym komendantem wojewódzkiego Państwowej Straży Pożarnej, a tym bardziej starosta, jako organ samorządu, komendanta powiatowego tej straży. A. Wiktorowska, *Terenowe organy administracji państwowej [w:] System prawa administracyjnego. Podmioty administrujące*, t. 6, red. R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, Warszawa 2011, s. 379–380.

i ustawy o Państwowej Straży Pożarnej, określających sprawy z zakresu organizacji, funkcjonowania krajowego systemu i ochrony przeciwpożarowej, obszaru kompetencji i zadań organów administracji i innych podmiotów w nim uczestniczących. Zwłaszcza do wydania w ramach delegacji ustawowej wspomnianego rozporządzenia w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu, ustanawiającego *de facto* w jego strukturze organizacyjnej aparat administracji rządowej jako komendantów Państwowej Straży Pożarnej odpowiedzialnych za organizację jego funkcjonowania na poszczególnych poziomach administracji państwa.

Z uwagi więc na fakt, iż organizatorem na każdym poziomie funkcjonowania krajowego systemu jest Państwowa Straż Pożarna, w sprawach jego organizacji oraz ochrony przeciwpożarowej, zgodnie też z przepisami ustawy kompetencyjnej o Państwowej Straży Pożarnej, właściwymi są Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej jako organ centralny administracji rządowej podległy ministrowi do spraw wewnętrznych i administracji, jak również komendant wojewódzki i powiatowy Państwowej Straży Pożarnej jako organy administracji rządowej podlegające zespoleniu odpowiednio z wojewodą i starostą.

W celu natomiast dostosowania regulacji prawnych do aktualnych potrzeb krajowego systemu w obszarze walki z pożarami, klęskami żywiołowymi lub innymi miejscowymi zagrożeniami, realizowanej także poza granicami kraju, wymagającej wykwalifikowanych jednostek straży pożarnych oraz specjalistycznego sprzętu, w wyniku kolejnych nowelizacji poszerzony został katalog zadań Państwowej Straży Pożarnej. Prócz już wskazanych zadań rozpoznawania zagrożeń, organizacji i realizacji akcji ratowniczej, pomocy innym służbom ratowniczym czy z zakresu kształcenia, obowiązujący art. 1 ust. 2 u.p.s.p. do podstawowych zadań tej formacji zalicza także inne, jak nadzór nad przestrzeganiem przepisów ochrony przeciwpożarowej, prace naukowo-badawcze w tym zakresie, współpracę w obszarze informacji kryminalnych z właściwymi organami czy współdziałanie ze strażami i służbami ratowniczymi innych państw w akcjach ratowniczych i ich realizację wynikającą z umów międzynarodowych, jakże ważnych z punktu widzenia aktualnego bezpieczeństwa państwa, i to nie tylko wewnętrznego²³. Z powoła-

---

²³ Przykładem aktualne zagrożenia i będące ich następstwem zdarzenia wywołane wojną w Ukrainie czy niedawne pożary we Francji, w regionie Parku Narodowego Czeskiej Szwajcarii oraz na terenie transgranicznym z Niemcami, do których zadysponowano jednostki Państwowej Straży Pożarnej, w tym jednostki lotnicze i inne służby (Policja). Podstawy prawne tych działań ratowniczych wynikają z ustawy kompetencyjnej Państwowej Straży Pożarnej i rozdziału 5a „Wykonywanie zadań poza granicami państwa”, ale także międzynarodowych umów, m.in. umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o współpracy i wzajemnej pomocy

nym wyżej przepisem koresponduje natomiast wspomniany we wstępie przepis art. 2 pkt. 2 u.o.p. Nakłada obowiązek podjęcia przez jednostki krajowego systemu w ramach działań ratowniczych w danej dziedzinie ratownictwa każdej czynności celem ochrony dóbr oraz likwidacji przyczyn powstawania pożaru, klęski żywiołowej lub innego miejscowego zagrożenia, niezależnie od źródła ich pochodzenia. Jeśli uwzględnić lokalność zagrożeń jako cechę szczególną bezpieczeństwa wewnętrznego, należy przyjąć, iż bez względu na zasięg terytorialny powodowany źródłem zagrożeń praktycznie zawsze niebezpieczeństwo ma charakter miejscowy. Okoliczność ta ma znaczenie w sferze uruchomienia ochrony, ponieważ prawo stanowiące podstawę podejmowanych działań tak powinno być skonstruowane, by terytorialnie uruchamiane przedsięwzięcia w granicach miejscowej właściwości organów nie stanowiły jakiegokolwiek przeszkody w szybkości i jakości uruchamianych środków oraz były spójne z celem ewentualnie później uruchamianej w szerszym zakresie działalności koordynacyjnej²⁴.

Nawiązując do powyższej uwagi, wydaje się ona słuszna z dwóch powodów. Jak można zauważyć, zgodnie z normatywnym założeniem, krajowy system funkcjonuje na wszystkich poziomach administracji. Za podstawowy poziom wykonawczy działań ratowniczych na obszarze gmin i powiatu ustawodawca uznał powiatowy. Z uwagi na podejmowanie tych działań przez usytuowane jak najbliżej miejsca zdarzenia pod-

---

w dziedzinie zapobiegania katastrofom, klęskom żywiołowym i innym nadzwyczajnym wydarzeniom oraz usuwania ich następstw, która weszła w życie 24 stycznia 2004 r.; umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeską o współpracy i wzajemnej pomocy w przypadku katastrof, klęsk żywiołowych i innych nadzwyczajnych wydarzeń, podpisanej w Warszawie dnia 8 czerwca 2000 r.; umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o wzajemnej pomocy podczas katastrof i klęsk żywiołowych lub i innych poważnych wypadków, sporządzonej w Warszawie 10 kwietnia 1997 r. Co istotne, podstawą powyższych działań jest w ramach Unii Europejskiej – Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1313/2013/UE z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności (Dz. Urz. L 347/924), utworzonego w 2001 r. jako system koordynacji pomocy ratowniczej i humanitarnej na wypadek katastrof naturalnych i wynikających z działalności człowieka, których skala lub charakter przekracza możliwości reagowania kraju dotkniętego. Szerzej A. Krzemińska, *Państwowa Straż Pożarna w działaniach poza granicami kraju. „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej”*, 2016, nr 3(19), s. 108–130; J. Ziobro, *Ratownictwo transgraniczne jako forma współpracy i integracji międzynarodowej oraz środek w procesie zapewniania bezpieczeństwa powszechnego – wybrane aspekty organizacji transgranicznych działań ratowniczych*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Służby Pożarniczej”, 2020, nr 73, s. 166–192.

²⁴ J. Boć, *O bezpieczeństwie wewnętrznym [w:] Bezpieczeństwo wewnętrzne w działaniach terenowej administracji publicznej*, red. A. Chajbowicz, T. Kocowski, Wrocław 2009, s. 24.

mioty w jak najkrótszym czasie, a więc na jak najniższym poziomie szczebla administracji, rozwiązanie to wydaje się zrozumiałe. Na tym obszarze z punktu widzenia interwencyjnych przedsięwzięć, zgodnie z założeniem ustawodawcy, realizowane jest bowiem dysponowanie do działań ratowniczych poszczególnych sił i środków będących w dyspozycji powiatu, podczas gdy poziom wojewódzki i krajowy pełnią funkcję koordynacyjną oraz wspomagającą. Jak podnosi się w doktrynie, odpowiada to założeniu funkcjonowania krajowego systemu w dwóch stacjach. Po pierwsze, na zasadzie stałego czuwania i bieżącego reagowania na zdarzenia poprzez interwencje jednostek systemu w tzw. obszarze chronionym, w granicach którego, niezależnie od podziału administracyjnego, siły i środki podmiotu krajowego systemu właściwe dla rodzaju zagrożenia przybędą do miejsca zdarzenia w najkrótszym czasie. Po wtóre, również na zasadzie realizacji działań ratowniczych, gdy siły i środki własne (gminy, powiatu) są niewystarczające ze względu na rozmiar lub specyfikę zagrożenia, czego konsekwencją jest wymóg uruchomienia koordynacji i wsparcia szczebla wyższego poprzez zaangażowanie sił i środków spoza powiatu²⁵. W celu maksymalnej optymalizacji organizacji działań ustawodawca wymaga wówczas zorganizowania i uruchomienia odwołów operacyjnych, w których stanowiska kierowania odpowiednich szczebli (wojewódzkiego lub centralnego) zapewnić powinny możliwość wsparcia prowadzenia działań ratowniczych.

Założenie powyższe potwierdza też sama konstrukcja krajowego systemu. Zgodnie z nią zasady realizacji podstawowych zadań ratowniczych są niezmiennie i dostosowane do specyfiki wszelkiego rodzaju zdarzeń. Również do zdarzeń masowych lub klęsk żywiołowych, kiedy siły i środki ratownicze są niewystarczające, a organizacja działań ratowniczych wymaga modyfikacji priorytetów oraz dokonania uproszczeń w procedurach działania²⁶. Wszelkie zatem przedsięwzięcia ratownicze, których celem jest zabezpieczenie i ochrona dóbr, niezależnie czy realizowane są w ramach podstawowych czynności ratowniczych czy specjalistycznych form, na każdym obszarze funkcjonowania krajowego systemu obejmować powinny każde działanie prawne i organizacyjne, ale też faktyczne. Przede wszystkim po to, by uniknąć zagrożeń, zapobiec ich rozprzestrzenianiu, zapewnić środki i siły oraz doprowadzić do skutecznych działań ratowniczych, w konsekwencji zapewniających poczucie bezpieczeństwa i ochronę dóbr. Wspomniane rozporządzenie w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu, statuuje o reali-

²⁵ R. Radkowski, *op.cit.*, s. 40.

²⁶ M. Bartoch-Rajchel, *System ratownictwa w Polsce. Wybrane problemy*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji”, 2015, nr 1, s. 28.

zacji podstawowych i specjalistycznych czynności ratowniczych podejmowanych na obszarze powiatu przez wszystkich ratowników bądź przeszkolone grupy ratowników wyposażonych w specjalistyczny sprzęt, wprost statuuje obowiązek zadysponowania z obszaru województwa, kolejno kraju, sił i środków, jeżeli adekwatnie na terenie powiatu, województwa są one niewystarczające.

W kontekście tych analiz należy również podnieść zróżnicowany charakter działań organów władzy publicznej w reakcji na powstałe zagrożenia bądź będące ich następstwem zdarzenia, a działań podejmowanych przez służby ratownicze. Działania służb ratowniczych w krajowym systemie należałoby zatem uwzględnić i w takich przypadkach, w których skala zagrożeń lub zdarzeń narusza bezpieczeństwo i porządek publiczny oraz inne dobra w stopniu, który ogranicza, zakłóca normalne funkcjonowanie państwa, a więc nie dotyczy *de facto* działań w trybie stałego czuwania i reagowania na owe zagrożenia, zdarzenia. W tym przypadku istotne jest także, czy skutki zagrożenia, w konsekwencji zdarzenia, wymagają zastosowania nadzwyczajnych środków działania. Jeżeli bowiem skutków tych nie można wyeliminować zwykłymi siłami ratownictwa, ponieważ ograniczone czy zakłócone zostają podstawowe warunki funkcjonowania państwa wskutek wystąpienia sytuacji kryzysowej, niewymagającej jednak nadzwyczajnych środków działania, ustawodawca wprost wskazuje na obowiązek działań ratowniczych przez podmioty krajowego systemu, Państwowego Ratownictwa Medycznego, innych służb, w ramach systemu podwykonawczego w warunkach zarządzania kryzysowego. Podstawą jest wówczas współdziałanie organów władz publicznych (centrów zarządzania kryzysowego) z tymi służbami ratowniczymi²⁷. Ma ono jednak charakter scentralizowany pod kątem uprawnień decyzyjnych, kierowniczych po stronie organów administracji rządowej lub samorządu (w zależności od poziomu terytorialnego państwa) względem podległych im organów krajowego systemu i innych podmiotów ratowniczych²⁸. Podobnie zasada scentralizowanego, hierarchicznego podporządkowania, aczkolwiek w nieco innym układzie podmiotowym, ma miejsce przy spełnieniu konstytucyjnych²⁹ i ustawo-

²⁷ Art. 13 ust. 1 w zw. z ust. 2 pkt 5 i 8 ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2023, poz. 122).

²⁸ Na temat scentralizowanego zorganizowania aparatu administracji bezpieczeństwa oraz cech dla niego charakterystycznych szerzej m.in. M. Pomykała, *Działania planistyczne administracji w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa*, Rzeszów 2015, s. 118–120; S. Pieprzny, *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie administracyjnym*, Rzeszów 2007, s. 153.

²⁹ Art. 228, 229, 230, 232 Konstytucji wraz z komentarzem do tych przepisów S. Steinborn [w:] *Konstytucja RP. Tom II. Art. 87–243*, red. M. Safjan, L. Bosek, War-

wych przesłanek³⁰ w stanach nadzwyczajnych. Zatem takich, które wskazują na zagrożenia, w konsekwencji zdarzenia destabilizujące funkcjonowanie państwa, ale też wymagające użycia nadzwyczajnych środków. Zapobieganie w warunkach stanu nadzwyczajnego, chociażby skutkiem klęski żywiołowej lub ich usuwanie, zgodnie z literalnym brzmieniem przepisów ustawy³¹, wymaga działań prewencyjnych i ratowniczych Państwowej Straży Pożarnej oraz innych jednostek ochrony przeciwpożarowej, Morskiej Służby Poszukiwania i Ratownictwa, podmiotów leczniczych, w tym dysponentów jednostek systemu Państwowego Ratownictwa Medycznego. W zależności od obszaru, na którym wystąpił stan klęski żywiołowej, podmioty te podlegają zaś kierownictwu organów administracji samorządowej i rządowej – adekwatnie wójtowi, staroście, wojewodzie, właściwemu ministrowi do spraw administracji publicznej.

Zakończenie

Wynikające z normatywnych rozwiązań założenia organizacji i funkcjonowania krajowego systemu jako integralnej części organizacji bezpieczeństwa wewnętrznego państwa niewątpliwie dają podstawy dla działań podejmowanych przez podmioty tego systemu. Właściwym niewątpliwie rozwiązaniem w przypadku krajowego systemu jest odejście od branżowego układu i rozwiązań stosowanych przed wejściem w życie reformy ustrojowej podziału terytorialnego państwa oraz ustaw tworzących Państwową Straż Pożarną i o ochronie przeciwpożarowej, które ostatecznie zapoczątkowały funkcjonowanie systemu. To samodzielność kompetencyjna w zakresie kierowania krajowym systemem i wykonywania zadań przez organy Państwowej Straży Pożarnej, określona i przekazana ustawą kompetencyjną formacji, ma znaczenie z punktu widzenia sprawnego jego funkcjonowania na każdym szczeblu podziału terytorialnego państwa. Co prawda, w przypadku krajowego systemu znaczenie ma zarówno scentralizowany, jak i zdecentralizowany układ zależno-

---

szawa 2016, s. 1606–1629. Szerzej K. Eckhardt, *Stan nadzwyczajny jako instytucja polskiego prawa konstytucyjnego*, Przemysł–Rzeszów 2012.

³⁰ Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (Dz.U. 2017, poz. 1897) (dalej – u.s.k.ż.); ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (Dz.U. 2017, poz. 1928); ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2022, poz. 2091).

³¹ Art. 17 ust. 1 i ust. 2 w zw. z art. 8 lub art. 9 ust. 5, art. 10 ust. 5, art. 11 ust. 4 u.s.k.ż.

ści powiązane z zasadą zespolenia i zwierzchnictwem. Ten pierwszy układ hierarchicznego podporządkowania, w aktualnym stanie prawnym, ma znaczenie w zorganizowaniu i funkcjonowaniu organów administracji rządowej i samorządowej wykonujących kompetencje i zadania w ramach krajowego systemu w nadzwyczajnych przypadkach (sytuacjach kryzysowych, stanu klęski żywiołowej). Centralizację, jako wyjątek w demokratycznym państwie prawnym, dopuszcza się bowiem z uwagi na zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego³² w sytuacjach zarządzania kryzysowego i stanach nadzwyczajnych wymagających skoncentrowania uprawnień decyzyjnych i kierowniczych na poziomie jednego organu administracji rządowej lub samorządu, któremu organy krajowego systemu realizujące przedsięwzięcia ratownicze podlegają. Decydujące znaczenie w krajowym systemie ma jednak decentralizacja organów samorządu terytorialnego oraz w ramach zwierzchnictwa zespolenie centralnych i terenowych organów administracji rządowej. W zdecentralizowanym układzie pod ogólnym zwierzchnictwem, który zapewnić ma spójność w działaniu organów krajowego systemu, wiąże się to z prawnie zagwarantowaną samodzielnością działania³³ na poziomie terenowym, lokalnych zdarzeń. Z tym, że oparta na zasadzie decentralizacji organizacja krajowego systemu i samodzielność działania organów mogą zostać ograniczone, aczkolwiek, jak słusznie się podnosi, tylko przez przewidziane ustawą środki nadzoru³⁴.

Mając powyższe na uwadze, na szczeblu centralnym z racji podległości i nadzoru ministra, w tym kierowania i kontroli działalności Komendanta Głównego Państwowej Straży Pożarnej, uprawniony jest on do wydawania komendantowi poleceń, wytycznych, z wyjątkiem rozstrzygnięć co do istoty sprawy załatwianej w drodze decyzji administracyjnej. Jednocześnie zgodnie z założeniami krajowego systemu uprawnienia nadzorującego ministra słusznie nie będą mogły obejmować wykonywania zadań Komendanta Głównego Państwowej Straży Pożarnej będących wynikiem jego kompetencji kierowania krajowym systemem. Dotyczyć mogą jedynie realizacji pewnych dyrektyw w zakresie polityki straży i nadzoru jej wykonywania zgodnie z polityką rządu w obszarze ratownictwa. Adekwatnie, jak wynika z powyższego przeglądu, zgodnie z zasadą decentralizacji na szczeblu terenowym wojewódzkim i powiatu – odpo-

³² J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2014, s. 135.

³³ W kwestii istoty decentralizacji i samodzielności, która uważana jest za warunek *sine qua non*, Wyrok TK z dnia 25 listopada 2002 r., K 34/01, OTK-A 2002, nr 6, poz. 84; wyrok TK z dnia 3 listopada 2006 r., K 31/06, OTK-A 2006, nr 10, poz. 147; wyrok TK z dnia 12 marca 2007 r., K 54/05, OTK-A, nr 3, poz. 25.

³⁴ Z. Leoński, *Zarys prawa administracyjnego*, Warszawa 2006, s. 67.

wiednio wojewoda i starosta oraz komendanci Państwowej Straży Pożarnej sprawują w krajowym systemie własne kompetencje i zadania, za których wykonanie w konsekwencji ponoszą samodzielną odpowiedzialność. Znaczenie szczególne należałoby w tym układzie przypisać wspomnianej zasadzie zespolenia i zwierzchnictwu. W przypadku wojewody mającego względem komendanta wojewódzkiego Państwowej Straży Pożarnej na podstawie ustaw uprawnienia kierownicze, koordynacji, kontroli jego działalności, wydawania poleceń, zarządzeń, także w sytuacjach nadzwyczajnych, pozwalają na zapewnienie spójności w działaniu tych organów i realizacji zadań. Nieco inny natomiast charakter zwierzchnictwa ma miejsce w przypadku starosty i komendanta powiatowego PSP, co oczywiście, z racji innego charakteru zespolenia na tym poziomie administracji obejmującym organy o różnym jednak statusie jako administracji samorządowej w porównaniu z rządową. W związku z tym uprawnienia starosty związane z funkcjonowaniem krajowego systemu oraz działaniami powiatowego komendanta Państwowej Straży Pożarnej będą, co wynika z ustaw, zdecydowanie ograniczone. Niewątpliwie natomiast na szczeblu terenowym uprawnienia wojewody i starosty względem komendanta wojewódzkiego i powiatowego PSP mogą być realizowane, z wyjątkiem zadań operacyjnych z zakresu krajowego systemu właściwych komendantom.

Stwarzanie w drodze rozwiązań prawnych gwarancji zapewnienia i ochrony bezpieczeństwa oraz innych dóbr prawnie chronionych, ukie-
runkowanych na organizację struktur i funkcjonowanie krajowego systemu, spełniać powinno natomiast oczekiwania w kwestii organizacji bezpieczeństwa państwa. Zapewniając w ramach przedsięwzięć planistycznych i organizacyjnych działanie podmiotów wchodzących w skład krajowego systemu wyposażonych w odpowiednie środki, w tym także koordynację i kierownictwo działań ratowniczych w ramach poszczególnych dziedzin ratownictwa, ich nadzór i kontrolę, system realizuje wspomniany cel zapewnienia bezpieczeństwa przed zagrożeniami, ale również ochrony życia, zdrowia, mienia i środowiska przed zdarzeniami będącymi następstwem tychże zagrożeń. Przepisy nakładają bowiem obowiązek działań prewencji i ratowniczych, w tym likwidacji przyczyn i skutków powstania pożarów, klęsk żywiołowych lub innych miejscowych zagrożeń w celu ochrony tychże wartości i dóbr. Uwzględniają także owe działania i współdziałanie na wypadek, gdy własne siły i środki są niewystarczające, co więcej, współpracę podczas wspomnianych zdarzeń nadzwyczajnych, sytuacji kryzysowych. Z perspektywy podmiotowej określają natomiast organizację struktury krajowego systemu i organy odpowiedzialne za realizację przypisanych im kompeten-

cji i zadań na poszczególnych poziomach terytorialnych funkcjonowania systemu. Pozytywne w tym zakresie rozwiązania nie oznaczają jednak, że w swych założeniach krajowy system należy traktować jak coś „stałego”, niewymagającego weryfikacji. Przeciwnie, tak pod względem legislacyjnym, jak i praktycznego funkcjonowania, krajowy system wymaga monitorowania i zmian. Tym bardziej, że współpraca z innymi systemami ratowniczymi, biorąc pod uwagę szczegółowe zasady ich organizacji i funkcjonowania, nie we wszystkich aspektach jest kompatybilna. W zakresie powiadamiania o zdarzeniach funkcjonujący w krajowym systemie System Wspomagania Decyzji Państwowej Straży Pożarnej za pomocą systemu powiadamiania ratunkowego zobligowany jest do współpracy z Systemem Wspomagania Dowodzenia Państwowego Ratownictwa Medycznego, Policji oraz innymi podmiotami. Szczególnie zatem ważnym i wymagającym poprawy zagadnieniem, z racji obszernego stanu prawnego niemożliwym jednak do zrealizowania w ramach tego opracowania, jest alarmowanie w krajowym systemie we współdziałaniu ze wszystkimi innymi systemami ratowniczymi, podmiotami, tak by udzielić szybkiej i skutecznej pomocy.

Bibliografia

- Bartoch-Rajchel M., *System ratownictwa w Polsce. Wybrane problemy*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji”, 2015, nr 1.
- Biniak-Pieróg M., Zamiar Z., *Organizacja systemów ratownictwa*, Wrocław 2013.
- Boć J., *O bezpieczeństwie wewnętrznym* [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne w działaniach terenowej administracji publicznej*, red. A. Chajbowicz, T. Kocowski, Wrocław 2009.
- Bugaj G., *Przygotowanie PSP do działań w sytuacji zagrożenia niebezpiecznym czynnikiem biologicznym w kontekście pandemii COVID-19*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Służby Pożarniczej”, 2021, nr 2.
- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1313/2013/UE z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Unijnego Mechanizmu Ochrony Ludności (Dz.Urz. L 347/924).
- Dudek D., *Bezpieczeństwo Rzeczypospolitej jako wartość konstytucyjna* [w:] *Bezpieczeństwo polski. Historia i współczesność*, red. L. Antonowicz, T. Guz, M.R. Pałubska, Lublin 2010.
- Eckhardt K., *Stan nadzwyczajny jako instytucja polskiego prawa konstytucyjnego*, Przemysł–Rzeszów 2012.
- Florczak-Wątor M., *Art. 5* [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Kogut B., *Doskonalenie współpracy państwowej straży pożarnej z centrami powiadamiania ratunkowego* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, t. 6, red. B. Wiśniewski, A. Czupryński, M. Gikiewicz, Warszawa 2020.
- Kogut B., *Działania Państwowej Straży Pożarnej wobec zagrożeń epidemiologicznych* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpo-*

- wiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne, t. 7, red. B. Wiśniewski, R. Gwardyński, T. Zwęgliński, Warszawa 2021.
- Konieczny A., *Organizacja działań ratowniczych podczas zdarzeń drogowych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3738 Przegląd Prawa i Administracji CVI”, 2016, nr 106.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.).
- Korybski A., *Funkcje państwa* [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Lublin 2010.
- Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy – etapy realizacji*, Warszawa 1994.
- Krzemińska A., *Państwowa Straż Pożarna w działaniach poza granicami kraju*. „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej”, 2016, nr 3.
- Leoński Z., *Zarys prawa administracyjnego*, Warszawa 2006.
- Lis W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny jako sfera działania administracji publicznej*, Lublin 2015.
- Lis W., *Wprowadzenie do nauki o państwie i organach władzy państwowej. Pojęcie państwa i jego funkcje* [w:] *Konstytucyjny system organów państwa*, red. D. Dudek [i in.], Warszawa 2013.
- Lopatka A., *Prawoznawstwo*, Warszawa 2005.
- Pieprzny S., *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie administracyjnym*, Rzeszów 2007.
- Pomykała M., *Działania planistyczne administracji w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa*, Rzeszów 2015.
- Radkowski R., *Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy jako element organizacji ratownictwa i ochrony ludności w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej Witelona w Legnicy”, 2015, nr 14.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 września 2021 r. w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego (Dz.U. 2021, poz. 1736).
- Rysz S.J., Sikorska A., *System ratowniczy jako element zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego* [w:] *Rola i zadania administracji publicznej w zarządzaniu bezpieczeństwem w Polsce*, red. J. Kisielnicki [i in.], Rzeszów 2017.
- Sarnecki P., *Artykuł 5* [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej. Komentarz. Wstęp art. 1–29*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016.
- Sikorska A., Rysz S.J., *System ratownictwa wobec zdarzeń w ruchu drogowym*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Państwowej im. Jana Grodka w Sanoku”, 2021, nr 12.
- Skoczyła J.J., *Prawo ratownicze*, Warszawa 2007.
- Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013.
- Sowizdraniuk P., *Zdarzenia radiacyjne w świetle nowych rozwiązań prawnych i możliwości ich implementacji* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, t. 6, red. B. Wiśniewski, A. Czupryński, M. Gikiewicz, Warszawa 2020.
- Steinborn S., *Art. 228, 229, 230, 232* [w:] *Konstytucja RP. Tom II. Art. 87–243*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o współpracy i wzajemnej pomocy w dziedzinie zapobiegania katastrofom, klęskom

- żywiolowym i innym nadzwyczajnym wydarzeniom oraz usuwania ich następstw, która weszła w życie 24 stycznia 2004 r.
- Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeską o współpracy i wzajemnej pomocy w przypadku katastrof, klęsk żywiołowych i innych nadzwyczajnych wydarzeń, podpisana w Warszawie 8 czerwca 2000 r.
- Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o wzajemnej pomocy podczas katastrof i klęsk żywiołowych lub i innych poważnych wypadków, sporządzona w Warszawie 10 kwietnia 1997 r.
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz.U. 2021, poz. 869 ze zm.).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U. 2021, poz. 1940 ze zm.).
- Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa (Dz.U. 1998, nr 96, poz. 603 ze zm.).
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (Dz.U. 2017, poz. 1897).
- Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (Dz.U. 2017, poz. 1928).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r., o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2022, poz. 2091).
- Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (Dz.U. 2022, poz. 1720 ze zm.).
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym (Dz.U. 2023, poz. 122).
- Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o systemie powiadamiania ratunkowego (Dz.U. 2021, poz. 268).
- Wiktorowska A., *Terenowe organy administracji państwowej [w:] System prawa administracyjnego. Podmioty administrujące*, t. 6, red. R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, Warszawa 2011.
- Wyrok TK z dnia 25 listopada 2002 r., K 34/01, OTK-A 2202, nr 6, poz. 84.
- Wyrok TK z dnia 3 listopada 2006 r., K 31/06, OTK-A 2006, nr 10, poz. 147.
- Wyrok TK z dnia 12 marca 2007 r., K 54/05, OTK-A, nr 3, poz. 25.
- Zieliński E., *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 2006.
- Zimmermann J., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2014.
- Ziobro J., *Ratownictwo transgraniczne jako forma współpracy i integracji międzynarodowej oraz środek w procesie zapewniania bezpieczeństwa powszechnego – wybrane aspekty organizacji transgranicznych działań ratowniczych*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Służby Pożarniczej”, 2020, nr 73.

National rescue and firefighting system as an integral part of the state internal security organization - basic assumptions for the organization and functioning

Abstract

Ensuring the level of internal security of the state requires systemic legal solutions aimed at the protection of this value. It also refers to other goods that may be endangered or, as a result of events resulting from threats being a consequence of the laws of nature or civilization development, become the subject of violations. On the legislative basis, securing the implementation of this goal is therefore tantamount to the state's obligation

---

to legislate and apply the law in the area of the organization of the state's internal security system, and within it, an integrated rescue system obliged to protect these values and goods. Therefore, the considerations taken are to demonstrate the basic assumptions of the organization and functioning of the national rescue and firefighting system as one of the elements of the organization of the state's internal security and the rescue system, based on the provisions of the law. In this respect, it is also helpful to assess the status of public authorities with competences and tasks, responsible for the national rescue and firefighting system at individual levels, as well as system units for rescue operations aimed at the said protection.

Keywords: state security, national rescue and firefighting system, assumptions of the organization and functioning, system entities, tasks and competences

Ewelina Waśko-Owsiejczuk*

KRYTYCZNE SPOJRZENIE NA PROMOWANIE DEMOKRACJI

Streszczenie

Za jedno z najbardziej znaczących przemian w polityce światowej w XX wieku uznaje się globalne rozprzestrzenianie się demokracji. Ze względu na (jak się wydawało) silne zależności pomiędzy ustrojem demokratycznym i wolnym rynkiem promowanie demokracji zaczęło być coraz częstszym zjawiskiem, realizowanym przez coraz większą liczbę międzynarodowych aktorów. Celem niniejszego artykułu jest krytyczne spojrzenie na promowanie demokracji. Ważne jest przy tym pokazanie, jakie podmioty promują demokrację, jak również przedstawienie głównych celów im przyświecających i narzędzi wykorzystywanych, aby finalnie skupić się na krytycznej analizie zjawiska promowania demokracji, z przytoczeniem najważniejszych argumentów pojawiających się na ten temat zarówno w dyskursie naukowym, jak i politycznym. W artykule wyodrębniono kluczowe czynniki wpływające na osłabienie promowania demokracji za granicą, wskazując na: ograniczoną zdolność wpływania podmiotów międzynarodowych na proces demokratyzacji poszczególnych państw, który uzależniony jest od wielu czynników wewnętrznych; spadek wiarygodności, zaufania do promotorów demokracji (zwłaszcza do USA) oraz konflikt celów i interesów pomiędzy nadawcami i odbiorcami.

Słowa kluczowe: promowanie demokracji, podmioty promujące ustroj demokracyczny, krytyka promowania demokracji, kryzys

Wstęp

Jednym z najbardziej znaczących przemian w polityce światowej w XX wieku było globalne rozprzestrzenianie się demokracji. Zauważalny w tym okresie wzrost liczby państw demokratycznych na świecie był wyrazem zmiany w postrzeganiu demokracji przez społeczność międzynarodową jako najbardziej uzasadniony i odpowiedni typ ustroju politycznego¹. Efekt „do-

---

* Uniwersytet w Białymstoku, e-mail: wasko-owsiejczuk@uwb.edu.pl, ORCID: 0000-0002-9021-3100.

¹ Zob. R. Zięba, *Promocja demokracji przez Zachód we wschodniej części Europy w XXI wieku*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, 2017, nr 11, s. 71–73.

mina” spowodował, że od 2014 roku ponad połowie państw świata przypisuje się ustroj demokratyczny². Trend ten postrzegano jako głęboką zmianę w stosunkach pomiędzy społeczeństwem i rządem. Jednocześnie alternatywy dla ustroju demokratycznego zaczęły tracić legitymację w środowisku międzynarodowym. Szczególnie ważne przy tym procesie umacniania się demokracji na świecie był upadek Związku Radzieckiego oraz „trzecia fala” demokracji³, które zwiastowały jej triumf nad innymi typami ustroju politycznego, co podkreślała m.in. teoria Francisa Fukuyamy o „końcu historii” z 1992 roku, w której dowodził on nie tylko wyższości demokracji nad innymi typami ustrojów, ale zapowiadał trend „wyczerpania się nowych projektów ustrojowych”⁴. Ta ogólnościatowa tendencja – rozprzestrzeniania się demokracji na świecie, w dużej mierze była spowodowana presją międzynarodową ze strony globalnych aktorów, zwłaszcza Stanów Zjednoczonych Ameryki, które mogły w ten sposób realizować swoje cele polityczne i gospodarcze. Ze względu na (jak się wydawało⁵) silne zależności pomiędzy ustrojem demokratycznym i wolnym rynkiem, promowanie demokracji zaczęło być coraz częstszym zjawiskiem, realizowanym przez coraz większą liczbę międzynarodowych aktorów⁶. Poprzez pomaganie innym państwom w procesie transformacji ustrojowej można było zyskać chociażby wiernego sojusznika czy przewidywalnego partnera biznesowego, zapewniając sobie nowe rynki zbytu, poszerzając strefę wpływów i wzmacniając swoją pozycję międzynarodową⁷.

Celem niniejszego artykułu jest krytyczne spojrzenie na promowanie demokracji w rozumieniu wartości uznawanych za demokratyczne. Ważne jest przy tym pokazanie, jakie podmioty promują demokrację, jak również przedstawienie głównych celów im przyświecających i narzędzi

---

² S. Bush, *The Taming of Democracy Assistance. Why Democracy Promotion Does Not Confront Dictators*, Cambridge 2015, s. 3.

³ Trzecia fala demokracji rozpoczęła się, zdaniem Samuela P. Huntingtona, w roku 1974 zamachem stanu w Lizbonie, który stanowił początek ruchu w kierunku demokracji o ogólnościatowym zasięgu. Zob. S.P. Huntington, *Trzecia fala demokracji*, Warszawa 1995, s. 13–35.

⁴ Zob. F. Fukuyama, *Koniec historii*, Poznań 1996.

⁵ Oczywiście znajdziemy również przypadki państw, w których silne zależności pomiędzy ustrojem politycznym i wolnym rynkiem nie były warunkiem koniecznym, jak pokazuje chociażby gospodarczy rozwój Chin. Co więcej, znane są również przykłady państw, w których demokracja nie przyniosła rozwoju gospodarczego. Przyczyniło się to przed laty do rozczarowania znacznej części ich obywateli ustrojem demokratycznym (np. w niektórych krajach Afryki i Ameryki Łacińskiej).

⁶ O. Tansey, *Regime-Building: Democratization and International Administration*, New York 2009, s. 22 i dalsze.

⁷ Zob. E. Waśko-Owsiejczuk, *Promowanie demokracji w polityce zagranicznej USA wobec Iraku. Agenda, instrumenty, wyzwania*, Warszawa 2022, s. 12 i dalsze.

wykorzystywanych, aby finalnie skupić się na krytycznej analizie zjawiska promowania demokracji, z przytoczeniem najważniejszych argumentów pojawiających się na ten temat zarówno w dyskursie naukowym, jak i politycznym.

Podmioty promujące demokrację – kto, kiedy, jak i dlaczego?

Do najważniejszych podmiotów promujących demokrację i wywierających największy wpływ na proces demokratyzacji zaliczamy: państwa, instytucje i organizacje międzynarodowe, partie polityczne, ponadnarodowe organizacje pozarządowe. Wraz z zakończeniem zimniej wojny promowanie demokracji zostało włączone do strategii rozwoju instytucji i organizacji międzynarodowych, takich jak ONZ, UE, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju czy Bank Światowy, ale także poszczególnych państw zachodnich, np. USA, Niemcy, Wielka Brytania, Francja, Szwecja, Holandia. Aktywną rolę w promowaniu i wspieraniu demokracji odgrywają ponadto organizacje międzyrządowe, np. Międzynarodowy Instytut na rzecz Demokracji i Pomocy Wyborczej, czy też autonomiczne, ale częściowo finansowane przez państwo organizacje specjalistyczne, np. Holenderski Instytut ds. Demokracji Wielopartyjnej; fundacje polityczne (np. niemiecki Stiftungen); organizacje pozarządowe i organizacje społeczeństwa obywatelskiego (np. Europejskie Partnerstwo na rzecz Demokracji czy Amnesty International), czy też prywatne firmy (np. Chemonics i DAC)⁸. Do tej pory podmioty zewnętrzne wydają miliony dolarów i euro na propagowanie demokracji, współpracują ze sobą i wspierają wspólne inicjatywy w tym zakresie. W rezultacie prawo międzynarodowe uległo stopniowej transformacji w kierunku uznania prawa zarówno do obrony, jak i promowania demokracji. Wśród powodów zaangażowania podmiotów zewnętrznych w proces transformacji systemowej w różnych regionach świata wymienia się m.in. chęć rozpowszechnienia przez mocarstwa zachodnie własnego porządku politycznego, gospodarczego, społecznego i wartości demokratycznych; rozpowszechnienie teorii demokratycznego pokoju⁹ nie tylko w dyskursie naukowym, ale również politycznym – hasło „demokracje nie walczą ze sobą” było powielane przez wielu polityków w różnych

⁸ Szerzej zob. J. Bridoux, M. Kurki, *Democracy promotion: a critical introduction*, New York 2014, s. 21 i dalsze.

⁹ Zob. B. Wiśniewski, *Teoria demokratycznego pokoju [w:] Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zajac, Warszawa 2015, s. 57–58.

dekadach; połączenie demokracji z bezpieczeństwem; powiązanie ustroju demokratycznego z silną gospodarką¹⁰.

Szukając korzeni promowania demokracji, niektórzy badacze przyjmują, że dopiero w XX wieku wykształciły się znane do dziś społeczności międzynarodowej wzorce promowania demokracji za przykładem Stanów Zjednoczonych, które postrzega się jako współczesnego promotora demokracji pierwszego pokolenia z dwóch powodów. Po pierwsze, polityka i działania USA wpłynęły i ukształtowały politykę promowania demokracji późniejszych pokoleń promotorów rządów demokratycznych bezpośrednio – wzywając i zachęcając inne państwa zachodnie do udziału w promowaniu demokracji. Po drugie, Stany Zjednoczone miały również pośredni wpływ – inne kraje demokratyczne skopiowały politykę USA. Podkreśla się, że to właśnie za rządów prezydenta Woodrowa Wilsona ustanowiono podstawowe rozumienie celów, założeń i instrumentów promowania demokracji¹¹.

Główną motywacją dla pierwszego pokolenia prodemokratycznej polityki, którą przyjęły państwa zachodnie, było zbudowanie sobie bardziej bezpiecznego środowiska do rozwoju i współpracy poprzez ochronienie społeczności międzynarodowej przed rozprzestrzenieniem komunizmu i stabilizację rozwijającego się świata. Należy podkreślić, że wspieranie procesów demokratyzacji w latach 60. i 70. XX wieku było bardzo trudnym przedsięwzięciem. Próby zaszczerpienia demokracji liberalnej w większości państw Afryki, Azji i Ameryki Łacińskiej skończyły się wówczas niepowodzeniem. W państwach, w których demokracja przetrwała, zauważalna była tendencja do pożyczania modeli tego ustroju od państw zachodnich, ale często w bardzo zmodyfikowanym kształcie, np. wprowadzając stosunkowo małe elektoraty, słabą instytucjonalizację, ograniczenia dla tworzenia społeczeństwa obywatelskiego. Wśród państw zachodnich, które promowanie demokracji włączyły jako stały i ważny element swojej polityki zagranicznej, należy wyróżnić Stany Zjednoczone Ameryki, które w latach 60. XX wieku ustanowiły fundusz na rzecz promowania demokracji za granicą, uchwalając *Foreign Assistance Act*¹². Dzięki tej ustawie powstał mechanizm, który umożliwił

---

¹⁰ T. Risse, *Conclusions: Towards Transatlantic Democracy Promotion?* [w:] *Promoting Democracy and the Rule of Law. American and European Strategies*, red. A. Magen, T. Risse, M.A. McFaul, New York 2009, s. 244–245; P.J. Schraeder, *The State of the Art in International Democracy Promotion: Results of a Joint European-North American Research Network*, „Democratization”, 2003, vol. 10, no. 2, s. 25–26.

¹¹ D. Huber, *Democracy Promotion and Foreign Policy. Identity and Interests in US, EU and Non-Western Democracies*, New York 2015, s. 7.

¹² *Foreign Assistance Act of 1961*, Public Law 87–195; Approved September 4, 1961.

USA wspieranie procesów demokratycznych w Azji, Ameryce Łacińskiej i na Bliskim Wschodzie. W latach 70. pomoc gospodarcza stała się głównym narzędziem w polityce zagranicznej USA, wykorzystywanym pod szyldem promowania demokracji do „nagradzania” i „karania” konkretnych państw. W kolejnych administracjach rozszerzano zakres pomocy i warunków, na których miała być udzielana, m.in. poprzez włączenie wymogu poszanowania praw człowieka. Warto przy tym podkreślić, że strategia promowania demokracji w polityce USA miała uzasadnienie geopolityczne. Celem było potrzymanie amerykańskich interesów ideologicznych i materialnych, np. w Ameryce Łacińskiej, gdzie promowanie demokracji miało za zadanie powstrzymanie nacisków nacjonalistycznych i utrzymanie dominującej pozycji USA.

Po zamachach terrorystycznych 11 września 2001 roku w USA promowanie demokracji zyskało nowy wymiar – łącząc korzenie i źródła terroryzmu z brakiem demokratycznej otwartości w świecie islamskim. Korzeni promowania demokracji w polityce państw Europy Zachodniej można również doszukiwać się w latach 60. XX wieku. Podobne przyświecały im cele i ideały, chęć zapewnienia bezpieczeństwa i obawy materialne. W odróżnieniu od USA, dla krajów Europy Zachodniej polityka prodemokratyczna wyłoniła się z dekolonizacji. I tak np. Wielka Brytania i Francja wdrażały programy stopniowej dekolonizacji w Afryce m.in. poprzez nauczanie afrykańskich elit procesu zarządzania państwem¹³. Charakter i znaczenie strategii promowania demokracji przez państwa zachodnie zmieniało się na przestrzeni kolejnych dekad. Lata 80. i 90. XX wieku otworzyły nową fazę promowania demokracji, do czego bez wątpienia przyczyniła się transformacja społeczno-polityczna Europy Środkowej i Wschodniej¹⁴ i upadek Związku Radzieckiego. Od tej pory strategia prodemokratyczna na stałe zagościła w priorytetach polityki zagranicznej państw zachodnich, co znalazło swój wyraz m.in. w zwiększonych finansach na ten cel. Jednym z czynników mających

---

¹³ Należy podkreślić, że zgoda mocarstw europejskich na dekolonizację nie oznaczała rezygnacji z zachowania wpływów (zwłaszcza politycznych i gospodarczych) w dotychczasowych koloniach. Dążono tym samym do ustanowienia sieci wzajemnych powiązań, które umożliwiłyby kształtowanie polityki w Afryce. Zob. K. Zajączkowski, *Wielka Brytania w afrykańskiej rzeczywistości międzynarodowej przełomu XX i XXI wieku*, „Forum Politologiczne”, 2012, t. 13, s. 142 i dalsze; A.W.M. Smith, C. Jeppesen, *Britain, France and the Decolonization of Africa: Future Imperfect?*, London 2017, s. 1 i dalsze.

¹⁴ Warto dodać, że po ponad 30 latach od transformacji demokratycznej niektóre z państw tego regionu (m.in. Węgry, Polska) borykają się obecnie z problemem regresu demokratycznego. Zob. J. Hornat, *The Visegrad Group and Democracy Promotion: Transition Experience and Beyond*, London 2021.

wpływ na nową fazę promowania demokracji było sformalizowanie i zinstytucjonalizowanie polityki na szczeblu rządowym, pozarządowym i regionalnym. Dzięki temu programy zakładające demokratyzację można było rozszerzyć po raz pierwszy na nowe obszary geograficzne, takie jak Hongkong, RPA, Korea Południowa, kraje byłego Związku Radzieckiego i Układu Warszawskiego. Polityka promowania demokracji państw zachodnich przyjęła przy tym strategię inkorporacji zasad demokratycznych oraz zachęty w postaci np. pomocy rozwojowej krajom przechodzącym transformację systemową, zyskując tym samym hegemoniczną kontrolę w świecie rozwijającym się i postkomunistycznym. Zasięg geograficzny objęty polityką promowania demokracji przez państwa zachodnie jest obszerny i obejmuje Azję, Bliski Wschód, Europę Środkową i Wschodnią, Amerykę Łacińską, Afrykę. Wsparcie ma przy tym różny charakter, np. programy wspierające reformy sądownictwa, reformy instytucjonalne, edukacji obywatelskiej, reformy partii, budowania społeczeństwa obywatelskiego, wolnego rynku (m.in. poprzez pomoc w przygotowaniu odpowiednich regulacji, przekształcenia systemu finansowego), przedsiębiorczości (m.in. poprzez szkolenia z zakresu zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej), wolnych mediów, wolnych wyborów¹⁵.

Institucje i organizacje międzynarodowe preferują stosowanie polityki opartej na perswazji lub warunkowości w celu zmobilizowania państw niedemokratycznych do przemian ustrojowych. Wprowadzenie kryteriów politycznych dotyczących pomocy miało zapewnić rozwój gospodarczy pod warunkiem przeprowadzenia reform politycznych. W latach 80. XX wieku zaczęto nierozdzielnie wiązać rozwój gospodarczy z demokratycznym systemem politycznym. Od tej pory zaczęto stosować pakiet reform gospodarczo-politycznych zalecanych państwom chcącym uzyskać pomoc. Wychodząc z założenia, że funkcjonowanie prywatnych przedsiębiorstw wymaga sprzyjającego środowiska, które może zapewnić wyłącznie rząd, instytucje międzynarodowe wywierały wpływ na proces demokratyzacji państw ubiegających się o pomoc¹⁶. Na mocy czwartej konwencji z Lomé z 1990 roku¹⁷ ustanowiono precedens w Europie, wprowadzając opcję zawieszenia pomocy w przypadku naru-

---

¹⁵ J. Grugel, *Democratization. A Critical Introduction*, New York 2002, s. 123–129. Zob. również: R. Youngs, *International Democracy and the West The Role of Governments, Civil Society, and Multinational Business*, New York 2004, s. 2 i dalsze.

¹⁶ J. Grugel, *op.cit.*, s. 129–130.

¹⁷ Czwarta konwencja z Lomé jest umową zawartą pomiędzy Europejską Wspólnotą Gospodarczą i 69 krajami Afryki, Karaibów i Pacyfiku w sprawie handlu i pomocy. Zob. *Fourth ACP-EEC Convention*, United Nations Treaty Series, 19 December 1990, Lomé, <https://treaties.un.org> (2.10.2022).

szenia praw człowieka. Bank Światowy wprowadził wówczas do powszechnego obiegu pojęcie „dobrych rządów”, obejmujących odpowiedzialność publiczną, pluralistyczne instytucje polityczne, wolność prasy i praw człowieka. Koncepcja ta szybko rozprzestrzeniła się wśród darczyńców dwu- i wielostronnych, a od początku lat 90. można uznać ją za motyw przewodni dyskursu rozwojowego. Niektórzy badacze podkreślają, że współcześnie dobre rządy stosuje się zamiennie z rządami demokratycznymi¹⁸. Obok instytucji międzynarodowych bardzo ważną rolę promotora demokracji odgrywają organizacje międzynarodowe, w tym Organizacja Narodów Zjednoczonych, oferując różne formy wsparcia, zachęty i kar, czy też Unia Europejska¹⁹, która nie tylko realizuje szereg projektów związanych z demokracją i prawami człowieka, ale też warunkuje otrzymanie członkostwa w organizacji m.in. od ustroju demokratycznego²⁰.

Partie polityczne z kolei mogą się przyczyniać do demokratyzacji na wiele sposobów, dwa główne sprowadzają się do przekształcania mentalności elit w okresie transformacji oraz organizowania społecznych kampanii edukacyjnych. I tak europejskie i amerykańskie partie polityczne były zaangażowane w procesy demokratyzacji w Ameryce Łacińskiej i Europie Wschodniej i Środkowej. Jednym ze sposobów wywierania wpływu na wydarzenia jest np. przyznawanie lub wstrzymywanie członkostwa w partiach ponadnarodowych (międzynarodowych). Partie mogą zachęcać ponadto do reform politycznych poprzez zapewnienie wsparcia finansowego, szkoleniowego i merytorycznego, pomagając np. w opracowaniu programów reformy sądownictwa, mechanizmów ustanowienia praworządności, wzmocnieniu praw człowieka. Współcześnie rola partii politycznych w procesach przemian społeczno-politycznych jest przyćmiona przez aktywną działalność organizacji pozarządowych, które oferują alternatywny model demokratyzacji oddolnej. Ich podstawową funkcją jest reprezentowanie interesów ludu i propagowanie reform demokratycznych. Działalność tych organizacji sprowadza się do

---

¹⁸ Warto dodać, iż jest to tzw. punkt widzenia zachodniego. Zob. J. Wolff, *From the Unity of Goodness to Conflicting Objectives: The Inherent Tensions in the External Promotion of Democracy and Civil Society* [w:] *Civil Society and Democracy Promotion*, red. T. Beichelt [i in.], New York 2014, s. 69.

¹⁹ Zob. J. Zajac, *Promocja demokracji w państwach arabskich w polityce zagranicznej Unii Europejskiej*, „Przegląd Politologiczny” 2008, nr 2, s. 53–67; M. Neuman, *Democracy Promotion and the Normative Power Europe Framework*, Springer, Cham 2019.

²⁰ Szerzej zob. G. Pridham, *The European Union, Democratic Conditionality and Transnational Party Linages* [w:] *Democracy without borders. Transnationalization and conditionality in new democracies*, red. J. Grugel, New York 2001, s. 59 i dalsze.

organizowania globalnych kampanii informacyjno-promocyjnych, transnarodowej aktywności ruchu społecznego, wdrażania prodemokratycznych programów i szkoleń. Organizacje pozarządowe prowadzą również kampanie, wykorzystując lobbing i protesty społeczne, których celem niejednokrotnie była zmiana polityki poszczególnych państw czy organizacji międzynarodowych w zakresie demokratyzacji. Wśród podmiotów promujących demokrację ważną rolę odgrywa ponadto społeczeństwo obywatelskie, które może ułatwiać przemiany społeczno-polityczne w danym kraju na różnych etapach transformacji, w tym poprzez pomoc w przejściu od rządów autorytarnych do demokracji wyborczej lub poprzez pogłębianie i konsolidację ustanowionej już demokracji. Zwłaszcza na etapie tworzenia fundamentów pod nowy ustrój polityczny społeczeństwo obywatelskie może odgrywać kluczową rolę, głównie ze względu na to, że wszystko jest w fazie tworzenia, tym samym instytucje demokratyczne są jeszcze słabe, nie powstały jeszcze nowe partie polityczne. Ten etap jest określany jako szczyt politycznego zaangażowania społeczeństwa obywatelskiego w proces demokratyzacji, które może zarówno wpływać na mobilizację społeczeństwa, jak również wywierać wpływ na tworzące się struktury i przepisy. Badacze problematyki zgodnie podkreślają, że stabilne i funkcjonujące demokracje zależą w dużym stopniu od przężnej działalności społeczeństw obywatelskich²¹.

Krytyka promowania demokracji

Kwestia zasadności aktywnego uczestniczenia różnych podmiotów stosunków międzynarodowych (zwłaszcza państw) w działaniach na rzecz zewnętrznego promowania demokracji stanowi przedmiot debaty zarówno w dyskursie naukowym, jak i politycznym²². Podczas kiedy zwolennicy wskazują, że promowanie demokracji powinno stanowić wiodącą zasadę (priorytet) polityki zagranicznej uprzemysłowionych państw zachodnich, podkreślając nawet, że „eksportowanie demokracji” jest nie tylko obowiązkiem tych państw, ale i „przeznaczeniem”²³, jej

²¹ J. Grugel, *op.cit.*, s. 130–135; J. Wolff, *op.cit.*, s. 45.

²² W kontekście politycznym nasiloną krytykę można zauważyć zwłaszcza na linii USA – Chiny i Rosja, których władze zarzucają Waszyngtonowi m.in. stosowanie podwójnych standardów i roszczenie sobie prawa do decydowania o tym, kto jest godny nazywania się demokracją, a kto nie. Zob. M. Crowley, Z. Kanno-Youngs, *Biden Rallies Global Democracies as U.S. Hits a 'Rough Patch'*, New York Times, <https://www.nytimes.com> (4.01.2023).

²³ Niektórzy podkreślają, że celem USA nie są podboje terytorialne i gnębienie narodów, ale wyzwolenie i demokratyzacja, co wynika z amerykańskiej wyjątkowości

krytycy akcentują ograniczoną zdolność wpływania podmiotów międzynarodowych na proces demokratyzacji, który jest uzależniony, ich zdaniem, głównie od czynników wewnętrznych. Ważny jest przy tym stopień zaufania lokalnej społeczności do propagatorów demokracji oraz wiarygodność ich działań w zakresie promowania demokracji. Innymi słowy, jeżeli społeczeństwo w kraju-odbiorcy nie ufa państwudarczyńcy, to nie będzie w pełni zaangażowane w proces przemian ustrojowych. Za przykład mogą posłużyć amerykańskie programy realizowane w państwach regionu Bliskiego Wschodu, które zakładały przeprowadzenie reform politycznych i gospodarczych. Jak wskazują statystyki, państwa-odbiorcy z chęcią skorzystały z programów zapewniających im wsparcie gospodarcze i finansowe, ale z dużym sceptycyzmem i nieufnością podchodziły do programów politycznych²⁴, obawiając się ograniczenia, a nawet obalenia swojej władzy²⁵. Podkreśla się, że państwa promujące i uczące zasad demokratycznych same w sobie nie są doskonałymi demokracjami i często mają rozbieżne interesy i cele, są przy tym niespójne w działaniach. Co więcej, rozbieżności w interesach i celach często istnieją również na linii nadawca-odbiorca²⁶, i co za tym idzie, nie zawsze państwa promujące demokrację za granicą skupiają się na elementach uznawanych za ważne przez odbiorców²⁷. Za przykład mogą posłużyć działania podjęte przez USA w Iraku po obaleniu siłą reżimu Saddama Husajna w 2003 roku, kiedy to Amerykanom zależało

---

i głęboko zakorzenionej moralności kraju. Zob. J. Vaïsse, *Why Neoconservatism Still Matters*, „Policy Paper”, May 2010, no. 20, s. 3–6. Podobną argumentację stosowali w różnych okresach amerykańscy politycy, np. prezydent G.W. Bush często posługiwał się retoryką idealistyczną, uzasadniając rozpoczęcie wojny przeciwko S. Husajnowi w następujący sposób: „Wolność jest darem Boga dla każdego człowieka na świecie. Ameryka ma wielkie zadania, tak w kraju jak i poza nim. Powołano nas, aby bronić kraj i prowadzić świat do pokoju”. Zob. *President’s Remarks at Religious Broadcasters’ Convention*, The White House. George W. Bush, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov>, (3.10.2022).

²⁴ Najbardziej wymiernym przykładem był w tym kontekście Egipt.

²⁵ Szerzej zob. S.E. Yerkes, T. Cofman, *The Middle East Partnership Initiative: Progress, Problems, and Prospects*, Brookings, <https://www.brookings.edu> (3.10.2022).

²⁶ Niektórzy badacze podkreślają, że w przypadku takiego celu, jak rozwój gospodarczy, interesy odbiorcy i nadawcy są zbieżne, natomiast w przypadku demokratyzacji autorytarni odbiorcy mają silne powody, aby się sprzeciwić temu, do czego dążą donatorzy. Zob. B. Seng Tan, *International Aid and Democracy Promotion: Liberalization at the Margins*, Routledge, New York 2020. Zob. również: C. Elliott, *Democracy Promotion as Foreign Policy: Temporal Othering in International Relations*, Routledge, New York 2017.

²⁷ Podkreśla się, że wsparcie dla demokracji może być łatwo wykorzystane jako przykrywką dla egocentrycznych interesów gospodarczych Zachodu. Zob. R. Youngs, *Misunderstanding the Maladies of Liberal Democracy Promotion*, Fríde, <https://www.files.ethz.ch> (4.01.2023).

na szybkim przeprowadzeniu wyborów parlamentarnych, przygotowaniu konstytucji irackiej i ogłoszeniu sukcesu, zamiast poświęcić czas na potrzebne długotrwałe i trudne rozmowy służące wypracowaniu konsensusu pomiędzy różnymi grupami etnicznymi i religijnymi.

Coraz częściej w debacie na temat wpływu demokracji na gospodarkę przytacza się przykład potęgi gospodarczej Chin, który stanowi zaprzeczenie tezy o powiązaniu wzrostu gospodarczego z ustrojem demokratycznym²⁸. Niektórzy badacze dowodzą, że zaangażowanie podmiotów zewnętrznych w wewnętrzny proces przemian społeczno-politycznych innych państw ma więcej skutków negatywnych niż pozytywnych i służy przede wszystkim realizacji własnych interesów gospodarczych mocarstw zachodnich. Do tej dyskusji włączany jest często wątek kulturowy, który sprowadza międzynarodowy wymiar promowania demokracji do próby westernizacji rozwijającego się świata, określając go nawet formą „neokolonializmu”²⁹. Krytycy zewnętrznego promowania ustroju demokratycznego ostrzegają przed skutkami natarczywego rozpowszechniania idei demokracji, podkreślając, że promowanie rządów liberalnych w państwach nieprzychylnie nastawionych do politycznych przemian może prowadzić do wojen. Samuel Huntington podkreśla przy tym, że to, co Zachód określa mianem zasad uniwersalnych, innym społeczeństwom kojarzy się z imperializmem. Twórca teorii o „zderzeniu cywilizacji” wskazuje ponadto na brak konsekwencji w realizacji „zasad zachodnich”, co skutkuje dużą dawką hipokryzji i stosowania podwójnych standardów. Za przykład podaje rozpowszechnianie praw człowieka, które stanowią kwestię sporną w przypadku Chin, ale nie Arabii Saudyjskiej³⁰.

Nie tylko intencje propagatorów demokracji są podawane w wątpliwość, ale również skuteczność programów prodemokratycznych. Podkreśla się, że programy zewnętrzne nie mają bezpośredniego związku z sukcesem lub z porażką eksperymentów na rzecz demokratyzacji. Wychodząc z założenia, że niezbędnym wymogiem do zbudowania i zako-

---

²⁸ Podkreśla się, że wzrost znaczenia Chin stwarza nowe przeszkody dla amerykańskich zwolenników promowania demokracji, ograniczając wpływ USA poprzez dostarczanie rządóm autokratycznym lub upadającym demokracjom realnej alternatywy. J.M. Smith, *In an Age of China Rising, Has U.S. Democracy Promotion Lost Its Edge as a Foreign Policy Goal?*, Heritage Foundation, <https://www.heritage.org> (4.01.2023). Zob. również: S. Bush, *op.cit.*, s. 211–212; S. Grimm, J. Leininger, *Not all good things go together: conflicting objectives in democracy promotion*, „Democratization”, 2012, vol. 19, no. 3, s. 392 i dalsze.

²⁹ P.J. Schraeder, *op.cit.*, s. 25.

³⁰ S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 2007, s. 307–309.

rzenia stabilnej, trwałej i silnej demokracji jest wsparcie wielu podmiotów wewnętrznych (w tym elit i społeczeństwa obywatelskiego), nawet najbardziej hojne wsparcie zewnętrzne nie jest w stanie zapewnić skuteczności transformacji społeczno-politycznej bez znaczącego zaangażowania grup krajowych. Wskazuje się przy tym, że nie wszędzie demokracja się przyjęła i wiele krajów (np. postradzieckich) można dziś scharakteryzować jako reżimy hybrydowe, które po pierwszych krokach zrobionych w kierunku demokracji zmieniły kierunek polityczny, utknąwszy pomiędzy demokracją a ponowną autokracją. Podkreśla się, że jednym z ważniejszych błędów popełnianych przez podmioty zewnętrzne jest pośpiech. Proces przemian ustrojowych powinien przebiegać ewolucyjnie, tym samym przeprowadzenie drastycznych zmian w krótkim czasie nie rokuje wielkich szans na zakorzenienie demokracji, zwłaszcza w państwach niemających tradycji demokratycznych. Niektórzy badacze problematyki dowodzą ponadto, że podmioty zewnętrzne nie analizują wystarczająco szczegółowo problemów wewnętrznych państw przechodzących proces demokracji, pomijając często niewralgiczne kwestie społeczne i polityczne. Wskazują przy tym, że sama reforma instytucjonalna jest niewystarczająca, a złożony proces transformacji ustroju wymaga szeregu zmian, m.in. społeczno-ekonomicznych, kulturowych, redystrybucji władzy. Stosowanie programów demokracji opartej na warunkowości również nie gwarantuje sukcesu. Za przykład mogą posłużyć programy prodemokratyczne wdrażane w Afryce Subsaharyjskiej, które zakończyły się sztucznym narzuceniem zachodniego modelu demokracji bez zakorzenienia norm. Demokratyczne otwarcie zakończyło się gwałtownym konfliktem wewnętrznym, i co za tym idzie, nie są przestrzegane tam rządy prawa i fundamentalne zasady demokratyczne, wzmacniające społeczeństwo obywatelskie i ograniczające władzę elit³¹. Jak słusznie podkreśla Laurence Whitehead: „Programy prodemokratyczne nie mogą spowodować szybkich i poważnych zmian w krótkim czasie, [...] zwłaszcza w przypadku państw naznaczonych wielowiekowymi, głęboko osadzonymi autorytarnymi praktykami”³².

Wskazuje się ponadto, że promowanie demokracji wprowadza element irracjonalności zamiast roztropności w stosunkach międzynarodowych ze względu na wpływ opinii publicznej. Niektórzy badacze podkreślają, że polityka promowania demokracji może ulec „kaprysom opinii publicznej i nastrojom społecznym, które mogą prowadzić do

³¹ J. Grugel, *op.cit.*, s. 135–136.

³² L. Whitehead, *Three International Dimensions of Democratization* [w:] *The International Dimension of Democratization*, red. L. Whitehead, Oxford 1996.

nierozsądnych działań”³³. Jeszcze więcej kontrowersji budzi kwestia promowania demokracji przy wykorzystaniu siły militarnej z kilku powodów. Po pierwsze, ze względu na to, że jej głównym celem jest obalenie reżimu, a bardziej merytoryczna praca następuje po zakończeniu działań wojskowych podczas budowania fundamentów pod ustrój demokratyczny. Tym samym przeprowadzenie samej interwencji zbrojnej jest niewystarczające do rozpoczęcia przemian ustrojowych. Po drugie, cele interwencji zbrojnych nie ograniczają się zazwyczaj wyłącznie do budowania demokracji lub promowanie demokracji nie stanowi bezpośredniej przyczyny rozpoczęcia działań wojskowych. Za przykład mogą posłużyć amerykańskie interwencje zbrojne w Panamie i Iraku, gdzie promowanie demokracji było wymienione jako jeden z powodów obok zapewnienia bezpieczeństwa czy celów gospodarczych. Co za tym idzie, nie można jednoznacznie skonstatować, czy promowanie demokracji rzeczywiście było jedną z przyczyn interwencji zbrojnej czy może stanowiło skuteczne narzędzie retoryczne mające na celu uzasadnienie podjętych działań. Po trzecie, dylemat stanowi wykorzystanie środków niepokojowych do promowania demokracji. Stawiane są przy tym pytania: czy cele usprawiedliwiają podjęte środki? czy narzucanie demokracji przy pomocy siły należy uznać za dopuszczalne i usprawiedliwione? Zwolennicy przytaczają przykład Japonii i Niemiec, które po drugiej wojnie światowej pomyślnie przeszły proces demokratyzacji przy pomocy interwencji zewnętrznej. Krytycy z kolei podkreślają, że zbudowanie demokracji w kraju ogarniętym wojną jest niemożliwym marzeniem „zrodzonym z pychy Zachodu”, a zaszczepienie odgórnie ustroju demokratycznego siłą jest przeciwne demokratycznym ideałom³⁴. Jako przykład można tu wskazać nieudane przypadki budowania siłą demokracji przez USA w Iraku i Afganistanie – zwłaszcza w tym ostatnim państwie zauważalny jest powrót do stanu sprzed 2001 roku, kiedy to rządy talibów podstawą afgańskiego systemu politycznego uczyniły szariat.

Współcześnie możemy obserwować dwa niepokojące trendy: 1) nadużywania słowa demokracja i określania rządami demokratycznymi państw, które faktycznie mają reżim autorytarny czy też podejmują działania w „obronie demokracji i praw człowieka”³⁵, co możemy obec-

³³ G. Sørensen, *Democracy and Democratization. Processes and Prospects in a Changing World*, New York 2008, s. 136–137.

³⁴ P.J. Schraeder, *op.cit.*, s. 27; D. Huber, *op.cit.*, s. 25–26; C. Zürcher [i in.], *Costly democracy: peacebuilding and democratization after war*, Stanford 2013, s. 3.

³⁵ Warto podkreślić, że nie tylko państwa autorytarne podejmują działania militarne w imię obrony praw człowieka, ale również kraje demokratyczne. Za przykład może posłużyć interwencja zbrojna USA w Iraku w marcu 2003 roku. Główny trzon argumentacji administracji prezydenta George’a W. Busha obok zwalczania terroryzmu, współ-

nie obserwować chociażby w postaci agresji Rosji na Ukrainę³⁶, 2) odwrótu od demokracji – tylko w 2021 roku odnotowano spadek poziomu demokracji w 60 państwach³⁷. Po okresie prosperity w polityce promowania demokracji, kiedy to zasiane ziarno demokracji potrafiło kiełkować, obejmując kolejne kraje w regionie, przyszedł czas na niebezpieczny odwrót od zasad demokratycznych. I chociaż czynników wpływających na ten proces można wymienić wiele³⁸, m.in. ograniczoną zdolność wpływania podmiotów międzynarodowych na proces demokratyzacji poszczególnych państw, który uzależniony jest o wielu czynników wewnętrznych, czy też zakrojone na szeroką skalę działania Chin i Rosji, które w tandemie dążą do obalenia ładu międzynarodowego opartego na demokratycznych wartościach³⁹, a także dezinformację i rozpowszechnianie *fake newsów* (szczególnie uciążliwe w dobie mediów społecznościowych⁴⁰), czy też brak wiedzy/świadomości promotorów demokracji w zakresie lokalnych realiów, równowagi sił i nieformalnie obowiązujących zasadach w danym państwie-odbiorcy, to jednocześnie nie da się zaprzeczyć, że spadek wiarygodności, zaufania oraz konflikt celów i interesów pomiędzy nadawcami i odbiorcami promowania demokracji stanowi ich kluczowy element.

---

pracy Saddama Husajna z Al-Kaidą, oskarżeń o posiadanie broni masowego rażenia przez reżim Husajna, sprowadzał się do wyzwolenia ludności cywilnej spod władzy tyrana, ochrony praw człowieka i chęci zbudowania w Iraku demokracji (*Remarks on the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy, November 6, 2003* [w:] *Public Papers of the Presidents of the United States: George W. Bush, Book II*, Washington 2003, s. 1468–1474).

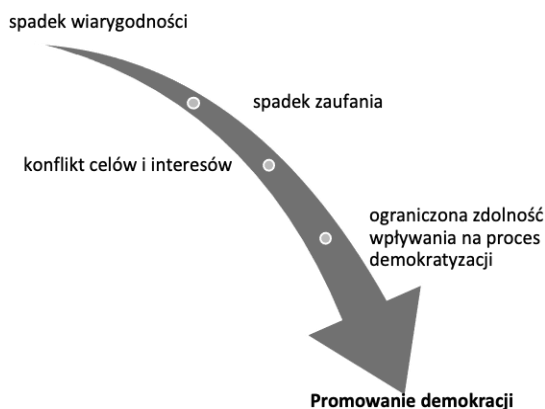
³⁶ Prezydent Władimir Putin argumentował agresję Rosji na Ukrainę, przedstawiając Rosję jako gwaranta praw i obrońcę ludności rosyjskojęzycznej. *Transcript: Vladimir Putin's Televised Address on Ukraine, 2022*, Bloomberg, <https://www.bloomberg.com> (6.10.2022). Przy czym retorykę tę stosował już wcześniej, zob. M. Menkiszak, *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*, „Komentarze OSW”, 2014, nr 131, s. 1 i nast.

³⁷ *Democracy Index 2021*, The Economist Group 2022, www.eiu.com (6.10.2022); *Freedom in the world 2022*, Freedom House, <https://freedomhouse.org> (6.10.2022).

³⁸ Zob. J. Leininger, J. Grävingsholt, O. Schlumberger, *The Three Cs of Democracy Promotion Policy: Context, Consistency and Credibility*, „Briefing Paper”, 2009, no. 1.

³⁹ Zob. E. Waśko-Owsiejczuk, *Miejsce Rosji w polityce bezpieczeństwa USA w XXI wieku w kontekście zacieśniania współpracy rosyjsko-chińskiej*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, 2018, nr 3, s. 69–83.

⁴⁰ Za przykład może posłużyć mobilizacja zwolenników Donalda Trumpa, którzy przeprowadzili szturm na Kapitol 6 stycznia 2021 roku w imię obrony demokratycznych procesów wyborczych, ze względu na to, że po przegranych wyborach prezydenckich (3 listopada 2021 roku) D. Trump wielokrotnie podważał ich wynik, twierdząc, że zostały sfalszowane.

Rysunek 1. Główne czynniki wpływające na osłabienie promowania demokracji

Źródło: opracowanie własne.

Zakończenie

Współczesny świat stawia wiele wyzwań i problemów przed promotorami demokracji. Najnowsze raporty Freedom House: *Freedom in the world 2022* oraz Economist Group: *Democracy Index 2021*, które służą do określania poziomu demokracji w poszczególnych państwach, nie napawają optymizmem. Pokazano w nich niebezpieczny trend odwrotu od demokracji w różnych regionach na świecie. Tylko w 2021 roku odnotowano spadek poziomu demokracji w 60 państwach, a jedynie w 25 przypadkach nastąpiła poprawa. Autorzy raportu *Democracy Index 2021* wskazują na zwrot w procesach demokratyzacji świata i spadek poniżej 50% odsetka osób żyjących w państwach o ustroju demokratycznym. Jest to największy roczny spadek od roku 2010, kiedy to kryzys finansowy doprowadził do poważnych komplikacji w krajach demokratycznych. Pomimo że wpływ na osłabienie promowania demokracji ma szereg czynników, m.in. ograniczona zdolność wpływania podmiotów międzynarodowych na proces demokratyzacji poszczególnych państw, co uzależnione jest od wielu czynników wewnętrznych, czy też zakrojone na szeroką skalę działania Chin i Rosji, które wspólnie dążą do obalenia ładu międzynarodowego opartego na demokratycznych wartościach, pokazując jednocześnie (przykład Chin), że wcale nie trzeba mieć ustroju demokratycznego, żeby rozwijać się gospodarczo, a także dezinformacja i rozpowszechnianie *fake newsów*, czy też brak wiedzy/świadomości promotorów demokracji w zakresie lokalnych realiów, równowagi sił i nieformalnie obowiązujących zasad w danym państwie-

odbiorcy, to jednocześnie nie da się zaprzeczyć, że spadek wiarygodności, zaufania do promotorów demokracji (zwłaszcza do USA) oraz konflikt celów i interesów pomiędzy nadawcami i odbiorcami stanowi ich kluczowy element. I chociaż niektórzy globalni gracze podjęli już pewne działania mające na celu odwrócenie tego trendu⁴¹, których efekty trudno jest jeszcze oceniać, to jedno jest pewne, że teoria Fukuyamy o „końcu historii” zostaje poddana dziś poważnemu testowi, który sprowadza się do pytania: *quo vadis* demokracjo?

Bibliografia

- Bridoux J., Kurki M., *Democracy promotion: a critical introduction*, New York 2014.
- Bush B., *The Taming of Democracy Assistance. Why Democracy Promotion Does Not Confront Dictators*, Cambridge 2015.
- Crowley M., Kanno-Youngs Z., *Biden Rallies Global Democracies as U.S. Hits a 'Rough Patch'*, New York Times, <https://www.nytimes.com> (4.01.2023).
- Democracy Index 2021*, The Economist Group 2022, www.eiu.com (6.10.2022).
- Elliott C., *Democracy Promotion as Foreign Policy: Temporal Othering in International Relations*, Routledge, New York 2017.
- Foreign Assistance Act of 1961*, Public Law 87–195; Approved September 4, 1961.
- Fourth ACP-EEC Convention*, United Nations Treaty Series, 19 December 1990 Lomé, <https://treaties.un.org> (2.10.2022).
- Freedom in the world 2022*, Freedom House, <https://freedomhouse.org> (6.10.2022).
- Fukuyama F., *Koniec historii*, Poznań 1996.
- Grimm S., Leininger J., *Not all good things go together: conflicting objectives in democracy promotion*, “Democratization”, 2012, vol. 19, no. 3.
- Grugel J., *Democratization. A Critical Introduction*, New York 2002.
- Hornat J., *The Visegrad Group and Democracy Promotion: Transition Experience and Beyond*, London 2021.
- Huber D., *Democracy Promotion and Foreign Policy. Identity and Interests in US, EU and Non-Western Democracies*, New York 2015.
- Huntington S.P., *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995.
- Huntington S.P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 2007.
- Leininger J., Grävingsholt J., Schlumberger O., *The Three Cs of Democracy Promotion Policy: Context, Consistency and Credibility*, “Briefing Paper”, 2009, no. 1 (6.10.2022).
- Menkiszak M., *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*, „Komentarze OSW”, 2014, nr 131.

⁴¹ W grudniu 2021 roku z inicjatywy USA odbył się online szczyt na rzecz demokracji. Wzięli w nim udział przedstawiciele 110 państw oraz UE. Celem spotkania było omówienie wyzwań w trzech obszarach: wzmocnienie demokracji i przeciwdziałanie autorytaryzmowi, zwalczanie korupcji oraz promowanie poszanowania praw człowieka w skali globalnej. Szczyt miał również pokazać poparcie i przywiązanie społeczności międzynarodowej do wartości demokratycznych. *Summit for Democracy: Invited Participants*, Department of State, www.state.gov (7.10.2022).

- Neuman M., *Democracy Promotion and the Normative Power Europe Framework*, Cham 2019.
- President's Remarks at Religious Broadcasters' Convention*, The White House. George W. Bush, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov> (3.10.2022).
- Pridham G., *The European Union, Democratic Conditionality and Transnational Party Linages* [w:] *Democracy without borders. Transnationalization and conditionality in new democracies*, red. J. Grugel, New York 2001.
- Remarks on the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy, November 6, 2003* [w:] *Public Papers of the Presidents of the United States: George W. Bush, Book II*, Washington 2003.
- Risse T., *Conclusions: Towards Transatlantic Democracy Promotion?* [w:] *Promoting Democracy and the Rule of Law. American and European Strategies*, red. A. Magen, T. Risse, M.A. McFaul, New York 2009.
- Schraeder P.J., *The State of the Art in International Democracy Promotion: Results of a Joint European-North American Research Network*, "Democratization", 2003, vol. 10, no. 2.
- Seng Tan B., *International Aid and Democracy Promotion: Liberalization at the Margins*, Routledge, New York 2020.
- Smith A.W., Jeppesen C., *Britain, France and the Decolonization of Africa: Future Imperfect?*, London 2017.
- Smith J.M., *In an Age of China Rising, Has U.S. Democracy Promotion Lost Its Edge as a Foreign Policy Goal?*, Heritage Foundation, <https://www.heritage.org> (4.01.2023).
- Sørensen G., *Democracy and Democratization. Processes and Prospects in a Changing World*, New York 2008.
- Summit for Democracy: Invited Participants*, Department of State, www.state.gov (7.10.2022).
- Tansey O., *Regime-Building: Democratization and International Administration*, New York 2009.
- Transcript: Vladimir Putin's Televised Address on Ukraine, 2022*, Bloomberg, <https://www.bloomberg.com> (6.10.2022).
- Vaïsse J., *Why Neoconservatism Still Matters*, „Policy Paper”, May 2010, no. 20.
- Waško-Owsiejczuk E., *Miejsce Rosji w polityce bezpieczeństwa USA w XXI wieku w kontekście zacieśniania współpracy rosyjsko-chińskiej*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, 2018, nr 3.
- Waško-Owsiejczuk E., *Promowanie demokracji w polityce zagranicznej USA wobec Iraku. Agenda, instrumenty, wyzwania*, Warszawa 2022.
- Whitehead L., *Three International Dimensions of Democratization* [w:] *The International Dimension of Democratization*, red. L. Whitehead, Oxford 1996.
- Wiśniewski B., *Teoria demokratycznego pokoju* [w:] *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zając, Warszawa 2015.
- Wolff J., *From the Unity of Goodness to Conflicting Objectives: The Inherent Tensions in the External Promotion of Democracy and Civil Society* [w:] *Civil Society and Democracy Promotion*, red. T. Beichelt [i in.], New York 2014.
- Yerkes S.E., Cofman T., *The Middle East Partnership Initiative: Progress, Problems, and Prospects*, Brookings, <https://www.brookings.edu> (3.10.2022).

- Youngs J., *International Democracy and the West The Role of Governments, Civil Society, and Multinational Business*, New York 2004.
- Youngs R., *Misunderstanding the Maladies of Liberal Democracy Promotion*, Fride, <https://www.files.ethz.ch> (4.01.2023).
- Zajac J., *Promocja demokracji w państwach arabskich w polityce zagranicznej Unii Europejskiej*, „Przegląd Politologiczny”, 2008, nr 2.
- Zajączkowski K., *Wielka Brytania w afrykańskiej rzeczywistości międzynarodowej przełomu XX i XXI wieku*, „Forum Politologiczne”, 2012, t. 13.
- Zięba R., *Promocja demokracji przez Zachód we wschodniej części Europy w XXI wieku*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, 2017, nr 11.
- Zürcher C. [i in.], *Costly democracy: peacebuilding and democratization after war*, Stanford 2013.

A critical perspective on democracy promotion

Abstract

The global spread of democracy is considered one of the most remarkable changes in world politics in the 20th century. Due to the strong correlation between the democratic system and the free market, democracy promotion began to become a more common practice, carried out by an increasing number of international actors. The purpose of this article is to take a critical view of democracy promotion. In doing so, it is important to show which actors are promoting democracy, as well as to present their main objectives, in order to finally focus on a critical analysis of the phenomenon of democracy promotion, with a reference to the most important arguments appearing on the subject, both in academic and political discourse. The article singles out key factors affecting the weakening of democracy promotion abroad, pointing to: the limited ability of international actors to influence the democratization process of individual countries, which depends on a number of internal factors; the decline in credibility, trust in democracy promoters (especially the US), and the conflict of goals and interests.

Keywords: democracy promotion, entities promoting the democratic system, criticism of democracy promotion, crisis

Marcin Wichmanowski*

BUDOWANIE TOŻSAMOŚCI CHŁOPÓW W MYŚLI POLITYCZNEJ I DZIAŁALNOŚCI POLSKIEGO STRONNICTWA LUDOWEGO PIAST

Streszczenie

Tożsamość chłopów kształtowała się przez wieki. Wpływ na nią miały doświadczenia wielu pokoleń, formułowała historia, sytuacja społeczno-gospodarcza i polityczna; zmieniała się pod wpływem warunków, w jakich żyli. Przynależność chłopów do określonej społeczności leżała u podstaw ich wartości i miała istotny wpływ we wszelkich możliwych relacjach. Tożsamość-autentyczność chłopów utrzymywała się w długich i osobliwych dziejach, w nader trudnym i swoistym bytowaniu tej warstwy społecznej. Uformowała się w toku wykonywania ciężkiej pracy przez całe stulecia zamkniętej kultury i obyczajowości chłopskiej. System pańszczyźniany trwał 400 lat, 400 lat kształtowała się tożsamość chłopska. Nie należy się dziwić, że mimo zmiany warunków społecznych, wciąż trwali w okowach folwarcznej mentalności. Za niewątpliwą konsekwencję pańszczyzny uznano uformowanie pewnego typu osobowości, który utrzymywał się bardzo długo. Chłopi stanowili dla polityków Polskiego Stronnictwa Ludowego PIAST fundament społeczeństwa i narodu, byli inspiracją dla koncepcji i działań politycznych. W artykule starano się udowodnić, na ile warunki życia chłopów determinowały ich tożsamość i na ile wpływ działalności PSL PIAST przyczynił się do jej przemiany.

Słowa kluczowe: tożsamość, pańszczyzna, uobywatelnienie, myśl polityczna, ruch ludowy, chłopci

Wstęp

Tożsamość – identyfikacja. W kontekście politycznym terminu „tożsamość” używa się zazwyczaj w znaczeniu relacji jakiegoś bytu wobec siebie samego, ale najczęściej w znaczeniu samoidentyfikacji. Tożsamość człowieka to wizja własnej osoby w otaczającym go świecie, jego rola, pozycja, stosunki społeczne łączące jednostkę z grupami społecznymi. Wykształcenie się „tożsamości narodowej” polega na tym, że wśród

---

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: marcin.wichmanowski@mail.umcs.pl, ORCID: 0000-0001-5748-7946.

członków narodu wzrasta poczucie, że jest im przeznaczone wspólne życie, że łączą ich wspólne interesy, wspólna historia i wspólny los¹.

Celem artykułu było ukazanie warunków, w jakich kształtowała się i ewoluowała tożsamość chłopów polskich na przestrzeni wieków. Starano się przedstawić, na ile warunki życia determinowały ich tożsamość, a jaki wpływ miała działalność i głoszona myśl polityczna przez PSL Piast, jak przyczyniła się do przemiany tożsamości chłopów. Przygotowując artykuł, skorzystano ze źródeł, m.in.: programów stronnictw, deklaracji, odezw, artykułów prasowych, pamiętników i innych oraz literatury przedmiotu. Wśród metod i technik badawczych należy przede wszystkim wymienić adekwatne dla nauk o polityce oraz historyczne, zwłaszcza analizę świadectw i śladów myśli politycznej PSL Piast, analizę porównawczą, czy też behawioralne.

Tożsamość chłopą kształtowała się przez wieki. Wpływ na nią miały doświadczenia wielu pokoleń, formowała historia, sytuacja społeczno-gospodarcza i polityczna. Zmieniała się pod wpływem warunków, w jakich żył. Przynależność chłopą do określonej społeczności leżała u podstaw jego wartości i miała istotny wpływ we wszelkich możliwych relacjach z samym sobą i otoczeniem. Tożsamość-autentyczność chłopów utrzymywała się w długich i osobliwych dziejach, w nader trudnym i swoistym bytowaniu tej warstwy społecznej. Uformowała w toku wykonywania ciężkiej pracy, przez całe stulecia zamkniętej kultury i obyczajowości chłopskiej. Przejawiała się głównie w sferze postaw, aktywności, w kulturze ludowej oraz w świecie wartości wykreowanej przez społeczność wiejską.

Wincenty Witos, wybitny polityk ruchu ludowego, podkreślił, że „chłop, uważał się za niższe i mniej wartościowe stworzenie od innych, nie tylko, że w to sam święcie wierzył, ale i drugich w tym umacniał, obniżając rozmyślnie swoją wartość w ich oczach [...]. Zupełnie inaczej odnosił się chłop do swoich sąsiadów: wobec nich nie tylko nie czuł żadnej niższości, ale starał się na każdym kroku okazywać większą wartość i znaczenie, jeśli tylko znalazł do tego choćby najmniejszą podstawę”². Ta dwoistość natury chłopskiej występowała przez dziesiątki lat i wiązała ze sobą wiele pokoleń.

Historia chłopów polskich miała początek w okresie wyodrębniania się ludności, która zajmowała się rolnictwem, jako osobnej kategorii społecznej. Pod koniec XV wieku stan kmiecy przegrał z systemem folwarczno-pańszczyźnianym. Nową pozycję ludności pracującej na roli

¹ *Tożsamość* [w:] R. Scruton, *Słownik myśli politycznej*, przeł. T. Bieroń, Poznań 2002, s. 412.

² W. Witos, *Dzieła wybrane*, t. 1: *Moje wspomnienia*, cz. 1, oprac. E. Karczewski, J.R. Szaflik, Warszawa 1998, s. 64–67.

określało pojęcie „chłop”, które w okresie feudalizmu oznaczało całą, nieszlachecką ludność wiejską, pozostającą w stosunku poddańczym do feudałów. Konsekwencją przypisania chłopów do ziemi było wytworzenie się społeczności statycznej, przeświadczonej o niezmienności własnych losów i otaczającej rzeczywistości³.

Pańszczyzna

Jeszcze w XVI wieku chłop tolerował pańszczyznę. Tolerował też jej wzrost, w dużym stopniu dlatego, że był to proces z perspektywy czasu powolny. Liczbę dni pracy zmieniano, ale nie częściej niż raz na pokolenie i każdy miał czas oswoić się ze zmianą, nim nadeszła kolejna. Po kilku generacjach zapomniano już, że pańszczyzna pozwalała wcześniej zrobić chłopu oszczędności dla siebie. Ogólny kryzys, jaki spadł w XVII wieku na Europę (epidemie, wojny, klęski nieurodzaju itp.), spowodował, że zwiększyła się śmiertelność, chłop był chronicznie niedożywiony, osłabiony, podatny na choroby. A równocześnie zmuszany do pracy w stopniu, jakiego dotąd nie doświadczał, i w warunkach, które wcześniej były nie do pomyślenia⁴.

Od dawna szlachta marzyła o rozciągnięciu pełnej kontroli nad poddanymi, o zawłaszczeniu całego ich dobytku i nadzorowaniu wszelkich aspektów życia. „Mój chłop i to wszystko, co ma, wszystko moje” – brzmiała typowa opinia ziemiańska, przytoczona w 1628 roku przez księdza Fabiana Birkowskiego. Dążeniami do pełnego podporządkowania chłopów towarzyszyły starania o ich ogłupienie. Chłop, pozbawiony majątku i źródeł dochodu, znajdował się całkowicie na łasce pańskiej. Stanowił tylko kolejny wiersz w tabeli wyliczającej zasoby posiadłości; nie był osobą, lecz częścią inwentarza. W obrębie folwarku życie chłopu miało tylko taką wartość, jaką przypisywał mu właściciel. „Kto wieśniaka albo chłopca zabił, jest to tak, jakby psa zabił” – napisał w traktacie *O poprawie Rzeczypospolitej* Andrzej Frycz Modrzewski⁵.

Właściciele folwarków uważali przemoc fizyczną w stosunku do chłopów pańszczyźnianych za konieczne i w pełni racjonalne narzędzie

---

³ T. Samulak, *Historia i współczesność kwestii chłopskiej w Polsce* [w:] *Chłopi – naród – kultura*, t. 5: *Chłopi a państwo*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 1997, s. 11.

⁴ K. Janicki, *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*, Poznań 2021, s. 61, 87–94; J. Wasiewicz, *Pamięć – chłopi – bunt. Transdyscyplinarne badania nad chłopskim dziedzictwem. Historia pamięci pierwszego powstania ludowego na ziemiach polskich*, Warszawa 2021, s. 578.

⁵ K. Janicki, *op.cit.*, s. 109, 266; K. Pobłocki, *Chamstwo*, Wołowiec 2021, s. 43–45; T. Samulak, *op.cit.*, s. 13–14.

nadzoru. Należało karać tak brutalnie i często, by budzić w chłopach stałą trwogę, wyrabiać nawyk ślepego posłuszeństwa, zagłuszać wszelkie myśli przeciwstawiania się wyzyskowi i przemocy. Niemal w każdym folwarku Rzeczypospolitej stały: tzw. gęsior, kuna lub inne narzędzia, w które zakuwano chłopów. W niektórych stała nawet szubienica. Formalnie zabójstwo chłopą przez pana nie było ani zakazane, ani też dozwolone. Absolutna władza sądowa nad chłopem odebrana została szlachcie dopiero w 1768 roku – zrobił to sejm szlachecki. Oczywiście, nie każdego chłopą zniewolenie dotykało w jednakowym stopniu, nie każdy był narażony na najdalej posunięty sadyzm i wyzysk ziemian⁶.

Jakub Bojko, znany działacz i publicysta ludowy, twierdził, że pańszczyzna „zabiła w chłopie człowieka, a zrobiła po prostu grat, maszynę”. Częstą reakcją na ucisk było posunięte do skrajności zobojętnienie na wszystko. Każde kolejne pokolenie chłopów okazywało się coraz bardziej bierne, zrezygnowane. Nie mogło być inne, bo wszystko, co przedsięwziął chłop, nie chroniło go przecież od głodu i przemocy. Całkowita apatia czyniła go niedostępnym zarówno dla wybuchów radości, jak i rozpacz. Nie należało oczekiwać, że człowiek, który nie miał prawa do własnego domu, rodziny, był przrzucany przymusowo z miejsca na miejsce, tracąc wszelkie zapasy żywności na rzecz właściciela majątku i będąc zmuszony uiszczać ogromne daniny, mógł oceniać swoje życie albo dbać o zachowanie siebie i wychowanie potomstwa. Chłopi zdawali sobie sprawę, że tkwią w pułapce bez wyjścia⁷.

Za niewątpliwą konsekwencję pańszczyzny uznano uformowanie pewnego typu osobowości, który utrzymywał się bardzo długo. Jednym z pierwszych, który zwrócił uwagę na problem, był Bojko. W książce *Dwie dusze* scharakteryzował najgroźniejszą, jego zdaniem, spuściznę czasów pańszczyznianych, która miała poważny wpływ na chłopską tożsamość. Spuścizna ta dotyczyła kilku pokoleń chłopów. Charakteryzowały ją obecne w psychice chłopskiej pokłady kompleksów, obaw i pokory wobec władzy, co uniemożliwiała skuteczne zabieganie o należne prawa, a nawet skłaniało do zdrady interesów grupowych, przy jednoczesnej skłonności do wywyższania się i okazywania pogardy innym. Wielu autorów publikacji dotyczących polskich chłopów, opisując „tożsamość chłopską”, zwróciło uwagę również na „duszę pańszczyznianą”. Podkreślali nie tylko trwałość tego wzorca osobowego, ale rów-

⁶ *Ibidem*; K. Janicki, *op.cit.*, s. 174–175, 191; J. Wasiewicz, *op.cit.*, s. 577–578; K. Pobłocki, *op.cit.*, s. 111.

⁷ J. Bojko, *Dwie dusze*, Kraków 1904, s. 2; J. Wasiewicz, *op.cit.*, s. 220; K. Janicki, *op.cit.*, s. 268–269.

niez uporczywą powtarzalność w różnych warunkach. Wzorzec ten mimo zachodzących zmian zachował cechy poddaństwa⁸.

W okowach systemu pańszczyźnianego tkwiły całe chłopskie rodziny. Zachowania sadystyczne przenosili chłopci do swoich domów, znęcając się nad rodziną. Jedyłą ich rozrywką była karczma, w której opijali swoje smutki i interesy, a alkohol powodował częste bójkę, niejednokrotnie kończące się śmiercią. Przymus propinacyjny był metodą ochrony interesów folwarku przez zwiększenie drenażu gospodarki chłopskiej⁹.

Wstręt do pracy, nieufność wobec panów, podejrzliwość względem sąsiadów, skłonność do donosicielstwa, kombinatorstwo, bezradne rozkładanie rąk i biadolenie, pogarda panów względem chłopów, przekonanie, że kradzież jest w pełni uzasadniona, wszystko to kształtowało przez wieki mentalność chłopów i ich tożsamość. Rodzimi propagatorzy emancypacji chłopów, m.in. Adam Naruszewicz, Stanisław Leszczyński, Joachim Lelewel, których dzieła przepełnione były współczuciem dla chłopów, wprawdzie boleli nad ciężką ich dolą i wzywali do zmiany zachowań w stosunku do nich, spotykali się jednak z niechęcią większości i niemocą w konfrontacji z interesami tysięcy właścicieli ziemskich. Reformatorzy rzadko wspominali w tamtym czasie o uobywatelnieniu chłopów¹⁰.

Na początku XX wieku i w odrodzonej Polsce wciąż zmagano się z dziedzictwem pańszczyzny: dawnymi nawykami, folwarcznym myśleniem, zwichniętym systemem wartości, jaki panowie wpoili chłopom, by wycisnąć z nich jak największą korzyść, i jaki zbudowali sami chłopci – niewolnicy, aby stawiać zwierzchności skuteczny opór. System pańszczyźniany trwał 400 lat, 400 lat kształtowała się tożsamość chłopska. Nie należy się dziwić, że mimo zmiany warunków społecznych wciąż trwali w okowach folwarcznej mentalności.

Uwłaszczenie i uzyskanie wolności osobistej

Ograniczoną wolność przyznali chłopom w XIX wieku zaborcy. Od połowy XIX wieku lata pańszczyzny odchodziły w niepamięć. Wraz z uwłaszczeniem i uzyskaniem wolności osobistej chłopci posiadali pra-

---

⁸ J. Bojko, *op.cit.*, s. 2; I. Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej*, Warszawa 2008, s. 126.

⁹ K. Janicki, *op.cit.*, s. 200–201.

¹⁰ *Ibidem*, s. 281–285; E. Cesarz, *Chłopi w polskiej myśli historycznej doby porobiorowej 1795–1864. Syntezy, parasyntezy i podręczniki dziejów ojczystych*, Rzeszów 1999, s. 21–22.

wo własności ziemi. To powinno zapoczątkować zmiany w ich mentalności. Jednak, jeszcze pod koniec XIX wieku, kontakt większości wsi ze światem był znikomy. Ludzie żyli dniem bieżącym i barwnymi rodzinnymi przekazami dnia wczorajszego, pańszczyźnianego. Podtrzymywano nieufność do panów i do „pańskiej” Polski. Uwielbiali cesarza, głównie za zniesienie pańszczyzny. Miłość do niego splątała się w ich uczuciach z nienawiścią do panów, którzy gnębili przez wieki chłopów. Dla chłopca słowo „pan” i „Polak” oznaczało to samo. Polakiem był ten, kto nim rządził i kto zmuszał go do nieustannej pracy. Pańszczyznę utożsamiał z Polską. Łatwo więc wytłumaczyć bierność, a nawet wrogość chłopów względem niepodległościowych postulatów i ruchu niepodległościowego doby rozbiorów¹¹.

W epoce popańszczyźnianej chłopci musieli dokonać przede wszystkim gruntownej zmiany w sposobie myślenia, wyjść z izolacji przestrzennej i społecznej, by w przyszłości stać się pełnoprawnymi członkami narodu polskiego. Propaństwowa identyfikacja chłopów klarowała się przez cały XIX wiek, bo w chwili rozbiorów polskojęzyczni właścianie byli społecznymi i politycznymi „sierotami”¹².

Upadek powstania listopadowego i stycziowego spowodował, że aktywna część społeczeństwa zaczęła koncentrować uwagę na ludzie w celu pozyskania go dla idei powstań narodowych. Chłopi byli tą warstwą społeczną, u której świadomość narodowa rozwinęła się najpóźniej. Patriotyzm był szlachecki. Chłopi nie znali tradycji narodowych ani symboliki narodowej. Chłop był tutejszy, miejscowy, czuł się przynależny jedynie do wspólnoty parafialnej. Publicysta gazety ludowej „Piaś” zwrócił uwagę, że chłop czuł się spodlony przez starszą brać. Nie starano się zrobić z niego Polaka. Chłopi żyli tylko sami dla siebie, stanowiąc odrębną masę, obojętną na sprawy narodowe. Powstania uważali za zbrodnię, a powstańców za dzikich, pomyłonych zbrodniarzy – wspominał Wincenty Witos¹³.

¹¹ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie, Zespół wspomnień i życiorysów, A. Bogusławski, „Wspomnienia”, t. 1, sygn. P-30, k. 2; J.R. Szaflik, *O rząd chłopskich dusz*, Warszawa 1976, s. 6–7, 29, 340–341; K. Janicki, *op.cit.*, s. 159; M. Wichmanowski, *Źródła i rozwój nacjonalizmu chłopskiego. Wybrane problemy [w:] Idee w procesie kształtowania współczesnej rzeczywistości polskiej. Nacjonalizm*, red. E. Maj, M. Mikołajczyk, M. Śliwa, Kraków 2010, s. 161.

¹² K. Pobłocki, *op.cit.*, s. 159–160.

¹³ W. Witos, *Moje wspomnienia*, oprac. A. Czubiński i in., Warszawa 1978, s. 85; J. Słomka, *Pamiętniki włościanina. Od pańszczyzny do dnia dzisiejszego*, oprac. W. Stankiewicz, Warszawa 1983, s. 7, 165, 258; F. Wójcik, *Kto winien rozbięcia chłopów*, „Piaś”, 9 I 1927, nr 2, s. 4.

Budzenie świadomości narodowej

Najwcześniej na poglądy chłopów miały wpływ założenia ideowe ruchu narodowego, który na ziemiach polskich pod koniec XIX wieku prowadził szeroką akcję oświatową poprzez prasę dla wsi, organizacje społeczno-gospodarcze i kulturalno-oświatowe. Zdaniem Witosa ludzie, którzy przyszli do chłopów w poczuciu narodowego obowiązku, byli przekonani, że bez czynnego udziału ludu wiejskiego naród polski nigdy nie zdobędzie niepodległości. Prawie wszystkie środowiska polityczne „umocnienie sił narodowych” wiązały z włączeniem mas chłopskich w czynne życie narodowe. Miała temu służyć codzienna praca organiczna wspomagająca rozwój cywilizacyjny tej warstwy. Rozwój świadomości narodowej, a także obywatelskiej chłopów, były uwarunkowane poziomem ich oświaty, zamożności i cywilizacji. Chłop zaczął czytać swoje gazety, które formułowały poglądy, poczucie wspólnoty z narodem, honor i godność. Poznawał historię Polski. Powoli rósł zastęp świątłych chłopów, którzy twardo stali przy swej narodowości i byli gotowi do wszelkiej obrony¹⁴.

Na przełomie XIX i XX wieku na arenę życia społecznego zaczęli wkraczać przedstawiciele społeczności wiejskiej, którzy powoli zastępowali pokolenie działaczy i polityków pochodzenia szlacheckiego. Pojawiły się elity warstwy chłopskiej, początkowo lokalne, później ogólnokrajowe. Ich działalność związana była z budzeniem wsi do samodzielnego działania i lepszego gospodarowania. Walczyli również o pełną demokratyzację organizacji związanych z chłopami. Po ukształtowaniu się stronnictw ludowych, to one w większości przejęły inicjatywę uobywatelniania chłopów.

Ostatnim etapem na drodze do zmiany tożsamości chłopów było powstanie i działalność ruchu ludowego. Jako antytezę Polski szlacheckiej ludowcy upowszechniali wśród chłopów „Polskę ludową”. Przekonywali, że obawy przed niepodległą Polską, do której powróciłyby rządy polskich panów i pańszczyzna, były bezpodstawne¹⁵.

Pierwsze partie ludowe powstały na ziemiach polskich pod zaborem austriackim – Związek Stronnictwa Chłopskiego w 1893 roku, Stronnictwo Ludowe w 1895, które w 1903 przekształciło się w Polskie Stronnictwo Ludowe. Z PSL po rozłamie w 1913 roku wzięło początek PSL Piast. Ludowcy galicyjscy działali legalnie, brali udział w kampaniach wyborczych do galicyjskiego Sejmu Krajowego i wiedeńskiej Rady Pań-

¹⁴ M. Wichmanowski, *Źródła i rozwój...*, s. 161–162.

¹⁵ *Idem*, *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast 1913/14–1931*, Lublin 2017, s. 59.

stwa. Jeszcze przed odzyskaniem niepodległości PSL Piast kreśliło w programie ideę budowy demokratycznego, przyjaznego chłopom państwa, państwa, które chłopci uznają za swoje – „Polskę ludową”¹⁶.

Na I Kongresie PSL Piast, który odbył się 1–2 lutego 1914 r. w Tarnowie, Witos podkreślił: „PSL budzić będzie w ludzie polskim świadomość państwowo-twórczą i dążności niepodległościowe, aby lud polski stał się czynnym, świadomym i odpowiedzialnym czynnikiem w polityce polskiej”, a także: „Kongres PSL, stojąc na gruncie programu ludowego uznaje, że najwyższe, wiecznie żywe prawo narodu polskiego do budowania niepodległej Polski ludowej, powinno być punktem wyjścia i ośrodkiem wszystkich dążeń ludu polskiego”¹⁷. Zasadnicze cele zawarte w rezolucjach można ująć w hasła: „chłopi, demokracja, niepodległość”. Im nadano rangę i wartość idei. Ideę wyzwolenia narodowego ziem polskich spod zaborów połączono z ideą społecznego awansu chłopów, ich uobywatelnienia. Tym samym podkreślono, że dopiero w niepodległej, demokratycznej Polsce chłopci będą mogli znaleźć godne, należne im miejsce.

PSL Piast mające ideowo-organizacyjne korzenie w dorobku PSL, za „swoją sztandar” przyjęło program PSL z roku 1903 „będący szlakiem dążeń do niepodległej Polski ludowej, przez świadomy i zorganizowany lud polski”. Przedrozłamowe PSL deklarowało w nim, że „dąży do narodowego, politycznego, ekonomicznego i cywilizacyjnego podniesienia ludu i nie spocznie w walce, aż zniknie na ziemi naszej, jak długa ona i szeroka, polityczna niewola i wszelka niesprawiedliwość społeczna”¹⁸.

Upowszechnianie wśród chłopów hasła „Polska ludowa” było jednym z ważniejszych elementów propagandy niepodległościowej. Jego autorzy i propagatorzy przekonywali, że obawy przed niepodległą Polską, do której powróciłyby rządy polskich panów i pańszczyzna, były bezpodstawne. Przy ówczesnym stanie świadomości chłopów, których schematy myślowe kształtował odruch antypańszczyźniany, postulaty określonej formy rządów w przyszłym państwie polskim były mniej zrozumiałe od konkretnego obrazu – Polski ludowej¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*, s. 7–8, 59.

¹⁷ *Rezolucja W. Witosy i J. Dąbskiego, uchwalone na Kongresie PSL (późniejsze PSL Piast) w sprawie programu i taktyki wyborczej – 1 luty 1914, Tarnów* [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 1: 1864–1918, zebra. i oprac. K. Dunin-Wąsowicz i in., Warszawa 1966, s. 148.

¹⁸ A. Garlicki, *Powstanie Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast 1913–1914*, Warszawa 1966, s. 152; *Program Polskiego Stronnictwa Ludowego – 27 luty 1903, Rzeszów* [w:] S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969, s. 69.

¹⁹ M. Wichmanowski, *Myśl polityczna...*, s. 59, 123.

Chłopi fundamentem społeczeństwa i narodu

Chłopi stanowili dla polityków PSL Piast fundament społeczeństwa i narodu, byli inspiracją dla koncepcji i działań. Już w pierwszym okresie działalności Stronnictwa została zarysowana kwestia wolnej i niepodległej Polski oraz ściśle z nią zespolona idea społecznego wyzwolenia chłopów i uczynienia ich pełnoprawnymi obywatelami państwa. Politycy ludowi uważali, że rola chłopów nie była adekwatna do miejsca, jakie zajmowali w harmonijnie działającym społeczeństwie. Byli przeciwni sytuacji, w której ludu wiejskiego w swej większości nie traktowano jako pełnoprawnych członków narodu polskiego. Z niepodległym państwem i ustrojem republikańskim PSL Piast wiązało realizację ludowładztwa, w którym lud byłby podmiotem władzy. Ponieważ chłopi stanowili $\frac{3}{4}$ społeczeństwa, oni w większości mieli sprawować władzę²⁰.

Przed odzyskaniem niepodległości inspiracji ideowych dla budowania tożsamości narodowej ludu wiejskiego szukano w historycznych doświadczeniach narodu polskiego, które sprzyjały umacnianiu sił i aspiracji narodowych oraz podtrzymywały wolę walki o niepodległość. Starano się tak przebudować psychikę chłopą, który długo czuł się niewolnikiem, by odkrył, że jest człowiekiem wolnym, pełnoprawnym członkiem narodu polskiego. Jako część akcji formułowania jego tożsamości traktowano publicystykę historyczną. Aby chłopów zintegrować z narodem, należało nie tylko nie odcinać ich od przeszłości, lecz spowodować, by uznali tradycję narodu za własną.

Analiza dziejów Polski miała wykazać, jak przeszłość zaważyła na życiu przyszłych pokoleń. Interpretowanie przeszłości, a szczególnie tych fragmentów, które pełniły kreatywną rolę w ogólnej ideologii ludowej, było związane z potrzebą budzenia świadomości narodowo-społecznej chłopów i w pełni uświadomionym środkiem kształtowania światopoglądowych postaw chłopów²¹.

Działacze PSL Piast, mając na uwadze niski stan świadomości historycznej, narodowej i politycznej ludu wiejskiego, podjęli zadanie o niezwyklej doniosłości – przeprowadzenia powszechnej edukacji chłopów, która miała na celu związanie ich z tradycjami narodowymi i państwowymi, przekonując, że jest to także chłopska, własna przeszłość. Równocześnie chcieli pozyskać chłopów dla idei niepodległo-

²⁰ *Ibidem*, s. 121.

²¹ J. Molenda, *Chłopi, naród, niepodległość. Kształtowanie się postaw narodowych i obywatelskich chłopów w Galicji i Królestwie Polskim w przededniu odrodzenia Polski*, Warszawa 1999, s. 41–47.

ściowej – odrodzenia Polski, w której przyszłe „rządy ludowe” – jako przeciwwaga pańskich – miały służyć wszystkim obywatelom niepodległej ojczyzny²².

W tym celu na łamach prasy ludowej omawiano odpowiednio dobraną tematykę historyczną, organizowano obchody wybranych rocznic wraz z nasyceniem ich treściami patriotyczno-religijnymi. Dekorowano symbolami polskimi kościoły, sale, place i ulice, gdzie zazwyczaj odbywały się uroczystości i specjalnie przygotowane programy artystyczne. Działacze piastowscy utwierdzali chłopów w tym, że stanowią element przeszłości kraju, część składową narodu, a ich losy są losami Polaków. Podkreślali, że o „ludowym” charakterze przyszłego państwa zadecyduje wkład chłopów w odzyskanie przez Polskę niepodległości oraz związana z tym ich pozycja we władzach państwowych. Dzięki akcjom ludowców następowały niezwykle doniosłe zmiany w postawach ludności wiejskiej. Na uwagę zasługują również wielkie kampanie polityczne organizowane przez polityków Stronnictwa²³.

Wszystkie działania ludowców miały wzmacniać poczucie narodo-
we, dodawać otuchy i nakłaniać chłopów do udziału w walce o niepodległość. Przedstawiano bohaterstwo Tadeusza Kościuszki, który sprawę niepodległości łączył z wyzwoleniem chłopów. Przekonywano, że chłopów należało cenić tak, jak Kościuszko docenił chłopskich kosynierów. Nawiązywano do przekazu dzieł romantyków, w których podkreślone było znaczenie ludu i jego gorliwość w sprawach narodowych. Odnoszono się do dziewiętnastowiecznych reformatorów, którzy propagowali zarówno ideę wyzwolenia narodowego, jak i budowę sprawiedliwego ustroju społecznego. Sięgano do treści zawartych w manifestach Towarzystwa Demokratycznego oraz Rządu Narodowego z 1863 roku proklamującego uwłaszczenie chłopów. Organizowano wiece chłopskie związane z historycznymi uroczystościami polskimi, także wycieczki chłopów do miejsc związanych z polskimi patriotami. W 1894 roku we Lwowie w rocznicę insurekcji kościuszkowskiej, podczas Wystawy Krajowej prezentującej dorobek gospodarczy Galicji, wystawiono *Panoramę Raclawicką*, monumentalne dzieło artystów: Wojciecha Kossaka i Jana Styki. Treść obrazu objaśniał chłopom Bojko²⁴.

---

²² *Idem, Rola ludowców w upowszechnianiu wśród chłopów idei demokratycznego państwa polskiego w przededniu odrodzenia Polski [w:] Chłopi a państwo. Materiały z konferencji naukowej (12–13 czerwiec 1995 r.)*, red. J. Janczak, Łódź 1996, s. 12.

²³ *Ibidem*, s. 12–21.

²⁴ *Ibidem*, s. 41–47.

W Polsce niepodległej

Odzyskanie Polski niepodległej wywołało polityczne ożywienie chłopów i stworzyło sprzyjające warunki dla dalszego rozwoju ich świadomości narodowej, społecznej i politycznej. Chłopi w swej masie zachowali polski język, wiarę katolicką i ziemię. To bardzo ważne elementy wspólnotowe i narodotwórcze, niezwykle silnie kształtujące tożsamość i kulturę wspólnoty. Odzyskanie niepodległości zakończyło pierwszy etap w historii polskich chłopów i kształtowania się ich tożsamości. Nie był to oczywiście okres jednolity. Należy jednak podkreślić nieporównywalny stan świadomości i aktywności politycznej chłopów jako zbiorowości pod koniec XIX wieku i u progu niepodległości z okresem wcześniejszym.

Wraz z niepodległym państwem pojawiały się coraz dojrzsze próby stworzenia zasad ludowego światopoglądu. Historia miała pomóc chłopom w poznaniu własnej wartości, uczyć ich rozumienia odrębności własnych interesów, mobilizować do walki o własne prawa, a równocześnie ocenić warstwy rządzące. Akcentowanie ważnego miejsca chłopów w historii Polski było jednym z elementów walki PSL Piast o nobilitację społeczną i polityczną oraz poszukiwaniem w przeszłości uzasadnienia dla żądań traktowania chłopów jako pełnoprawnych członków narodu polskiego w niepodległej ojczyźnie²⁵.

Liderzy PSL Piast podejmowali się zmienić świadomość chłopów i zakodowaną w niej negatywną ocenę przeszłości. Poprawianiu i uzupełnianiu historii miało służyć, z jednej strony, uznanie zasług chłopów dla odzyskania i utrzymania niepodległości, z drugiej – działalność legendarna będąca również jednym ze składników myśli politycznej Stronnictwa. Podkreślano, że dzieje narodu to również dzieje chłopów. Odnosząc się do obecnego w literaturze historycznej i publicystyce politycznej sporu o przyczyny upadku Pierwszej Rzeczypospolitej, Stronnictwo upowszechniało opinię, że ojczyzna upadła, bo uciskany i wyzyskiwany lud nie mógł jej bronić, „że chłop nie zrobiono obywatelem, upadła, opierając się na nielicznej warstwie magnatów i szlachty”. Dla udokumentowania wartości bojowej chłopów, jego odwagi, bohaterstwa i bezinteresowności oraz stosunku do walki o niepodległość wykorzystywano historię bohaterów bitwy pod Raclawicami²⁶.

²⁵ W. Witos, *Z przemówienia na Kongresie PSL Piast: O państwie, niepodległości i reformach demokratycznych, 29 czerwiec 1919* [w:] W. Witos, *Wybór pism*, wstęp, szkic biograficzny i oprac. J. Borkowski, Warszawa 1989, s. 94–96; J. Brodacki, *Chłopi w Polsce*, „Piast”, 13 X 1929, nr 41, s. 1.

²⁶ B. Kasperek, *Jakub Bojko 1857–1943*, Lublin 1998, s. 98; A.P., *Kamień Kościuszki*, „Piast”, 27 III 1932, nr 13, s. 3; red., *W teatrze miejskim – uroczyste przedstawienie sztuki Anczyca „Kościuszko pod Raclawicami”*, „Piast”, 30 III 1919, nr 13, s. 3;

Opisywano chłopskich bohaterów z minionych epok, zapomnianych przez historię. Zwracano uwagę, że w czasach „burzliwych i panowania zła” odrodzenie szło z warstw ludu. J. Bojko w opowiadaniach na łamach gazet ludowych przypominał, że zawsze w chwili zagrożenia ojczyzny chłopcy wykazywali wiele patriotyzmu i stawali do jej obrony²⁷.

Chęć wykorzystania przemysłów płynących z analizy przeszłości na użytek ideologii ludowej można odnaleźć w publicystyce czołowych ówczesnych historyków, m.in. Franciszka Bujaka – profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, oraz Stanisława Szczotki i Michała Janika – pracowników naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przypominając fakty z dziejów narodu, dowodzili, że lud był zawsze jego najistotniejszą częścią. Obecność w ideologii Stronnictwa historycznej roli polskich chłopów miała umacniać ich w poczuciu własnej wartości i dumy z tego, że byli i są żywicielami narodu i siłą zdolną obronić państwo²⁸. Nawiązanie do przeszłości służyło formułowaniu ideowej świadomości warstwy chłopskiej. Ujęcie przeszłości podlegało pewnym modyfikacjom. Z przeszłości wybierano przede wszystkim to, co wiązało się z ideologią ludową, dążeniami, upodobaniami, ideałami współczesności.

Epilogiem pierwszej wojny światowej, który wstrząsnął Polakami i na pokolenia ukształtował pamięć zbiorową, była zwycięska wojna polsko-bolszewicka, obrona Lwowa, powstanie wielkopolskie, trzy powstania śląskie. Te wydarzenia, w których brali udział również chłopcy, ukonstytuowały narodowy mit bohaterskiej walki za ojczyznę.

W Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej pojęcie narodu politycznego obejmowało wszystkich dorosłych obywateli żyjących w suwerennym państwie. Jan Brodacki, ludowiec i publicysta, podkreślił: „Chłop uczy się Polski, swego państwa nie z książki, ale z codziennego życia”. W obliczu wojny polsko-bolszewickiej gazety ludowe donosiły: „Nie ma dziś chłopca, pana, robotnika, są tylko synowie jednej matki, którzy bronić mają drogiej ziemi”²⁹. Świadomi sprawy narodowej chłopcy walczyli o Polskę i odznaczyli się dużym poczuciem odpowiedzialności za odbudowę zniszczonego kraju i jego przyszłości. Chłopcy w państwie wieloletnim, jakim była II RP, czuli się Polakami.

J. Panaś, *Przed wielką rocznicą. Czwarty kwietnia 1794 roku (Raclawice)*, „Piaś”, 17 III 1929, nr 11, s. 2.

²⁷ Zob. m.in.: J. Bojko, *Michałko. Bohater chłopski z wojen szwedzkich*, „Piaś”, 28 III 1926, nr 13, s. 5–6; A. Drwał, *Zagadnienia polityki ludowej. (Tło historyczne – Dążenia wyzwolenicze ludu w Polsce – Wskazania na przyszłość)*, „Piaś”, 7 XI 1920, nr 45, s. 6–8; W. Galas, *Jak się robi – a jak się fałszuje historię?*, „Piaś”, 6 X 1929, nr 40, s. 3.

²⁸ M. Janik, *Kto ocalił dla Polski Śląsk i Pomorze?*, „Piaś”, 18 IX 1932, nr 38, s. 1–2; J. Brodacki, *Co chłopcy myślą o Polsce?*, „Piaś”, 21 VIII 1927, nr 34, s. 1–2.

²⁹ *Ibidem*.

Przez wieki chłopci stanowili w ramach społecznej struktury warstwę najniższą. Demokratyczna Rzeczpospolita stworzyła warunki, by najlicniejszy stan społeczny stanowił jej podstawę. Jan Brodacki napisał: „Chłop jest pierwszorzędnym elementem państwowym, ma skromne wymagania i potrzeby, łatwo [...] mieć z niego lojalnego obywatela. [...] Wszystko co obywatel winien państwu, musi zapłacić chłop”. Inny publicysta, również członek PSL Piast, podkreślił, że „w ludzie jest siła niespożyta [...], siłę tę należy tylko obudzić”. Chłopi uwierzyli liderom PSL Piast, że Druga Rzeczpospolita będzie dla nich sprawiedliwą ojczyzną, a zapowiadane reformy zapewnią im należyte w niej miejsce. Przeświadczenie takie wynikało stąd, że w pierwszych latach niepodległości przywódcy chłopscy odgrywali istotną rolę w nowo tworzonych władzach, a udział posłów ludowych w parlamencie był stosunkowo duży. Na łamach prasy Stronnictwa zapewniano chłopów, że „Polska jest i będzie państwem ludowym, w którym chłop ma mieć i będzie te prawa i ten głos, jaki mu się wedle słuszności i sprawiedliwości należy”, a „rząd polski musi dać ludowi to, co dotychczas było przywilejem uprzywilejowanych”. Pisano też: „Trzeba [...] czekać, ale [...] ma się pewność, że rząd [...] nie zaborczy, ale własny przygotowuje wszystko [...], aby życzeniom ludu stało się zadość”. Zaistniała więc pilna potrzeba uświadomienia chłopom ich roli i znaczenia w państwie i społeczeństwie³⁰.

Korespondent gazety „Piast” napisał: „Panowie wiedzą, że władanie nad chłopem z rąk im się wymyka”. Tłumaczono chłopom, że do objęcia władzy należało się odpowiednio przygotować. „Ty bracie – chłopie najpierw umysł musisz zreformować, zrozumieć czem jesteś, musisz połączyć się i poznać chłopską naszą siłę” – pisano w tejże gazecie w 1919 roku. Chłopi ostatecznie uwierzyli, że Polska jest ich ojczyzną. Do roku 1926 przedstawiciele chłopów uczestniczyli w 10 z 13 gabinetów rządowych, mając trzykrotnie swojego premiera – chłopca Witosa (1920/21, 1923, 1926). Obok narodowców mieli też najwięcej reprezentantów w Sejmie Ustawodawczym – 119 i w Sejmie I kadencji – 124, swojego marszałka sejmu Macieja Rataja, który pochodził z rodziny chłopskiej. Chłopi wiązali z niepodległością wielkie nadzieje³¹.

Politycy PSL Piast byli świadomi, że wśród chłopów ugruntował się pogląd, że wolność gwarantowała jedynie własność ziemi. Uchwała

---

³⁰ *Ibidem*; W. Róg, *Ilu jest chłopów?...*, „Piast”, 12 III 1922, nr 12, s. 2; *Kronika: Jak chłopci pojmują swoje obowiązki obywatelskie*, „Piast”, 14 IX 1919, nr 37, s. 8; W. Witos i in., *Do Ludu Polskiego*, „Piast”, 26 X 1919, nr 43, s. 1–2; A. Ślusarczyk, *Gdy Polska powstaje!*, „Piast”, 10 XI 1918, nr 45, s. 9; red., *Trochę cierpliwości*, „Piast”, 24 XI 1918, nr 47, s. 8–9.

³¹ M. Wichmanowski, *Myśl polityczna...*, s. 10.

Sejmu Ustawodawczego z 10 lipca 1919 roku o reformie rolnej była dla nich pierwszą, najważniejszą uchwałą. Następne były ustawy sejmu o wykonaniu reformy rolnej z 15 lipca 1920 roku i 28 grudnia 1928 roku³². Ludowcy podkreślali jednak, że nie mniej ważna od walki w sferze posiadania była walka o uobywatelnienie.

Z dużym zainteresowaniem spotkała się wydana w latach 1925 i 1929 *Historia chłopów polskich* Aleksandra Świętochowskiego. Książka uzyskała entuzjastyczne recenzje na łamach gazet PSL Piast i podziękowania dla autora. Stała się jedną z najbardziej popularnych lektur polskiej wsi, ponieważ „utwierdzała i kzepiła [...] w walce o wyzwolenie chłopów”. Obszerny artykuł pod tytułem *Chłopi w Polsce* napisał J. Brodacki. Powołał się w nim na *Wewnętrzne dzieje Polski* Tadeusza Korzonna. Zwrócił uwagę, że chłopi przez wieki byli odsunięci od udziału w życiu publicznym i stanowili bezimienny tłum. „Upadło państwo, bo szlachta sama nie była w stanie je utrzymać. Na klęskę państwa uciemieniony chłop patrzył z obojętnością, jak niewolnik”. Dopiero dzięki pierwszej wojnie światowej, „która kosztowała chłopów morze krwi i łez”, Polska odzyskała niepodległość. „Polsce nie wolno przegrać chłopów, jeśli przegra chłopów, przegra swoją przyszłość” – ostrzegali³³.

Stronnictwo apelowało do chłopów, by w niepodległej Polsce wyzyli się „pańszczyźnianych odruchów”, „owej rezygnacji”, a w tym miał im pomóc ruch ludowy. Na łamach gazety „Piast” zwracano uwagę na jednomyślność „badaczy dziejów”. Chłop Witos „budował gmach państwa na nieuprzętniętych gruzach”. Krytykując stosunek rządów sanacyjnych do chłopów, przestrzegano, że „stary szatan szlacheckiego warcholstwa, zawiści, lekceważenia prawdy i rzeczywistości rozpoczął swój niesamowity taniec”. Tylko „świadomy, solidarny chłop polski, zjednoczony, mógł zmienić ciężką sytuację ludności wiejskiej”. PSL Piast uświadamiało społeczeństwu, że chłopi stanowili „przygniatającą” większość narodu i bez nich „nie ma mowy o przyszłości, rozwoju i obronie państwa”. Witos często podkreślał, że chłop „wie, że nie żyje z łaski niczyjej, nie wyciąga też ręki po jałmużnę do nikogo. [...] wie [...] i czuje, że utrzymuje i żywi kogo innego. [...] żąda dla siebie należytego mu miejsca w Polsce, poszanowania jego stanu, osoby i człowieczeństwa”³⁴.

³² *Ibidem*, s. 265–281.

³³ A. Szmigiel, *Historia chłopów polskich Aleksandra Świętochowskiego*, „Piast”, 26 VII 1925, nr 30, s. 5; Jantek z Bugaja, *Do chłopów polskich*, „Piast”, 26 VIII 1928, nr 35, s. 3; J. Brodacki, *Chłopi w Polsce*, „Piast”, 13 X 1929, nr 41, s. 1; *idem*, *Państwo a chłop*, „Piast”, 31 X 1926, nr 45, s. 1–2; J. Bania, *Wracają dawne czasy*, „Piast”, 8 IX 1929, nr 36, s. 3.

³⁴ J. Dąbski, *Lud polski obronił niepodległość ojczyzny*, „Piast”, 17 X 1920, nr 42, s. 3; B. Dobrzański, *Wczorajsze piekło dzisiejszy raj*, „Piast”, 8 XII 1929, nr 49, s. 3;

Zakończenie

W pierwszych latach Drugiej Rzeczypospolitej publicystyka „Pia-
sta” nosiła cechy rozrachunku z minionym okresem, kiedy chłop był
„bezdusznym, biernym narzędziem”, służył zaborcy i szlachcicowi –
panom „życia i śmierci mas chłopskich”. Sposób roztrząsania dziejów
chłopów był ukierunkowany na ukazanie krzywd, które spotkały lud
w przeszłości, i na tym tle wyeksponowanie mających nastąpić zmian.
W opowieściach zamieszczanych w „Piaście” chłopci odnajdowali siebie
jako pozytywnych bohaterów, mogli czerpać wzory z patriotycznych
zachowań przodków i pokładać ufność w solidarnym działaniu. Działacze
PSL Piast przekazywali chłopom, że Polska „zmartwychwstała”
głównie dzięki nim i dlatego byli pełnoprawnymi gospodarzami w pań-
stwie. Chłop „musi zrozumieć kim jest, musi poznać chłopską siłę”,
twierdzono. Piastowcy pragnęli zintegrować chłopów z narodem przez
wykształcenie u nich tożsamości narodowej; nie tylko nie odcinać ich od
jego przeszłości, lecz spowodować, by uznali tradycje narodu również za
swoje własne, chłopskie. Ukazywanie historycznej roli chłopów na łamach
organu prasowego PSL Piast miało na celu podkreślenie ich zna-
czenia zarówno w przeszłości, jak i w Polsce niepodległej, utwierdzenie
w przekonaniu, że zawsze byli i są Polakami. Taka polityka miała
ogromne znaczenie dla bezpieczeństwa państwa.

W okresie rządów W. Witosy w chłopach rozbudowano świadomość
ich siły w państwie i społeczeństwie. Większość zdobyła poczucie pod-
miotowości i umiejętność realizacji własnych planów. W latach 1938–
1939 społeczeństwo polskie wyraźnie odczuwało zagrożenie ze strony
III Rzeszy. W czasie obchodów Święta Ludowego w 1939 roku Stron-
nictwo Ludowe uchwaliło rezolucję, która głosiła: „Chłopi będący natu-
ralnymi gospodarzami kraju [...] poczuwają się do odpowiedzialności za
losy państwa, które jest czymś ważniejszym i czymś trwalszym od prze-
jściowych rządów i systemów rządzenia”. Podczas II wojny światowej
wieś polska karmiła naród. Utrzymywała i przechowywała uciekinierów,
dostarczała żywności dla wojska i partyzantów. Chłopi walczyli na zie-
miach polskich i zachodniej Europy w różnych formacjach, stworzyli
własne oddziały militarne – Bataliony Chłopskie. Działali w rządzie
polskim na emigracji, w Delegaturze na terenie ziem polskich. Jest to

---

W. Witos, *Wytyczne polityki ludowej*, „Piaś”, 12 II 1922, nr 7, s. 1; *idem*, *Wytyczne polityki ludowej cd.*, „Piaś”, 19 II 1922, nr 8, s. 1; *idem*, *Nie dające się ominąć zagadnienie*, „Piaś”, 26 VI 1932, nr 26, s. 1–2; J. Pietrzyk, *Kiedy chłopom będzie lepiej?*, „Piaś”, 21 XI 1926, nr 48, s. 13–14; J. Brodacki, *Co chłopci myślą o Polsce?*, „Piaś”, 21 VIII 1927, nr 34, s. 1–2.

dowodem, że posiadali niekwestionowaną tożsamość narodową i byli przekonani, że również od nich zależy los ojczyzny – Polski. Uznawali wolność i równość za niezbywalne prawa człowieka i wyzbyli się już „duszy pańszczyźnianej”. Jeszcze w okresie zaborów Witos podkreślał, że bez uobywatelnienia chłopów nie będzie Polski; walczone więc o ich uobywatelnienie. Ludowcy dążyli, by u chłopów w miejsce dotychczasowego upośledzenia, poniżenia i poczucia małej wartości, wykształcić dumę z własnej warstwy i przynależności narodowej.

Bibliografia

- A.P., *Kamień Kościuszki*, „Piast”, 27 III 1932, nr 13.
- Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie, Zespół wspomnień i życiorysów, A. Bogusławski, „Wspomnienia”, t. 1, sygn. P-30.
- Bania J., *Wracają dawne czasy*, „Piast”, 8 IX 1929, nr 36.
- Bojko J., *Dwie dusze*, Kraków 1904.
- Bojko J., *Michałko. Bohater chłopski z wojen szwedzkich*, „Piast”, 28 III 1926, nr 13.
- Brodacki J., *Chłopi w Polsce*, „Piast”, 13 X 1929, nr 41.
- Brodacki J., *Co chłopi myślą o Polsce?*, „Piast”, 21 VIII 1927, nr 34.
- Brodacki J., *Państwo a chłopi*, „Piast”, 31 X 1926, nr 45.
- Bukraba-Rylska I., *Socjologia wsi polskiej*, Warszawa 2008.
- Cesarz E., *Chłopi w polskiej myśli historycznej doby porozbiorowej 1795–1864. Syntezy, parasyntezy i podręczniki dziejów ojczyźnych*, Rzeszów 1999.
- Chłopi – naród – kultura*, t. 5: *Chłopi a państwo*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 1997.
- Chłopi a państwo. Materiały z konferencji naukowej (12–13 czerwiec 1995 r.)*, red. J. Janczak, Łódź 1996.
- Dąbski J., *Lud polski obronił niepodległość ojczyzny*, „Piast”, 17 X 1920, nr 42.
- Dobrzański B., *Wczorajsze piekło dzisiejszy raj*, „Piast”, 8 XII 1929, nr 49.
- Drwał A., *Zagadnienia polityki ludowej. (Tło historyczne – Dążenia wyzwolenicze ludu w Polsce – Wskazania na przyszłość)*, „Piast”, 7 XI 1920, nr 45.
- Galas W., *Jak się robi – a jak się fałszuje historię?*, „Piast”, 6 X 1929, nr 40.
- Garlicki A., *Powstanie Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast 1913–1914*, Warszawa 1966.
- Idee w procesie kształtowania współczesnej rzeczywistości polskiej. Nacjonalizm*, red. E. Maj, M. Mikołajczyk, M. Śliwa, Kraków 2010.
- Janicki K., *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*, Poznań 2021.
- Janik M., *Kto ocalił dla Polski Śląsk i Pomorze?*, „Piast”, 18 IX 1932, nr 38.
- Jantek z Bugaja, *Do chłopów polskich*, „Piast”, 26 VIII 1928, nr 35.
- Kasperek B., *Jakub Bojko 1857–1943*, Lublin 1998.
- Kronika: Jak chłopi pojmują swoje obowiązki obywatelskie*, „Piast”, 14 IX 1919, nr 37.
- Lato S., Stankiewicz W., *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969.
- Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 1: *1864–1918*, zebrał i oprac. K. Dunin-Wąsowicz i in., Warszawa 1966.
- Molenda J., *Chłopi, naród, niepodległość. Kształtowanie się postaw narodowych i obywatelskich chłopów w Galicji i Królestwie Polskim w przededniu odrodzenia Polski*, Warszawa 1999.

- Molenda J., *Rola ludowców w upowszechnianiu wśród chłopów idei demokratycznego państwa polskiego w przededniu odrodzenia Polski* [w:] *Chłopi a państwo. Materiały z konferencji naukowej (12–13 czerwiec 1995 r.)*, red. J. Janczak, Łódź 1996.
- Panaś J., *Przed wielką rocznicą. Czwarty kwiecień 1794 roku (Raclawice)*, „Piast”, 17 III 1929, nr 11.
- Pietrzyk J., *Kiedy chłopom będzie lepiej?*, „Piast”, 21 XI 1926, nr 48.
- Pobłocki K., *Chamstwo*, Wołowiec 2021.
- Program Polskiego Stronnictwa Ludowego – 27 luty 1903, Rzeszów* [w:] S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969.
- Red., *Trochę cierpliwości*, „Piast”, 24 XI 1918, nr 47.
- Red., *W teatrze miejskim – uroczyste przedstawienie sztuki Anczyca „Kościuszko pod Raclawicami”*, „Piast”, 30 III 1919, nr 13.
- Rezolucja W. Witosa i J. Dąbskiego, uchwalone na Kongresie PSL (późniejsze PSL Piast) w sprawie programu i taktyki wyborczej – 1 luty 1914, Tarnów* [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 1: 1864–1918, zebrał i oprac. K. Dunin-Wąsowicz i in., Warszawa 1966.
- Róg W., *Ilu jest chłopów?...*, „Piast”, 12 III 1922, nr 12.
- Samulak T., *Historia i współczesność kwestii chłopskiej w Polsce* [w:] *Chłopi – naród – kultura*, t. 5: *Chłopi a państwo*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 1997.
- Scruton R., *Słownik myśli politycznej*, przeł. T. Bieroń, Poznań 2002.
- Słomka J., *Pamiętniki włościanina. Od pańszczyzny do dnia dzisiejszego*, oprac. W. Stankiewicz, Warszawa 1983.
- Szaflik J.R., *O rząd chłopskich dusz*, Warszawa 1976.
- Szmigiel A., *Historia chłopów polskich Aleksandra Świętochowskiego*, „Piast”, 26 VII 1925, nr 30.
- Ślusarczyk A., *Gdy Polska powstaje!*, „Piast”, 10 XI 1918, nr 45.
- Wasiewicz J., *Pamięć – chłopci – bunt. Transdyscyplinarne badania nad chłopskim dziedzictwem. Historia pamięci pierwszego powstania ludowego na ziemiach polskich*, Warszawa 2021.
- Wichmanowski M., *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast 1913/14–1931*, Lublin 2017.
- Wichmanowski M., *Źródła i rozwój nacjonalizmu chłopskiego. Wybrane problemy* [w:] *Idee w procesie kształtowania współczesnej rzeczywistości polskiej. Nacjonalizm*, red. E. Maj, M. Mikołajczyk, M. Śliwa, Kraków 2010.
- Witos W., *Dziela wybrane*, t. 1: *Moje wspomnienia*, cz. 1, oprac. E. Karczewski, J. R. Szaflik, Warszawa 1998.
- Witos W., *Moje wspomnienia*, oprac. A. Czubiński i in., Warszawa 1978.
- Witos W., *Nie dające się ominąć zagadnienie*, „Piast”, 26 VI 1932, nr 26.
- Witos W., *Wybór pism*, wstęp, szkic biograficzny i oprac. J. Borkowski, Warszawa 1989.
- Witos W., *Wytyczne polityki ludowej*, „Piast”, 12 II 1922, nr 7.
- Witos W., *Wytyczne polityki ludowej cd.*, „Piast”, 19 II 1922, nr 8.
- Witos W., *Z przemówienia na Kongresie PSL Piast: O państwie, niepodległości i reformach demokratycznych, 29 czerwiec 1919* [w:] W. Witos, *Wybór pism*, wstęp, szkic biograficzny i oprac. J. Borkowski, Warszawa 1989.
- Witos W. i in., *Do Ludu Polskiego*, „Piast”, 26 X 1919, nr 43.
- Wójcik F., *Kto winien rozbić chłopów*, „Piast”, 9 I 1927, nr 2.

**Construction of the identity of peasants in the political thought and activities
of the Polish People's Party "Piast"**

Abstract

Over the centuries the identity of the peasants has evolved. It was largely influenced by the experiences of generations, shaped by history, socio-economic and political situation; it changed under the influence of the conditions in which they lived. The peasants' belonging to a specific community constituted the basis of their values and had a significant impact in all possible relationships. Identity – the authenticity of peasants was perpetuated in their long and quaint history, in the very difficult and peculiar existence of this social class. It was shaped in the course of centuries of hard work in closed peasant culture and customs. The serfdom system lasted 400 years, and these 400 years long the peasant identity was shaped. It is not surprising that despite the change in social conditions, they still remained in the shackles of the serfdom determined mentality. The formation of a certain type of personality, which lasted for a very long time, is considered an undoubted consequence of serfdom. Peasants constituted the cornerstone of society and the nation for the politicians of the Polish People's Party "Piast", they were the inspiration for their political concepts and actions. The article attempts to prove to what extent the living conditions of peasants determined their identity and to what extent the impact of activities of PSL Piast contributed to the transformation of their identity.

Keywords: identity, serfdom, empowerment, political thought, people's (peasant's) movement, peasants

Henryk Wyrębek*

ZAGROŻENIA HYBRYDOWE BEZPIECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO PAŃSTWA

Streszczenie

Aneksja Krymu oraz początki rosyjskiej agresji w Donbasie zapoczątkowały szerokie wykorzystanie w dyskursie publicystycznym i rozważaniach naukowych pojęcia zagrożenia hybrydowe, które wiąże się z takimi zagrożeniami, jak rozpowszechnianie fałszywych informacji i manipulowanie nimi w sposób podważający zaufanie społeczeństwa do władzy oraz rozpowszechnianie informacji kompromitujących polityków. Podjmując próbę osłabienia umowy społecznej, która łączy państwo i jego wyborców, podmiot prowadzący działania hybrydowe próbuje podważyć zaufanie między instytucjami państwowymi a obywatelami. W rezultacie państwo traci swoją legitymizację – która jest w dużej mierze funkcją zaufania publicznego – a co za tym idzie, traci zdolność do działania, jak stwierdził Thomas Hobbes w 1651 roku w dziele *Lewiatan*. W konsekwencji grupa zagrożeń hybrydowych odnoszących się do działań informacyjnych niszczy zarówno fundamenty ideowe, jak i zdolność państwa do sprawnego funkcjonowania. W artykule podjęto próbę analizy i oceny istoty zagrożeń hybrydowych mających duży wpływ na obniżenie poziomu bezpieczeństwa informacyjnego państwa.

Słowa kluczowe: dezinformacja, przeciwdziałanie dezinformacji, *fake news*, *deepfake*, ataki hybrydowe, wojna hybrydowa

Wstęp

Postęp technologii informacyjnych, a wraz z nim zależność codziennego życia od Internetu prowadzi do powstania wielu nowych wyzwań i zagrożeń w cyberprzestrzeni¹. Osiągnięcia technologiczne otworzyły nowe horyzonty i stworzyły różnorodne formy interakcji międzyludzkich, natomiast istotne zmiany społeczne wywierają wpływ na procesy

---

* Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, e-mail: henryk.wyrebek@uph.edu.pl, ORCID: 0000-0001-9801-6905.

¹ M. Górka, *Cyberbezpieczeństwo jako wyzwanie dla współczesnego państwa i społeczeństwa* [w:] *Cyberbezpieczeństwo wyzwaniem XXI wieku*, red. T.R. Dębowski, Wrocław 2018, s. 31. Por. K. Michalski, M. Jurgilewicz, *Konflikty technologiczne. Nowa architektura zagrożeń w epoce wielkich wyzwań*, Warszawa 2022, s. 11 i n.

polityczne i sposób rządzenia społeczeństwem. Szybki rozwój technologiczny i ekonomiczny, zwiększający się zakres globalizacji, zanik tradycyjnych granic – to niektóre z wielu czynników powodujących wzrost zagrożeń bezpieczeństwa². Wizja społeczeństwa informacyjnego jest zajmująca i wymaga fundamentalnych zmian w sposobach myślenia na temat jego funkcjonowania i rozwoju³. Tworzący się nowy paradygmat społeczeństwa informacyjnego skłania do poszukiwania i projektowania coraz doskonalszych rozwiązań informatycznych, które pozwolą kreować i doskonalić społeczeństwa⁴. Pojawiające się zagrożenia w cyberprzestrzeni ustanowiły, odmienne od obecnych, wymagania dotyczące bezpieczeństwa państwa. Cyberprzestrzeń stała się nowym środowiskiem bezpieczeństwa, co pociąga za sobą konieczność dokonania licznych zmian zarówno w pragmatyce, jak i w prawno-organizacyjnym wymiarze funkcjonowania systemów bezpieczeństwa. Rozwój nowoczesnych technologii wymusił znaczące przeobrażenia gospodarcze, społeczne, kulturowe i polityczne, wskazując na realne zmniejszenie znaczenia przypisywanego dobrom materialnym i kapitałom, przy jednoczesnym wzroście znaczenia niematerialnych czynników, tj. informacji i wiedzy⁵. W tym kontekście szczególnie istotne jest zrozumienie ważności bezpieczeństwa informacyjnego, które jest podstawą sprawnego funkcjonowania systemów państwa oraz wszystkich instytucji gospodarczych i pozagospodarczych⁶. Próby zinterpretowania pojęcia bezpieczeństwa informacyjnego są odzwierciedleniem wzrostu zainteresowania tą problematyką, wynikającego z narastających zagrożeń w przestrzeni informacyjnej państwa. Zagadnienia bezpieczeństwa informacyjnego państwa stają się ważnym obszarem badawczym współczesnych nauk o bezpieczeństwie.

² Z. Ciekankowski, J. Nowicka, H. Wyrębek, *Bezpieczeństwo państwa w obliczu współczesnych zagrożeń*, Siedlce 2017, s. 104. Zob. A. Supel [i in.], *Edukacja i wychowanie na rzecz bezpieczeństwa i obronności – wybrane aspekty*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2022, nr 3, s. 180 i n.; M. Barć, *Planning and Organising Protection of Critical Infrastructure*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2022, nr 2, s. 5 i n.

³ M. Grzelak, K. Liedel, *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni. Zagrożenia i wyzwania dla Polski – zarys problemu*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2012, nr 22, s. 138.

⁴ H. Wyrębek, *Cyberprzestrzeń. Zagrożenia. Strategie bezpieczeństwa*, Siedlce 2021, s. 7.

⁵ M. Golka, *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Warszawa 2008, s. 36.

⁶ *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, red. S. Sulowski, M. Brzeziński, Warszawa 2009. Por. m.in. M. Jurgilewicz, *Rola terenowych organów administracji publicznej w zapewnianiu bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Warszawa 2023, s. 45 i n.; M.J. Bednarski, *Policja a środki masowego przekazu. Wybrane aspekty prawne*, Warszawa 2013, s. 35 i n.

Sytuacja problemowa, którą przedstawiono powyżej, określa problem badawczy sprowadzający się do odpowiedzi na pytanie: jakie zagrożenia hybrydowe bezpieczeństwa informacyjnego występują we współczesnym państwie i jakie działania zmierzające do ich minimalizacji podejmują organizacje międzynarodowe? Przyjmując powyższy problem naukowy do realizacji, nakreślony został cel niniejszych rozważań, który sprowadzał się do zidentyfikowania obszarów występowania zagrożeń hybrydowych, które wpływają na poziom bezpieczeństwa informacyjnego państwa. Wykonanie założonego celu badawczego było możliwe dzięki realizacji celów cząstkowych w obszarze teorio-poznawczym oraz badawczym. Celem teorio-poznawczym była analiza literatury przedmiotu i opracowań naukowych w zakresie występowania zagrożeń hybrydowych. Celem badawczym było zidentyfikowanie sposobów redukcji wpływu zagrożeń hybrydowych na bezpieczeństwo informacyjne państwa. Stąd też istotna w tym względzie była ocena inicjatyw NATO i Unii Europejskiej w tym zakresie. Bezpieczeństwo informacyjne zawsze jest obecne w polityce bezpieczeństwa i obronności państwa. Nie jest nową dziedziną bezpieczeństwa państwa, łączy procedury i narzędzia ochrony danych, informacji i systemów. Istotny jest również postęp naukowo-techniczny, który jest adaptowany na potrzeby ochrony informacji nie tylko z punktu widzenia jego użyteczności, ale także ze względu na przeciwdziałanie zagrożeniom⁷.

Bezpieczeństwo informacyjne jest zbiorem działań, metod, procedur podejmowanych przez uprawnione podmioty, zmierzających do zapewnienia integralności gromadzonych, przechowywanych i przetwarzanych zasobów informacyjnych, poprzez zabezpieczenie ich przed niepożądanym, nieuprawnionym ujawnieniem, modyfikacją lub zniszczeniem⁸. Natomiast w projekcie doktryny bezpieczeństwa informacyjnego Rzeczypospolitej Polskiej bezpieczeństwo informacyjne państwa postrzegane jest jako proces, którego celem jest zapewnienie bezpiecznego funkcjonowania państwa w przestrzeni informacyjnej poprzez panowanie we własnej, wewnętrznej, krajowej infosferze oraz efektywną ochronę interesów narodowych w zewnętrznej (obcej) infosferze⁹.

S. Kowalkowski bezpieczeństwo informacyjne odnosi do wzrostu znaczenia informacji w zachowaniu stabilności współczesnych między-

---

⁷ A. Żebrowski, *Bezpieczeństwo informacyjne Polski a walka informacyjna*, „Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych”, 2013, nr 29, s. 452.

⁸ P. Potejko, *Bezpieczeństwo informacyjne [w:] Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Warszawa 2009, s. 194.

⁹ *Projekt Doktryny bezpieczeństwa informacyjnego RP*, BBN 2015.

narodowych systemów ekonomicznych oraz zabezpieczeń przed atakami sieciowymi, a także skutkami ataków fizycznych¹⁰.

Według E. Nowaka i M. Nowaka bezpieczeństwo informacyjne to stan warunków zewnętrznych i wewnętrznych umożliwiających państwu niezakłócony rozwój społeczeństwa informacyjnego, z następującymi warunkami zapewniającymi bezpieczeństwo informacyjne: niezagrożone strategiczne zasoby państwa; decyzje organów władzy podjęte na podstawie wiarygodnych, istotnych informacji; niezakłócony przepływ informacji pomiędzy organami państwa; niezakłócone funkcjonowanie sieci teleinformatycznych tworzących krytyczną infrastrukturę teleinformatyczną państwa; zagwarantowaną przez państwo ochronę informacji niejawnych i danych osobowych obywateli; zasadę, że prawo do prywatności obywateli jest nienaruszane przez instytucje publiczne, swobodny dostęp obywateli do informacji publicznej¹¹. Bezpieczeństwo informacyjne jest jednym z najważniejszych przejawów bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego¹².

Dla zapewnienia wysokiego poziomu bezpieczeństwa informacyjnego i tym samym niezakłóconego funkcjonowania systemu informacyjnego państwa niezbędna jest identyfikacja, analiza i ocena jego zagrożeń. W literaturze przedmiotu można spotkać różne określenia dotyczące tego pojęcia. Współcześnie zagrożenia zmieniają swój charakter i związane z nim wyzwania dla bezpieczeństwa. Niektóre zagrożenia zanikają, jeszcze inne trwają nadal albo wyłaniają się ze zwiększoną siłą¹³.

K. Liderman zagrożenia bezpieczeństwa informacyjnego odnosi do: sił natury (pożar, powódź, huragan, trzęsienie ziemi, epidemie); błędów ludzkich i ich działań wg błędnych lub niewłaściwych procedur; celowych, szkodliwych działań ludzi; awarii sprzętu komputerowego; awarii oprogramowania; awarii infrastruktury usługowej (zasilania, klimatyzacji, wody, ogrzewania)¹⁴. Natomiast P. Bączek zagrożenia bezpieczeństwa informacyjnego dzieli na: zagrożenia losowe – klęski żywiołowe, katastrofy, wypadki, które wpływają na stan bezpieczeństwa informacyj-

---

¹⁰ Niemilitarne zagrożenia bezpieczeństwa publicznego, red. S. Kowalkowski, Warszawa 2011, s. 13.

¹¹ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011, s. 103.

¹² J. Nowicka, H. Elak, Z. Ciekankowski, *Bezpieczeństwo jako kategoria funkcjonowania państwa* [w:] *Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, red. Z. Ciekankowski, cz. II, Biała Podlaska 2021, s. 168.

¹³ H. Wyredek, *National security challenges and threats*, „Wiedza Obronna”, 2022, nr 2, s. 117.

¹⁴ K. Liderman, *Bezpieczeństwo informacyjne. Nowe wyzwania*, Warszawa 2017, s. 43.

nego organizacji (np. pożar budynku, w którym przechowywane są nośniki informacji); tradycyjne zagrożenia informacyjne – szpiegostwo, działalność dywersyjna lub sabotażowa, ofensywa dezinformacyjna prowadzona przez obce państwa lub osoby, podmioty, organizacje; zagrożenia technologiczne – zagrożenia związane z gromadzeniem, przetwarzaniem i przekazywaniem informacji w sieciach teleinformatycznych (do takich zagrożeń zaliczamy przestępstwa komputerowe, cyberterrorizm, walkę informacyjną); zagrożenia odnoszące się do praw obywatelskich osób lub grup społecznych, m.in. sprzedaży informacji, przekazywania informacji podmiotom nieuprawnionym, naruszenia przez władze prywatności, bezprawnych ingerencji służb specjalnych, ograniczenia jawności życia publicznego¹⁵.

Poważnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa informacyjnego państwa są organizacje terrorystyczne, które oprócz tradycyjnych form wywierania przymusu coraz częściej prowadzą ataki technocyberterrorystyczne, a także operacje psychologiczne w środkach masowego przekazu, propagując fałszywe lub sprzeczne informacje, rozsiewając lęk, niepewność, wątpliwości, a w zglobalizowanym świecie cyfrowych technologii, w którym czynnik odległości traci znaczenie, obrazy prezentowane przez elektroniczne media często już teraz kreują specyficzne wrażenie więzi pomiędzy ofiarami ataków terrorystycznych a odbiorcami przekazywanych informacji¹⁶. Zagrożeniem dla bezpieczeństwa informacyjnego jest także aktywność grup, środowisk, firm, koncernów, które w swojej działalności świadomie manipulują przekazem informacji, maskując swoje prawdziwe cele, wykorzystując techniki manipulacji, perswazji, dezinformacji, propagandy¹⁷. Dużym wyzwaniem w obszarze zapewnienia wysokiego poziomu bezpieczeństwa informacyjnego państwa są zagrożenia hybrydowe.

Zagrożenia hybrydowe

Zagrożenia hybrydowe obejmują szeroki obszar działań destabilizujących bezpieczeństwo informacyjne państwa. Unia Europejska zagrożenia hybrydowe definiuje jako połączenie działań konwencjonalnych

---

¹⁵ P. Bączek, *Zagrożenia informacyjne a bezpieczeństwo państwa polskiego*, Toruń 2006, s. 73.

¹⁶ R. Borkowski, *Fabryki strachu – obraz terroryzmu jako kicz w medialnej popkulturze. Zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego* [w:] *Analiza informacji. Teoria i praktyka*, red. K. Liedel, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz, Warszawa 2012., s. 113.

¹⁷ L. Więcaszek-Kuczyńska, *Zagrożenia bezpieczeństwa informacyjnego*, „Obronność. Zeszyty Naukowe”, 2014, nr 2, s. 222.

i niekonwencjonalnych (militarnych i niemilitarnych), stosowanych w skoordynowany sposób przez aktorów państwowych i niepaństwowych, ukierunkowanych na osiągnięcie celów politycznych. UE podkreśla wielowymiarowość zagrożeń hybrydowych wykorzystujących środki przymusu i dywersyjne wymierzone w krytyczne słabe punkty. Zagrożenia hybrydowe rozciągają się od ataków cybernetycznych na krytyczne systemy informacyjne, przez zakłócanie usług krytycznych, do podważania zaufania społecznego do instytucji rządowych i pogłębiania podziałów społecznych¹⁸.

Typowe zagrożenia hybrydowe można wyodrębnić w pięciu głównych grupach działań. Są to działania: regularne, nieregularne, informacyjne, ekonomiczne i polityczne.

W działaniach regularnych biorą udział siły zbrojne, prywatne firmy militarne oraz służby specjalne. Są to operacje specjalne, działania niekonwencjonalne, inwigilacja struktur i służb państwowych oraz zastraszanie przez demonstrację siły i zajmowanie terenu pod pretekstem przywracania pokoju. Działania nieregularne prowadzone są przez grupy niezadowolone społecznie, mniejszości etniczne, grupy przestępcze, organizacje terrorystyczne. Jest to siłowe przejmowanie obiektów, tworzenie samozwańczych władz jako alternatywy dla tych funkcjonujących legalnie oraz akty nieposłuszeństwa obywatelskiego.

Grupa działań informacyjnych realizowana jest przez środki masowego przekazu, rozgłośnie radiowe należące do sił zbrojnych i służb specjalnych oraz cyberprzestępców i cyberterrorystów, z zagrożeniami takimi, jak: rozpowszechnianie *fake news*, fałszywych informacji, dezinformacji z manipulowaniem informacjami w sposób podważający zaufanie społeczeństwa do władzy, rozpowszechnianie informacji kompromitujących polityków, ataki cybernetyczne na serwery rządowe i samorządowe, cyberprzestępstwa. Szczególnym przykładem dezinformacyjnego manipulowania treścią jest coraz częściej pojawiające się w przestrzeni publicznej zjawisko zwane *deepfake* (z ang., w znaczeniu głęboki fałsz). Polega ono na łączeniu i nakładaniu nieruchomych lub ruchomych obrazów na obrazy źródłowe przy użyciu uczących się systemów komputerowych. Uzyskane w ten sposób ludzko realistyczne przekazy filmowe stwarzają możliwość głębokiej manipulacji na przykład poprzez zamianę twarzy prezentowanych postaci¹⁹.

Działania ekonomiczne są realizowane przez polityków, urzędników i banki, głównie poprzez groźbę lub nagłe wstrzymanie dostaw surow-

¹⁸ P. Szymański, *NATO i Unia Europejska wobec zagrożeń hybrydowych*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl>, 24.04.2020 (20.02.2023).

¹⁹ *Fake news – dezinformacja online*, Warszawa 2020, s. 9.

ców czy produktów. Działania polityczne przejawiają się w postaci finansowania grup niezadowolenia społecznego i mniejszości etnicznych, nadawania podwójnego obywatelstwa oraz wydawania paszportów agresora, korumpowania osób o wysokiej pozycji społecznej oraz podważania na arenie międzynarodowej legitymizacji sprawowania rządów przez władze. Realizowane są przez polityków, dyplomatów, urzędników, biznesmenów i służby specjalne.

W kolejnych latach należy spodziewać się dalszego wzrostu znaczenia zagrożeń hybrydowych dla bezpieczeństwa Polski i krajów NATO. Dezinformacja, cyberatak, działalność wywrotowa i konflikty o niskiej intensywności zostaną zaostrzone przez postępującą rewolucję technologiczną i globalną łączność²⁰. Zagrożeniem dla bezpieczeństwa informacyjnego są w szerszej skali wojny hybrydowe.

Wojna hybrydowa

Twórcami koncepcji wojny hybrydowej są amerykańscy analitycy wojskowi. Miała być ona odpowiedzią na doświadczenia zdobyte przez armię Stanów Zjednoczonych w konfliktach w Afganistanie i Iraku oraz w tzw. wojnie z terroryzmem, a także próbą nowego podejścia teoretycznego, które będzie skuteczniej wyjaśniać otaczającą rzeczywistość. Wojna hybrydowa różni się od wojny klasycznej tym, że dla osiągnięcia przewagi nad przeciwnikiem jest wykorzystywana nie tylko siła militarna, ale także metody walki informacyjnej, propagandy i działań wywrotowych.

Ponadto podejmowane są próby destrukcyjnego wpływu na opinię publiczną, wspierania antysystemowych sił politycznych i radykalnych ruchów społecznych, ingerowania w systemy informatyczne organów władzy państwowej oraz firm prywatnych.

Terminem wojny hybrydowej w dyskursie naukowym już w latach 90. XX wieku posługiwał się Thomas R. Mockaitis²¹.

Działania hybrydowe oraz wojnę hybrydową opisał w 2002 roku William Nemeth w pracy poświęconej analizie konfliktu rosyjsko-

---

²⁰ T. Kijewski, *Znaczenie zagrożeń hybrydowych dla bezpieczeństwa Polski i państw NATO*, The Warsaw Institute Review, <https://warsawinstitute.org>, 16.02.2023 (20.02.2023).

²¹ A. Krzak, *Wojny przyszłości po rosyjsku – wojna hybrydowa, informacyjna i psychologiczna na tle konfliktu ukraińskiego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2018, nr 18, s. 17; T.R. Mockaitis, *British Counterinsurgency in the Post-imperial Era*, London 1995, s. 16–38.

czecheńskiego²². Autor zamieścił w niej pojęcie hybrydowości nie tylko w stosunku do działań prowadzonych przez czecheńskich bojowników, lecz także do sposobu funkcjonowania tamtejszego społeczeństwa. Jedną z cech społeczeństwa hybrydowego jest połączenie nowoczesnych teorii politycznych z tradycyjną organizacją społeczną i obyczajowością. Hybrydowy kształt danego społeczeństwa ma bezpośrednie przełożenie na sposób prowadzenia przez nie wojny²³.

Według F.G. Hoffmana konflikty hybrydowe mogą być prowadzone zarówno przez państwa, jak i podmioty pozapaństwowe²⁴. Ponadto operacje hybrydowe mogą być realizowane przez pojedyncze oddziały lub ich większe zgrupowania. Ich działania są koordynowane w ramach jednego, głównego pola walki, po to, aby uzyskać efekt synergii. Zwycięstwo w wojnie hybrydowej ma być osiągnięte przede wszystkim przez połączenie wykorzystania nowoczesnych technologii wojskowych z taktyką działań partyzanckich. Hoffman zwraca również uwagę na znaczenie aktywności przestępczej, która ma zwiększać chaos i proces rozkładu atakowanego państwa.

Kierując się opracowaną definicją, Hoffman i jego współpracownicy przestudiowali historyczne konflikty zbrojne. Ostatecznie uwagę skupiono na II wojnie w Libanie w 2006 roku pomiędzy armią izraelską a Hezbollahem. Konflikt ten został uznany za najlepszy przykład wojny hybrydowej. Przesądziły o tym jego następujące cechy²⁵:

- zdolność podmiotu pozapaństwowego do rzucenia wyzwania militarnego zachodniemu modelowi prowadzenia działań zbrojnych,
- sposób koordynowania operacji zdecentralizowanych komórek bojowych przez kierownictwo Hezbollahu,
- wysoki poziom przeszkolenia wojskowego oddziałów Hezbollahu,
- wykorzystanie przez oddziały Hezbollahu obszarów miejskich do unikania ich wykrycia oraz organizowania zasadzek,
- zdolność obsługi przez bojowników Hezbollahu nowoczesnego sprzętu wojskowego, w tym raketowych pocisków przeciwookrętowych oraz przeciwpancernych,
- umiejętność wtapiania się żołnierzy Hezbollahu w ludność cywilną,

---

²² Ł. Skoneczny, *Wojna hybrydowa – wyzwanie przyszłości? Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2016, nr 14, s. 40.

²³ W.J. Nemeth, *Future war and Chechnya: A case for hybrid warfare*, Monterey 2002, Calhoun: Naval Postgraduate School, <http://calhoun.nps.edu>, 1.06.2002 (5.02.2023).

²⁴ F.G. Hoffman, *Hybrid Warfare and Challenges*, „Joint Force Quarterly”, 2009, nr 52, s. 34.

²⁵ Ł. Skoneczny, *op.cit.*, s. 43.

- prowadzenie przez Hezbollah działań informacyjno-wywiadowczych realizowanych na poziomie strategicznym oraz operacyjnym (np. wykorzystanie nowoczesnego sprzętu do podsłuchiwania rozmów izraelskich żołnierzy prowadzonych przez telefony komórkowe).

Istnieją dwie wyraźne cechy charakterystyczne wojny hybrydowej. Granica między wojną a pokojem zostaje zamazana. Oznacza to, że trudno jest zidentyfikować lub rozróżnić próg działań zbrojnych. Pojęcie wojny staje się nieuchwytnie, ponieważ trudno je przełożyć na konkretne realia. Wojna hybrydowa poniżej progu działań zbrojnych lub bezpośredniej, jawnej agresji przynosi korzyści, gdyż jest łatwiejsza, tańsza i mniej ryzykowna niż operacje kinetyczne.

O wiele bardziej wykonalne jest szerzenie dezinformacji we współpracy z podmiotami niepaństwowymi niż wjechanie czołgami na terytorium innego kraju lub wprowadzenie myśliwców w jego przestrzeń powietrzną. Koszty i ryzyko są znacznie mniejsze, ale szkody są realne. Można prowadzić wojnę bez bezpośredniej walki lub fizycznej konfrontacji. Pozostaje to również w ścisłym związku z filozofią wojny.

Najwyższą sztuką wojenną jest pokonanie wroga bez walki, jak sugerował chiński starożytny strateg wojskowy Sun Tsu²⁶. Drugą cechą charakterystyczną wojny hybrydowej jest niejednoznaczność i kwestia przypisania odpowiedzialności. Ataki hybrydowe charakteryzują się na ogół dużą niejasnością. Niejasność ta jest świadomie tworzona i pogłębiana przez podmioty podejmujące działania hybrydowe. Państwo, które jest celem ataku, albo nie jest w stanie wykryć ataku hybrydowego, albo nie jest w stanie przypisać go państwu, które być może przeprowadziło go lub sponsorowało. Pierwszym warunkiem skuteczności wojny hybrydowej, który musi zostać spełniony, jest kryzys w państwie będącym celem ataku. Wśród cech szczególnych oznak kryzysu można wskazać na²⁷:

- złe funkcjonowanie administracji państwowej, wojska oraz służb bezpieczeństwa,
- istnienie silnych grup interesów, które realizują swoje partykularne cele, osłabiając tym samym politykę prowadzoną przez władze centralne i integralność całego państwa,
- duży poziom niezadowolenia z władz państwowych. U jego podstaw może leżeć konflikt na tle politycznym, etnicznym lub religijnym.

Kolejnym warunkiem koniecznym do skutecznego prowadzenia wojny hybrydowej jest istnienie na terenie państwa atakowanego mniejszości narodowych lub religijnych, które utożsamiają się z agresorem. Ważnym czynnikiem jest możliwość dotarcia z przekazem propagando-

²⁶ Sun Tzu, *Sztuka wojny*, Warszawa 2021, s. 24.

²⁷ Ł. Skoneczny, *op.cit.*, s. 49.

wym do społeczeństwa państwa atakowanego. C. von Clausewitz twierdził, że „wojna jest tylko kontynuacją polityki innymi środkami”. Choć może to być nadal prawdą, środki wojenne uległy znacznemu rozszerzeniu wraz z pojawieniem się współczesnych wojen hybrydowych. Oznacza to, że związek polityka – wojna stał się jeszcze bardziej złożony, ponieważ dynamika wojny podlega ciągłym zmianom. Wojna oznacza obecnie szereg możliwości. Czasami może ona pociągać za sobą operacje kinetyczne w połączeniu z wykorzystaniem podmiotów niepaństwowych. Może także obejmować ataki cybernetyczne wymierzone w infrastrukturę krytyczną oraz kampanie dezinformacyjne. Możliwości jest wiele, podobnie jak metod ich łączenia i zestawiania.

Wojna hybrydowa sprawia, że dynamika konfliktu staje się niejasna nie tylko dlatego, że oferuje szeroki i stale rosnący zestaw narzędzi do osłabiania przeciwnika, ale również dlatego, że pozwala na podważenie jego bezpieczeństwa militarnego na dwóch poziomach jednocześnie. Odnosi się to również do nadrzędnych celów wojny hybrydowej. Na poziomie potencjałów słabości atakowanego państwa w sferze politycznej, militarnej, gospodarczej, społecznej, informacyjnej i infrastrukturalnej są wykorzystywane tak, że prowadzi to do ich funkcjonalnego pogłębienia.

Drugi poziom, na którym podważane jest bezpieczeństwo państwa, ma charakter ideologiczny i odnosi się do legitymizacji państwa. Jak zauważa Norweska Agencja Współpracy na Rzecz Rozwoju, legitymizacja państwa dotyczy samej podstawy, na której państwo i społeczeństwo są wzajemnie powiązane i dzięki której władza państwowa jest prawomocna. Legitymizacja jest zatem nieodłączną podstawą władzy i praworządności państwa.

Działania hybrydowe są często ukierunkowane na słabe punkty atakowanego państwa lub międzypaństwowych wspólnot politycznych. Celem jest wykorzystanie tych słabości, pogłębiając je tak, aby stwarzać i zaostrzać polaryzację zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Przekłada się to na niebezpieczną erozję podstawowych wartości współlistnienia, harmonii i pluralizmu w społeczeństwach demokratycznych i pomiędzy nimi, a także zdolności przywódców politycznych do podejmowania decyzji. W ostatecznym rozrachunku zagrożenia hybrydowe znacznie obniżają poziom bezpieczeństwa informacyjnego państwa. Problematyka wojny hybrydowej jest przedmiotem szerokich badań. Mimo to pojęcie wojny hybrydowej nie zostało ostatecznie doprecyzowane na tyle, aby nie budziło kontrowersji wśród badaczy. Badaniami w tym zakresie zajmowali się m.in. William J. Nemeth, Frank Hoffmann, Nathan P. Freier²⁸.

---

²⁸ N.J. Newman, *Asymmetric Threats to British Military Intervention Operations*, London 2000; F.G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*,

Zwalczanie zagrożeń hybrydowych

Ważną rolę w zwalczaniu zagrożeń hybrydowych odgrywają państwa członkowskie NATO i UE. Rządy dysponują odpowiednimi zasobami w postaci wyspecjalizowanych struktur wywiadowczych, kontrwywiadowczych i rozpoznania wojskowego wspieranych przez instytucje odpowiedzialne za przestrzeganie porządku publicznego, narzędzi komunikacji z obywatelami czy zdolności do reagowania na incydenty w cyberprzestrzeni²⁹.

Od 2016 roku NATO i Unia Europejska identyfikują zwalczanie zagrożeń hybrydowych jako priorytet ich współpracy. Nowe Europejskie Centrum Doskonalenia w dziedzinie zwalczania zagrożeń hybrydowych w stolicy Finlandii Helsinkach odgrywa wyjątkową rolę w usprawnianiu tej współpracy³⁰. W 2016 roku Komisja Europejska i Europejska Służba Działań Zewnętrznych wypracowały wspólne ramy dotyczące zwalczania zagrożeń hybrydowych, zawierające 22 działania, które mają być podjęte przez państwa członkowskie Unii oraz instytucje w celu rozpoznania zagrożeń hybrydowych, podniesienia świadomości tych zagrożeń, a także podjęcia kroków w kierunku budowania odporności. Choć działania te w żadnej mierze nie wyczerpują tego zagadnienia, wspólne ramy określiły jednoznaczną ambicję, aby zwalczanie zagrożeń hybrydowych stało się priorytetem Unii Europejskiej. Najbardziej konkretne efekty to utworzenie Komórki UE ds. syntezy informacji o zagrożeniach hybrydowych w ramach Centrum Wywiadowczego i Sytuacyjnego UE, a także Europejskiego Centrum Doskonalenia w dziedzinie zwalczania zagrożeń hybrydowych w Helsinkach. Zagrożenia hybrydowe awansowały również do rangi głównych priorytetów NATO, które przyjęło strategię zwalczania zagrożeń hybrydowych opartą na horyzontalnym podejściu.

Podobnie jak Unia Europejska, NATO stworzyło zaplecze do monitorowania i analizowania zagrożeń hybrydowych, oparte na społeczności wywiadowczej i współpracujące z innymi organami NATO. NATO stworzyło zespoły wspomagające ds. zwalczania zagrożeń hybrydowych, które mogą być wysyłane do wspierania władz w państwie dotkniętym takimi zagrożeniami. Komisja Europejska i Europejska Służba Działań Zewnętrznych (ESDZ) stworzyły międzysektorową grupę

Arlington 2007; *idem*, *Hybrid Warfare...*; N.P. Freier, *Known Unknowns: Unconventional „Strategic Shocks” in Defense Strategy Development*, Carlisle 2008.

²⁹ P. Szymański, *op.cit.*

³⁰ A. Hagelstam, *Współpraca przeciwko zagrożeniom hybrydowym*, NATO, <https://www.nato.int>, 23.11.2018 (16.01.2021).

do zwalczania zagrożeń hybrydowych, która spotyka się regularnie na różnych szczeblach.

Jednym z najbardziej wymiernych rezultatów działań w dziedzinie zwalczania zagrożeń hybrydowych jest Centrum Doskonalenia Hybrid CoE w Helsinkach, które osiągnęło swój potencjał operacyjny we wrześniu 2017 roku³¹. Centrum Hybrid CoE organizuje regionalne seminaria w celu wymiany najlepszych praktyk w dziedzinie zwalczania zagrożeń hybrydowych w gronie państw nordyckich i bałtyckich, we współpracy z Dowództwem Sił Operacji Specjalnych NATO.

Zwalczanie zagrożeń hybrydowych jest jednym z najwyższych priorytetów dla NATO. Od przyjęcia strategii Sojuszu w odniesieniu do wojny hybrydowej w 2015 roku członkowie Sojuszu konsekwentnie poszerzają zasobność środków NATO do reagowania na wspomniane zagrożenia³². Stworzenie przez NATO Pionu Połączonego Wywiadu i Bezpieczeństwa w 2017 roku, obejmującego jednostkę specjalistycznie zajmującą się monitorowaniem i analizą zagrożeń hybrydowych, było ważnym krokiem umożliwiającym państwom członkowskim NATO lepsze łączenie faktów. W minionej dekadzie Rosja zastosowała pełen wachlarz zagrożeń hybrydowych skierowanych przeciwko zasobom, politykom i dostawom energetycznym członków NATO oraz innych państw.

Złośliwe cyberataki są jednym z elementów najczęściej stosowanych w kampaniach hybrydowych. Broń cyfrowa przez lata będzie pozostawać atrakcyjną opcją – może być stosowana przez państwa, ale także przez najemników i prywatne organizacje, bez ograniczeń geograficznych. Reagowanie na zagrożenia hybrydowe wymaga międzysektorowego podejścia. To skłoniło NATO do szukania innych opcji poza ustalonym formatem szczytów szefów państw i rządów oraz spotkań ministrów spraw zagranicznych i obrony.

W maju 2019 roku nieformalne posiedzenie Rady Północnoatlantycznej po raz pierwszy zgromadziło doradców ds. narodowego bezpieczeństwa oraz wysokich rangą wiodących krajowych specjalistów ds. zagrożeń hybrydowych³³. Posiedzenie to uwypukliło znaczenie skupiania w jednym miejscu wiedzy eksperckiej w zakresie zagrożeń zarówno cywilnych, jak i wojskowych oraz wymiany doświadczeń poszczególnych państw odnośnie do radzenia sobie z wrogimi kampaniami hybrydowymi. Pokazało także wolę NATO, by realizować nowe i innowacyjne sposoby pokonywania zagrożeń hybrydowych.

---

³¹ *Ibidem.*

³² M. Ruhle, C. Roberts, *Zwiększanie zasobowości środków NATO do zwalczania zagrożeń hybrydowych*, NATO, <https://www.nato.int>, 19.03.2021 (16.01.2021).

³³ *Ibidem.*

W styczniu 2018 r. Komisja Europejska powołała grupę ekspertów wysokiego szczebla, która miała zaproponować działania mające na celu pomoc państwom członkowskim Unii oraz jej instytucjom zwalczać dezinformację i *fake news*. Grupa kierowana przez profesor Madeleine de Cock Buning w marcu 2018 roku opublikowała raport ze swoich prac, którego rekomendacje można podsumować w następujących punktach: 1) zwiększenie transparentności informacji publikowanych online, 2) promowanie edukacji z zakresu mediów oraz informacji, 3) wspieranie pozycji użytkowników oraz dziennikarzy przeciwko dezinformacji, 4) wspieranie różnorodności oraz samowystarczalności ekosystemu medialnego UE, 5) promowanie dalszych badań nad wpływem dezinformacji w Europie oraz stworzeniem odpowiednich narzędzi do przeciwdziałania *fake news*³⁴.

Unia Europejska definiuje dezinformację jako weryfikowalnie fałszywą lub mylącą informację tworzoną, przedstawianą i rozprzestrzeganą dla korzyści ekonomicznej bądź intencjonalnego zwodzenia opinii publicznej³⁵. Dezinformacja znalazła się w polu uwagi instytucji unijnych głównie ze względu na potrzebę ochrony demokratycznych procesów wyborczych przed ingerencją i manipulacjami zewnętrznymi aktorów oraz na działalność organizacji terrorystycznych. Głównymi zadaniami wspólnoty w tym obszarze są monitorowanie i ujawnianie kampanii dezinformacyjnych i współpraca z platformami internetowymi³⁶.

W Polsce działania w obszarze przeciwdziałania dezinformacji prowadzone są m.in. przez Biuro Bezpieczeństwa Narodowego. Zdaniem BBN odpowiedź na dezinformację powinna mieć charakter systemowy, a zarządzanie systemem komunikacji powinno odbywać się na poziomie strategicznym. Dlatego system komunikacji strategicznej i przeciwdziałania dezinformacji powinien obejmować następujące obszary: koordynację komunikacji strategicznej; aktywne przeciwstawianie się dezinformacji (monitoring, analiza i kształtowanie polskiej przestrzeni informacyjnej, angażowanie obywateli, mediów, platform internetowych, organizacji pozarządowych); zwiększenie świadomości społecznej (szkolenia, edukacja medialna na wszelkich poziomach nauczania); aktywna obrona cyberprzestrzeni (monitorowanie i reagowanie na zagrożenia w Polsce i poza granicami przez placówki dyplomatyczne i siły zbrojne); polski *soft power* (budowanie kanałów komunikacji wykorzy-

---

³⁴ P. Chomicka, *Unia Europejska versus Dezinformacja – syzyfowa praca?*, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, <https://pulaski.pl>, 23.03.2021 (26.01.2023).

³⁵ *Tackling online disinformation*, European Commission, <https://ec.europa.eu>, 15.01.2023 (21.02.2023).

³⁶ P. Szymański, *op.cit.*

stujących kulturę masową, długofalowe działania zmierzające do kreowania pozytywnego wizerunku na świecie i uniemożliwiających prowadzenie kampanii dezinformacyjnych wymierzonych w Polskę³⁷.

Zakończenie

Nowe wyzwania stawiają szczególne wymagania wobec teorii i praktyki kształtowania systemu bezpieczeństwa informacyjnego państwa. Trudność w poszukiwaniu rozwiązań w tym zakresie polega na konieczności jednoczesnego rozpatrywania wielu składowych podejmowanych działań społecznych, gospodarczych, politycznych i militarnych kierowanych interesem narodowym; ich wpływu na stan bezpieczeństwa państwa i uwzględniania wyzwań zmieniającej się rzeczywistości. Wśród wielu rozpatrywanych czynników gwałtowny rozwój technologii informacyjnych i wynikające z tego konsekwencje wymagają szczególnej uwagi, gdyż stanowią istotny obszar uwarunkowań, od których zależą możliwości kształtowania bezpieczeństwa narodowego. Przekonanie o zasadności tego stwierdzenia wynika chociażby z bieżącej analizy obserwowanych kierunków rozwoju techniki teleinformatycznej i mediów, wyznaczających przyszłe zmiany struktury systemu społecznego działania.

Jednak niekwestionowany pozostaje fakt, że w dobie społeczeństwa informacyjnego rozwój teleinformatyki, a szczególnie infrastruktury telekomunikacyjnej powoduje określone skutki – zmiany w strukturach działania narodu, które pośrednio lub bezpośrednio wpływają na bezpieczeństwo informacyjne państwa, gdyż przez szeroką wymianę informacji mają możliwości wrogich działań, tworząc zagrożenia jego ekonomicznego bezpieczeństwa, oraz decydują o wielkości zasobów, jakimi może dysponować naród, aby przeciwstawić się temu niebezpieczeństwu.

Zagrożenia hybrydowe są różnorodne i ciągle się zmieniają, a narzędzia sięgają w pełnym spektrum od fałszywych profili w mediach społecznościowych, przez zaawansowane ataki cybernetyczne, aż po otwarte użycie siły zbrojnej. Hybrydowe narzędzia wywierania wpływu mogą być stosowane oddzielnie lub w połączeniu, w zależności od celu i oczekiwanych rezultatów. Zagrożenia hybrydowe bezpieczeństwa informacyjnego państwa są zagrożeniami realnymi wpływającymi na funkcjonowanie społeczeństw, dlatego zwalczanie tych zagrożeń musi być dynamiczne i elastyczne.

---

³⁷ *Raport. Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo, społeczeństwo, polityka, biznes*, red. M. Wrzosek, Warszawa 2019, s. 9–10.

Bibliografia

- Baré M., *Planning and Organising Protection of Critical Infrastructure*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2022, nr 2.
- Bączek P., *Zagrożenia informacyjne a bezpieczeństwo państwa polskiego*, Toruń 2006.
- Bednarski M.J., *Policja a środki masowego przekazu. Wybrane aspekty prawne*, Warszawa 2013.
- Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, red. S. Sulowski, M. Brzeziński, Warszawa 2009.
- Borkowski R., *Fabryki strachu – obraz terroryzmu jako kicz w medialnej popkulturze. Zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego [w:] Analiza informacji. Teoria i praktyka*, red. K. Liedel, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz, Warszawa 2012.
- Chomicka P., *Unia Europejska versus Dezinformacja – szyfowa praca?*, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, <https://pulaski.pl>, 23.03.2021 (26.01.2023).
- Ciekankowski Z., Nowicka J., Wyrębek H., *Bezpieczeństwo państwa w obliczu współczesnych zagrożeń*, Siedlce 2017.
- Fake news – dezinformacja online*, Warszawa 2020.
- Freier N.P., *Known Unknowns: Unconventional „Strategic Shocks” in Defense Strategy Development*, Carlisle 2008.
- Golka M., *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Warszawa 2008.
- Górka M., *Cyberbezpieczeństwo jako wyzwanie dla współczesnego państwa i społeczeństwa [w:] Cyberbezpieczeństwo wyzwaniem XXI wieku*, red. T.R. Dębowski, Wrocław 2018.
- Grzelak M., Liedel K., *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni. Zagrożenia i wyzwania dla Polski – zarys problemu*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2012, nr 22.
- Hagelstam A., *Współpraca przeciwko zagrożeniom hybrydowym*, NATO, <https://www.nato.int>, 23.11.2018 (16.01.2021).
- Hoffman F.G., *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Arlington 2007.
- Hoffman F.G., *Hybrid Warfare and Challenges*, „Joint Force Quarterly”, 2009, nr 52.
- Jurgilewicz M., *Rola terenowych organów administracji publicznej w zapewnianiu bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Warszawa 2023.
- Kijewski T., *Znaczenie zagrożeń hybrydowych dla bezpieczeństwa Polski i państw NATO*, The Warsaw Institute Review, <https://warsawinstitute.org>, 16.02.2023 (20.02.2023).
- Krzak A., *Wojny przyszłości po rosyjsku – wojna hybrydowa, informacyjna i psychologiczna na tle konfliktu ukraińskiego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2018, nr 18.
- Liderman K., *Bezpieczeństwo informacyjne. Nowe wyzwania*, Warszawa 2017.
- Mockaitis T.R., *British Counterinsurgency in the Post-imperial Era*, London 1995.
- Michalski K., Jurgilewicz M., *Konflikty technologiczne. Nowa architektura zagrożeń w epoce wielkich wyzwań*, Warszawa 2022.
- Nemeth W.J., *Future war and Chechnya: A case for hybrid warfare*, Monterey 2002, Calhoun: Naval Postgraduate School, <http://calhoun.nps.edu>, 1.06.2002 (5.02.2023).
- Newman N.J., *Asymmetric Threats to British Military Intervention Operations*, London 2000.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.
- Nowicka J., Elak H., Ciekankowski Z., *Bezpieczeństwo jako kategoria funkcjonowania państwa [w:] Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, red. Z. Ciekankowski, cz. II, Biała Podlaska 2021.

- Potejko P., *Bezpieczeństwo informacyjne* [w:] *Bezpieczeństwo państwa*, red. K.A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, Warszawa 2009.
- Projekt Doktryny bezpieczeństwa informacyjnego RP*, BBN 2015.
- Raport: Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo, społeczeństwo, polityka, biznes*, red. M. Wrzosek, Warszawa 2019.
- Ruhle M., Roberts C., *Zwiększanie zasobowości środków NATO do zwalczania zagrożeń hybrydowych*, NATO, <https://www.nato.int>, 19.03.2021 (16.01.2021).
- Skoneczny Ł., *Wojna hybrydowa – wyzwanie przyszłości? Wybrane zagadnienia*, „Przeгляд Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2016, nr 14.
- Sun Tzu, *Sztuka wojny*, Warszawa 2021.
- Supel A. [i in.], *Edukacja i wychowanie na rzecz bezpieczeństwa i obronności – wybrane aspekty*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2022, nr 3.
- Szymański P., *NATO i Unia Europejska wobec zagrożeń hybrydowych*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl>, 24.04.2020 (20.02.2023).
- Tackling online disinformation*, European Commission, <https://ec.europa.eu>, 15.01.2023 (21.02.2023).
- Więcaszek-Kuczyńska L., *Zagrożenia bezpieczeństwa informacyjnego*, „Obronność. Zeszyty Naukowe”, 2014, nr 2.
- Wyřębek H., *Cyberprzeźrzeń. Zagroźenia. Strategie bezpieczeństwa*, Siedlce 2021.
- Wyřębek H., *National security challenges and threats*, „Wiedza Obronna”, 2022, nr 2.
- Zebrowski A., *Bezpieczeństwo informacyjne Polski a walka informacyjna*, „Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych”, 2013, nr 29.

Hybrid threats to state information security

Abstract

The annexation of Crimea and the beginnings of Russian aggression in the Donbass area have sparked widespread use in journalistic discourse and scholarly considerations of the concept of hybrid threats. With threats such as spreading false information and manipulating it in a way that undermines the public's trust in government and spreading information that compromises politicians. By attempting to undermine the social contract that binds the state and its constituents, a hybrid actor seeks to undermine trust between state institutions and citizens. As a result, the state loses its legitimacy - which is largely a function of public trust - and thus loses its ability to act as Thomas Hobbes argued in his 1651 work *Leviathan*. Consequently, a group of hybrid threats pertaining to information activities destroys both the ideological foundations and the state's ability to function smoothly. The article attempts to analyze and assess the essence of hybrid threats that have a major impact on the reduction of the state's information security.

Keywords: disinformation, countering disinformation, fake news, deepfake, hybrid attacks, hybrid warfare

INFORMACJE DLA AUTORÓW

Teksty należy nadsyłać w formie elektronicznej (w formacie *.doc, *.docx lub *.rtf). Do tekstu należy dołączyć w formie skanu pisemne oświadczenie o oryginalności pracy oraz o tym, że nie uczestniczy ona aktualnie w innym postępowaniu wydawniczym, jak również oświadczenie o niewystępowaniu konfliktu interesów. Natomiast po przyjęciu artykułu do druku autor podpisuje umowę o wykonanie utworu i przeniesienie autorskich praw majątkowych.

W wersji elektronicznej należy ponadto umieścić:

- adres do korespondencji oraz informacje o autorze (stopień / tytuł naukowy, zajmowane stanowisko oraz miejsce pracy).
- streszczenie oraz od 3 do 5 słów kluczowych w językach polskim i angielskim oraz tłumaczenie tytułu w języku angielskim.

Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” informuje, iż w celu przeciwdziałania zjawiskom określanym jako *ghostwriting* i *guest authorship* wprowadzono odpowiednie procedury związane z zaporą *ghostwriting*. *Ghostwriting* oraz *guest authorship* są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

Z *ghostwriting* mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawnienia swojego udziału jako jeden z autorów lub bez wymienienia jego roli w podziękowaniach zamieszczonych w publikacji. Z *guest authorship (honorary authorship)* mamy do czynienia wówczas, gdy udział autora jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca, a pomimo to jest wymieniany jako autor (ew. współautor) publikacji.

Ponadto Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” będzie dokumentować wszelkie przejawy nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamanie i naruszanie zasad etyki obowiązujących w nauce. Dlatego też Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” wymaga od Autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest Autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji). Autor ponosi również odpowiedzialność za zgłoszoną publikację.

Autorzy w terminie 2 tygodni od wpłynięcia tekstu są informowani o zakwalifikowaniu go do postępowania recenzyjnego lub odrzuceniu ze względu na poważne uchybienia formalne, bądź wyraźny, rażąco niski poziom naukowy. W przypadku niewielkich uchybień artykuł jest zwracany autorowi w celu dostosowania do wymogów redakcyjnych.

Następnie każda praca (po usunięciu personaliów autora) jest opiniowana przez jednego z Redaktorów „Polityki i Społeczeństwa”. Po uzyskaniu pozytywnej opinii tekst zostaje przesłany do dwóch recenzentów zewnętrznych. W przypadku uzyskania dwu recenzji pozytywnych tekst zostaje zakwalifikowany do druku. W przypadku uzyskania jednej recenzji negatywnej Redaktor Naczelny kieruje tekst do dodatkowego recenzenta zewnętrznego. W przypadku uzyskania dwu recenzji negatywnych tekst zostaje odrzucony. W ciągu 3 miesięcy autor otrzymuje recenzje nadesłanego tekstu (po usunięciu personaliów recenzentów) oraz informację w sprawie dalszego postępowania publikacyjnego.

W przypadku sprofilowania tematycznego numerów „Polityki i Społeczeństwa” zakwalifikowany tekst zostaje opublikowany zgodnie z jego merytoryczną treścią.

Redakcja „Polityki i Społeczeństwa” przyjmuje teksty w sposób ciągły.

Redakcja nie zwraca tekstów oraz zastrzega sobie prawo do ich redagowania i skracania.

Adres poczty elektronicznej: polispol@univ.rzeszow.pl

Adres strony internetowej: <https://journals.ur.edu.pl/polispol/>

Wskazówki techniczne:

- artykuł, raport z badań lub komunikat powinien liczyć do 30 000 znaków (ze spacjami), włączając streszczenia, tekst właściwy, tabele i wykresy oraz przypisy. Recenzja, glosa, opinia – do 15 000 znaków. Sprawozdanie, nota, powinny zawierać do 10 000 znaków;
- w artykule należy wyodrębnić części: 1) **wstęp**, 2) **część właściwą**, podzieloną przynajmniej na 2 części (śródrozdziały) oraz 3) **zakończenie** i oznaczyć je nienumerowanymi śródtytułami. We wstępie należy przyjąć hipotezę/tezę, wskazać zastosowaną metodę(y) badań oraz scharakteryzować pokrótce wykorzystane źródła. Zakończenie powinno zawierać wnioski końcowe i odniesienie do przyjętych we wstępie założeń;
- artykuł naukowy powinien zawierać streszczenia w języku polskim i angielskim oraz od 3 do 5 słów kluczowych w językach polskim i angielskim wraz z tłumaczeniem tytułu w języku angielskim;

- abstrakt (od 500 do 1000 znaków) w sposób syntetyczny i klarowny powinien wskazywać cele, metody analizy oraz główne wnioski, eksponując wartość dodaną dla podjętej problematyki;
- czcionka 12 pkt (Times New Roman);
- interlinia 1,5;
- marginesy standardowe – 2,5 cm;
- prosimy nie formatować tekstu (dopuszczalne jest stosowanie wyróżnień poprzez pogrubienie);
- stosujemy przypisy dolne wg schematu:
- ✓ wydawnictwa zwarte – inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł kursywą*, miejsce i rok wydania, strony, np.:
gdy jest 1 autor:
S. Grabowska, *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009, s. 34.
gdy jest 2–3 autorów:
M. Delong, K. Żarna, *Republika Słowacka i Rzeczpospolita Polska na drodze do Unii Europejskiej*, Rzeszów 2013, s. 57.
T. Koziełło, P. Maj, A. Pięta-Szawara, *Perspektywy badawcze i dylematy teorii polityki*, Rzeszów 2014, s. 41.
gdy jest 4 i więcej autorów: wówczas wymieniamy pierwszego z autorów i w nawiasie piszemy [i in.]:
B. Wróblewski [i in.], *Współczesna polityka zagraniczna wybranych państw. Szanse i zagrożenia*, Rzeszów 2021, s. 22.
- ✓ rozdział w monografii zbiorowej: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł rozdziału kursywą* [w:] *tytuł monografii kursywą*, red. inicjał imienia i nazwisko(a) redaktora(ów), miejsce i rok wydania, strony, np.:
G. Bonusiak, *Przemiany w polityce Królestwa Szwecji wobec imigrantów w dobie „kryzysu uchodźczego”* [w:] *Współczesna polityka bezpieczeństwa. Aspekty polityczne, gospodarcze i militarne*, red. M. Delong, M. Malczyńska-Biały, t. 2, Rzeszów 2018, s. 271.
T. Koziełło, P. Maj, W. Paruch, *Wprowadzenie – refleksje o przestrzeni publicznej* [w:] *Adaptacja – reforma – stabilizacja. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*, red. T. Koziełło, P. Maj, W. Paruch, Rzeszów 2010, s. 8–9.
- ✓ artykuł w czasopiśmie: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów), *tytuł artykułu kursywą*, tytuł czasopisma w cudzysłowie, rok wydania, numer, strony, np.:
M. Malczyńska-Biały, *Konsumeryzm w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2012, nr 10, s. 102.

- ✓ akt normatywny: pełna nazwa dokumentu, artykuł – jeśli jest potrzebny (w nawiasie miejsce publikacji, rok publikacji, numer, pozycja), np.:
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, art. 3 (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).
Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 lutego 2021 r. o nadaniu odznaczeń (M.P. 2021, poz. 441).
- ✓ źródła bez oznaczonego autora – *nazwa/tytuł*, miejsce i rok wydania, i w razie potrzeby nr strony, np.:
Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia Sejmu RP IX kadencji, 20 stycznia 2021 r., Warszawa 2021, s. 48.
Bilans nastrojów społecznych w pierwszym kwartale. Komunikat badań CBOS, Warszawa 2021, s. 4.
- ✓ materiały internetowe: inicjał imienia i nazwisko(a) autora(ów) – jeśli są podane, *tytuł materiału*, nazwa portalu internetowego, adres portalu internetowego, data publikacji (w nawiasie: data odczytu), np.:
K.A. Kowalczyk, *Po co liposukcja ozdrowieńcowi*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl>, 14.05.2021 (14.05.2021).
- powtórzenia:
- ✓ gdy dwa kolejne przypisy odnoszą się do tej samej publikacji:
przypis 1: D. Szczepański, *Unia Wolności. Założenia programowe i działalność (1994–2005)*, Rzeszów 2013, s. 35.
przypis 2: *Ibidem*, s. 45.
- ✓ gdy ponownie przywoływana jest tylko 1 publikacja tego samego autora, ale nie w kolejnych przypisach:
przypis 1: K. Żarna, *Hitler, Henlein, Karmasin. Mniejszość niemiecka na Słowacji w polityce III Rzeszy (1933–1939)*, Przemyśl 2009, s. 56.
przypis 10: K. Żarna, *op. cit.*, s. 76.
- ✓ gdy w dwóch kolejnych przypisach przywołuje się tego samego autora, ale inną jego publikację, stosujemy zwroty: *idem* (dla mężczyzn) i *eadem* (dla kobiet):
przypis 1: H. Cimek, *Elity polityczne ruchu ludowego w II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 2013, s. 110.
przypis 2: *Idem*, *Elity ruchu ludowego w Polsce w latach 1944–1949*, Rzeszów 2016, s. 37.
- ✓ gdy ponownie powoływana jest jedna z kilku publikacji danego autora:
przypis 1: A. Pawłowska, *Samorząd terytorialny w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 2016, s. 120.

przypis 4: A. Pawłowska, *Władza. Elity. Biurokracja: Studium z socjologii polityki*, Lublin 1998, s. 68.

przypis 10: A. Pawłowska, *Samorząd...*, s. 110.

Sporządzanie bibliografii:

- bibliografię sporządzamy alfabetycznie, bez podziału na źródła i literaturę naukową;
- należy podać identyfikator DOI (jeśli publikacja go zawiera) lub adres strony internetowej (jeśli materiał został pobrany z internetu);
- wydawnictwa zwarte: nazwisko(a) i inicjał imienia autora(ów), *tytuł publikacji*, miejsce i rok wydania, np.:
Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Rzeszów 2009.
- rozdział w monografii zbiorowej: nazwisko(a) i inicjał imienia autora(ów), *tytuł rozdziału kursywą* [w:] *tytuł monografii kursywą*, red. inicjał imienia i nazwisko(a) redaktora(ów), miejsce i rok wydania, zakres stron, np.:
Bonusiak G., *Przemiany w polityce Królestwa Szwecji wobec imigrantów w dobie „kryzysu uchodźczego”* [w:] *Współczesna polityka bezpieczeństwa. Aspekty polityczne, gospodarcze i militarne*, red. M. Delong, M. Malczyńska-Biały, t. 2, Rzeszów 2018, s. 270–280.
- artykuł w czasopiśmie: nazwisko(a) autora(ów) i inicjał imienia, *tytuł artykułu kursywą*, tytuł czasopisma w cudzysłowie, rok wydania, numer, zakres stron, np.:
Malczyńska-Biały M., *Konsumeryzm w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2012, nr 10, s. 100–108.
- akt normatywny: pełna nazwa dokumentu (w nawiasie miejsce publikacji, rok publikacji, numer, pozycja), np.:
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).
- źródła bez oznaczonego autora – *nazwa/tytuł*, miejsce i rok wydania, np.:
Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia Sejmu RP IX kadencji, 20 stycznia 2021 r., Warszawa 2021.
- materiały internetowe: nazwisko(a) autora(ów) i inicjał imienia – jeśli są podane, *tytuł materiału*, nazwa portalu internetowego, adres portalu internetowego, data publikacji (w nawiasie: data odczytu), np.:
Kowalczyk K.A., *Po co liposukcja ozdrowieńcowi*, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl>, 14.05.2021 (14.05.2021).

Struktura artykułu:

1. Imię i nazwisko Autora artykułu (czcionka 12, pogrubiona) – przy nazwisku Autora trzeba zrobić przypis, w którym należy podać jego afiliację (podstawowa jednostka pracy i uczelnia) wraz z adresem pocztowym jednostki, adres e-mail Autora oraz numer ORCID.
2. Tytuł artykułu (czcionka 14, duże litery, pogrubiony, wyśrodkowany).
3. Streszczenie po polsku.
4. Słowa kluczowe po polsku.
5. Wstęp (słowo „Wstęp” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
6. Część zasadnicza (tytuły śródrozdziałów – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
7. Zakończenie (słowo „Zakończenie” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
8. Bibliografia (słowo „Bibliografia” – czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
9. Tytuł artykułu w języku angielskim (czcionka 12, pogrubiona, wyśrodkowana).
10. Streszczenie w języku angielskim.
Słowa kluczowe w języku angielskim.

